

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

Természettudományi Kar
Földtudományok Doktori Iskola

A német – délszláv etnikai kontaktzóna

Történeti és etnikai földrajzi vizsgálat a jugoszláv térségben

PhD-értekezés

Mérei András

Témavezető

Dr. M. Császár Zsuzsa

Pécs, 2014

TARTALOM

Bevezetés – a kutatás céljai, a felállított hipotézisek	4
1. A vizsgálódás időkerete, területi lehatárolása	9
2. Kutatástörténeti összefoglalás	14
2.1. A jugoszláviai németiség kutatása a magyar tudományban	18
3. Kutatási módszerek, elemzési szempontok	21
3.1. A II. világháború során visszacsatolt területek német nemzetiséggel kapcsolatos hazai levéltári forrásai	22
3.2. A nyugat-német teherkiegyenlítési akták (Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv) ..	23
3.2.1. A teherkiegyenlítési aktákban fellelhető adatok	24
3.3. A Kelet-Dokumentáció (Ost-Dokumentation)	26
3.4. A források értelmezését nehezítő tényezők	26
4. A német-délszláv kontaktzóna kialakulása	28
4.1. A szlovéniai német szállásterület	29
4.2. A Baranya-háromszögi, bácskai, bánági német szállásterület	35
4.3. Szlavónia és a Szerémség németiségének szállásterülete	46
4.4. A bosznia-hercegovinai németiség	55
4.4.1. A Vrbas és a Bosna menti német kolóniák	57
4.4.2. A Drina menti német kolóniák	60
4.4.3. A boszniai városlakó németiség jellemzői	62
4.5. A délszláv-német együttélés jellemzői a 19. századtól az I. világháborúig	67
5. A németiség és az etnikai együttélés az első Jugoszláviában	71
5.1. Etnikai folyamatok politikai okai	82
5.1.1. Az első jugoszláv agrárreform	82
5.1.2. Majorizációs tervek	84
5.2. Etnikai átrendeződést segítő folyamatok a Baranya-háromszögben	85
5.3. A szlovéniai németek – államalkotó nemzetből kisebbség	90
6. A délkelet-európai németiség a német geopolitikai térben	101
6.1. Egy sajátos német etnikai térszerveződés, a Prinz Eugen Gau ötlete	105
6.2. A Dráva Bácság (Szlovénia) tengelyhatalmi megszállásának etnikai következményei	106
6.3. A Bánág német megszállása (1941-44) alatti etnikai folyamatok	108
7. A németiség etnikai-politikai fejlődése a területi revízió során a Magyarországhoz visszacsatolt területeken – a Baranya-háromszög példáján	110

7.1.	Magyarország és a német kérdés	112
7.2.	A szélsőséges népi német mozgalom és hatása az etnikai együttélésre	114
8.	Következmények – a jugoszláviai némettség elűzetése, emigrációja a II. világháború utolsó hónapjaitól	120
8.1.	A nyugat-német tartományok és a menekültkérdés.....	122
8.2.	A Baranya-háromszög némettségének migrációja	123
8.2.1.	Migrációs pályák az 1944 ősze – 1950-es évek eleje közötti időszakból	124
8.2.2.	Migrációs pályák az 1950-es évektől a teherkiegyenlítési akták alapján.....	127
8.3.	A bosznia-hercegovinai némettség migrációja	145
8.4.	A bácskai, szerémségi és bánási németség kitelepülése és háború utáni migrációja 154	
9.	A vizsgált terület etnikai szerkezetének átalakulása a némettség kitelepülése után	172
9.1.	A Baranya-háromszög etnikai struktúrájának megváltozása 1945-től	173
9.2.	A II. világháború utáni betelepítések a Vajdaságba	175
	Összegzés	179
	A kutatás jövőbeli irányai	184
	Irodalom és forrásjegyzék	186
	Felhasznált irodalom	186
	Felhasznált források	201
	Baranya Megyei Levéltár, Pécs.....	201
	Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv, Bayreuth – teherkiegyenlítési akták.....	205
	Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv, Bayreuth – A Baranya-háromszögből kitelepült németekkel készült interjúk (Ost-Dok. 2 Nr. 399).....	210
	Ábrák és táblázatok jegyzéke	210

Bevezetés – a kutatás céljai, a felállított hipotézisek

A doktori értekezés a volt jugoszláv térség német nemzetiségének etnikai-történeti földrajzi sajátosságait mutatja be, kiemelten a betelepülésük eltérő földrajzi környezetére valamint az etnikai együttélésből következő hatásokra kiterjedően. A disszertáció a társadalomföldrajz tudományterületén alapszik, de interdiszciplináris nézőpontot alkalmazva, a kutatási téma összetettségét szem előtt tartva más tudományterületek, elsősorban néprajztudományi, történettudományi és politikatudományi szempontokat is alkalmazok az elemzés során. Az államszocializmus első évtizedeiben Magyarországon a tudománypolitika a materializmus jegyében a geográfiát igyekezett elszigetelni a társadalomtudományoktól, a természeti földrajzi és gazdaságföldrajzi tudományterületre terelte. A humángeográfia tradíciói azonban nem veszték el, átörökítődtek a fiatal generációk számára. Az 1970-es években megélnéülő történeti, néprajzi és szociológiai kutatások mellett a geográfiában is bekövetkezett a váltás, a geográfusok is a társadalom vizsgálata felé fordultak. Napjainkban reneszánszukat élik a történeti, politikai és etnikai földrajzi kutatások. A Kelet-Közép-Európában az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején lejátszódó rendszerváltozások megteremtették elviekben a lehetőséget, hogy a korábbi rendszerben kényes témaként vagy tabuként kezelt etnikai-politikai ügyeket, konfliktusokat, népcsoportok elleni akciókat a tudomány is megvizsgálja, azt a széles közönség elé tárja. A kutatók számára azonban számos esetben továbbra is világosan látható maradt a sértett fél és a hatalom közötti nézeteltérés mértéke, a téma előli elzárkózás, a nézőpontok igen eltérő volta. Tovább nehezíti az objektivitást, ha olyan többnemzetiségű területről van szó, mint Délkelet-Európa.

A betelepült népi németiség etnogenezise valójában a vizsgált térségen ment végbe, ezért dolgozatomban a Balkán mint kultúrrégió elemeként szerepel, hisz kölcsönhatásba került más etnikumokkal, az etnikai területek pedig eltérő nagyságú és tulajdonságú kontaktzónákat hoztak létre. Az együttélés, a bizonyos mértékű érdekazonosság, a nyelv, a közös őstől való származás (esetleg fiktív) tudat egybefonódása járul hozzá az etnikai egység kifejlődéséhez. Véleményem szerint ezek a kontaktzónák, ahol sok esetben nem is csak kettő, hanem több etnikum is egyidejűleg jelen volt, a németiség szempontjából is igen eltérő etnikai folyamatokat eredményezett. A különböző államok – bizonyos történelmi korszakoktól eltekintve – a németiséget, vagy német kisebbséget allochton népcsoportként tartották nyilván. Ez a tény a politikai döntések során, különösképpen a nagyhatalmi játszmák vetületeként jelentkezett legélesebben. A Balkán etnikai mozaikosságát és az etnikai-politikai

konfliktusokat nem lehet egyszerűen egy etnikum szempontrendszer alapján vizsgálni, hisz a Balkán Hajdú Zoltán geográfus, Balkánkutató találó kifejezésével élve a „szerintek”, vagyis különböző külső és belső érdekek, nézőpontok, korszakokat átölelő ideológiák mentén is igen nagy változatosságot mutat. A német népcsoport esetében is ugyanígy megjelennek ezek a korszakok; hol az uralkodó hatalom fejlettségét szimbolizáló és a gazdaságot, kultúrát stb. megteremtő etnikum, hol a háborús veszteséket vagy az elnyomó hatalmat megtestesítő „ellenség” képében tűnt fel. Az azonban mindenkor igaz volt, hogy valamilyen módon kölcsönhatásban állt más etnikumokkal, és létszámánál fogva egyes területeken mai napig érezteti hatását egykori befolyásuk. Véleményem szerint, amennyiben a Balkán határát nem a Szávánál húzzuk meg, hanem északabbra, ameddig a délszláv népcsoportok etnikai szállásterülete történelmileg kialakult, a németiség a Balkán etnikai folyamatainak igen meghatározó eleme.

A délszláv és a német etnikai tér egy többszörösen összetett etnikai kontaktzóna, melyben több mint tíz (szerb, horvát, szlovén, sokác, bunyevác, magyar, német, szlovák, cseh, román, bolgár, török, ruszin, orosz, ukrán, cigány stb.) különböző etnikum képviseltette magát. Ahol több népcsoport él együtt, ott minden esetben megvan a konfliktusok kialakulásának veszélye. A történelmet végignézve, valójában olyan eset nem ismert, ahol két vagy több etnikum között a legkisebb egyet nem értés sem alakult volna ki. A konfliktusok kialakulása több, különféle okra vezethető vissza. Leggyakrabban nacionalista, gazdasági, politikai és vallási okok vezettek a Balkán térségében valamilyen etnikai összetűzéshez. Különösen igaz ez az elmúlt két évszázadban, mely a nacionalizmusok megjelenését hozta magával.

Mivel a németiség nem balkáni eredetű népcsoport, ezért a Balkán etnikai folyamatainak tárgyalásakor vagy kihagyják, vagy alulreprezentált jelentőséget tulajdonítanak nekik, míg egyes, főleg német szerzők a népi németeket, mintegy kiemelve a többi népcsoport közül kezelik, így másik célom e „hiányosság” vagy átmenet nélküliség mérséklése. Főleg a kiűzetésük körülményei és azutáni sorsuk az egyik legnagyobb fehér folt a történelmükben, így harmadik prioritásként az újbóli – immár németországi – beilleszkedésük körüli kérdéseket vizsgálom úgy, mint a délszláv-német konfliktus egyik következményét. A különböző magyar tudományterületek elsősorban a jelenlegi országterület német szállásterületével foglalkoznak (kivéve a korábbi történelmi korszakokat érintő munkákat), ezért jelen kutatásomat hazai szinten, a felhasznált, főleg németországi forrásait és a Délkelet-Európa felőli megközelítését tekintve újszerűnek tartom.

A volt jugoszláviai németiség kérdése, a térséget érintő etnikai konfliktusok okainak és körülményeinek vizsgálata ma már leginkább a történészek napirendjében szerepel, melynek

legfőbb oka, hogy alapvetően nem recens folyamatokról van szó, noha egyáltalán nem tekinthetjük „lezárt ügynek” a németességgel kapcsolatos kutatásokat, hisz rengeteg, velük kapcsolatos információ a mai napig nem került nyilvánosságra. Politikatudományi vagy kisebbségpolitikai szempontból kutatásom szintén aktuálisnak tekinthető, ha megvizsgáljuk a mai délszláv államokat, legfőképpen Szerbiát.

A kelet-közép-európai rendszerváltozások óta eltelt évtizedekben, Jugoszlávia szétbomlásával az egyes utódállamok különböző fejlődési utakat jártak/járnak be. A magyar Alaptörvénnyel ellentétben a szlovén alkotmány megkülönböztet autochton (őshonos) és egyéb (vagyis allochton, betelepült) kisebbségeket (GYÖRI SZABÓ 2008). A németesség Szlovéniában allochton kisebbség, számuk a teljes államterületen néhány ezer fős nagyságrendű és főleg a városokban élnek.

Horvátországban a szlovéniaihoz hasonló, kettős megkülönböztető jogállás jellemzi a kisebbségeket. A németesség azonban autochton kisebbségnek számít, települési szerkezetükre a szórvány a jellemző.

Jelen kutatás aktuálpolitikai indokoltságát a Szerbiában tapasztalható eset, a népi németesség diszkriminációja adja. A németesség ugyanis a legproblematisabb helyzetben – a volt jugoszláv utódállamok közül – Szerbiában van, ahol jogfosztásuk nem ért véget. Az elkobzott vagyon-visszaszármaztatásáról és kártpótlásáról szóló törvény (A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 72/2011. szám) többek között a kollektív bűnösségre hivatkozva azt fogalmazza meg, hogy a II. világháború idején valamely ellenséges alakulatnál szolgáló áldozat családját nem illeti meg sem az elkobzott vagyon visszaszármaztatásának, sem a rehabilitációnak a joga. A törvény magyarázata szerint a németeket azért nem illeti kártpótlás, mert a II. világháború idején együttműködtek a megszálló hatalommal, azaz egytől-egyig mindannyian fasiszták voltak. A törvény elméletileg lehetőséget ad arra, hogy a II. világháború során a németektől elkobzott vagyont visszakapják a kárt elszenvedettek, továbbá hogy rehabilitálják azokat a családokat, amelyek hozzátartozóját ártatlanul végezték ki a partizánok. A háborús években ugyanakkor alig mertek ellenszegülni a katonai behívásnak. Probléma az is, hogy csak az 1945 márciusa után elkobzott vagyon visszaszármaztatását irányozza elő, holott a németesség ingóságának és ingatlanjainak elkobzása már többnyire 1944 októberétől folyt (Baranya-háromszög, Bácska, Szerémség, Bánság területén), sőt a háború legelső éveiben is történtek ilyen jellegű vagyonejtulajdonítások az akkori jugoszláv államhatalom részéről (főleg Szlovénia és Bosznia-Hercegovina területén). A szabadkai székhelyű Német Népi Szövetség számítása szerint csak a vajdasági német kisebbségnek a szerb állam 389.256 hektárnyi földterület és 68.036 birtok visszaszármaztatásával tartozik,

mely összértéke mai árfolyamon kb. 32,5 milliárd €-t tesz ki. A törvény arra is kitér, hogy csupán szóbeli elbeszélések alapján nincs lehetőség érvényesíteni a jogokat, ahhoz bizonyítékokra, megdönthetetlen tényekre van szükség. További probléma azonban, hogy jelen szabályozás alapján hiába a hitelt érdemlő igazolás, a törvény szerint nem jogosult kárpótlásra az a természetes személy – külföldi állampolgár, illetve törvényes örökösei, akik nemzetközi szerződés alapján, illetve annak megléte nélkül is kárpótlásban részesültek vagy vagyonuk visszaszármaztatására vonatkozó jogosultságukat a külföldi állam jogszabályai elismerték.

A vázolt probléma véleményem szerint csak civil kezdeményezéssel (a szabadkai Népi Német Szövetség ennek az úttörője), és főleg államközi összefogással lenne megoldható, melynek egyik kiinduló alapidokumentációi a jelen értekezésben később részletesen bemutatandó teherkiegyenlítési akták lehetnek. Számuk a teljes jugoszláv állam területére vetítve 113.014 db (Linás 2005: Abfrageformular für LAA Bayreuth), ami azt jelenti, hogy durva megközelítéssel az 1921-es népszámlálási adatból, az 505.800 fő jugoszláviai németből kiindulva valamivel kevesebb, mint a negyedükről rendelkezünk információval. Szerbiában a Vajdaság Autonóm Tartomány területén és a fővárosban, Belgrádban élt a legtöbb német, ezért viszonylag sok, 54.240 db teherkiegyenlítési akta lelhető fel a bayreuthi Lastenausgleichsarchiv-ban (LAA). Jelen értekezés ennek csak egy töredékét dolgozza fel, azonban a szerbiai források kiegészítésével komoly bizonyítéka a németiség ért veszteségeknak.

A fentiekből kiindulva kutatásom fő célja, hogy bemutassam a németiség megjelenése, jelenléte és „eltűnése” milyen etnikai-politikai folyamatokat eredményezett, az etnikai-nemzetiségi csoportok és a kialakult törések milyen módon tagolták és formálták a helyi társadalmat. Kutatási témám olyan történeti-földrajzi mikrovizsgálat, amely a helyi társadalom etnikai-nemzetiségi csoportjaira ható etnikai-politikai hatásokat taglalja. A pontos és teljességre törekvő bemutatás igénye természetesen nem azt jelenti, hogy a rendkívül bonyolult folyamatok minden aspektusára kitérhetek.

Dolgozatomban – előzetes ismereteim alapján – az alábbi hipotéziseket szándékozom igazolni:

1. A német betelepülés a 14. századtól kezdődően, vagyis a kontaktzónák kialakulásának felvázolása és rávilágítás az egyes földrajzi terek eltérő etnikai-politikai fejlődési pályáinak későbbi okaira. Azt feltételezem, hogy a jugoszláv térségbe betelepülő németiség a 14-19.

század között – eltérő történelmi korszakokban, más-más, betelepülésüket segítő motivációk miatt – jelentős területi, fejlődésbeli, gazdasági életben betöltött szerep és identitástudatból adódó különbségeket mutat. Ezek a különbségek átöröklődhettek a 20. században a jugoszláv érára, és a két világháború közötti, valamint a II. világháború térségi (geo)politikai folyamatait is meghatározhatták.

2. A vizsgált területen élt nemzetiségi csoportok, mint közösségek miként reagáltak a politikai tér (és egyben az etnikai kontaktzóna) változására és hogyan jelent ez meg az etnikumok együttélésében? Azt feltételezem, hogy a vizsgált területet érintő határváltozások és impériumváltások a többség-kisebbség reláció szempontjából jelentős mentális és tényleges folyamatokat indukáltak az etnikai együttélésben.

3. Milyen etnikai földrajzi folyamatokat eredményezett a németek kitelepülése? Azt feltételezem, hogy a németek kitelepülése jelentős, az etnikai struktúrát alapjaiban megváltoztató folyamatokat generált, a délszláv etnikai többség elérését segítőleg hatott.

4. A II. világháborút követően, egyes területekről származó németek migrációs pályájának feltérképezése és összefüggések, lehetséges „kategóriák” felvázolása primerforrások, illetve esettanulmányok segítségével. Azt feltételezem, hogy a Jugoszláviából kitelepült németek származási területük szerint eltérő migrációs sajátosságokkal rendelkeznek. Várhatóan lesznek egyedi példák a migrációban (más-más országba vagy kontinensre költözés formájában), de felvázolható lesz az a földrajzi terület, ahová a származási területük szerint a többség letelepedett.

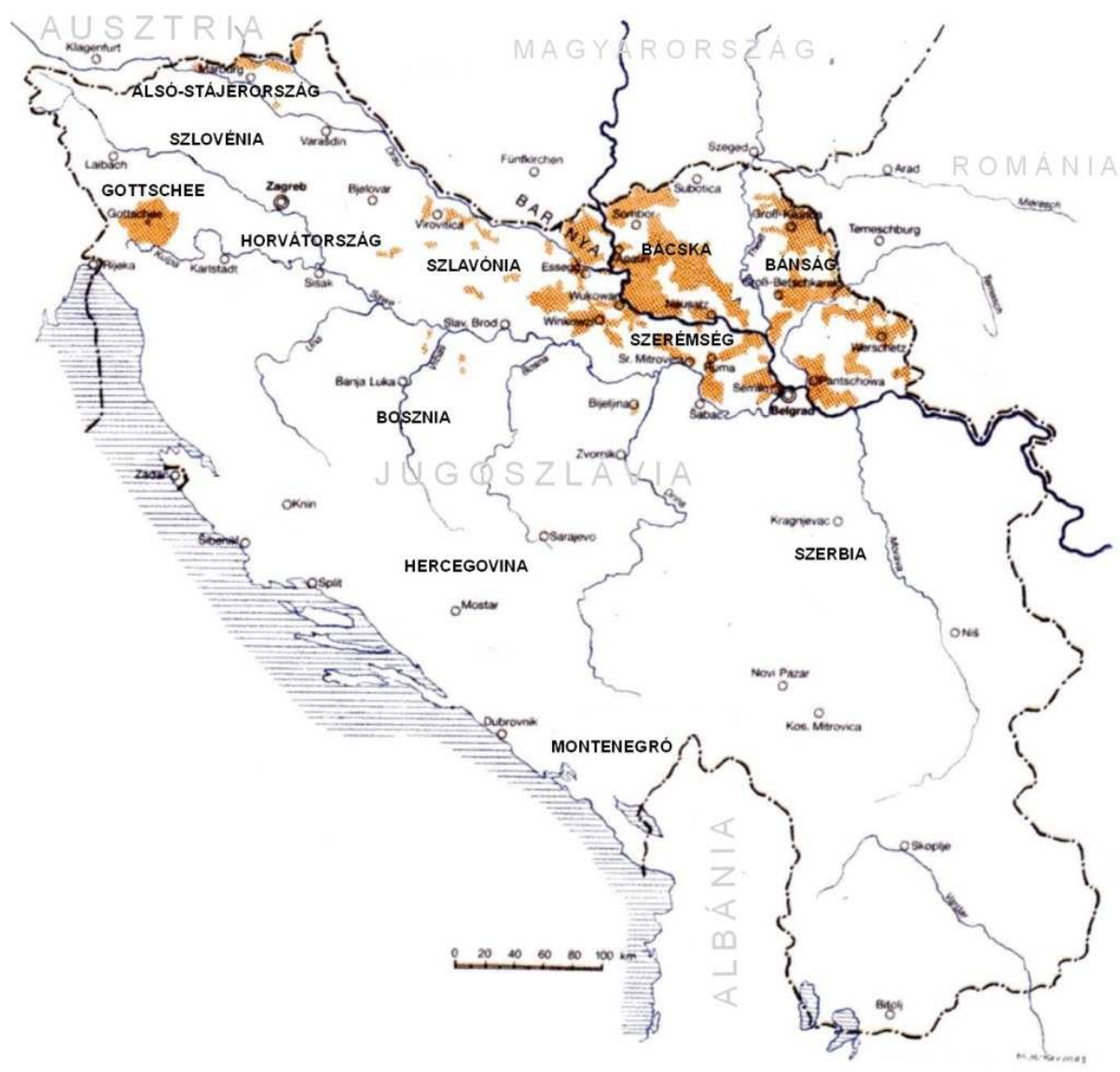
1. A vizsgálódás időkerete, területi lehatárolása

A kutatás földrajzi tere a Balkán¹ északi része, a Paul Garde által Pre-Balkánnak nevezett (GARDE 2007) terület, mely tulajdonképpen Szlovéniától Bosznia-Hercegovina északi, Száva menti síkságán, Szlavónián át a továbbiakban kelet felé a Magyar Királyság déli vármegyéit (Bács-Bodrog, Torontál, Temes), az ún. Délvidéket fedi le. Napjainkban a volt jugoszláv utódállamok osztoznak rajta. A terület számos államalakulat fennhatósága alá és befolyásolási zónájába esett az elmúlt évszázadokban, a múlt és jelen etnikai konfliktusaival az egyik legproblematisabb térség Európában. Az egykori dél-magyarországi területek – Szlavóniával, Szerémséggel, Bácskával és a Bánsággal mint önálló tájegységekkel – a „közeli Balkánnak” tekinthetők.

A vizsgált területet a németiség egykori szállásterülete alapján határoltam le. (1. ábra) Nyugatról kelet felé haladva magába foglalja a mai Szlovénia területét, kiemelten Kočevje, németül Gottschee községet, Alsó-Stájerországot, illetve egyes szlovéniai városokat. Ide tartozik továbbá Horvátország északi része, a történetileg változó területet jelentő Szlavónia, a mai Horvátországhoz tartozó Baranya-háromszög vagy más néven Drávaszög, mely egykor Baranya vármegye déli része volt, valamint a mai Vajdaság Autonóm Tartomány, mely a történelmi Szerémséget, Bácskát valamint a Nyugat-Bánságot fedi le (a Kelet-Bánság a Trianoni döntéssel Romániához került).

¹ Délkelet-Európa vagy közismert nevén a Balkán lehatárolásával kapcsolatban részletesen lásd Konkoly S. 2006. A Balkán lehatárolása. In.: Pap N. (szerk.) 2006. A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó – PTE KMBTK, Pécs, pp. 75-83.

1. ábra: A jugoszláviai németek szállásterülete az 1920-as években

Forrás: Donauschwäbische Kulturstiftung alapján saját szerkesztés

Szlavónia megnevezés alatt a történelem során más-más területet értettek. A középkori történelmi Szlavónia a mai Közép-Horvátország északi részét, azaz földrajzilag a Dráva-Száva-köze nyugati felét foglalta el. Ez a terület a Magyar Királyság keretén belül belső önállóságot élvező tartomány (bánság, illetve hercegség) volt. Az újkori és mai Szlavónia területe a középkortól jelentősen különbözött. Az újkori történelmi Szlavónia elnevezés a korábbival ellentétben a Dráva-Száva-köze keleti felét jelentette, a mai Kelet-Horvátország területén.

Szerémség a Magyar Királyságnak a Duna és a Száva között elterülő nagytája 1164/1167-től 1920-ig. 1526-1718 között a török hódoltság része volt. 1854 és 1860 között a Szerémség északi része közigazgatásilag Szlavóniához, míg déli fele a katonai határőrvidékhez tartozott.

A Baranya-háromszög, tájféldrajzi nevén a Drávaszög a Duna, a Dráva és a trianoni országhatár által határolt terület. A terület ugyanakkor nem vált azonossá a közigazgatási járásokkal, vagyis közigazgatási Drávaköz nem létezett. A vizsgálódást ezért a közigazgatásban lehatárolt Baranyavári, Mohácsi, Siklósi (1941-ig), illetve a Dárdai, Siklósi, Mohácsi és Villányi járás területre jutó részeire vonatkoztattam. Mindazonáltal a Baranya-háromszög része a Sváb-Törökországnak (Schwäbische Türkei) nevezett dél-dunántúli, Duna-Dráva természetes határokkal leírható német szállásterületnek. A 19. század elején ismertté vált fogalom eleinte csak a dél-baranyai („alsóbaranyai”) Mohácsi és Baranyavári járásokat jelentette, később kiterjedt gyakorlatilag a Dél-Dunántúl betelepített németesség szállásterületének egészére. A Sváb-Törökország sohasem volt zárt etnikai terület, hisz már a németek megjelenése előtt is éltek magyarok és különböző délszláv népcsoportok itt (főleg horvátok, sokácok). A Trianon előtti egységes politikai környezet (nem számítva a szerb megszállás éveit) az új államhatárok meghúzásával megszűnt, a Sváb-Törökország a magyar és a délszláv állam területe között megosztásra került.

A Vajdaság fogalom szintén időbeni változást mutat. Az első Vajdaságot 1921-ben hozta létre a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (a továbbiakban SzHSz Királyság) Szerbia területén, mely ekkor a Baranya-háromszöget is magába foglalta. Az 1929-es puccs utáni bánági rendszerben a Dunai Bánág területe volt, majd 1941-ben a nyugati része (Bácska) a Magyar Királysághoz, keleti része (Bánág) a Harmadik Birodalom megszállása alá került. A napjainkban is fennálló Vajdaság Autonóm Tartomány a második Jugoszláviában szintén Szerbia része lett, de a Baranya-háromszög nélkül, mely Horvátországhoz került. Dolgozatomban kizárólag az adatok összehasonlítása és a térképi ábrázolás miatt használom a Vajdaság Autonóm Tartományt és opstináit (községeit), mint közigazgatási egységet.

A kutatás időkeretének meghatározása a történeti elemzések kiindulópontjának alapja, vagyis a német népcsoportok egyes területekre áramlásának időpontja, mely azonban több kérdést is felvet. Jelen kutatás esettanulmányi része a modern statisztika és történettudomány által felállított sarokpontokhoz igazodik:

A vizsgált terület arculatát – Szlavónia, Baranya-háromszög, Bácska, Bánág vonatkozásában – négy jelentős etnikai átrétegződés alapozta meg. A török hódoltság után gyér magyar,

horvát és szerb lakosság maradt itt. A 18. század második feléig tartó újranépesedési folyamat eredménye a német telepések nagyfokú térnyerése volt. A többnyire Délnyugat-Németországból és Ausztriából származó németek a török harcok során kiüresedett Habsburg Monarchiába történő betelepítése a történelmi újkor egyik legnagyobb „népességpolitikai” eseménye. Ezt a 17. század végétől, császári irányítással, tervszerűen betelepített német kolóniát a történelem- és néprajztudomány Duna menti sváboknak vagy dunai sváboknak, illetve népi németeknek (*Volksdeutsche*) említi. Korábban, a dualizmus korában „magyarhoni németeknek” vagy „magyarhoni sváboknak” nevezték őket. Szállásterületük a Kárpát-medencében a Rába-torkolattól a Vaskapu-szorosig terjedt, ahol a II. világháború végéig több mint ezer településen mintegy 1,5 millió lelket számláló etnikummá nőttek ki magukat. A Kárpát-medencén belüli kisebb, szigetszerűen elhelyezkedő területeik a már ismertetett Sváb-Törökország, Szlavónia, Szerémség, Bácska, Bánság, Szatmár és a Körös-Maros vidék. A tudomány mai állása szerint etnikailag sem egységes a Duna menti svábság; mintegy 1/3-1/3 részüket frank (rheinland-pfalzi, lotaringiai) ill. a bajor-osztrák határvidékről betelepülőknek, míg negyedüket sváb (baden-württembergi, elzászi) származásúnak tekintik, a fennmaradó részük eredete ismeretlen.

E Duna menti svábság történetét Anton Tafferner történész öt korszakra osztotta: (Donauschwäbische Forschungs- und Lehrerblätter, 1976. március, 1-9.)

1. 1683-1806 a „régii német birodalom” idősza,
2. 1807-1867 betagozódás a Habsburg Birodalomba,
3. 1868-1918 az Oszták-Magyar Monarchia kora,
4. 1918-1945 a trianoni békediktátum nyomán három állam között megosztott térség, illetve az önálló etnikai gondolkodás kialakulásához vezető út idősza,
5. 1945-től napjainkig: a részbeni népirtás, az elűzések és a világ minden területére történő szétszóródás kora.

1920 után a területi elcsatolások következtében (2. ábra) a délszláv lakosság határozott elterjedése, a németek, a magyarok, illetve a kisebb arányú népcsoportok térvesztése figyelhető meg. Egyes területek Magyarországhoz történt visszacsatolásával a szerb népesség csaknem egésze – optálásuk eredményeként – eltűnt. 1944-ben a német lakosság jelentős része kitelepülésre vagy munkatáborba kényszerült, arányuk napjainkban csak kevés helyen éri el az 1-2%-ot, a világháborút lezáró békeszerződés pedig újból elszakította Magyarországtól a háborús évek során megszerzett területeket. Ezután, immár újból Jugoszlávia részeként a magyarok aránya is fokozatosan csökkeni kezdett. Szlovénia területe

osztrák örökös tartomány volt, a török hódoltság elkerülte, ezért az etnikai átrendeződések száma kevesebb, a terület az újranepekedési folyamatokból is kimaradt, a SzHSz Királyság létrejöttéig lényegében egy több évszázados struktúra volt uralkodó, melyben a német volt az anyanemzet, a szlovének pedig a legnagyobb etnikai kisebbség, mely szerep az új államalakulatban megfordult.

2. ábra: A magyar-horvát-szerb hármashatár változásai (1918-1992)

Forrás: saját szerkesztés

2. Kutatástörténeti összefoglalás

A jugoszláviai németiség újkori történetét elsősorban a területről elszármazó, a németiség megpróbáltatásait átélő szerzők tollából ismerhetjük meg. Ezek főleg történeti-néprajzi munkák, melyek átfogják a németiség teljes történetét, a betelepülésüktől az elűzetésükig. A délkelet-európai németiség irodalma hatalmas, és valamennyi érintett nemzet kutatóit foglalkoztatta, kiemelten a németeket. A legtöbben maguk is átérték a II. világháború eseményeit: harcoltak, különböző egységeknél szolgáltak vagy később valamilyen munkatáborba kerültek. Az elmenekült németiség történetét feldolgozó munkákat Georg Wildmann több kutató szorgalmas munkájának tudja be, akik nem egy esetben iskolateremtők is voltak és a németiséget kutató történészeknek sorát bővítették, főleg Németországban. Mivel tudományos tevékenységük alapja származási helyük helyismereti szempontból, többnyire valamilyen szervezetnél eltöltött idő, vagy a német lakosság háborús megpróbáltatásai, fontosnak látom a legfontosabb adatokat felsorolni.

Friedrich Binder Tizsakálmánfalván született, majd a verseci, bécsi és belgrádi egyetemi tanulmányok után a magyarországi német hírszerzésnél tevékenykedett. A világháború után Tübingenben telepedett le, ahol tanárként, és kutatóként számos publikáció szerzője lett. Nevéhez fűződik az egyik legjelentősebb, Jugoszláviából elűzött németekkel készített interjúanyag, az *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944-1948*, valamint szülőfaluja, Tizsakálmánfalva (Budisava) *Heimatbuch*-ja.

Hans Diplich a bánsági Nagykomlóson született. Tanulmányait Temesváron, Bukarestben, Münsterben és Kolozsváron végezte. Tanított több romániai városban, köztük Gyulafehérváron is. A háború után Münchenben lett tanár. A "Donauschwäbische Stiftung" egykori elnöke volt, amely alapítványnak célja a Duna menti svábok történeti kutatása. Ő a kezdeményezője a svábok ismert címere megalkotásának. Publikációs tevékenységét elsősorban a román-német viszonyrendszer témakörében dolgozta ki, de az egész délkelet-európai németiségért tett munkája miatt mégis említést érdemel.

Georg Wildmann a bácskai Szentfűlöpön született. Josef Volkmar Senz egyik tanítványa lett Újverbászban. A háború utáni években munkatáborba ítélték a kommunista Jugoszláviában, ahonnan sikerült elmenekülnie, majd 1946-ban Linzben telepedett le. Folytatta a teológia és filozófia tanulmányait Linz, Róma, majd Salzburg egyetemén, majd tanári székeket is

szerzett. Híresebb munkái között említendő a *Der Leidensweg der Donauschwaben* (A Duna menti svábok megpróbáltatásai), illetve ennek rövidített változata a *Genocide*. Történészek mellett tanácsadóként számos további mű közreműködője. Megírta Szentfülöp *Heimatbuch*-ját és az Ausztriában letelepedett Duna menti svábok történetét.

Josef Haltmayer a bácskai Hódságon született. Teológus lett, majd pappá szentelték 1936-ban. A háború után a linzi egyházmegyében működött. Munkájának nagy jelentősége van a svábok egyháztörténetének megismertetésében. Legfontosabb közülük a *Glaube in Volk und Heimat*.

Franz Hamm újverbászi születésű. Tanult Belgrádban, Bécsben, Heidelbergben és Mannheimben. Ő lett a jugoszláviai németek egyik legfontosabb, legismertebb újságírója. A háború megpróbáltatásaiból is kivette a részét, a megszervezője lett az egyik menekülteket szállító transzportnak. Később a Duna menti svábok Chartájának egyik szerzője. Legfontosabb munkái a sváb alap- és középfokú oktatásáról (*Das Gymnasium zu Neuwerbaß: eine deutsche Schule in der Batschka, gegründet 1809, Die Schulstiftung als Ausdruck der schulischen Selbsthilfe der Donauschwaben: Gedenkrede anlässlich der 30-Jahrfeier der Gründung der Deutschen Schulstiftung*), valamint a tengerentúli, Egyesült Államokbeli német kitelepülőkről szólnak (*Bei den Donauschwaben in den USA: eine Besuchsfahrt*).

Christian Ludwig Hügel a bácskai Újsóvén látta meg a napvilágot. Diplomáját a verbászi tanítóképzőn szerezte, majd Belgrádban germanisztikát tanított. Hadifogoly lett, később a háború után Backnang-ban (Baden-Württemberg) telepedett le, ahol szintén tanárként tevékenykedett. A különösen fontos volt számára a fiatalok oktatása. Munkái között a németiség történetét bemutató írásokat találunk.

Kaspar Hügel lovrini (Kelet-Bánság) születésű. Tanulmányait Temesváron, Kolozsváron és Münchenben folytatta. A temesvári egyetemen tanári állás kapott, de háború során menekülésre kényszerült, és Vorarlbergbe települt, ahol folytatta pedagógusi munkáját. Az iskolarendszer (*Zwischen Volk und Vaterland: sieben Jahrzehnte Zeitgeschichte in den Erinnerungen eines südostdeutschen Schulmannes; Abriß der Geschichte des Donauschwäbischen Schulwesens: mit den gesetzlichen Bestimmungen der Jahre 1941 - 1944 und anderen Dokumenten im Anhang*) a legfontosabb kutatási területe, valamint szülőföldje a Bánság története [*Die politische Geschichte der Banater Schwaben in Rumänien: vom Ende*

des Ersten bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges (1914-1944)] és Lovrin (Lovrin nach 1944: Beiträge zur Geschichte einer ehemals deutschen Gemeinde im rumänischen Banat).

Wilfred Kniesel a szerémségi Béskában született. Tanulmányait Karlócán, Újverbászbán és Eszéken folytatta. Katona lett, és részt vett többek között a leningrádi csatában. A háború után folytatta tanulmányait a frankfurti egyetemen, Darmstadtban kémiát és közgazdaságtant tanult. A németek genealógiai és családtörténeti kutatásával foglalkozott Pfalzban, ahonnan sok német származott (Spuren, Stationen, Wege: eine Forschungsarbeit über den donauschwäbisch-pfälzischen Sippenverband Kniesel/Knissel in Oberschwaben, Pfalz-Zweybrücken, der Batschka, dem Banat und der Pfalz; Donauschwäbische Familiengeschichtsforschung: Festbuch zum zehnjährigen Bestehen des AKdFF mit dem Verzeichnis seiner Mitglieder), illetve Béska Hematbuch-ja (Beschka: Bildgeschichte einer donauschwäbischen Tochtergemeinde in Syrmien, 1860 - 1944).

Valentin Oberkersch a szerémségi Indiában született. Tanulmányait Zimonyban és Karlócán folytatta, majd a belgrádi egyetemen végzett. A háború után folytatta tanulmányait a graz-i egyetemen. Innen települt át Stuttgartba, ahol elsősorban az ún. Heimatbuch-ok (települések monográfiái) írásával foglalkozott. Megírta szülőfaluja [India: Deutsches Leben in Ostsyrmien (1825-1944)], valamint Szarvas (Hirschfeld) és Jarmina (Hermann) és Újszalánkamén (Neu-Slankamen) Heimatbuch-ját is. Ezen kívül számos történeti munka köthető a nevéhez, elsősorban Szlavónia és Szerémség témakörben (Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien: Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa)

Hans Rasimus Katalinfalván (Bánság) született. Versecen járt iskolába, később tanult Berlinben is. A Schwäbische-Deutscher Kulturbund adminisztrátora lett 1939-ben Újvidéken. Aktívan tevékenykedett a bánsági iskolarendszer megszervezésében 1941-ben. A háború után a bajorországi Stallwangba települt. Részt vett a kultúra és a kulturális örökség megőrzésében, iskolaügyi munkáiról ismert (Die deutsche Schulnot im ehemaligen Königreich Jugoslawien: vom Leben und Wirken des donauschwäbischen Schulmannes Nikolaus Arnold), de a Kulturbund tevékenységét is kutatta (Als Fremde im Vaterland: der Schwäbisch-Deutsche Kulturbund und die ehemalige deutsche Volksgruppe in Jugoslawien im Spiegel der Presse). Elkészítette továbbá Katalinfalva Heimatbuch-ját [... was mein einst war! : Monographie d. ehem. Banater Gemeinde Kathreinfeld; (1794 - 1944)].

Josef Volkmar Senz apatini (Bácska) születésű. Az életét szülei korai halála határozta meg, és ettől kezdve egyfajta vándorló életmódot folytatott. Egyik legfontosabb posztja a magyar iskolaszövetkezetről volt Budapesten. Az I. világháború utáni nemzeti mozgalmak során vált nacionalistává. Ettől kezdve híve ezeknek az etnikai mozgalmaknak és miután pedagógusként végzett a főiskolán, politikai szerepet vállalt. A Schwäbisch-Deutscher Kulturbund „Volkstreu und Staatstreu” (államhűség és néphűség) jelmondatának kitalálója. A tudásszomja tette lehetővé, hogy számos témakörben hozzájárult a németiség történetének dokumentálásában. A háború után Regensburgba települt ki, ahol a bajor iskolaszolgálatnál folytatta munkáját, publikált is a témakörben (Donauschwäbische Lehrer- und Forschungsarbeit). Ezen kívül főleg történelmi munkáiról ismert (Geschichte der Donauschwaben; Deutsche im Batscherland). Megírta Apatin Heimatbuch-ját (Apatiner Heimatbuch).

Hans Sonnleitner a bánsági Nagykárolyfalván született. A Tito-partizánok munkatábori szolgálatra ítélték, de el tudott menekülni, és Münchenben telepedett le, ahol a Siemensnél kezdett dolgozni. A bajorországi kutatók közül a családkutatások egyik úttörője lett, később munkatársa majd elnöke a Donauschwäbische Kulturstiftung-nak. Publikációi között megtalálhatóak a genealógiai kutatásának eredményei (Etymologie des Familiennamens Sonnleitner: dargestellt im Zusammenhang mit der Entstehung der deutschen Familiennamen und einer Sammlung einschlägiger Flur- und Ortsnamen sowie literarischer Aussagen über Name und Sonne), valamint történelmi művek egyaránt, melyek közül kiemelem a német szállásterülettel foglalkozó kötetet (Historische Siedlungsgebiete der Donauschwaben: auf beiden Seiten der Mittleren Donau vom Raabfluss im Nordwesten bis zum Eisernen Tor im Südosten ab der Schwelle des 18. Jahrhunderts bis nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges).

Anton Taffener vértésboglári születésű, tehát nem délvidéki származású. Tatán és Kecskeméten kezdte meg tanulmányait, majd filozófiát és teológiát tanult Budapesten, illetve Freiburgban. A háború után települt Münchenbe, ahol ő volt az egyik legaktívabb írója a népi német történelemnek. Josef Volkmar Senz-cel közösen megírták a kárpát-medencei németiség újkori történetét (Die deutsche Ostsiedlung der Neuzeit und die Donauschwaben im pannonischen Becken; Die Donauschwaben im pannonischen Becken: ein deutscher Neustamm), valamint számos, a trianoni Magyarország területén élt németekkel foglalkozó mű szerzője, többek között Kunbaja és Vértésboglás Heimatbuch-ja is az ő nevéhez fűződik.

Sebastian Werni a bácskai Szentfülöp szülöttje. Teológiát és a filozófiát tanult a zágrábi egyetemen. A háború vége felé az egyik első, oroszok előli menekült transzporttal Bécsbe

ment és ott is telepedett le. A menekültek szószólója lett, de folytatta tanulmányait is. Érdeklődési körébe különösen a Vajdaság és a Bánság tartozott. Egyik munkájában a délmagyarországi német-szerb együttéléssel foglalkozik (Wojwodina - achtzehnhundertachtundvierzig bis achtzehnhundertsechzig als nationales und staatsrechtliches Problem: zur Geschichte d. Serben u.d. Deutschen im ehemaligen Südungarn). Megírta továbbá számos település Heimatbuch-ját: Gorjani (Tomaschanzi), Beresztóc, Szilberek.

A jugoszláv nemzetek kutatói is foglalkoztak a népi németiséggel. A szlovén kutatók közül a legismertebb Milko Kos geográfus-történész, aki Szlovénia középkori településrendszerét kutatta elsősorban. A szlovén történészek közül Janko Orožen munkáiban találkozhatunk még a szlovén-német kapcsolatok elemzésével. Szlovénia területével ugyanakkor nem csak szlovének, hanem németek vagy osztrákok kutatók is foglalkoztak. Kiemelem Herbert Otterstädt Gottschee. Verlorene Heimat című történeti munkáját.

A népi németiséget kutató horvát történészek egyik legismertebbike Vladimir Geiger, a Zágrábi Egyetem professzora, aki a Horvátország területén élt németiség történetét dolgozta fel. A szerb szerzők közül napjainkban Zoran Janjetović a Belgrádi Egyetemről nemzetközileg is az egyik legismertebb népi német kutató.

A németiség beilleszkedését a német integrációkutatás (*Eingliederungsforschung*) vizsgálta, de a Németországba érkező tömegek egészéből indult ki, melyben a jugoszláviai németek számbelileg elenyésző kisebbséget alkottak. A legtöbb munkában a származási terület megjelölésénél Jugoszlávia nem is szerepel, hisz a volt Szovjetunió területéről érkezők számához képest a jugoszláviai német szállásterület kisebb volt (MAMMEY – SCHIENER 1998; MÜNZ – OHLIGER 1997). A menekültek egymástól elkülöníthető csoportjainak önálló vizsgálatára máig nem került sor. Ez nem csak annak az oka, hogy a németországi kutatók a kérdéshez teljesen más szempont szerint közelítenek, hanem annak is, hogy egy adott közösség integrációjának teljes megértéséhez nem elegendő kizárólag a Németországban történt eseményekre hagyatkozni, szükséges az előzmények ismerete is.

2.1. A jugoszláviai németiség kutatása a magyar tudományban

Magyarországon az 1970-es évek elejétől bekövetkező politikai változások, enyhülések után vált lehetővé a szocializmusban a társadalom történeti szintű kutatása. A németiség, mint a Magyarország területén élő legnépesebb nemzeti kisebbség kutatása csak nehezen indulhatott

meg, és nagyban meghatározta a hozzájuk való viszonyulást az a nézet, miszerint kollektíven a rendszer ellenségei, azaz leegyszerűsítve fasiszták, mely tükröződött a társadalmi integrációjukban is. A politikai enyhülés, valamint a nemzetiségek (például a határon túli magyarság) híd-szerepének felismerése vezetett el törvényszerűen a németiség kutatásához. Magyarországon a legkorábbi munkák Tilkovszky Lóránd nevéhez köthetők, aki a németiség újkori történetét kutatta, elsősorban a két világháború közötti időszakot, valamint politikai szervezetüket a Volksbundot. Ezután a németek társadalmi kutatása az egyik legfelkapottabb téma lett a hazai kutatók, elsősorban a német vagy sváb származásúak körében. Szinte nem volt olyan társadalomkutató, aki ne foglalkozott volna a hazai németiséggel. Legismertebbek közé tartoznak Gerhard Seewann (aki eleinte nem Magyarországon dolgozott) történeti munkái a magyarországi németiség betelepítéséről, a nemzetiségi együttélésekről, migrációról, a magyar-német kapcsolatokról stb. Tanítványai közül Spannenberger Norbert és Annemarie Röder szintén neves németiség kutatók lettek. Más tudományterületről kiemelendő Binddorfer Györgyi szociológus, kisebbségkutató német-magyar kettős identitás kutatása, illetve Andrásfalvy Bertalan, Arnold Kriszina, Pukánszky Béla, Czirbusz Géza, Zielbauer György stb. német-kutatása. A magyarországi egykori német politikai elit tagjai (Basch Ferenc, Bleyer Jakab) szintén megemlékeztek a németiségről. A hazai munkák többsége azonban java részét a jelenlegi országhatáron belüli német szállásterülettel foglalkozik (kivéve a betelepítéssel kapcsolatos történeti munkákat és Szita László levéltári kutatásainak összefoglaló gyűjteményét a Délkelet-Dunántúl németiségéről, mely a Baranya-háromszöggel kapcsolatban az egyik legismertebb dokumentumforrás). A hazai irodalom a jugoszláviai németiséggel igazából csak mint egykori magyar területtel foglalkozik (ld. A. Sajti Enikő a területi visszacsatolások időszakával, Gerhard Seewann és mások a németiség betelepülésével, Marjanucz László a Marosszöggel és a Bánsággal és a németiséggel, illetve zsidósággal, Kókai Sándor a Bánsággal, mint önálló földrajzi régióval, Gulyás László a Vajdasággal és így érintőlegesen a németiséggel is stb. A hazai geográfusok elsősorban szintén az országterületen belüli németiséget kutatják, de a kutatásaik alapja egy-egy tájegység vagy település (Dél-Barnya, Tolna megye, Schwäbische Türkei, Völgység, Budapest környéki németiség stb.) Politikátörténeti munkákat magyar kutatók is készítettek, de többségük általában egy nagyobb területtel (Délvidékkel, Bácskával, határrevízióval), a hadi eseményekkel (délvidéki hadművelet) foglalkozott.

A nemzetiségi konfliktusok szintén gyakori kutatási területnek számítanak, mind a magyar, mind a külföldi szakirodalom bővelkedik bennük, azonban vagy túl általánosak – nem

terjednek ki konkrét földrajzi területekre, vagy nagyon egyoldalúan mutatnak be egy-egy nemzetiségi konfliktust (például csak a németiség, a bukovinai székelyek stb. szemszögéből). A Baranya-háromszög történeti, nemzetiségi kérdései a magyar, de még a külföldi (német, horvát) történetírásban is mellékágnak tekinthető az elcsatolt Délvidék további területeihez képest (Bácska, Bánát). A magyar kutatások, leszámítva a különböző statisztikai adatok és források összegyűjtését, elsősorban az egész Délvidék kérdéskörével, illetve második világháborút követő magyar-szlovák lakosságcserével és a németek kitelepítésével foglalkoznak. Ennek is csak az utolsó két, két és fél évtizedben tárták fel elemeit, nagyhatalmi aspektusait. A Baranya-háromszöggel kapcsolatban a Baranya Megyei Levéltár közölt dokumentumokat, kiemelném közülük a Horvátországi Magyarok Szövetsége által megjelentetett, a Baranya-háromszög magyar kezdeményezésű munkásmozgalmának történeti dokumentációját, valamint a Nemzetiségi ügyek dokumentumai Baranyában 1938-1944-es időszakot tárgyaló kötetét. A Baranya-háromszög nemzetiségi együttéléséről sem készült eddig átfogó irodalom. A kitelepült-kitelepített magyarországi németek németországi beilleszkedésével eddig kizárólagos magyar szaktudományi munka FÜZES M. (1999) egyedülálló kutatása, amely módszerében interjúkra támaszkodik. Az 1960-as években készítette el WÜSCHT a Baranya-háromszög második világháborús eseményeinek rövid történeti tanulmányát, amelyet kiegészített az ugyanebben az évtizedben készített, a kitelepített és azóta Németországban letelepedett, a Baranya-háromszög területén élt németek körében végzett beszámolókkal, valamint a népmozgalom – nemzetiségi összetételétől eltekintő – alakulásának táblázatba foglalásával. (Ost-Dok. 2 Nr. 399, 16/138, 17/1)

A Kelet-Közép-Európából (Bácska, Bánát, Erdély) a németországi megszállási övezetekbe érkező milliós nagyságrendű népi német népesség migrációjáról-integrációjáról tengernyi szakirodalom jelent meg német nyelvterületen. Jelentősek az integrációs folyamat szakaszolásában, általános törvényszerűségeinek megállapításában elért eredmények (ERKER, P 1988, BADE, K. J. 1990, TOLKSDORF, U. 1990), viszont a Baranya-háromszög németiségéről nem esik szó (még a százezres nagyságrendű trianoni magyarországi kitelepítettekről is csak elszórtan akadnak írások). Ennek legfőbb oka a már említett forráshiánnyal magyarázható. A német hatóságok nem tettek különbséget sem a betelepülők származási helye, sem a migráció oka és módja alapján, ezért őket a német irodalom is egységesen kiűzötteknek kezeli. A néprajzi megközelítésű művek közül LÁBADI K. (1996) Drávaszög Ábécéjét – tájlexikon – említem meg. Az egykori jugoszláviai németiség kutatása tehát szinte egyetlen hazai

tudományterületen sem mondható kutatott témának. A Balkán-kutatóknak, akik javarészt recens etnikai folyamatokat dolgoznak fel, szintén perifériáján szerepel a németiség.

3. Kutatási módszerek, elemzési szempontok

A németiség a körülöttük kialakult összetett folyamatok bonyolultsága, valamint főleg a különböző politikai motivációk miatt nem kutatható kizárólag a földrajztudomány keretein belül, hiszen a ki-és betelepítések, a II. világháború utáni menekültkérdés stb. politikai, az egyes területeken kisebbségi létezésük jogi, szociológiai, néprajztudományi kutatások megindítója is volt. A kutatási témával kapcsolatos, Magyarországon fellelhető, igen szegényesnek mondható szakirodalom miatt főleg németországi kutatóintézetekkel, archívumokkal vettem fel a kapcsolatot, melyek bőséges szakirodalommal, illetve eredeti kordokumentumokkal láttak el. Az alábbi táblázatban a meglátogatott intézményeket és az azokban fellelhető fontosabb dokumentumokat foglalom össze (1. táblázat):

1. táblázat: A kutatás során meglátogatott intézmények és az ott fellelhető dokumentumok

Ország, település	Intézmény neve	Fontosabb felhasznált dokumentumok
Magyarország, Pécs	Baranya Megyei Levéltár	A visszacsatolt Baranya-háromszög 1941-44 közötti szélsőséges német mozgalomáról készült titkos jelentések iratanyaga
Horvátország, Eszék	Državni Arhiv u Osijeku	Az I. világháború utáni magyar-jugoszláv határátlépési engedélyek Baranya vármegyei iratanyaga
Ausztria, Graz	Zentrum für Südosteuropastudien, Karl Franzens Universität	Kisebbségvédelemmel kapcsolatos kutatási anyagok, Délkelet-Európa múltbeli és recens geopolitikai folyamatai
Németország, Bayreuth	Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv (BA LAA)	Az NSZK-ban letelepedő németek kártérítéssel kapcsolatos iratanyaga A jugoszláviai németiség általános települési viszonyaival foglalkozó szakirodalom (nyomatott, mikrofilm és hangalapú dokumentáció)
Németország, Regensburg	Südost-Institut (ma Institut für Ost- und Südosteuropaforschung)	Délkelet-Európa etnikai viszonyainak történeti változásai, Jugoszlávia-szakirodalom
Németország, Nürnberg	Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (BAMF)	A II. világháború utáni, a keleti német területekről Németországba irányuló migrációval kapcsolatos kutatások szakirodalma
Németország, Tübingen	Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde (IDGL)	A Duna menti svábság történetét feldolgozó történeti szakirodalom, Heimatbuch-ok

Forrás: saját szerkesztés

Az egyik legnagyobb segítséget az elmenekült, elűzött németek által írt, faluközösségeket bemutató *Heimatbuch*-ok jelentik, melyek sok esetben tartalmazzak az eredeti települési környezetből társadalmi esetleg demográfiai adatokat, illetve a II. világháborús eseményeket is feldolgozzák. Az elmenekültek németországi szervezetei – közülük több neves kutatóműhellyé bővült – gazdag irat-, hang- és képanyagot gyűjtöttek össze, melyek közül több forrást is felhasználhattam. Ezek közül kiemelném az elmenekültekkel készült interjúk írásos, elbeszélő változatát az ún. *Erlebnisbericht*-eket.

3.1. A II. világháború során visszacsatolt területek német nemzetiséggel kapcsolatos hazai levéltári forrásai

A magyarországi nemzetiségek egészének helyzetét és mozgalmait a második világháború idejére vonatkozóan – többek között a megfelelő források hiányában – nem vizsgálták. Az 1920-as évek közepétől kormányzati intézkedésre jelentőszolgálatot állítottak fel, melynek segítségével a községekben, a járásokban, a megyékben történt eseményeket a főispánokon keresztül szerezték, akik rendszeresen összefoglaló jelentéseket készítettek, illetve gyakran a hozzájuk érkezett dokumentumokat a Miniszterelnökségre és a Belügyminisztériumba felterjesztették. A forráshiány később nem véletlenül alakult ki. A második világháború utáni évtizedekben a magyarországi nemzetiségi-kisebbségi kutatások témáját, módszerét, valamint eredményeit az éppen aktuális nemzetiségpolitika célkitűzései a tisztán tudományos diszciplínák érvényesülését pedig a marxista ideológia változó szigora befolyásolta. A német nemzetiség történetével foglalkozó kutatásokat több évtizeden keresztül tovább nehezítette az a szemlélet, amely a két világháború között és a háború alatt játszott szerepük miatt kollektíve fasisztának, így bűnösnek bélyegezte. Nagy Imre Gábor, a Baranya Megyei Levéltár – Pécs, Rét utcai részlegének főlevéltárosa felvilágosított, hogy a MDP Politikátörténeti Intézete 1952-ben a nemzetiségi ügyekre vonatkozó iratokat kiemelte, egyetlen kivétel ismert, a Baranya Megyei Levéltár. Az iratok megmenekülésének oka, egyben saját kutatásomat is nagyban nehezítette: a főispáni iratoknak nincsenek meg az iktató- és mutatókönyvei. Ez azt jelenti, hogy a II. világháború során utolsóként, 1941 tavaszán visszacsatolt Muravidék, Bácska és Baranya-háromszög közül egyedül csak utóbbi iratanyaga lelhető fel. Mivel a német nemzetiség jelentős számban élt az időszakban a vizsgált járásokban, a Magyarországi Németek Szövetségének mozgalmában részt vett és az ún. „magyarhú németekről” komoly dokumentáció áll rendelkezésre. A nem német nemzetiségekre (horvátokra, sokácokra, bosnyákokra, szerbekre) vonatkozó irat alig található. Külön csoportot jelentett a zsidóság,

akiknek sorsa a jelentésekben csak áttételesen szerepel. A hatóságok a zsidókérdést nem tekintették nemzetiségi problémának, mai terminológiánk szerint sem kezelhetjük annak. Nem található irat továbbá a cigányságról és a bolgárságról sem, a lengyelek pedig csak a második világháború idején érkeztek Baranya vármegyébe.

3.2. A nyugat-német teherkiegyenlítési akták (Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv)

A Bayreuthban (Németország) található Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv részleg a mai Németország határain túlnyúló genealógiai kutatások egyik alapvető dokumentumgyűjteménye, mely a régi német birodalmi területről – beleértve Sziléziát, Pomerániát, Kelet-Poroszországot, valamint a Volga és a Duna mentét – származó német családokkal kapcsolatban tud adatokkal szolgálni. A II. világháború utáni hatalmi átrendeződés ezeken a területeken, illetve a német mint hivatalos nyelv visszaszorulása miatt a bayreuthi archívum kiemelten fontos, a német családkutatások kiemelt központja. A kényszermigráció okozta kártérítésekkel, teher- és költségkiegyenlítéssel kapcsolatos akták, valamint a károsultaknak kiutalt, kompenzációt dokumentáló iratok további kutatási lehetőségeket teremtenek. A háborús események és ezek következményei során átélt személyes tapasztalatok, sorsok elbeszélések formájában megtalálhatóak csakúgy, mint adatok a német települések népesedési folyamatairól, etnikai struktúrájáról, gazdasági helyzetéről. Az egyházi keresőszolgálat, illetve a Vöröskereszt adatbázisa szintén elérhető az archívumban. További segítséget nyújtanak a következő dokumentumok:

- Megismerhető a kártérítési folyamat különleges törvényi háttere: a valutareform hatásainak enyhítését szolgáló törvény (Altsparergesetz, ASpG), illetve a háztartási kompenzáció vagy lakhatási támogatás kiutalásának feltételrendszerét, illetve további kiválasztási szempont szerinti rendelkezés hátterét
- Otthonszerzés támogatási központok (Heimatauskunftstellen) iratanyaga, melyeket a keleti területekről elmenekülő németek számára létesítettek a kárpótlási procedúra lebonyolításához.
- Azonnali segélyt kiutaló központok (Hauptamt für Soforthilfe): a II. világháború utáni menekültek integrálódásának és kompenzációjának fontos forrása

- A háború során szétszakadt családok összehozására felállított egyházi keresőszolgálatok (Caritas) mellett működő közösségi segélyszolgálat (Heimatortskarteien) iratanyagai, mely többek között 22 millió személy adatát, valamint megpróbáltatásának körülményeit részletezi

3.2.1. A teherkiegyenlítési aktákban fellelhető adatok

A nyugat-németországi kárpótlási és teherkiegyenlítési törvény (Entschädigungsgesetz zum Lastenausgleich) 1952-es kihirdetésével megkezdődött a német és zsidó származású menekültek kárpótlása, mely a korábbi gyorssegélytörvényt váltotta és a szociális igazságosságot is többé-kevésbé meg tudta valósítani. Valójában egy törvénycsomagról beszélünk, melynek további, kiegészítő törvényei a valutakiegyenlítésről szóló törvény, az elüzetési károk megállapításáról szóló törvény (Feststellungsgesetz) valamint a régi megtakarításokról szóló törvény (Altspargesetz). A kárpótlások különböző formáit tette lehetővé a teherkiegyenlítési törvény. Létezett háztartási kárpótlás (Hausratsentschädigung), lakótér-segély (Wohnraumhilfe), háborús károsultak nyugdíja (Kriegsschadenrente), kárpótlási nyugdíj (Entschädigungsrente) és főkárpótlás (Hauptentschädigung).

Ez utóbbi bírt a legnagyobb jelentőséggel a háború, illetve az elüzetés során elvesztett vagyon kárpótlása szempontjából és a keletről érkezett menekültek esetében a legtöbbször ezt alkalmazták. Évekbe telt a károk megállapítása, melyek kifizetése csak 1959-től történt, az igénylők nagy száma és a rendelkezésre álló összegek miatt csak az 1960-as évek végétől gyorsult fel kezdetben készpénz, később bankbetétek és adósság-jóváírások formájában. A károk összegét előbb birodalmi márkában (RM) majd különböző számítási kvóták alapján német márkában (DM) fizették ki. A teherkiegyenlítés egy széleskörű támogatás volt, mely jelentősen megkönnyítette a háború által sújtott németek egzisztenciájának megteremtését, gazdasági beilleszkedését (BEER 1997).

Eljárás keretében vehették listába a károsultak vagyonuk értékét, melynek kárpótlását a szövetségi kormány felé kellett benyújtani. Az ily módon összegyűjtött adatokat aktákba gyűjtötték, ezek az ún. teherkiegyenlítési akták. Felépítésük általában szisztematikus: első oldaluk a teherkiegyenlítési szerződés, mely tartalmazza a szerződést kötő károsult születési helyét és idejét, valamint címét 1939-ben és 1945-ben, valamint már az NSZK területén 1950-ben és 1955-ben (későbbi időpontokban aktuális lakóhelyükről a velük folytatott levelezésből lehet értesülni). Továbbá kötelező volt nyilatkozni a családi állapotról, házastárs kilétéről,

gyerekekről, illetve az örökösökről. A szerződéskötő személye nem kellett, hogy azonos legyen a tényleges károsult személyével (a gyakran bekövetkezett elhalálozások ezt nem is tették volna lehetővé). Így a károsult családjának egyenes ági tagja is benyújthatta a kártérítést, de minden esetben igazolnia kellett a rokoni viszonyt. Ezt követően az elmenekülést/elűzetést megelőzően a károsult tulajdonában lévő épületekről, üzemekről és mezőgazdasági hasznosítású birtokokról láthatóak adatok.

Általánosságban igaz, hogy minden aktában található adatot bizonyítani kellett vagy hivatalos úton vagy tanúvallomásokkal. Ezért a legtöbb akta tartalmaz bizonyító okiratokat, földhivatali kivonatokat, fényképeket és tanúvallomásokat. Amennyiben a szerződéskötő a károsult örököse, öröklési okiratot (szerződést, végrendeletet stb.) is mellékelni kellett. Ezek kimondottan hasznosak, mivel az anyakönyvek a menekülés során sok esetben eltűntek. Az öröklési iratok nem csak a családkutatást könnyítik meg, hanem többek között személyes adatokat, lakcímekeket is tartalmaznak, mely a migrációkutatást is lehetővé teszi. Az akták legvégén a kárpótlási összeg van feltüntetve. Ez a gyakorlatban kevésbé fontos adat, mivel az 1950-es, 60-as években az előző évtizedekben meglévő pénzalapok már nem álltak rendelkezésre. Sokkal fontosabbak a kárpótlás-kiutaló igazolásokon található címadatok, melyek a szerződéskötő utolsó lakcímét mutatják.

Az akták használata során figyelembe kell venni – és egyben a kutatást is befolyásolja – hogy a levéltári törvény hatálya alá esnek. Ez azt jelenti, hogy azon személyek aktái, akik 30 éven belül haláloztak el, nem adhatók ki. Amennyiben a halál időpontja ismeretlen, úgy az adott személy születésétől számított 110 évig titkosított az akta.

A kutatás során megvizsgáltam összesen 417 db, a Baranya-háromszög (289), a Bácska (50), a Bánság (54), a Szerémség (3) és Bosznia-Hercegovina (21) egyes településeiről elmenekülő, magát német nemzetiségűnek valló személy a Német Szövetségi Köztársaság valamely szövetségi államában benyújtott, háborús veszteséget követő kárrendezéssel kapcsolatos iratanyagát. Az akár több évtizedig elhúzódó kárrendezési eljárás dokumentációja tartalmazta többek között az adott személy és hozzátartozói tartózkodási helyét is az egyes időpontokban. Ennek felhasználásával felállíthattunk egy a valósághoz közelítő migrációs folyamatot. Mivel nem minden településről és kizárólag a Német Szövetségi Köztársaságban letelepedő személyek egy kisebb csoportjáról van információnk, ezért az ismertetésre kerülő összefüggések nem tekinthetők kizárólagosnak, nem vonatkoztathatók az egykor a területen élt németiség teljes egészére. A németek menekülésük során letelepedtek többek között

Magyarországon, Ausztriában, Csehszlovákiában, Lengyelországban és a Német Demokratikus Köztársaságban is. A keleti blokk országaiiban (az NDK kivételével) letelepedők a II. világháborút követő megtorlások során identitásukat az adott körülményekhez igazították, nem vallották be valódi nemzetiségi hovatartozásukat. Sokan a családnevet elfedő vegyes házasság mögé rejtőzködtek. A sikeresen letelepülők mellett meg kell említenünk a menekülés közben vagy később munkatáborban életüket veszített németeket is.

A lakhelyeken kívül az egyes akták – amennyiben ismert volt – személyes adatokat is tartalmaznak, melyekből számos társadalomföldrajzi adat nyerhető. A kártérítés benyújtáskor kitöltendő kérdőív a háztartásban nevelt gyermekek számára, családi állapotra, állampolgárságra, önbevalláson alapuló etnikai hovatartozásra, az elmenekülés időpontjára, az elvesztett ingó (bútorok, gépek, élelmiszer, háziállatok stb.) és ingatlan vagyponra (földbirtokok mérete, épületek alapterülete, funkciója stb.) és az örökösire részekre is rákérdez.

3.3. A Kelet-Dokumentáció (Ost-Dokumentation)

A kutatásom során használt egyik legfontosabb dokumentum-gyűjteményről van szó, mely tematikusan vonultatja fel az adatokat, jelentéseket a II. világháború utáni Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Magyarország és Románia területéről származó németsegről, vagyis a háború előtti, eredeti német szállásterületről. Az összesen 21 db Ost-Dok többek között gazdasági, kulturális, lakosságszám, születésszám, illetve egyéb életkörülményt bemutató, valamint a meneküléssel/elűzetéssel kapcsolatos információt tartalmaz. Nagyon sok itt található kutatási anyag a II. világháborút követően készült, zömmel az 1950-es, 60-as években, amikor az elmenekült németek tömegesen telepedtek le az NSZK-ban. Délkelet-Európát (Jugoszlávia, Magyarország, Románia) az Ost-Dok 16, 17 és 18-as tárgyalja. Jugoszlávia vonatkozásában került feldolgozásra Szlovénia, Bosznia-Hercegovina, Szlavónia, Baranya-háromszög, Szerémség, Bácska és a Bánság.

3.4. A források értelmezését nehezítő tényezők

A különböző politikai jegyeket magukon viselő korszakok összehasonlítása során jelentkező eltérő nézőpontokat több, különböző forrásinformáció bevonásával, összehasonlításával lehet részben kiküszöbölni. Mivel jelen kutatásnak nem célja a vizsgált terület teljes történeti-

statisztikai elemzése, hanem csak a fejlődési tendenciák bemutatása, ezért a statisztikai adatokat térképi ábrázolásra használtuk.

A fő probléma a különböző etnikai csoportok, köztük a nemzetiségek létszámának meghatározása, ami a levéltári és statisztikai források hiányosságából, valamint a háborús körülményekből fakad. A pontos és teljességre törekvő bemutatás igénye természetesen nem azt jelenti, hogy a rendkívül bonyolult folyamatok minden aspektusára kitérhetek. Különösen nehézségek adódtak az etnikai alapú megközelítésekben.

Az adatok értelmezésében a legnehezebb, alapvető probléma a népszámlálások önbevallásra alapozott nemzetiségi létszámadatainak politikai átitatottsága, az egyes államok politikai motiváltságának megjelenése a népességszám összeírásában. Ez természetesen minden korszakban igaz lehet, de a területi átcsatolásokkal, a határvonalak évtizedenkénti változásával teletűzdelt 1920-as, 30-as és 40-es években különösen jelentkezett. A németek, de a trianoni békediktátum után Jugoszláviában maradt magyarok és más nemzetiségűek, különösen 1929 után a szerb majorizációs tervekben a kisebbségi elnyomás tárgyává váltak. 1941-ben, a Magyarországhoz történt visszacsatolást követően pedig többek között Baranya vármegye főispánja által elrendelt népszámlálás eredményezett hasonló torzulásokat a magyar nemzetiségűek népességszámának eltolódását okozva. Az egyébként is szubjektív forrásbázist ezért itt kibővítettem levéltári kutatásokkal, valamint szekunderforrás-elemzéssel.

A teherkiegyenlítési aktákban fellelhető adatok kapcsán megemlíteném, hogy a németek általában komoly akadályokba ütköztek, amikor igényeiket akarták érvényesíteni. Az igazolások megszerzése kevésbé volt problémás, mert arra az egy közösségből érkezők valamilyen kontrollt jelentettek, de alapvetően az egyes személyek becsületére volt bízva, hogy a teherkiegyenlítési támogatások elnyeréséhez a valóságnak megfelelő adatokat állítanak. A kérvényekben, űrlapokon található, kézzel vagy írógéppel megírt szövegek, az egyes szakkifejezések megléte vagy hiánya (az akták emiatt nehézkes összehasonlíthatósága) szintén nehézségeket jelentett, csakúgy, mint a különböző mértékegységek használata.

4. A német-délszláv kontaktzóna kialakulása

A 14–16. századi török hódítás alatt az addigi viszonylag stabil etnikai térszerkezet a tömegméretű migrációk következtében felbomlott. A török megszállást megelőzően, illetve az alatt megindult a vizsgált terület népeinek a peremterületek, valamint kisebb részben a védett hegyvidéki területek felé való menekülése, vándorlása. Legnagyobb méretű a szerbek szétvándorlása volt, akik általában a nagyobb törökellenes vesztes csatákat követően menekültek észak-északnyugat felé, Magyarország déli és a középkori Horvát Királyság keleti és középső részére, elfoglalva az észak felé menekült magyarok és horvátok által üresen hagyott településeket.

A több évszázados török megszállás, háborús pusztítás (amely a 16–17. században stabilizálódott keresztény-muzulmán frontvonal által kettészelt két frontnemzetet, a magyarokat és a horvátokat sújtotta leginkább), majd az azt követő telepítés és bevándorlás következtében a magyar lakosság aránya a Kárpát-Pannon régióban (a történelmi Magyar Királyság területén) a 15. század végi 65%-ról a 18. sz. végére (1787) 29%-ra csökkent. A középkori (a Dráva és az Adriai-tenger közötti) horvát etnikai tér közepe (a horvát és boszniai Krajina) ortodox szerb, illetve muzulmán bosnyák lakosságúvá vált. (KOC SIS 1993)

Az 1526-ban Habsburg-birtokba került Magyar Királyság középkori területén véglegesen csak 1718-ban, a Bánság visszafoglalása után szűnt meg a török fennhatóság. Ettől kezdve a keresztény lakosságú és az iszlám világ részét képező Török Birodalom határa 160 évre a Kárpátok, a Duna és a Száva folyók mentén állandósult. Ez a vonal – amely természetföldrajzi értelemben Közép-Európa délkeleti határát is jelenti – az említett 160 év alatt többé-kevésbé máig fennálló kultúrföldrajzi határrá vált, jóllehet, a balkáni népeknek (főként szerbeknek és románoknak) a Kárpát-medencébe irányuló tömeges bevándorlása következtében nem volt nyelvhatár.

A török uralom megszűnte után a Habsburg-birtokba került, korábbi, magyar népességét elvesztett, elnéptelenedett középső és déli magyar területekre a 18. század folyamán százezres tömegekben indult meg különféle népcsoportok – elsősorban németek, szerbek, szlovákok, románok és ukránok – szervezett betelepítése, illetve spontán betelepülése, főként Németországból, Szerbiából és a Magyar Királyság peremterületeiről. E nagyszabású „kolonizáció” eredményeként a mai Magyarország déli fele, a mai szerbiai Vajdaság, a mai romániai Bánság és a jelenlegi Horvátország északi-északkeleti része (Szlavónia) Európa

egyik legtarkább etnikai összetételű területévé vált, ahol Közép- és Délkelet-Európa szinte valamennyi népe megtalálható.

Az egykori Jugoszlávia területén a népi németek etnikai területe nem egységes tömböt alkotott, hanem az egyes tagköztársaságok területén szétszóródva alakult ki a középkortól kezdődően változatos történelmi folyamatok során, és egészen a 20. század első feléig létezett. E szállásterületek közös jellemzője, hogy többé-kevésbé mindegyik nagyhatalmak által támogatott és megtervezett betelepítés során jött létre. Ugyanakkor hiba volna azt a következtetést levonni, hogy a telepítést megszervező erők (egyház, arisztokrácia, Habsburg-udvar stb.) nacionalista felfogásából vagy más nemzetiségek elleni fellépése során alakultak ki. Amint az látni fogjuk, elsősorban gazdasági és stratégiai tényezők játszották a legfőbb szerepet, míg a nacionalista érdekek alárendelt jelentőséggel és kevés esetben jelentkeztek.

4.1. A szlovéniai német szállásterület

A Gottschee-i (Kočevje, Szlovénia) németek nem tekinthetők autochton közösségnek a „hazájukban”, noha a történelemtudomány őket tartja a legkorábban létrejött nem délszláv etnikai közösségnek a jugoszláv területen, mely egyáltalán fennmaradt az egységes délszláv állam kialakulásáig és legalább megjelenésük időpontja is hozzávetőleg ismert. Nem volna ugyanakkor túlzás azt állítani, hogy a Gottschee-t feldolgozó szlovén és német történetírás – hasonlóan a karintiai szlovénok esetéhez – ne volna tele kiélezett nemzetiségi harcokról szóló tudósításokkal. Ennek valódi oka azonban a két értelmiség között a 19. század közepétől vívott harcban gyökerezik – és részben abban, hogy a szlovén etnikai területen belül mintegy szigetet képezve voltak jelen a németek – nem a tényleges etnikai konfliktusból. Utóbbi tény határozza meg a két fél eltérő viszonyát, de rendkívüli hozzáállását az enklávéhoz, mely a különböző írásokban is tükröződik.

A szlovéniai német kolonizáció, amely leginkább Gottschee körzetét fedi le, kontinuitását tekintve a leghosszabb ideig létező német etnikai terület a volt Jugoszláviában, mely a 9. században terjeszkedő német állam határos struktúráját örökölte át Szlovéniába. Az integráció többi eleme között megjelent a német paraszti és polgári réteg az azóta szlovén többségűvé vált területen, amely részbeni elnémetesedést okozott, de ez a történelmi fejlődés spontán eredményének tekintendő. A két nép közötti, napjainkban is fennálló etnikai-néprajzi határ nagyjából a 15. században stabilizálódott, noha a szlovének kisebb területi veszteséget szenvedtek el (KOS 1951).

3. ábra: Gottschee (Kočevo) német-szlovén etnikai kontaktzóna a 19. század végén

Forrás: Kulturno Društvo Nemško Govoreče Mladadine (Kulturverein Deutschsprachiger Jugend) alapján saját szerkesztés

A földrajzi értelemben vett Gottschee 800 km²-en elterülő, Novo Mesto-tól délnyugatra található terület. Északról a Krka, délről a Kupa folyó, keletről a szőlőültetvényeiről nevezetes Bela Krijina, nyugatról a közép-krajinai hegyvidék határolja (MITIJA 1993) (3. ábra). A határterületnek is tekinthető körzetbe Ortenburg rendbeli német paraszti réteg (OTTERSTÄDT 1962, SCHEMITSCH 1977) települt be a 14. században (GROTHER 1929), melyről a német és szlovén történetírás is egyöntetűen nyilatkozik, noha a pontos időpont a nemzeti érdekek mentén eltérő. Míg a szlovén történészek 1349 és 1363 (SIMONIČ 1939) közé teszik a kolonizációt, addig a németek az 1330-as évekre datálják (SCHEMITSCH 1977). Ebben a kérdésben – a nemzetiségi harc kontextusában – nem egyértelmű, hogy miért fontos a néhány évtizednyi bizonytalanság. Az egyik legismertebb Gottschee-kutató, Hugo Grothe azt állítja, hogy a kolonizáció a 13. század közepe és a 15. század közepe között zajlott. Kevésbé vitatott, hogy a bevándorlók Karintiából és Tirolból, később pedig Tübingiából érkeztek, de a szlovén szerzők azt is hangsúlyozzák, hogy karintiai szlovének is voltak a telepések között (Jubiläums-Festbuch der Gottscheer-600-Jahresfeier 1930).

A vélemények szintén eltérnek abban, hogy lakott volt-e vagy sem a német kolonizáció időpontjában a terület. A kérdés – logikusan – egy másik kérdést is felvet: etnikai sziget volt-e a terület, ahogy a német szerzők gondolják, vagy etnikailag kevert volt, ahogy a szlovén történészek (BIBER 1963) vélekednek? Kočevje kevert etnikai összetételét bizonyította többek között a németek körében tapasztalt etnikailag vegyes házasságok kötése is, melyeket a közösség elítélt és az érintetteket kivetette. A német kutatók szerint lakatlan területre érkeztek a telepések (OTTERSTÄDT 1962), a szlovének viszont alacsony népsűrűségű, de szlovének által lakott területet valószínűsítene (SIMONIČ 1939). Érdekes megjegyezni, hogy mind a német, mind a szlovén történettudomány a helységneveket felhozva igyekszik saját igazát bizonyítani. Ezekből az adatokból következtetnek, ki alapította az adott települést. Egy másik módszer, melyet főként szlovén kutatók alkalmaznak az elsőbbség bizonyítására, a népi viseletek vizsgálata, melynek eredménye alapján egyértelműen szlovén primátus vonalazódik (SIMONIČ 1939). Ezek alapján a szlovén az autochton etnikum és a német az asszimilált népcsoport, mert átvették a szlovén népviseletet, népzeneét stb. A német történészek azzal támasztják alá Gottschee német vonatkozásait, hogy a németek már száz évvel a tömeges kolonizáció előtt is éltek a környéken (OTTERSTÄDT 1962), és a 14. századi krajnai bevándorlás ennek az utolsó fázisa (SARIA 1966).

Elteltekintve „az etnikai tisztaság” mértékétől és a kolonizáció kezdetének időpontjától, sikerült a túlnyomórészt német etnikumnak szigetként fennmaradnia, és germanizálnia szlovén néptömegeket évszázadokon át. Ebből a szempontból az utolsóként betelepített német földműves kolónia (SIMONIČ 1939) hasonlít a szlovéniai városok németségére, akik szintén évszázadokon át megőrizték német mivoltukat (SARIA 1966). Az 1400-as években az agrárnépesség kolonizációjának befejeztével, a következő századokban belső német kolonizáció következett, de mindezeknél sokkal korábban megkezdődött a német polgárság beáramlása a Szlovénia területén lévő városokba.

A mai Szlovénia területén lévő legtöbb várost a német polgárság alapította, hisz az egész etnikai terület német földesurak uralma alá tartozott (KRAFT 1935). Krajna 12 legfontosabb városából – beleértve Ljubljanát (Laibach) és Kranj-t (Krainburg) – a 12. századtól alapították német nemesek. Maribort (Marburg) és Ptuj-t (Petau) szintén németek alapították. A földekre német és szlovén parasztságot hoztak, a városokba főként német polgárokat. Ahogy a német agrárnépesség elterjedt, a szlovének többsége (KRAFT 1935, KOS 1951, SARIA 1966) a 19. század végére asszimilálódott, a német polgárság pedig túlélte egészen az első Jugoszlávia megalakulásáig és még tovább. Ez különösen az alsó-stájer városokra volt igaz, mint Celje

(Cilli), Ptuj és különösen Mariborra, mely utóbbi a legközelebbi város az ausztriai német etnikai tömbhöz, de néhány belső szlovéniai város (SARIA 1966), illetve Ljubljana (Laibach) is hasonlóan megőrizte a német polgárságot. Ez nem csak Szlovénia területére volt igaz. A Habsburg Birodalom legtöbb városa rendelkezett egyfajta német jelleggel egészen a 19. század második feléig, köszönhetően a német, germanizált vagy németajkú zsidó lakosságnak (TAYLOR 1990).

Horvátországban a 19. század másik felében egyes városokban szintén nagyon erős volt a germán karakter (ŠIŠIĆ 1922). A szlovén nemzet létezése épp ezért a 19. század közepétől egészen a 20. század elejéig a köztudatban kétségeket vetett fel a német-szlovén párhuzamos etnikai fejlődés miatt. A SzHSz Királyságban, illetve még korábban, a 19. század közepétől a szlovén nemzeti öntudat kialakulásával igyekeztek levetkőzni a német jellemvonásokat: a városok elszlávosodását, mely folyamat valójában a 19. század közepétől volt megfigyelhető, visszadatálták a késő középkorra vagy kora újkorra. Elterjedt az a felfogás is, mely szerint a német nevéek a középkori Celjében valójában nem németek, hanem szlovének voltak (OROŽEN 1971). Bár a nevek önmagukban nem bizonyítékaik az etnikai hovatartozásnak, tény, hogy szlovén nevek a hivatalos iratokban csak a 18. század második felétől jelennek meg (KOVAČIČ 1926). Az Istorija naroda Jugoslavije szerint a városi lakosság többségét szlovének alkották.

A levéltári forrásoknak köszönhetően a szlovén városokra gyakorolt német bevándorlást egészen a 20. századig követhetjük, csakúgy, mint a szlovén etnikum elnémetesedését. A német jelenlét bizonyítéka, hogy az 1300-as évek elejéről Mariborban germán hangzású utcanevek kerültek elő, melyek arról tanúskodnak, hogy lennie kellett szlovén városi lakosságnak (MLINARIČ 1983). Ptujba ekkoriban lényegesen kevesebb szlovén érkezett, ezért a német karakterek tovább fennmaradhattak (CVRITN 1997). Ez a folyamat jelentősebb volt minden kapcsolódó, társadalmi mobilitást vagy egyéb, környezetet befolyásoló tényezőnél. A politikai és ideológiai viszony volt mind közül a legfontosabb oka a szlovén etnikum 19. századi germanizálódásának. A német és elnémetesedett liberális burzsoázia a német zászló alatt vonult, és ugyanígy tett a szociáldemokrácia is. A konzervativizmus lett a szlovén nemzeti mozgalom fő eszmerendszere, mely a burzsoázia hiánya miatt a római katolikus papság vezetésével jött létre, és sok szlovént meggyőzött a német nemzeti táborral szemben, mely szándékosan dicsekedett liberális nézeteivel (HARTMANN 1983).

Hogy mennyire fontos volt ez a tényező, bizonyítja a korabeli osztrák népszámlálás is, mely regisztrálta nem csak az egyének beszélt nyelvét (minden bizonnyal az anyanyelvét), hanem a születési helyet is. Ezen adatok alapján a szlovén tudósok azt igyekeztek bizonyítani, hogy a szlovéniai városok német lakosságának többsége valójában szlovén, mert szlovén nyelven (nemčuri vagy nemškiutari) vallotta magát bizonyos okok miatt németnek. Valenčič arra a következtetésre jutott, hogy a magukat németnek vallók egyharmada a nem német többségű régiókból származott (VALENČIČ 1974). Anton Melik hasonlóan vélekedik az 1900-as népszámlálási adatokból. Következtetése alapján Maribor, Celje és Ptuj német lakosságának arányát – amely e városokban volt a legmagasabb – rendre 71%, 63,12% és 69,63%-ra becsüli, és eredetüket szintén szlovén többségű régiókra teszi (MELIK 1925). Meg kell jegyezni, hogy ezek a becslések népszámlálási adatokból indulnak ki, ezek alapján nyilván nem minden németajkú vallotta magát német nemzetiségűnek. Mariborban a német-szlovén arány 27.994/22.653, Ptujban 3.672/608, Celjében 6.919/4.625 volt. Ezt – egyoldalúan és valójában helytelenül – le szokták szűkíteni gazdasági vagy egyéb okokra (pl. az iskolázottságra) (KOVAČIČ 1926). Mások helyesen rámutatnak a felértékelődő társadalmi mobilitásra, a nyelvi és nemzeti asszimilációra (MELIK 1925). A németek részbeni szlovén eredete vagy a szlovén nemzethez tartozás hitehagyása szolgáltatta az egyik mentséget a későbbi, főleg a két világháború közötti időszak németekkel szemben intoleráns szlovén nemzetpolitika számára.

A bevándorolt szlovénok asszimilációja mellett a német lakosság – főleg a nagyobb népességszámú városokban – hamar megújult a folyamatosan beáramló hivatalnoki, katonai, gazdasági, munkás stb. rétegek következtében. A nemzeti ébredés korában, a 19. században a legnagyobb volumenű német bevándorlás Mariborba irányult két tényező miatt: az egységes ausztriai német etnikai területhez a legközelebb fekvő város – ellentétben más szlovéniai németlakta várossal – iparosodott volt, mely bevonzotta a német, de a szlovén munkaerőt is. Milko Kos állapította meg az összefüggést a nagy iparközpontok és a germanizálódás foka között (KOS 1951). Azonban a képzett munkaerő német vagy elnémetesedett (szlovén), míg a képzetlenek többnyire a magukat szlovénnek vallók vagy nemzeti identitásában bizonytalan csoportok voltak. A gazdasági függőségen túl, a szlovén munkásság életében napi szinten használt német nyelv, illetve a német színezetű szociáldemokrácia szlovén nemzeti öntudatot mérséklő hatása is hozzájárult a fokozatos elnémetesedéshez (KRŽIČNIK 1956).

A németek részéről ez a folyamat támogatottságot élvezett, kijelenthető, hogy Maribor teljes germanizálására is törekedtek, és meg kívánták teremteni az etnikai korridort a város és az ausztriai német etnikai terület között, továbbá az Adriai-tenger felé (KLEMENČIČ 1972). Ezek

és ehhez hasonló német nacionalista törekvések a térségben elsősorban az 1889-ben, Grazban alapított Südmarch szervezethez köthetők, melynek alapfeladata a déli területeken veszélyeztetett német diaszpóra védelme és a német hegemonia biztosítása volt a vegyes etnikai összetételű ausztriai területeken (STAUDINGER 1988). Ez a szervezet – mely egyáltalán nem az egyedüli volt – Németországból tervezett kolonizációval kívánta megteremteni az etnikai fölényt az Adriai-tenger irányába. Különböző lépéseket meg is tettek ennek eléréséért: megteremtették az anyagi forrásokat és meg is vásároltak bizonyos földbirtokokat a betelepülők számára főleg 1906-1914 között Šentilj és Maribor között (STAUDINGER 1988), de a kolonizáció szerény eredményre jutott, mivel csak 435 bevándorló letelepedéséről van tudomásunk, és végsősorban a szlovén nemzeti félelmek felerősödését okozta, semmint valódi germanizálást.

Mialatt Szlovénia területe évszázadokig a Habsburg Birodalomhoz tartozott, és az osztrák nemesség, illetve bürokrácia, majd később német eredetű vagy német anyanyelvű burzsoázia befolyása alatt állt, a német hatás lényegében állandóan jelen volt, de nem mindig volt egyformán erős. Már a SzHSz Királyság 1918-as megalakulása előtt, a 19. század második felében, a szlovén-német etnikai határ – mely nagyjából a 15. század óta stabil volt – déli irányba tolódott (KOS 1951). A szlovén etnikai területre történt német bevándorlás, valamint oktatási, kulturális, gazdasági, szociális, politikai és egyéb hatások következtében a német jellemvonások – különösen néhány alsó-stájerországi városban – megőrződtek. A németek a szlovének kismértékű asszimilációjával, mely nagyrészt a városokban érvényesült, tovább fokozták domináns szerepüket. Az évszázadokon át tartó és még a 19. században is folytatódó német bevándorlást nem szabad alábecsülni, főleg a germanizáció hatását illetően. Valójában a németek és más népcsoportok migrációja nem csak az egyéni, hanem nagyhatalmi szinten jelentkező gazdasági, politikai, katonai stb. érdekek megnyilvánulása volt. Amióta Ausztria területén a németek lettek a vezető gazdasági, politikai, katonai tényezők, migrációjuk sokkal jelentősebb hatással bírt, mint más etnikumok migrációja. A 19. század végére azonban a szlovének által többségben lakott területeken a német parasztság asszimilálódott, a városlakó német polgárság új bevándorló csoportjainak egy része kivándorolt a SzHSz Királyság megalakulásakor.

4.2. A Baranya-háromszögi, bácskai, bánsági német szállásterület

A dél-magyarországi (délvidéki) német kolonizációt, amely a történelem során az egyik legrészletesebben dokumentált betelepítés, szinte évről évre lehet tanulmányozni és rekonstruálni mind az intézményeket, mind – többé-kevésbé – a végrehajtásában részt vevő személyeket, szervezeteket illetően Európa egyik legnagyobb volumenű, tervezett betelepítési akciója volt. Elvi szinten a célja egyértelmű: egy lakatlan, de jórészt kedvező gazdasági adottságú terület benépesítése, noha a pontos mikéntje máig nem tisztázott, mert túl sok érdekelt neve felmerülhet (Habsburg udvar, az udvari kincstár, a hadsereg, a római katolikus egyház, magánföldesurak, nagytőkés kereskedők, gyáriparosok, magas rangú hivatalnokok, a helyi lakosság és maguk a betelepülők). Mivel sok fél került bevonásra a tervek kidolgozását és végrehajtását illetően, az eltérő érdekek sokszor egymást keresztezték, ezért a kolonizáció folyamata tele van ellentmondással, hátráltató körülménnyel (SCHÜNEMANN 1935). A délvidéki betelepítés a Habsburg Monarchia más területeihez hasonlóan történt, egyedül a Határőrvidék és a Bánság – mely terület az 1718-as pozsareváci béke során szabadult fel és lett egészen 1779-ig közvetlen Bécsből irányított terület – esete volt egyedülálló. A visszahódító háborúk során részben vagy teljesen elnéptelenedő területek német és egyéb betelepülői nem csak általános, védelmi és gazdasági céllal jelentek meg, hanem a Habsburgok a nagyszámú magyar, illetve román és szerb betelepülőket megelőzve – a török hódoltság előtt Bács-Bodrog, Torontál, Temes vármegyék területe köztudottan szinte teljesen magyar lakosságú volt – kezdtek neki a kolonizációjuknak. A délvidéki betelepítésekre úgy kell tekinteni, mint egy hosszú, évszázadokat átölelő folyamatra, mely áterjedt a Szerémségre majd a 19. század második felében Szlavóniára is. Egyéb, kisebb volumenű, a magyar kormány által kezdeményezett és a 19. század utolsó harmadában végrehajtott betelepítések mellett, kialakult egy soknemzetiségű, mozaikos etnikai térszerkezet, mely jelentősebb homogenizációja csak később, a II. világháború utolsó éveiben gyorsult fel (REMÉNYI 2009).

A visszahódító háborúk (1683-1699) során a Habsburg Monarchia jelentős területekkel gyarapodott: Közép-Magyarországgal, Szlavónia, Szerémség egy részével, Bácskával és a Baranya-háromszöggel, a Bánság egyes részeivel, valamint a Partiummal és Erdéllyel, majd 1718-ban a Bánság nagyobb részét, a teljes Szerémséget és (rövid időre) Észak-Szerbiát is elfoglalta a Monarchia. Magyarország Oszmánok által megszállt részei „felszabadultak”. A visszahódító háborúk és a Rákóczi-szabadságharc komoly pusztítást okoztak (SCHÜNEMANN 1935, TAFFERNER 1977, WELLMANN 1980). A muszlimán lakosság visszaszorult ugyan, de a keresztények száma alacsony volt, és életformájuk is a korszak általános színvonalá alá

süllyedt, félnomád, szarvasmarhatartó formát öltött. Az újonnan visszaszerzett területeket gazdasági és katonai célra kívánta az udvar hasznosítani, de ehhez nem volt jelen sem kellő számú sem megfelelő képzettségű munkaerő. Sem a román, sem a szerb lakosság nem örvendett méltó tiszteletnek (SEEWANN 2001). A Bécsben felállított Újszerzeményi Bizottság már a törököt kiűző háborúk kezdetén, 1688-ban létrejött, mely a különböző kamarák befolyása alatt kidolgozta a kolonizációs terveket. A Bizottság németek betelepítését javasolta, „mellyel a Monarchia, vagy annak egy része fokozatosan germanizálódik, a magyar vér hajlamos a nyugtalanságra és felkelési hajlamra, mely a német befolyással mérséklődik, és elvezet a királlyal szembeni kitartó hűséghez és természetes szeretethez (sic!).” A magyar nemesség a nádorral az élen heves tiltakozásba kezdett a „magyar nemzetet ért támadás” ellen, melynél jobban csak a robot három napra korlátozása, a jobbágyok kiterjesztett bíraskodási és tulajdonjoga, de főleg a nemesség földjeire kivetett adózás javaslása volt nagyobb érvágás. Mivel a magyar Országgyűlés 1689-ben tüntetéssel lépett fel, az egész sémát elvetették (PAIKERT 1967).

A kolonizáció valódi időszaka III. Károly uralkodása alatt kezdődött, majd utódai, Mária Terézia (1740-1780), II. József (1780-1790), II. Lipót (1790-1792) korában folytatódott. A 19. században folytatódtak a betelepítések, de a belső átrendeződés az előbbi méretét tekintve felülmúlta. Ennek részletekbe menő kifejtése nem célja jelen értekezésnek, ezért csak a legfontosabb, a délvidéki interetnikus viszonyokat meghatározó és különösen a betelepített némettség hatását kifejtő folyamatokra koncentrálnunk.

A Habsburg birodalmi, illetve magyarországi kolonizációt az uralkodók alapján szokták érákra osztani, noha nem az ő személyük – egyedül II. Józsefet kivéve – játszotta a fő szerepet a tervezést és kivitelezést tekintve. III. Károly hozatott először németeket a délnyugati német tartományokból; az első jelentősebb csoport 1712-ben érkezett, majd 1716-18-között tetőzött a következő telepítési hullám. Az első telepések főleg katonai szolgálatot teljesítők, veteránok és a hadiiparhoz kapcsolódó kisiparosok voltak (JORDAN 1967). A baranyai Dárda uradalomba 1713-ban érkeztek az első németek, majd a betelepülésük 1714-től bő 15 éven át tartott Savoyai Eugén birtokaira. A Baranya-háromszögre (Baranya-vármegyére) Haas Mihály, Pécs címzetes prépostjának leírásaiból is tudjuk, hogy főleg a rajnai tartományokból érkeztek németek és kezdetben csak a szőlőhegygel rendelkező, vagy szőlő művelésére alkalmas helyeken telepedtek le Savoyai Eugen herceg, a pécsi püspök, a pécsváradi apát, a Veterani, a Batthyány és a Suska családok birtokain (HAAS 1845). Később máshol is megjelentek, és kiszorították a szerbeket (Haas ráccokat említ) „*minthogy szaporák, és egy*

házban több testvér meg nem marad.” - A német öröklési szokás szerint ugyanis – szemben a szerbvel és a magyarral – az elsőszülött fiú örökölte a teljes birtokot, míg a többiek mesterséget tanultak. A 18. század első felében telepedtek le a németek Kelet-Szlavónia nagyobb városaiban: Eszéken, Vukováriban, Verőcében, a falvakban – főleg földesúri majorokban – azonban csak az 1760-as, 70-es években jelentek meg (LENDL 1975). 1717-19 között bányászok, kézművesek és földművesek érkeztek Csehország, Krajna és Szilézia területéről, a Duna felső és a Rajna középső szakaszáról a Nyugat-Bánságba. Nem sokkal később települtek németek a tartományi központba, Temesvárra és 1723-24 folyamán Fehértemplomba (Bela Crkva), Versecbe (Vrsac) és Nagybecskerekbe (Zrenjanin). Velük együtt spanyol és olasz telepesek a selyemipar felfuttatásáért kerültek betelepítésre. Minden telepest, de főleg utóbbi, déli területekről érkezőket megviselt a Pannon-medence éghajlata, mely korai halálhoz vezetett (JORDAN 1967). Noha a magyar földművesek jobban tudtak volna alkalmazkodni a helyi viszonyokhoz, III. Károly és Mária Terézia korában a Bánságba nem telepítettek magyarokat főleg politikai megbízhatatlanságuk és a magyar gazdaság gyengítésének elkerülése okán. Felismerve a telepítések szükségességét és a német parasztság nagyobb megbízhatóságát valamint termelékenységét összehasonlítva a magyar földművesekkel, a magyar nemesség is a németek telepítésébe kezdett a 18. század első évtizedeiben (SENZ 1984). A privilegizált német telepesek a Habsburgok által csak „nacionalistának” megbélyegzett szerbekkel és románokkal szemben számos kötelezettség alól mentesültek a kezdeti évtizedekben, mely ösztönözte őket a Szerbiába, illetve Havasalföldre történő áttelepülésre (WELLMANN 1980).

A kolonizáció első hulláma alatt mintegy 10-12 ezer német települt a Nyugat-Bánságba (4. ábra), főleg szerb településekbe. Az eredeti elképzelés szerint a német parasztságnak kellett volna megtanítani a szerbeket földművelésre, de a kölcsönös viszály eredményeképpen gyakran a német parasztság szinte teljesen kiszorította a szerb állattenyésztőket (SEEWANN 2001). (Ez a hozzáállás maradandó nyomot hagyott az etnikumok közötti kapcsolatokban, és a két világháború közötti szerb politikusok gyakran elő is hozták, amikor a német kisebbség ellen szónokoltak.) A betelepülők kezdetben szegény, mezőgazdasági munkákat tekintve alulképzett tömegek voltak, akiknek nem sok pozitív hatása volt a gazdasági életre. A pestis, a fosztogató török és román csapatok a kudarccal végződő törökök elleni háború (1737-39) során a legtöbb dél-bánsági új telepest – a nagyobb városokban lakókat kivéve (MILLEKER 1923) – menekülésre kényszerített, akik észak-északnyugati irányban hagyták el a területet. III. Károly uralkodása alatt a Bácskába még nagyon kevés német érkezett. Mivel a birtokokat

a magyar nemesség részére jutatták, egészen 1749-ig nem volt ide nagyobb betelepítés. A Szerémségbe és a Bácskába néhány veterán letelepedésén kívül említésre méltó Schönborn gróf zimonyi telepítése, ahová a Közép-Rajna vidékéről származó németeket hoztak, valamint a Pejačevićok rumai telepítése. (HALLER 1940) 1786-ban további német telepesek érkeztek Rumába. A folyamatos szerb bevándorlás ellenére a város fokozatosan az egyik legfontosabb szerémségi német településsé fejlődött.

4. ábra: A bányási német települések (az I. világháborút lezáró béketárgyalások során meghúzott határvonalak a három állam között osztották fel)

Forrás: Fingerhut, U. 2006 alapján saját szerkesztés

Mária Terézia uralkodása alatt a III. Károly korában megkezdett folyamat folytatódott, de a megváltozott gazdasági és politikai helyzethez igazodva. Az Európa szerte dúló háborúk megkövetelték a Monarchiától a gazdasági erősödést, különösen egy olyan világban, melyben a háborúk megvívására egyre több anyagi forrást kell áldozni. Fontos szerep hárult a pénzügyileg szorongatott államban a telepítésekre. A nemesség és az uralkodó osztály növekvő kiadásai és igényei egyre sürgetőbbé tették a bevételek növelését, és a háborús években különösen felélénkülő élelmiszertermelés a betelepítések szükségességét követelte (SCHÜNEMANN 1935). A bécsi királyi udvar mellett tehát a termelésben érdekelt földbirtokos-nemesi réteg is németek telepítésébe kezdett, mert termelékenyebbnek és engedelmesebbnek tartották őket a magyar földműveseknél, akikben élt a Habsburgokkal szembeni lázadó (kuruc) hagyomány. Ebben az időszakban a szlovákok németekéhez hasonló megbecsülése miatt kerültek letelepítésre többek között Futak (Futog), Bački Petrovac és Bezdán településeken. Ugyanekkor érkeztek az első ruszin telepések Kula és Krstur településekre. A korai tereziánus (1740-1749) telepítések sem létszámukat sem a munkaerő képzettségét tekintve nem hozott jelentős változást (LOTZ 1966), sőt a bánági tőkés lobbival ideiglenesen lelassította a betelepítést. A legelőket bérlők lobbija képes volt még egyszer elérni az állami telepítések leállítását 1772-ben, bár a telepések teljes létszáma akkor már sokkal nagyobb volt (JORDAN 1967). A németek ellenségei nagy felhajtás csináltak a deportált bűnözők, prostituáltak stb. körül, azt állítva, hogy mind a németek leszármazottai. Létszámuk meglehetősen alacsony volt: 1752 és 1768 között csak 3130 személyt deportáltak a Bánságba. Sok volt közöttük a visszaeső bűnöző, ezért tényleges számuk ennél még alacsonyabb. Legtöbbjük Ausztriába szökött vissza. II. József ezután leállította a deportálásokat, mert eredménytelennek bizonyultak (SCHÜNEMANN 1935, WELLMANN 1980).

A Pragmatica Sanctio miatt kitört harcok és a hétéves háború további gazdasági-pénzügyi nehézséget okozott a Habsburg Birodalomnak. Ez ösztönözte a korábbiaknál még nagyobb, ún. közép-terezsiánus (1749-1772) betelepítési hullámot. Továbbá a lojális katolikus németek telepítése, valamint a fejlettebb oktatás a Birodalom megerősítésének egyik bázisa lett (JANKULOV 1961). Ahogy az Oszmánok elleni háborúban növekedett a Bánság stratégiai jelentősége, úgy értékelődött fel a Bácska a Nyugat- és Közép-Európában dúló háborúk időszakában, melynek németekkel történő benépesítésére két telepítési kezdeményezés bontakozott ki. A bácskai telepítések a Tisza és a Maros menti katonai határörvidék megszüntetését ösztönözte, mely a szerbek elvándorlását okozta (GAČEŠA 1968). Az egyik a kamaraelnök, Grassalkovich Antal, a másik Cothmann Antal kamarai biztos álláspontja volt.

Grassalkovich magyar volt és voltak birtokai a Bácskában, a magyar érdekeket részesítette előnyben. A lassabb kolonizáció híve volt, mely Magyarországon fokozatosan terjesztette volna el az eddig uralkodó szarvasmarha tenyésztő gazdálkodási forma helyett a szántóföldi művelést (GAČEŠA 1968). A mezőgazdaság fejlesztését elsősorban a Duna és a Tisza mentére értette, míg a határtól távol eső vidékek adtak volna teret az állattartásnak. Ennek érdekében magyarok és szlovákok telepítését javasolta elsődlegesen, második körben németeket és egyéb népcsoportokat (SENZ 1984), noha ennek ellenére többnyire nem magyar nemzetiségűek telepítésébe fogott. Grassalkovich telepítette Apatin, Bukin, Odžaci és Kolut németiségét, és azt állította 1762-ben, hogy 15 éven át összesen 2200 magyart, 1370 szerbet, 1070 németet, továbbá 400 ruszint, csehét és római katolikus délszlávot telepített a Bácska 32 településébe (SCHÜNEMANN 1935; WELLMANN 1980). A magyar telepesek nagyrészt földművesek voltak, és szemben a németekkel, nem kaptak kiváltságokat. Ez minden bizonnyal az egyik oka, hogy nem tudtak lépést tartani a németekkel (SCHÜNEMANN 1935). A Magyar Királyi Kamara a lehető legtöbb magyart igyekezett letelepíteni Zombor környékén és a Tisza mentén nemzeti okokból (JANKULOV 1961).

A bácskai telepítések során a magyar kamarai érdekek összecsaptak a Mária Terézia, majd II. József által képviselt Habsburg érdekekkel. A kamara arra törekedett, hogy a Bácska Magyarország szerves részeként magyarokkal legyen benépesítve, akiket a dombvidéki területekről, illetve a felkelők közül válogattak volna ki. Ez a terv ütközött az Újszerzeményi Bizottság tervével, melynek nem volt érdeke, hogy a magyar nemesség megerősödjön a Bácskában (JANKULOV 1961).

A merkantilista Grassalkovichcsal ellentétben Cothmann fiziokrata felfogása a mezőgazdaság gyors átalakulását szorgalmazta, és a legeltetés helyett az istállózó állattartást részesítette előnyben. Az ő értelmezésében az állami tervezés és szabályozás mindenképp áll, a birtokok felmérésétől, a települések megszervezésén át a bennük kívánatos életmódig. Kempele folytatta később ennek a tervnek a végrehajtását a Bánságban (JANKULOV 1961). A betelepülők három adómentes évet, előleget, szerszámokat és egyéb kiváltságokat kaptak volna, de a szántóföldes művelésre a talaj még nem volt előkészítve, noha az itt élő szerbek és románok már elkezdték a folyamatot. A telepeseket gyakran a szerbek és a románok házaiban szállásolták el, mely egyrészt negatívan hatott az interetnikus kapcsolatokra, másrészt a higiénia hiánya a telepesek egészségi körülményeire (JORDAN 1967). A német betelepülők sokszor a meghirdetettől nagyban eltérő körülményeket tapasztaltak, és a telepítés nem zajlott olyan gördülékenyen, ahogy Cothmann remélte. Probléma adódott az előlegek

visszafizetésével, a kézművesek hiányából, a magas halálozási arányból, a kiábrándult családok elvándorlásából stb. Annak érdekében, hogy a telepések ne meneküljenek el, óvintézkedéseket is tettek (WELLMANN 1980). Az autochton lakosságot kötelezték a szántóföldek új telepések számára történő előkészítésére, bevetésére (JANKULOV 1961). A helyi lakosság életkörülményeinek hanyatlása a német telepések fosztogatásáig, gyilkolásáig fajuló konfliktust eredményezett (SEEWANN 2001). Az 1760-as években a telepések újabb hulláma érkezett a Bácskába és a Baranya-háromszögbe (KAINDL 1911).

A hétéves háború befejezését követően Mária Terézia nagyobb figyelmet fordított a magyarországi telepítésekre. 1763-ban önkéntes veteránok Magyarországra, Erdélybe és a Bánságba telepítését hajtották végre, a földműveseknek hat, a kézműveseknek tíz adómentes évet adtak. Ennek egyrészt az volt a célja, hogy mentesüljön az állam a veteránoknak és tiszteknek juttatott nyugdíjak kifizetése alól, másrészt az állami földeket betelepítésért cserébe vállalkozóknak adták ki. Az akció során több ezer nyugat- és délnyugat-német telepes vándorolt a Bánságba, illetve a határőrvidékre. A telepítések egyik fő célja a római katolikus többség megteremtése volt a határ mentén. Ezért a szerb lakosság egy részét a belsőbb területekre költöztették. A telepések között számos cseh, lengyel és egyéb nem német család volt (MILLEKER 1923). Az új telepések csatlakoztak az 1759-ben megkezdett bánsági lecsapolási munkálatokhoz. Az 1770-es években Európában dúló éhínség a termékeny Bánságot szintén felértékelte a telepések számára. A Bácskába érkező németek ugyanezen német területekről érkeztek 1749-től egészen az 1750-es, 60-as években elsősorban szerb falvakba, hogy kiműveljék a szerbeket a korszerű mezőgazdasági technológiákból, de nem mellékesen, hogy római katolikus kereszténnyé térítsék és elnémetesítsék őket (GAČEŠA 1968).

A késő-teréziánus telepítések (1772-1780) az előző fázis folytatásaként, de egyre inkább abban a felfogásban valósultak meg, hogy Ausztria, illetve az osztrák örökös tartományok ipari, míg Magyarország kiegészítő- és agrárszereppel ruházandó fel (JANKULOV 1961). 1772-ben új telepítési szabályozás lépett életbe, mely a földterületek kimérésén túl arról is rendelkezett, hány németet szükséges a meglévő szerb, illetve román többségű falvakba telepíteni. Ekkor a mezőgazdaságilag jól képzett telepések főleg Csehországból, Morvaországból, illetve Sziléziából érkeztek, és feladatuk a „nacionalista elemek” kinevelése volt (KAINDL 1911). Velük együtt számos telepest toboroztak Elzász-Lotaringiából, akik egy része francia anyanyelvű volt. Így jött létre három „francia” falu a Bánság későbbi jugoszláv részén: St. Hubert, Charleville és Soltour (vagy Soltur), noha a folyamatos német bevándorlás

következtében elnémetesedtek. Szintén ekkor, az 1770-es években zajlott a bácskai német telepítések egy jelentős szakasza is (KAINDL 1911).

A következő évtized, a jozefinista korszak (1780-90) jelentős változásokat hozott a délvidéki telepítésekben. A földeket a családok létszáma alapján újraosztották, ami a közigazgatásban végrehajtott személycseréknek köszönhetően a birodalmi adóbevételeket is növelte (JANKULOV 1961). II. József a telepéseknek juttatott előlegek és kedvezmények ellen foglalt állást, mert többségük nem tudta azt visszafizetni. Az 1781-es vallási rendelet tette először lehetővé protestánsok telepítését, mely a bigott Mária Terézia korában nem volt lehetséges. Az 1785. évi úrbéri törvény kettéosztotta a Temesvári Körzetet (egy évvel korábban a vármegyerendszert a körzetrendszer váltotta) egy hegyvidéki területre, ahol a szőlőtermesztés és a bányászat, valamint egy alföldi területre, mely a mezőgazdaság színtere. Ennek a felosztásnak köszönhetően – képzettségi alapon – kerültek a bevándoroltak letelepítésre (JANKULOV 1961). Anyjával ellentétben, József fiziokrata szemlélete a betelepülők kiválasztásában és a nagyobb (életképesebb) telepek/települések létrehozásában is megnyilvánult. A jozefinista korszak részben protestánsok lakta települései a Bácskára jellemzőek, melyek meglévő, egykor szerb többségű települések voltak. Ekkor alapították Bujkes, Novi Vrbas, Torža, Crvenka, Filipovo, Sekić, Bački Jarak, Čonoplja, Mali Ker (Bačko Dobro Polje), Bački Brestovac, Bezdan, Stanišić stb. településeket (GAČEŠA 1968). További ismérve az időszaknak a magyarok Bánságba (illetve a határvidékre) történő letelepítése, amely korábban nem volt jellemző. Ez talán a legjobb bizonyíték arra, hogy II. József eredeti célja nem a germanizálás volt, hanem a meglévő kötelék erősítése a többnyelvű lakosság körében. A magyarok beáramlásának fokozódása részben a felélénkülő magántelepítéseknek volt köszönhető, mely II. József uralkodása alatt terjedt el (PAIKERT 1967).

Az Oszmánok ellen folytatott sikertelen háborúk idején (1788-90), a Bánság határainak megerősítése érdekében a Kovin és Sakule közötti tíz falu mellé további kilencet építenek. Így alakult meg többek között Franzfeld délnyugat-német, svájci, elzász-lotaringiai evangélikus németekből 1791-ben (MILLEKER 1923), II. Lipót uralkodása alatt, mely időszak az uralkodó korai halála miatt nem tartott sokáig. Ami említést érdemel, hogy az ő korában telepítették a szlovákokat Novi Slankamenbe. A telepítések József halála után, II. Ferenc uralkodása idején folytatódtak, amikor a földesúri magántelepítések virágkorukat élték.

A napóleoni háborúk alatt Magyarország területe megmenekült a pusztításoktól, a délvidéki telepítések tovább folytatódhattak. Ugyanakkor a német és más származású menekültek beáramlása egyes településekre a szerbek ellenszenvét váltotta ki, lázadás tört ki Pancsova és Bela Crkva területén. A szerbek úgy gondolták, ők többet tesznek a Monarchia védelméért, és elégedetlenségüknek adtak hangot azért, mert nem kaptak területi autonómiát (a szerb nemzetté válás kezdeti időszaka zajlott ekkor). A bécsi udvar a maga részéről arra törekedett, hogy a katonai határőrvidéket megerősítse, ezért nem csak délnyugat-németeket, tiroliakat telepítettek le, hanem magyarokat, szlovákokat, románokat és egyéb nemzetiségűeket, függetlenül azok vallásától (MILLEKER 1923). A szándék az volt, hogy a németek a birodalmon belül olvasztótégely szerepet alakítsanak ki (a németek integráló képességét felhasználva), hogy a gazdasági és katonai egyenlőtlenségeket kiegyenlítsék (JANKULOV 1961). A németek mellett a szlovákok is nagyszámban telepedtek le a Szerémség és a Bánság határterületein. Közöttük volt Kovačica (1803), mely a Bánság legnagyobb szlovák településévé nőtte ki magát. A határőrvidéken kívül németek (és románok is) a Bánság más területein is letelepítésre kerültek, főleg a földesurak által, tekintet nélkül a pontos származásra és vallási hovatartozásra. A Szerémségbe, a nemesi birtokokra több, ugyanakkor a Bácskába ebben az időszakban kevesebb telepes érkezett Novi Sivač-ra, Čib-re, Deronje-re stb. (HALLER 1941; KAINDL 1911; OBERKERSCH 1977).

A délvidéki betelepítések szükségességét az adta, hogy a török alól felszabadított, jórészt lakatlan területeket hasznosítsák. A terület alacsony népsűrűsége, illetve az itt élők félnomád életmódja és képzetlensége nem jelentett komoly tényezőt. A betelepülők között számos etnikum képviseltette magát, de a német származásúak kiemelt szerephez jutottak, melynek két fő oka volt: a német tartományok túlnépesedése természetes elvándorlási hullámot generált már a megelőző századokban is (Drang nach Osten), továbbá a gazdasági fejlettségük – különösen a mezőgazdasági művelésben – abban az időben a Délvidéken élő szerbekkel és románokkal összehasonlítva előnyt jelentett. Az ezzel szerzett tapasztalatokat az USA német farmerjeinek teljesítményére alapozták, akik több mint 200 évig versengtek a brit és skandináv földművesekkel, és hatékonyabbnak bizonyultak. Ezek a kvalitások Európában is ismertek voltak, ezért áhítozott több uralkodó is német földműves réteg betelepítésére. A 18. században német parasztokat hívtak Nagy-Britanniába, Németalföldre, Spanyolországba, Franciaországba, Oroszországba és Poroszországba is (KAINDL 1911; SCHÜNEMANN 1935). A telepítéseket nem egy központból irányították, a benne érdekelteknek különböző céljaik voltak, de a fő cél biztosan gazdasági és katonai érdekérvényesítés volt (DAMMANG 1931;

PAIKERT 1967). A magántelepítésekben is döntően gazdasági célok játszottak szerepet. Ez jól látható a települések nemzetiségi összetételén, illetve a betelepítők köréről (MILLEKER 1923). Az állami telepítések, melyek, ha tartalmaztak is nacionalista indítékot, gazdasági célokat szolgáltak leginkább, amely az állam mint egész szempontjából a legfontosabb eredmény.

Az etnikai megfontolás jelen volt a telepítések ideológiai szintjén, de sosem kapott döntő szerepet, egyszerűen, mert a végrehajtók nem tudták összefogni a nemzeti érdekeket a gazdasági és katonai érdekekkel. Amikor nem állt rendelkezésre a kellő számú német telepes, más származásúakat hoztak. Nem szabad elfelejteni, hogy maguknak a betelepítést végrehajtóknak is különböző etnikai hátterük volt, tehát az etnikai szempont biztosan különbözött. Továbbá a telepesek eltérő származása eltérő értékeket hordozott, amely a telepítések területi folyamatait és a terület etnikai összetételét meghatározta. A szerbek a katonai szolgálatteljesítésben és a határvédelemben (katonai határőrvidék) voltak gyakorlottak, a németek és a szlovákok a mezőgazdaságban, kézművességben jártasak. Azt kijelenteni, hogy a telepítések bizonyos etnikumok ellen irányultak egyoldalú megközelítés, és figyelmen kívül hagyja az állandóan változó körülményeket, amelyek irányították a telepítéseket a hely, az idő, a szükségletek stb. függvényében (JANJETOVIČ 1999).

Tény viszont, hogy falvakat, házakat vettek el a szerbektől és adták a németek kezére, vagy a németek üzték el őket házaikból (JORDAN 1967; LACKNER 1974; SEEWANN 2001). Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a szerbek mobilitása magasabb volt más etnikumokénál, félnomád életmódjuknak következtében házaik sem voltak állandóan lakottak. Ismert az is, hogy az elkobzott házaik, földjeik után kompenzációt, kiváltságokat kaptak – ahogy a németek is – és előfordult, hogy az állami kompenzáció nagyobb volt, mint az elkobzott ingatlan (LACKNER 1975; ROTH 1988). Előfordultak olyan esetek is, hogy kifejezetten szerbeket telepítettek az adott területre. Ez volt a helyzet Fehértemplom (Bela Crkva) és környékén a katonai határőrvidék felszámolását (1751-52) követően. Néha a szerbek (és a románok is) a németek környékbeli házába költöztek – különösen a Dél-Bánságban az 1737-39-es török elleni háború után (LACKNER 1974), máskor a németeket visszatelepítették a szerbek mellé. Főleg a katonai határőrvidéken volt elterjedt II. József uralkodása alatt (ROTH 1988). A németek vissza-, illetve a szerbek betelepítése előkészületeként a hatóságok házakat építtettek, és egyéb privilégiumokat is adományoztak. Mindez bizonyítja, hogy a délvidéki telepítések igen összetett folyamatok voltak, az érdekek gyakran összeütköztek, ezért egyszerűsített elméletet alkotni nem lehet.

Ami bizonyos, hogy a délvidéki és a későbbi Vajdaság területét érintő, 18. és kora 19. századi telepítések legalább négy nagyon fontos etnikai tényezőt meghatároztak. Ezek a következmények egészen a 20. században, sőt részben napjainkban is éreztetik hatásukat. Első a terület etnikai térszerkezete, mely a 19. század második felében zajló betelepülések ellenére sem változott érdemileg egészen a II. világháború végi tömeges német kitelepülésig. Második az etnikai tényezőkkel átítatott szociális struktúra, mely jól tükröződött többek között a birtokviszonyokon. Ezzel összefüggően megjegyzendő, hogy a betelepítések hosszan tartó következményei hatással voltak az interetnikus kapcsolatokra. A feszültségek a területen élő szerbek és a betelepülő, kiváltságokat élvező, többnyire német és szlovák telepesek között, vallási konfliktus a románsággal, összetűzések a római katolikus egyházzal, a magyar nemességgel és a magyar állammal – mely támogatta a magyar gyarmatosítási törekvéseket, különösen a 19. század folyamán – vallási és szociális feszültségek a ruszinokkal, eltérő életmódjuk és nézeteik miatt stb. említendőek. Mindez összefonódva az eseményekkel, melyek meghatározták a 18. és 19. századot, különösen a szerbek nagyfokú ellenállását váltotta ki, mely később a jugoszláv állam megalakulásával a kisebbségekkel szembeni fellépésekben ütött vissza. Végül, a német, szlovák, magyar stb. betelepítések keletről a Bánságból és a későbbi Vajdaság területéről részben átgyűrűztek Szlavóniába és a Szerémségbe. Ez egy követőleges népességvándorlásnak is nevezhető jelenség: ha az előbbi területeken nem lett volna tömeges betelepítés, utóbbiakban sem jelent volna meg telepes, legalábbis nem ekkora számban és nem ebből az irányból. Mindezek okán, a betelepülések fontossága a 18. és 19. században a későbbi Vajdaság területén olyan fontosságú volt, hogy megalapozta a 20. században Észak-Szerbia gazdasági és civilizációs fejlődésének alapjait (GAČEŠA 1967).

A 19. század második felében történt magyar kolonizációnak volt egyrészt egy belső gyarmatosítási karaktere, amely a magyar nemzeti érdekek mentén hatást gyakorolt az etnikai folyamatokra. A Vajdaság mai területe ekkor még a betelepülések aktív területe volt, de a század végére a túlnépesedés jeleként megindult legfőképpen a németek, szlovákok és magyarok migrációja nyugat-délnyugati irányba, a Szerémségbe, Szlavóniába és Bosznia-Hercegovinába.

A Bácska 19. századi kolonizációja szinte teljes mértékig belső folyamat: a korábban betelepülők migrációja meglévő vagy új, de nem sok településbe (JANKULOV 1961). A németek magyar nemesség általi betelepítése a Bánságba érezhető volt a 19. század első évtizedeiben, de nem hasonlítható össze a megelőző évszázad hihetetlen mértékű

betelepítésével. A folyamat a 19. század második felében megállt, de a kiegyezés majd a katonai határőrvidék felszámolása után újraindult a magyar bevándorlás. A nagybirtokosok voltak az elsők, akik mezőgazdasági munkaerőt telepítettek a saját földjeikre. Ahogy a nacionalista és magyarizáló politika teret nyert Magyarországon, jogi eszközökkel és bankok pénzügyi segítségével igyekezett szabályozni a lojális magyar és részben német betelepülést. Ekkor létesült Tiszakálmánfalva (Budisava), Mali Stapar és Svilojevo, és sok, kisebb létszámú telepes került letelepítésre a Sajkásvidéken, hogy elvágják egymástól a szerb szállásterület bácskai és bánási részeit. Ugyanezen okból telepítették le a bukovinai székelyeket Hertelendifalvába (Vojlovica) – ahová megelőzően németek és szlovákok menekültek az árvíz elől –, illetve Skorenovac-ba és Đurđevo-ba a Dél-Bánságban (JANKULOV 1961). 1868-69 során hét német, szlovák és magyar vegyes lakosságú falvat terveztek létrehozni a Dél-Bánság lápvidékén, de közülük három teljesen elpusztult, egy pedig megrongálódott az árvíz alatt 1869-ben. A magyar kormány ezzel a módszerrel kívánta elmagyarosítani a „nemzetileg veszélyeztetett területeket”, amióta a nem magyar és erős nemzeti öntudattal rendelkező telepések a környező bánási falvakból bevándoroltak. A magyar betelepítések azonban az utolsó fázisban kudarcot vallottak, mert a magyar kormány számbeli és nem gazdasági erőbeli fölényt akart megteremteni (GAČEŠA 1967).

4.3. Szlavónia és a Szerémség németiségének szállásterülete

Az első „német” származásúak, akik nem átmenetileg telepedtek le a területen, többségében szerzetesrendi térítők voltak, és misszionáriusként hirdették, terjesztették a kereszténységet. Később eretnek szekták tagjai rejtékhelyéül szolgált a vidék.

A 9. század végén, 10. század elején a magyarok megszállták a Kárpát-medencét, majd hozzáláttak az államszervezet kiépítéséhez. A kezdeti időszakban a keresztény egyház tagjai a bajorok által uralt térségből érkeztek a terület nyugatabbi felére. I. László 1091-ben meghódítja a később Szlavóniának nevezett területet, majd 1094 körül a zágrábi püspökség megalapítására is sor kerül.

A német befolyás növekedése a területen a bogumil szekta tanainak 13. századi elterjedésére vezethető vissza, amely a helyi nemességre, illetve a szellemi elitre igen nagy hatást gyakorolt. Ezzel összefüggésben a Kalocsai Érsekség 1229-es területi kiterjesztésének, a Csák Ugrin kalocsai érsek által alapított Kői (később Szerémi) püspökség megalapításának az volt a célja, hogy a lelkészek a déli határvidéken is harcolhassanak az eretnekek ellen. A hittérítők

között számos német származású is volt. Első volt közülük a Đakovoban székelő, veszfáliai születésű, dominikánus rendű János püspök (1233-1238), aki 1232-33-ban a dominikánusok rendfőnöke volt Magyarországon. A későbbiekben a zágrábi püspökök közül Eberhard (1402 körül), Oswald (1492 körül), Lukás püspök (1500-1510) bizonyosan németek voltak (OBERKERSCH 1989).

A német polgárság száma jelentősen megnőtt ebben az időszakban. A fennmaradt 13. századi oklevelek tudósítanak a szinte kizárólag németekből álló hospesek jogi helyzetéről is. Ezek szerint vezetőiket maguk választották, saját szokásaik és erkölcsük alapján éltek. Ez a városi közösség a maga kiváltságaival és szabadságával erős hatást gyakorolt a szláv paraszti társadalomra. A városok a munkaerő iránti szükségletük miatt ugyanis – mivel a hospesek jobbára iparúzó, illetve kereskedők voltak – terjeszkedésük során gondoskodtak a saját paraszti rétegük meghonosodásáról és kineveléséről is (OBERKERSCH 1989).

A német polgárság a városokban igen jelentős bázissal rendelkezett. Warasdin (Varasd) – valószínűleg a legidősebb „német város” Horvátországban, már 1209-ben említik németiségét – után 1231-től más városokban is, úgymint Walkow (Vukovar), Petrinia (Petrinja), Samobor, Agram (Zágráb), Kreuz, Kopreinitz (Kapronca) említést tesznek a német lakosságról. Zágrábban a német kézműveseken kívül a cipészek és azok „suszternegyede” vagy „német faluként” jegyzett városi övezete ismert, amely a mai Jelačić tértől északra helyezkedett el (BADE 1993). IV. Béla 1243-ban, a tatárjárás után Magyarországra nagyszámú németet (szászokat) hozatott be többérvnyi adómentességet biztosítva nekik. Ugyanebben az évben Kálmán, akkori szlavón herceg a verőcei hospeseknek adott privilégiumokat.

Tiszta német etnikumú város természetesen nem volt a korszakban. A németiség továbbra is meghatározó réteg maradt, azonban a szlávok társadalmi felemelkedése miatt egyre több kiváltsággal ruháztatták fel magukat. Ez csak ott sikerülhetett, ahol a szlávok ellensúlyozásaképpen állandó volt a német beáramlás, mindenekelőtt Zágrábban és Varasdon. A török seregek a Szerémséget és Szlavóniát már 1520-as években elérték, Zimony 1521-ben esett el. Varasd 1527-es ostroma után a városokba történő tudatos német betelepítés egyre több erőd megjelenését jelentette. Magát Varasdot is megerősítették, de talán ennél is fontosabb volt Karlovac (Karlstadt) 1579-es megalapítása (KNITTLER 2000). A városba a feljegyzések szerint folyamatosan volt német betelepülés, 1645-ben például közel 300 család érkezett. Meg kell jegyezni, hogy a magasabb német társadalmi rétegek csak azokban a horvátországi városokban tudtak fennmaradni a 19. és 20. században is, amelyeket a török

hódítás nem érintett. Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni a német nemesség török kor utáni, folyamatos bevándorlását, amely a későbbi évszázadokra garantálhatta túlélésüket. A törökök által megszállt városokban ugyanakkor a németiség szinte teljesen eltűnt. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy noha Szlavónia Szapolyai János hűségén maradt, a horvát rendek Ferdinánd mellett kötelezték el magukat. A stájer, karintiai és krajnai rendek pénzügyi támogatást nyújtottak a töröktől fenyegetett Horvátország és Szlavónia területén a horvát (károlyvárosi), a szlavón–vend (varasdi) és a báni főkapitányság fenntartására.

Az eddig említettekkel szemben a parasztság középkori bevándorlási arányáról nincsenek pontos adataink. Az biztos, hogy volt magyar szándék a német parasztság betelepítésére, de a magyar és a horvát érdekelteknek ennek gyakran gátat vetettek. Bár nem tartozik szorosan a tárgyalt területhez, a német paraszti réteg letelepítésére jó példa Nijemci esete, amely egy hagyományosan német parasztok által alapított falu volt, de német lakosságát viszonylag hamar elvesztette ugyanis a török elől menekülő szerbek Belgrád eleste után, 1694 körül kezdték meg a szervezett letelepedést Dél-Magyarországon, az I. Lipót által biztosított kiváltságok (1690) alapján (OBERKERSCH 1989).

Látható, hogy már a török hódítás előtt jelentős volt a németiség hatása a térségre. Beköltözésük azonban kiszámíthatatlan ütemű volt egészen a 17. század végéig.

A németek beáramlása a horvát-szlavón területre a török időszak előtti (16. század eleji) formájában jelentősen különbözött a török kor utánihoz képest (5. ábra): a középkori bevándorlási hullám ugyanis szinte kizárólag a városi településeket érintette, és a városi életformát felvett, főleg kézműves, bányász, kereskedő réteget jelentette. A török alóli felszabadulás után azonban a beáramló németek java része már földműves volt, és a bevándorlások többnyire földesúri, egyházi, illetve királyi felszólításra történtek. Kisebbségben voltak azok, akik nem hatalmi szóra, sokkal inkább önszántukból, saját költségükön és felelősségükre hagyták el hazájukat. Ez az egyéni bevándorlási hullám a török hódítás előtt valószínűleg, de az uralom után bizonyítottan legtöbbször már meglévő település népességét gyarapította.

Az egyesített császári csapatok a terület felszabadításakor szomorú állapottal szembesültek. Így például 1700 körül a több mint 14000 lakosú Đakovštinában (Đakovo érseki központ körül) egy korabeli tudósítás szerint minden emberre 17000 hold föld jutott, vagyis a terület szinte üres volt (TAFERNER 1977). A harcok során megfogyatkozott népesség egyben azt is

eredményezte, hogy lecsökkent a munkavégzők és az adózók száma, ezért a vidék betelepítése gazdasági, pénzügyi és nem utolsósorban katonai-védelmi szempontból fontos feladattá vált. A súlyosan megrongálódott erődítmények és városok újjáépítéséhez szakképzett munkaerőre volt szükség. Ez a képzett réteg a megmaradt népesség soraiból hiányzott. Mindenekelőtt a katonailag fontos erődöket, úgymint Eszék (Esseg) vagy Pétervárad (Peterwardein) kellett azonnal a bevételük után megerősíteni, és ebből kifolyólag lehetett e két erődváros a Délvidék törökkor utáni első német telepítésének színhelye. Eszék 1690-től municipium lett.

A Duna és a Száva torkolatánál fekvő Zimonyba (Semlin) a pozsareváci békekötés (1718) után kezdődött meg nagyobb arányban a németek betelepítése. (Az újonnan alapított zimonyi római katolikus plébánia 1721-ben jegyzi első német keresztelkedését.) Különösen a belgrádi béke (1739) után erősödött fel a németek beáramlása. Az Észak-Szerbiából visszaszoruló csapatok Belgrád környéki állomásozása indította meg Zimonyon kívül több szerémségi város elnémetesedését, Péterváradon és Karlócán (Karlowitz) ugyanis szintén ebben az időben jegyezték fel erős betelepülést. Mindkét városban sajátos városrészeket alapítottak: Deutsche Gasse (Karlóca), Schwabedörfel illetve Mayerhof (Pétervárad). Az 1730-as években alapították a Belgrádból menekülők – köztük jelentős számú német – Újvidéket (Neusatz). A Pétervárad Sándor – az Újvidék alapját jelentő erőd – 1734-ben 400 katolikus és körülbelül háromszor annyi szerb lakosával még katonai őrhely és kis mezőváros, bár püspöki székhely. Az igazi fellendülést Belgrád hosszas ostroma és kapitulációja (1738-39) után az onnan átköltöző német, szerb, örmény, görög kereskedők és iparosok megtelepedése hozta; a katolikusok száma közel 1500-ra emelkedett (ÉRDÚJHELYI 1894). Vukováron Neu-Vukovar néven szintén német településrész létesült; 1723-25 között 33 családot telepítettek le császári megbízásból, majd 1736-tól a bajorországi Eltz grófok Vukovára költözése további telepések érkezését generálta (OBERKERSCH 1989).

A paraszti népesség letelepítése kevésbé szervezett és tervezett formában történt, és területileg is korlátozottabb volt. Több oka is van annak, hogy az állami, illetve földesúri betelepítések intenzitása különbözött a Duna-Dráva közén. Természeti viszonyaiban a déli határterület nagy része, a kelet-szerémségi löszárok kivételével teljesen erdősült volt. Ez, valamint a ritka településhálózat (faluhálózat) a rablóbandák előtt nyitotta meg a területet. A kedvezőtlenebb viszonyok ellenére a Habsburg udvari kamara 1785-1787 között származási alapon telepítettett Josefsfeld (Kula) és Josefsdorf (Poreč) településekbe. Ezeket a korszakban egyedülálló számú falvakat luxemburgi, elzász-lotaringiai és pfalzi származásúakkal

töltötték fel. Az udvari haditanács által hasonlóan származási alapon telepített Neu-Ivanovčani (Bjelovar körzetében) viszont néhány generáció alatt teljesen elhorvátosodott.

A földesúri településalapítások nem voltak általánosan jellemzőek Szlavóniában és a Szerémségben. Megfigyelhető, hogy nem telepítettek le nagyobb számban földműveseket, pedig az állandó, röghöz kötött népesség valószínűleg nagyobb egzisztenciális biztonságot jelentett volna. 1744-ben Franz von der Trenck mitrovaci uradalmába, Deutsch-Mihaljevcibe telepített németeket. 1752-ben Lukasdorf (Lukač) kiképzett katonák, 1777-ben Deutsch-Bresnitz (Berzence) üveggyárosok, Podborje-bei-Daruvar pedig kenderszövők települése lett. Prandau (Prandau-Hilleprand) báró (KEMPELEN 1911) 1745-ben kempteni kézműveseket telepített Walpachba (Valpovo) (KRUHEK 2005). Az említett településekben kezdetben kevés német telepedett le, ezért később újabb hullámok érkeztek. Ez azért volt szükséges, mert a szakképzett német iparosok a rosszul megszervezett üzemekből elvándoroltak.

Kedvezőbb helyzetűek voltak a szlavóniai, Mária Terézia-kori parasztfalvak, noha azok német népességyarapodása csak a következő században volt jelentős. Főleg az Eszék környéki falvakra igaz ez: Krawitz, Hirschfeld (Szarvas), Deutsch-Rieddorf (1918-ig hivatalosan Njem. Retfala) 1769-től németajkú falvak. Szarvasra a magyar és a szláv lakosság elvándorlása után telepítettek csak németeket, Rétfaluból viszont megmaradt a magyar település is (NECK 1961). 1770-ben Terezovac (Suhopolje) neve jelzi, hogy Mária Terézia uralkodása idején németesedett el, de hamarosan a Pejačević (Pejáčevich) család (NAGY 1960, 1987) fennhatósága alá került. Ez a család 1776-ban németországi németekkel kolonizálta Antonsdorfot (Kapan) is (MÜLLER 1961).

A Szerémségben három, német földművesek által alapított település létesült Mária Terézia korában, Ruma, Sotting és Jarmin. Ezek a későbbi betelepülés ellenére életképes német faluközösségek maradtak. Ruma történetében a Pejačević-féle uradalmi időszak volt meghatározó, hisz a településnek már 1746-tól vannak német telepesei. 1784-ben közel 700 német kézműves, illetve munkás költözött be, de a legnagyobb arányú betelepülés a 19. században történt. 1810 és 1848 között a német férfiak aránya megduplázódott, ami a természetes szaporodással nyilván önmagában nem magyarázható.

II. József korában, 1786-ban telepítette a Prandau család Josefsdorfot (Josipovac) (KAINDL 1911). Első telepesei Délnyugat-Németországból jöttek, de később – a német lakosság létszámbeli megerősítéséhez – itt szükségessé vált további bevándorlók letelepítése. Az újonnan kolonizált csoport Bohémiából (Csehország) származott. Ebben a korban a

legfontosabb települések a határőrvidék területén szerveződtek. Franz Engelshofen marsall vezényletével már 1748-ban megalapult Neu-Gradiska (Újgradiska), amely települést először az ott elsőként állomásozó ezred parancsnokáról, Friedrich Schmidtről Friedrichsdornnak hívtak. Első lakosai a német hadiszemélyzeten kívül német kézművesek voltak.

1783-ban Neu-Slankamen (Újszlankamen), majd 1787-ben a zimonyi előváros is „megkapta” német lakosságát. Ez az előváros II. József emlékére létesült a Laudon tábornok vezette belgrádi ostrom alkalmából, és Josefsstadtnak nevezték el (WEIDLEIN 1936).

1791-ben Neu-Pasua (Újpasova) községbe protestáns bevándorlók érkeztek Württembergből, ugyanekkor kisszámú német telepes költözött a már meglévő Neu-Banovci (Újbánovci) faluba is, nem messze Újpasovától. 1790-94 között Karlócára 36, Rumába 26 család települt főleg Elzász, Lotaringia, Württemberg, Basel, Baden és Nassau területéről (HARTMANN 1935).

A 19. század kezdetétől bizonyos határőrvidéki városok körül német lakosú elővárosok nőttek a vidék mezőgazdasági, kertészeti termékekkel történő ellátására. Így alakult meg Zimony második német elővárosa Siegenthal 1816-ban, amelyet a következő évben I. Ferenc császár látogatása alkalmából Franztalra kereszteltek (LENDL 1941).

A földesúri betelepítések főleg attól függtek, hogy a földesúrnak mekkora hatalma volt a vidéken. Az udvari politikával szemben nem nemzetiségi alapon történt a betelepítés, ezért fordult elő magyarok, oroszok, szlovákok stb. népek telepítése is a Délvidékre. A már említett rumai Pejačević család 1746-ban Indiába (Indija) szerbeket hozatott, akik 1825-ben a csehek betelepülésével elhagyták a községet. A településre 1827-ben érkeztek németek, akik hirtelen többségbe kerültek (1848-ban India össznépségének 65,8%-át, több mint 1500 lelket tett ki a németiség). Közben 1819-től a Janković (Csalmai) és a Chotek (Chotkovai) grófi családok által Banoštor és Čerević települések is német lakossággal gyarapodtak (NAGY 1960, 1987). 1832-ben kezdődött Gregurevci németiségének bevándorlása. A legtöbb német az Eltz család uradalmába költözött, különösen Lovas, Berak és Tompojevci, de a már fennálló települések, úgymint Vukovár és Sotting német telepesi állománya is erősen növekedett. 1828-ban a Mitrowitz (Mitrovica) mellett viszont kevés német alapította meg Hessendorf-ot, amely nem sokáig maradt német többségű, lakossága hamar asszimilálódott (OBERKERSCH 1989).

A 19. századtól dráva- és dunamenti településekben felhalmozódott emberfölösleg a Szerémségbe, majd Szlavóniába vándorolt. Az itt élő szerbek a földesúri feladatvégzésre

kevésbé voltak alkalmasak, sokan a péterváradai és brodi ezredkörzetbe vándoroltak a kisebb terhek miatt. Szlavóniában Szerémséggel szemben kevesebb betelepülést rögzítettek. 1824-ben a Pejačevićok Johannisberg (Ivanbrijeg) német lakosságát az Eger folyó (Ohre, Csehország) vidékéről telepítették. A Jovanović család 1836-ban Deutsch-Derschanitz, a későbbi Johannesdorf (Jovanovac) német telepeseit Tolnából hozatta. A tolnaiak különleges feladata a dohánytermesztés elterjesztése volt. Megemlítenéd az az egyébként nem jelentős betelepítés a našicei (Naschitz) uradalom területéről, amely során Veszprém vármegyéből, betelepítési szerződés keretében németekkel töltötték fel Neu-Zoljanit. 1810-ben a đakovoi Mandić püspök Mandičevacba és Đakovoba is németeket hívott be (GEIGER 2001; KAINDL 1911; MEYNEN 1942). Csehek egy csoportja szintén érkezett Horvátországba (a Varasdi Katonai Körzetbe) és Szlavóniába, Bjelovar, Grubišino Polje, Veliki Zdenci stb. környékére a 18. század utolsó és a 19. század első évtizedeiben (NIKOLIĆ 1967). Kisebb mértékű és lassabb cseh bevándorlás volt jellemző az 1890-es évekig Daruvar, Slavonski Požega és Kutina településekre. Hasonló volt a németek bevándorlási mértéke Požeška dolinába és az Ilova völgyébe (LENDL 1941).

A 19. században a betelepítések egy újabb formája is végbement az eddig ismertekkel párhuzamosan. A magyar és szláv településeket gyakran „felvásárolták” német betelepítés céljára. A folyamat időben nehezen határolható be, bizonyíték csak az első német telepések megjelenéséről van. Egyes feltételezések szerint ilyen betelepítések a földesuraktól függetlenül, az érintettek beleegyezésével és az eset titokban tartásával lehetett eredményes (SATTLER 1943). Ezzel szemben feljegyeztek olyan esetet, ahol földesúri követelésre történt település vásárlása, ilyen Veliškovci, ahol 1839-től a telepítés a Prandau család kezébe került. A legkorábbi, 1804-ből jegyzett telepítés Spišić-Bukovica községben történt (Verőce körzetében), 1838-ban Cabuna településre Szulokról érkeztek németek. A 19. század közepén Eszék melletti településeken, Čepin, Tenje, Almasch ill. az eredetileg rajnavidéki német Szarvas községbe is erős német beáramlás történt (FAAS 1936).

Szlavóniában tehát a 18. század utolsó évtizedeitől találunk német településeket, de csak kis számban. Az Eszék melletti Rétfalu példa a Pejačević grófi család német és magyar telepítéseire. További példa Szarvas, ahová a Pálffy család hozott németeket 1770-ben, Alsómiholjac (Donji Miholjac), illetve Kula (Josefsfeld) és Poreč (Josefsdorf) pedig a II. József kori állami telepítések egyik bizonyítéka. Ugyanekkorra datálják Újpázova (Nova Pazova) határőrvidéki evangélikus családjainak betelepítését is. Ettől eltekintve a Dráva mentén számos magántelepítésre is van példa (Kapan, Josipovac). A Đakovo környéki

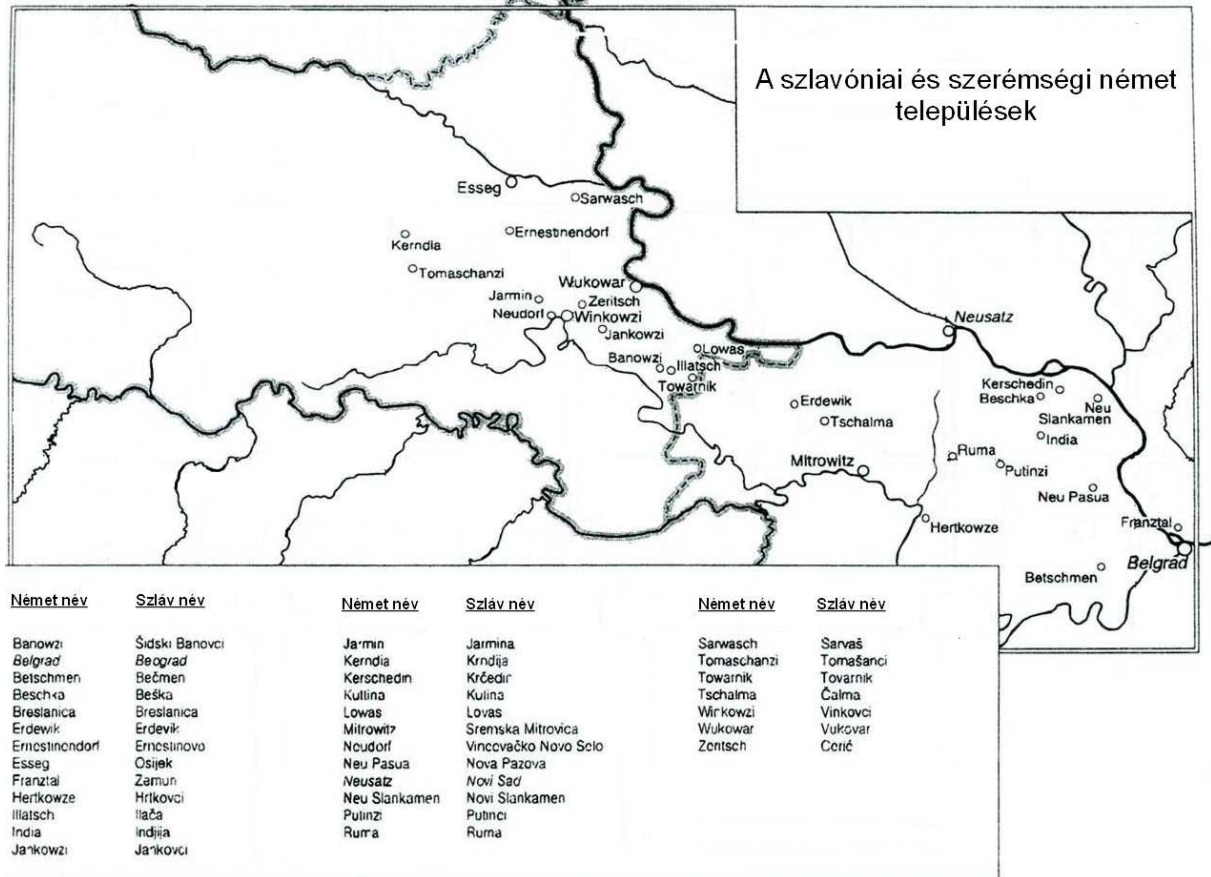
településekre szintén ekkor érkeztek németek (GEIGER 2001; OBERKERSCH 1989; SATTLER 1943; WILD 1971). A 19. század első felében, a fent említett településekkel együtt a Vinkovci melletti Novo Selo, illetve a Zimony melletti Franztal alapítására is sor került (KAINDL 1911). A Vajdaság területéhez képest, Szlavónia már a 18. században is sűrűbben lakott volt, tehát a betelepítés itt kevésbé volt létszükséglet. Éppen ezért, a második nagyobb bevándorlási hullám – mely során magyarok, németek és más nemzetiségek is érkeztek – csak a 19. század második felében következett be (LENDL 1941).

Sok tényező befolyásolta ezt, elsősorban az 1848-49-es forradalom és szabadságharc, mely nyomán a parasztság felszabadult és ezzel a migrációs potenciálja is megnövekedett. (Ez különösen a magyar földművesség esetében volt fontos, mivel ők – ellentétben például a német földművesekkel – jobbágyok voltak. Másrészt a Vajdaság területe, illetve Közép-Magyarország földjei ekkor már fel voltak osztva, de a lakosság szám tovább növekedett. Mindezek mellett Magyarországon az 1870-es években gazdasági krízis söpört végig a feudálisról a kapitalista termelésre való átváltás következtében, megteremtve olyan problémákkal, mint a megszűnő katonai határőrvidék egykori lakóinak civil élethez és gazdasághoz történő adaptációs nehézségei. A gazdasági helyzet kiszolgáltatottá tette a parasztságot, mely kénytelen volt tömegesen eladni földjeit alacsony áron. Ugyanakkor a nagy földbirtokosok is át akartak térni a piacgazdaságra. A lehetőségek megnyitották az utat a német, magyar és egyéb, földvásárlást szándékozó földművesek előtt, akik két-háromszor olcsóbban tudtak birtokhoz jutni (GEIGER 2001; HALLER 1941; SATTLER 1943; OBERKERSCH 1989). A 19. század második felében az olcsó szlavóniai föld szinte vonzotta magához a Dél-Dunántúl föld nélküli magyar családjait is. Akinek a nagy kivándorlás idején nem volt pénze még hajójegyre sem, az Észak- és Dél-Amerika helyett Szlavóniába „vándorolt ki”. Herceg János Magyarok Szlavóniában című írásában mutatott rá, hogy: a vukovári Eltz gróf, Guttmann báró és mások birtokain csaknem kizárólag magyar volt a cselédség. A középkorban eltűnt magyar falvak helyett új települések jöttek létre az Alföldről, a Bácskából és a Dunántúlról elvándorolt tömegekből. Akkor népesedett be a Dály-hegy, Erdőd és a Vuka menti települések (HERCEG 1993). Nem meglepő hát, hogy az 1910. évi népszámlálási adatok szerint az említett területen összesen 119.874 magyar élt. Már az 1860-as években számos német telepes érkezett szlavóniai családok birtokaira szerződéssel többek között Antunovac, Blagorodovac, Hrastovac, Sokolovac, Đulaves stb. településekre (LENDL 1941; OBERKERSCH 1989; SATTLER 1943), és ekkor települt be a szerémségi németség nagy része is (HALLER 1941; KAINDL 1911). A németek, magyarok, csehek és sokkal kisebb számban ruszinok

nemesi földekre történő telepítése folyt a 20. század elejéig és néhány esetben az első világháború után is (GEIGER 2001, HALLER 1941; OBERKERSCH 1989). A földbirtokosoktól vagy horvát és szerb parasztoktól vásárlás útján szerzett földekre érkező németek és magyarok Szlavónia és a Szerémség egyes falvaiban etnikai többségbe kerültek (Banovci, Gašinci, Mrzović, Slatnik, Tomašanci, Pisak, Vučevci, Krčedin, Bečmen, Beočin, Bežanija, Surčin) (GEIGER 2001, OBERKERSCH 1989). Tipikusan Szlavóniára volt igaz, hogy az újonnan érkezők egyre kevesebb új települést alapítottak – szemben a Vajdaság területével –, és a meglévő horvát vagy szerb faluban telepedtek le, megmaradva kisebbségnek, vagy asszimilálódva a délszláv lakosságba (abban az esetben, ha csak néhány család vándorolt be) (OBERKERSCH 1989). Ahogy korábban a Bácskában vagy a Bánságban tapasztalható volt, konfliktus alakult ki a helyiek és a telepesek között. Eltérő életmód, viták a birtokok körül, és a szláv lakosságtól való félelem gyakran fizikai bántalmazásokig fajuló viszályt okozott (GEIGER 2001, OBERKERSCH 1989).

Alacsonyabb abszolút és relatív arányuk miatt a németek és a többi betelepülő Szlavóniában soha nem volt olyan fontos tényező, mint a Bácskában vagy a Bánságban. A kezdeti szegényebb körülmények és a rövidebb itt tartózkodási idő miatt a kevés számú, egyetnikumú település az első Jugoszlávia létrejöttéig nem tudott gazdaságilag megerősödni. Ennek ellenére, számuk, politikai és gazdasági szerepük miatt nem lehet eltekinteni jelenlétüktől.

5. ábra: A szlavóniai és szerémségi német települések (a török kor utáni településekkel)

Forrás: Görner, M. IDGL, Tübingen, 1996 alapján saját szerkesztés

4.4. A bosznia-hercegovinai németség

Szlavónia kolonizációjával csaknem egyidőben kezdődtek a betelepítések Bosznia-Hercegovinába, amely az utolsó fázisa volt a nem jugoszláv, de később Jugoszláviához tartozó népesség kolonizációjának. Ez volt egyben a legkisebb létszámú, gazdasági jelentőségű és az etnikai összetételre legkevésbé befolyással bíró kolónia (HOFFMANN 1982). Ahogy az előzőekben tárgyalt területek, úgy Bosznia-Hercegovinában is állami és magántelepítésekről beszélhetünk, és javarészt származási területüket elemezve is hasonló etnikai csoportok vettek benne részt, kiegészülve az olaszokkal (akik a Bánság 18. századi telepítései során epizódszerűen szintén megjelentek) valamint hollandokkal. Szemben Szlavónia telepeseivel, akik a Habsburg Monarchiából származtak, Bosznia-Hercegovinába németországi és oroszországi németek is érkeztek.

A területen élő népesség etnikai-vallási megoszlásáról legkorábbi, viszonylag megbízható adatokkal az osztrák–magyar népszámlálások szolgálnak. Az 1878-ban osztrák–magyar megszállás alá került Bosznia-Hercegovinában az 1879-es népszámlálás szerint a 18. század óta egyre növekvő arányban élő ortodox szerbek képezték a népesség relatív többségét (42,9%), míg a muzulmánok (1710-beli 66%-os) aránya 38,7%-ra mérséklődött. Az 1878-as osztrák–magyar megszállást követően egyre nagyobb mértéket öltött a katolikus népesség (horvátok, németek, magyarok stb.) beköltözése. A muzulmánok rovására érvényesülő – és az ortodoxok (szerbek), katolikusok (főleg horvátok) arányát növelő – vallási, etnikai átrétegződési tendencia az első világháború végéig folytatódott (HEIMFELSEN 1911).

Noha a bosznia-hercegovinai kolonizáció alapvetően az Osztrák-Magyar Monarchia okkupációjával kezdődött, már ezelőtt is éltek németek a területen. Német területekről származó hittérítők (szerzetesek, misszionáriusok), illetve egységesen hospeseknek nevezett, többnyire az iparban és a kereskedelemben tevékenykedő telepések már a középkorban is éltek a területen (KERAUSCH 1911; HOFFMANN 1982). A hospesek többnyire városlakók voltak, de mivel a saját munkaerő-szükségletük nagy volt, letelepedésük során gondoskodtak a paraszti rétegek meghonosításáról is. Így, a városi és részben a vidéki társadalmat is közvetlenül alakították. A hospesek megjelenése ugyanakkor beleilleszthető a Drang nach Osten, több évszázadon át tartó német keleti migrációs hullámokba, amelyeknek okai a német szállásterület mély vallási, társadalmi, gazdasági, politikai, demográfiai stb. problémáira vezethetők vissza. Az első boszniai király, I. Kotromanić (Stjepan) Tvrtko a 14. században szász bányászkolóniákat hozott létre. A szászok irtásföldeket és privilégiumokat kaptak cserébe azért, hogy ezüstbányákat nyitottak. Erről árulkodik Srebrenica (Silberort) település neve (HOFFMANN 1982).

A főleg a 13. században gyorsan elterjedő bogumil tanok igen nagy befolyást gyakoroltak a társadalmi elitre, melyre reagálva az egyház szerzetesrendi hittérítőket küldött, akik részben a német területekről érkeztek. Így, érezhetően növekedett a „német befolyás” a területen a következő évszázadok során is (HOFFMANN 1982).

1869-ben az Eifel-hegység területéről érkező trappista rendi szerzetesek a Vrbas alsó folyása mentén (Banja Luka mellett) telepedtek le és megalapították a Maria Stern kolostort, amely mellett több gazdasági épület és üzem (fémműves műhely, tehenészet, téglagyár, malom, fűrészüzem stb. is nyílt (VDG Jahrbuch). A szerzetesek részt vettek az okkupáció után abban a toborzó folyamatban, mely során római katolikus németeket telepítettek be (MAIER 1924). A

tartományi kormány kezdetben nem támogatta ezt, mert egy ideje telepéseket csak állami földterületekre lehet letelepíteni. A birtokviszonyok tisztázatlansága az Oszmánok távozásával, a drága magánbirtokok tovább bonyolították a helyzetet (KRALJAČIĆ 1989). Ahogy nőtt a telepések száma, a kormány 1879-ben szabályzatot adott ki, amely az állami földekre ötről tíz évre növelte az adókedvezményes időszakot, lehetővé tette az ingyen tűzifa, épületfa stb. használatát. A cél az volt, hogy kedvezzenek az idegen származású betelepülőknek, akiknek a terület nagyon sokat köszönhet a hozott mezőgazdasági ismeretek elterjesztésében, és nem utolsó sorban az államhoz is lojálisak voltak (HOFFMANN – ZORN 1963). Ahogy stabilizálódott a terület helyzete, úgy nőtt az állam érdeke a betelepítésekben. Kezdetben ezek gazdasági, később egyre inkább politikai érdekek voltak. Ilyen megfontolásból jött létre a tiroliak Hercegovinába történő áttelepítési terve, melyet a kedvezőtlen viszonyok és a Montenegró reakciójától való félelem meghiúsított (KRALJAČIĆ 1989). Az osztrák-magyar pénzügyminiszter, Kállay Béni 1893-ban kiadott utasítása gazdasági megfontolások mellett Banja Luka, Gradiška és Kostajnica körzetek kolonizációját célozta, valamint ellenőrzés alá akarta vonni a kormányhoz nem hűséges szerbeket. A hatóságok a ruszinok irredenta mozgalmát a monarchián belüli áttelepítésükkel, szórvány etnikai területek létrehozásával kívánta gyengíteni (KRALJAČIĆ 1989). A telepések szétszórása arra szolgált, hogy a szerb etnikai területet fellazítsa (GRDIĆ 1912).

Az első kolóniák tehát vásárolt, bérelt földeken vagy jobbágyi szolgálatban jöttek létre. A németek első csoportja Németországból érkezett a Gradiška melletti Brezici-be. Későbbi bevándorlókkal együtt alapították Windthorst (Nova Topola) települést (KRALJAČIĆ 1989). A továbbiakban szintén katolikus települések jöttek létre: Rudolfstal (Aleksandrovac), Šibovska, Kalendarovci Turski, Polje, Sitneš, Opsiječko, Trošeljje, Franz-Josefsfeld stb (GEIGER 2001). Bár a kormány nem szándékozta megengedni az állami földekre történő letelepedést, esetenként tettek kivételeket – úgy, mint az olaszok mahovljani telepítésének esetében, 1883-ban – hasonlóan jártak el a garantált állami segélyek esetében is a forráshiány ellenére (KRALJAČIĆ 1989).

4.4.1. A Vrbas és a Bosna menti német kolóniák

Az 1878-as berlini kongresszus után az Osztrák-Magyar Monarchia okkupálta Bosznia-Hercegovinát, és a területet osztrák közigazgatás alá vonta, mellyel egy újabb Habsburg német betelepülési hullám vette kezdetét a III. Károly – Mária Terézia – II. József által folytatott 18. századi telepítések után. Osztrák tisztviselőkn, katonákon és munkásokon kívül

német parasztek is megjelentek a területen, főleg a termékeny Száva-mentén. A német parasztkolóniák többnyire 50-60 km széles sávban helyezkedtek el Bosznia-Hercegovina északi határa mentén. A német szórványtelepülések ugyanakkor szinte a teljes Bosznia-Hercegovinában megtalálhatók. E vidéki agrártelepülések létrejöttében három elsődleges tényező játszott szerepet: a mezőgazdasági termelés lehetőségei, a folyóvíz jelenléte és az árvízmentesség egész évben való biztosítása, valamint az időjárás (éghajlati) adottságok. Ezek alapján a legkedvezőbb feltételek az észak-boszniai Száva-menti síkságon (Posavina) alakultak ki (HOFFMANN 1982).

Az okkupáció után a már a területen tevékenykedő (zömmel trappista rendi) szerzetesek német telepéseket toboroztak Északnyugat-Németországból, akik Bosanska Gradiška és Banja Luka között egy 16 km hosszú települést alkotva telepedtek le 1879-ben, melyet az egykori német politikusról, Windthorst-ról neveztek el (a jugoszláv időkben átkeresztelték Nova Palanka-ra) (ARMGART-SCHULTE-SCHULTE-VOGELER 1991). Egy évvel később, 1880-ban Windthorsttól délre a második német település, Rudolfstal (az 1888-ban odalátogató Habsburg Rudolf trónörököséről nevezték el.) is létrejött, melyet sziléziai, hannoveri és oldenburgi németek alapítottak. E két betelepítés volt a két első boszniai katolikus német kolónia (OSTENDORF-OSTENDORF 1930). Az eddigi sikeres egyéni betelepülések ellenére az 1890-es évtizedben az osztrák közigazgatás Kállay Benjámint közös osztrák-magyar pénzügyminiszterrel a galíciai és oroszországi németek letelepedését is lehetővé tette, akik vallási-politikai okokból kényszerültek elhagyni hazájukat (ROTHAUWEGEN-LÖNS 1958). A kincstári betelepítés a korábbi betelepítések forgatókönyve szerint történt, vagyis a templom, plébánia és kultúrház, illetve az iskola is megépítésre került az újonnan létrehozott településeken. Minden telepes család – talajminőségtől függően – legalább 10-12 ha irtásföldet kapott. A telepéseknek feddhetetlen erkölcsi múlttal kellett rendelkezniük, és igazolniuk kellett, hogy családonként legalább 1200 korona vagyonnal rendelkeznek. Az állam által átadott földek után a negyedik évtől kezdve 1 korona kincstári kamatot fizettek, majd a tizedik évtől megszerezték a földbirtokok tényleges tulajdonjogát. Ez végül a legtöbb esetben nem következett be az I. világháború kitörése miatt (HOFFMANN 1982).

1894-ben alapították az evangélikus többségű Königsfeld (Dubrava), Troselje, Karlsdorf (Karadorđevo), illetve Hohenberg (Prosara) és Vranovac településeket, melyekbe galíciai, oroszországi és magyarországi németek érkeztek. Az 1895-ben alapított Glogovacot egy heves árvíz elvitte, de a lakosságát immár magaslaton az újonnan létrehozott Schutzberg településen helyezték el. A Galíciából, Bukovinából, Szlavóniából és a Délvidékről ide

áttelepülő német családok 12 ha irtásföldet kaptak (KERAUSCH 1911; LAMERS 1970). Az erdővel borított területek sokszor igen nagy távolságban helyezkedtek el a településektől. 1895-ben népesült be galíciai németekkel Korače, ahová később Oroszországból és Szlavóniából is érkeztek. 1896-ban szintén galíciaiak alapították a később szlavóniaiakkal is kiegészülő Svilaj melletti Kardart. Az egyetlen kincstár által betelepített katolikus vallású kolónia a Prnjavor melletti Šibovskát hozta létre 1898-ban, galíciai és bukovinai eredetű többséggel (LAMERS 1970).

Bosanski Brod Slavonski Broddal szemben a Száva jobb partján fekvő település Derwentától nem messze. Közlekedés-földrajzilag kedvező helyen fekszik, érinti a Slavonski Brod-Derventa-Doboj-Žepče-Zenica-Szarajevó keskenynyomtávú vasútvonal (HEIMFELSEN 1911), aminek következtében a német kézművesek és kereskedők száma viszonylag magas volt. Bosanski Brod kezdetben egyházszerkezettel Lukavachoz (Tuzla) tartozott, az utolsó evangélikus lelkész a kitelepülésig Friedrich Frank volt. Az 1942-es kitelepülés 750 főt érintett, akiket a Slavonski Brodban állomásozó különvonatok vittek Litzmannstadtba (HOFFMANN 1982).

Korače Bosanski Brod-tól és Derwentától is egyaránt mintegy 10 km-re fekvő település a Száva lapálya mellett. Ez a természeti tényező volt az elsődleges, ami miatt a galíciai németek 1895-ben megalapították, majd további családok érkeztek Szlavóniából és Oroszországból. A betelepülőknél Brodnál kellett hónapokig várakozni, míg meg nem kapták a felhívást az irtásföldek felosztására. A szántóföldek minősége és a termés mennyisége itt közepes volt, ezért nem fejlődött a település olyan látványosan, mint mások. 1942-ben innen mintegy 25 család (kb. 106 fő) települt ki (HOFFMANN 1982).

Kardar Száva parti település, melyet 1896-ban szintén galíciaiak alapítottak. A bozótos irtásföldeken kevésbé termékeny, agyagos-homokos szántóföldek jöttek létre. Később Szlavóniából és a Bánságból is érkeztek ide telepesek. Az evangélikusok száma itt 130 körül alakult, prédikátoruk 1936-tól Georg Löhr, majd 1942-ig a Svilaj-Vrbovac-i Peter Rieß tiszteletes volt (HOFFMANN 1982).

Vrbovacot 1896-ban galíciai német telepesek alapították Svilaj (Seidenort – a név a selyemre utal) mellett. A településre később szintén érkeztek Szlavóniából és a Bánságból további bevándorlók és az evangélikus lélekszáma (132) – akiket itt is Peter Rieß képviselt 1942-ig – is hasonló volt, mint Kardaré (HOFFMANN 1982).

Božinci egy hegyi kolónia volt, amelyet eredetileg 1892-ben egy Hening nevű egyedüli betelepülő vásárolt meg földterületként. Ezt 1902-ben egy betelepítéssel foglalkozó konzorcium értékesítette tovább. A területen 20 udvart, udvaronként 25 holdnyi telkekre osztottak fel. Az újonnan betelepülők bácskai svábok voltak, akik felvirágoztatták a települést. Az evangélikus közösség lélekszáma 166 fő volt (HOFFMANN 1982; LAMERS 1970).

Kalendarovci a Derventa-Prnjavor útvonal mentén található, 8 km-re Derventától. 1894-ben alapították galíciai németek. A talaj termőképessége itt közepes, jellemző kultúrája volt a szőlőtermesztés. A határában sem erdő, sem legelő nem volt, ezért a jószágnevelés gyakorlatilag jelentéktelen maradt. Mivel a németek lélekszáma nem haladta meg az 50-et, sem iskola, sem egyházi intézmény nem létesített. Az evangélikus lelkész a házakban tartotta meg az istentiszteletet (HOFFMANN 1982; LAMERS 1970).

Polje a Derventa-Modrić útvonal mentén fekszik, és 1900-ban szintén galíciaiak hozták létre. A Windhorstból érkezettekkel együtt 1942-ben 220 lelket számlált.

Doboj a Bosna-Usora folyók torkolatában alapított település, mely főleg a Slavonski Brod-Szarajevó keskenynyomtávú vasút megépültével indult fejlődésnek. Itt ágazott szét a Gračanica-Lukavac-Tuzla szárnyvonal keleti irányba, továbbá a nyugati szárnynak, az Usora-völgy, Teslić felé tartó ipari vágánynak nagy jelentősége volt. Sok német kézműves, kereskedő és vasutas telepedett meg a mintegy 50 év alatt, s így a németek lélekszáma is 200-ra nőtt (HOFFMANN 1982; LAMERS 1970).

Franz-Ferdinandshöhe hegyvidéki települést 1898-ban Galíciából és Oroszországból származó németek alapították Dobojtól 11 km-re erdei irtástalajon, ezért a termőterület eltartóképessége alacsony volt. Bár az erdőtalaj alkalmas cukorrépa termesztésére, az usurai cukorgyár ellátásához a rossz úthálózat miatt nem járult hozzá, helyette a cukorgyári alkalmazottak sertéseket vásároltak fel, mely a legjövedelmezőbb gazdasági ággá nőtte ki magát (HOFFMANN 1982; LAMERS 1970).

4.4.2. A Drina menti német kolóniák

A Drina menti német települések azáltal, hogy többnyire evangélikus vallású, szerémségi, bácskai, bánági áttelepülések voltak, szerkezetileg (sakktábla alaprajz) sokkal inkább hasonlítanak a nevezett tájegységek németlakta falvaihoz, mint az előző fejezetben tárgyalt, zömmel katolikus telepítésű, (később evangélikusok által is benépesült) Vrbas és Bosna menti

településekhez, melyek javarészt a völgyek mentén hosszan elterülő egyutcás alaprajzot vagy szórványszerű beépítettséget mutattak (MAIER 1924).

1891-ben Branjevoba és Brezovo Poljebe (Brčko körzet) megtörtént a kincstári német betelepítés, ahová elsősorban a Bácskából hoztak evangélikus családokat (HOFFMANN 1982).

Dugopolje és Branjevo kincstári telepítésű kolóniákat 1891-ben 33, illetve 8 bácskai család áttelepítésével hozták létre a Drina-folyó bal partján, Bijeljina közelében egy termékeny magaslaton, amit a németek „Spatzengiebel”-nek neveztek (LAMERS 1970). Az első bevándorlóknak a sarajevói igazgatási központ által adott irtásföldeket művelhetővé kellett tennie, de elsősorban a maláriának köszönhetően a felnőtt lakosság megfeleződött, a túlélőket az államnak vissza kellett volna telepíteni a Bácskába (a feljegyzések szerint néhány családnak sikerült hazamennie). Minden család néhány katasztrális holdnyi irtásföldet kapott 10 évre szóló amortizálódó, terheletlen kölcsönre 400 koronáért (MAIER 1924). A kitartó szorgalomnak, takarékoságnak és racionális talajművelésnek köszönhetően az I. világháború kezdetére búza, kukorica és különböző préselt szalmatermékeket tudott nagy mennyiségben a hadsereg számára szállítani. A gyümölcs- és zöldségtermesztés is felvirágzott, köszönhetően a községi tanítónak, a burgenlandi, oberschützeni származású Samuel Hatz-nak, aki körteültetvényest és mintagazdaságot hozott létre az iskola számára. 1893-ban Branjevo-nak saját német iskolája volt 35-40 diákkal, amely az I. világháború kitöréséig működött. A településtől 6-7 km-re fekvő Dugopolje tanulói is ezt az iskolát látogatták, mivel utóbbi helyen nem volt elég tanköteles diák, ezért egyházi támogatással a branjevo-i iskolában tanulhattak. Branjevo-ban Heinrich Leinberger prédikátor tevékenykedett 1912-1922 között, aki után az addigi Franz-Josefsfeld-i Gustav Jurany plébános érkezett és működött 1938-ig, a plébánia önállóságának fennállásáig (HOFFMANN 1982; LAMERS 1970).

Rövidesen azután, hogy Samuel Hatz tanító 1920-ban hazatért Burgenlandba (MAIER 1924), a franjosefsfeldi Josef Klingel az utolsó német tanító lett a településen 1941-ig, Jugoszlávia felbomlásáig. Később az önálló Horvátországban újra német tanítóként működött, egészen a kitelepülések időszakáig. Branjevo közvetlen határmenti (Drina-folyó) fekvésének köszönhetően 1918-ig az Osztrák-Magyar Monarchia és Szerbia között helyezkedett el, majd 1941-től a folyó újra határ lett, s így a település a csetnikek, a későbbi partizánok, illetve az usztasa horvátok ütközőzónájába került. A német lakosság két tűz közé szorult, és nem kívánta egyik fél mellett sem elkötelezni magát. 1942-ben a Német Birodalom segítségével a

litzmannstadt-i (Łódź) kitelepülőtáborba menekültek, majd 1944-ben a németeket kiadták Németországnak, így a német társadalomba integrálták őket (HOFFMANN 1982).

1885-ben érkeztek az első betelepülők a bánsági Franzfeldből (Kačarevo, Ferencfalom) Bijeljina-ba, Kelet-Boszniába, majd egy évvel később 91 evangélikus német család Franzfeldből Bijeljina mellett megalapította a testvértelepülést, Franz-Josefsfeldet, melyet az időszakban klasszikus, sakktábla alaprajzú utcahálózattal terveztek hatósági támogatással, de magánföldekre. 1887-ben a szerémségi Neu-Pasua-ból (Nova Pazova, Újpázova) érkezett a következő nagyobb német kolónia, akik szintén állami segítség nélkül, saját maguk által vásárolt földbirtokokra telepedtek (HOFFMANN 1982; LAMERS 1970).

A tisztán Duna menti svábok által alapított Franzjosefsfeldet (Petrovopolje-Schönborn) a mai szerbiai bánsági franzfeldi és a szerémségi neu-pasuai németek alapították. Franzfeldből 1886-ban 88, Neu-Pasuból 1887-ben 49 evangélikus család települt át az új Franzjosefsfeldre. Az 1896-os árvíz után állami támogatással építették szinte teljesen újjá (MAIER 1924). Az evangélikus templom és paplak 1910-ben épült. Az I. világháború alatt a szerbiai-boszniai front mindössze 5-6 km-re húzódott, mintegy 30 család Budowitzba (Budownictwo Posnań), 40 család pedig a Bácskába és Magyarországra menekült. 1927-ben újabb, közel 40 család vándorolt ki Észak- és Dél-Amerikába. Ezután 27 fiatal parasztcsalád vándorolt el az újonnan alapított Neuhofba (Indija), a Szerémségbe, mert Boszniában nem maradt művelésre alkalmas terület. 1942 őszén többen az akkori warthegai Litzmannstadtba települt ki. 1945 után szétszóródtak, de többségük az eredeti hazában, Baden-Württembergben telepedett le (LAMERS 1970).

4.4.3. A boszniai városiakó németiség jellemzői

Bosznia-Hercegovina városai a német származású népesség egyik elsődleges megtelepedési terei voltak, de zömmel csak az 1878-as berlini kongresszus utáni Habsburg okkupáció során telepedtek meg nagyobb számban (2. táblázat, 6. ábra). 1885-ben a zágrábi Julius Kolaček lelkész Szarajevó mellett evangélikus telepet alapított, melyet 1893-tól Franz-Josefsfeld településrészeként jegyeztek. Az evangélikus közösség „legnagyobb” elöljárója Johann Ludwig Schäfer volt, aki 1898-tól az első szarajevói evangélikus lelkész lett, s egészen az 1928-ban bekövetkezett haláláig az evangélikus szinódus elnökeként és közbenjárójaként működött (MAIER 1924). 1899-ben a Miljačka bal partján evangélikus templom, plébánia és röviddel az I. világháború kitörése előtt iskola épült, mely végül csak 1941-42-ben működött

rövid ideig. Az evangélikusok utolsó prominens alakja Karl Hamm lelkész volt 1935-42 között (HOFFMANN 1982).

A szarajevói római katolikus németek a sváb kézműves családból származó Josef Stadler érsek személyében találták meg legnagyobb pártfogójukat. A bécsi jezsuiták és az osztrák császár Ferenc József támogatásával, hamar meg tudta valósítani tervét: a világi klérus számára teológiai intézet és gimnázium épült (HEIMFELSEN 1911).

Banja Luka etnikai-vallási összetételét a pravoszláv-ortodox szerbség, a muszlimánok, valamint a római katolikus németek és horvátok, illetve a református és evangélikus németek határozták meg az I. világháború előtt. A főleg hivatalnok, tisztviselő, kereskedő és kézműves német lakosság Bosznia Habsburgok általi okkupálása után új szállást alapított. A kézművesek 1884-ben a rudolfstal-i evangélikusokkal saját egyházközösséget alapítottak, majd 1898-ban felépítették Rudolfstal második evangélikus templomát Gustav Heinrich Zwernemann lelkész előljárásával, aki 1901-ig volt ebben a szerepben. Őt 1901-1907 között Bruno Geißler követte (MAIER 1924; HOFFMANN 1982).

2. táblázat: A németek számának változása Bosznia-Hercegovina körzeteiben (1910-1921)

Körzetek	Lakosság 1910		Lakosság 1921	
	Összesen	Németek	Összesen	Németek
Szarajevó	288061	6495	287214	3252
Banja Luka	403817	8051	423096	7815
Tuzla	425496	4556	416460	3555
Travnik	284561	2142	280699	1225
Bihac	229071	639	216973	321
Mostar	267038	1085	265998	303
Bosznia-Hercegovina összesen	1898044	22968	1890440	16471

Forrás: HEIMFELSEN 1911, HOFFMANN 1982 alapján saját szerkesztés

A boszniai városok a kialakuló modern ipari ágazatok színhelyei is lettek 1890-től. A meglévő, jobbára korábban is ipari-kereskedelmi centrumként létező városokban, illetve új telepeken is megtelepedtek a németek (LAMERS 1970).

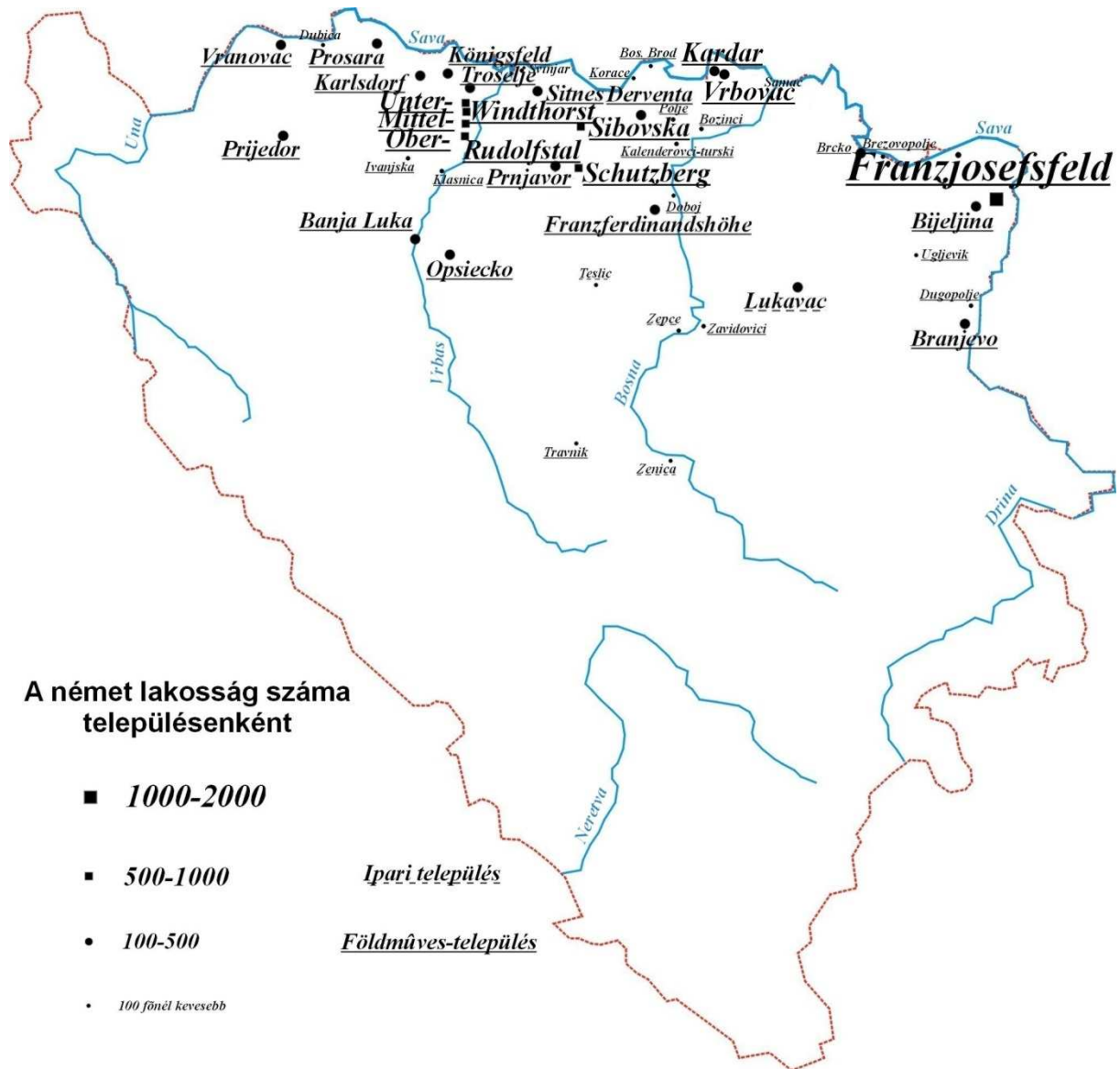
A telepések nagy számban éltek a korabeli boszniai városokban: többnyire a munkásréteget – a gyáripár az Osztrák-Magyar Monarchia évei alatt indult fejlődésnek –, hivatalnokokat, katonatiszteket jelentették. Ezek a telepések az olyan új, gyors fejlődésnek induló ipari központokba érkeztek, mint Žepče, Zenica, Zavidovići, Sarajevo, Mostar stb. (GEIGER 2001; MAIER 1924). A városi telepes réteg nem mutatott olyan állandóságot, mint a rurális réteg, ezért az Monarchia felbomlásakor el is hagyták a területet.

A Tuzla szomszédságában fekvő Lukavac 1894-es alapítású ammónia- és szódagyára a Solvay-művek tulajdonában volt, mely németeket alkalmazott, így a városrész lakossága is német többségű lett. A lakosság a munkamegosztás szerint strukturálódott, utcánként más-más foglalkozásúak laktak. A mintegy 250 német származású lakos fele-fele arányban volt evangélikus és római katolikus vallású (HOFFMANN 1982).

Zavidovićit két nagy faipari cég, a Waldindustrie AG. és az Eißler und Ortlieb alapította. Mindkét vállalat építtetett munkavezetőik és munkásaik számára saját házakat, melyekhez parasztudvarok is tartoztak (HOFFMANN 1982).

Zenicában 1892-ben alapítottak vasipari műveket, mely nagy mennyiségű munkaerőt igényelt. Közöttük nagyszámú német is megfordult, akik számára munkástelepüléseket építettek. A németek száma folyamatosan nőtt, 1942-ben már 912-en voltak (LAMERS 1970).

6. ábra: A főbb németlakta települések Bosznia-Hercegovinában (1921-1931)

Forrás: HOFFMANN F. 1982 alapján szerk saját szerkesztés

Kállay új direktívái lehetővé tették helyiek (Monarchián belüliek) és idegen származásúak telepítését is. Az idegenek 10-12 ha területet kaphattak, de rendelkezniük kellett 600 forint saját forrással is. A földeket kezdetben bérelték a telepesek, és maguk tették művelésre alkalmassá, garantált tulajdonossá pedig tíz év bizonyított szakmai és politikai megbízhatóság után váltak. Ahogy korábban is, ezentúl is járt az ingyen épületfa (KRALJAČIĆ 1989). Hogy a helyi lakosság kolonizációja is megindulhasson, a boszniai kormány csak a muszlimán lakosság kolonizációja után engedte idegenek letelepedését, de ez nem egyezett sok esetben a valósággal. A helyiek is részt vettek a betelepítésben, és valamivel több földterületet kaptak,

mint a bevándorlók, de az autochton családok száma négyszer nagyobb volt, mind a betelepülők (MAIER 1924). Az 1890-es évek folyamán, mely a területen zajló állami telepítések aranykora volt, megalakultak Branjevo, Dugopolje, Dubrava (Königsfeld), Vrbaška (Karlsdorf), Prošara, Korače, Glogovac (Schützberg) stb (MAIER 1924).

Kállay 1903-ban bekövetkezett halála után drasztikusan csökkent a telepések száma, majd 1905-ben az idegen elemek betelepülését le is állították, előtérbe helyezve a belső, helyi lakosság kolonizációját. A betelepítések leállításának oka főleg a rendezetlen tulajdonjogi problémák (HAUPTMANN 1965), valamint azon helyi lakosok ellenállása, akik nem csak elleneztek a kolonizáció leállítását, és a telepések visszavándorlását (KRALJAČIĆ 1989). A hivatalos adatok szerint 1905-ig 38 települést alapítottak a telepések 20.085 ha területen, míg számuk 15.340 fő volt. A kolóniák között – melyeket az állam etnikailag homogénnek tervezett, az asszimiláció elkerülése érdekében – 12 lengyel, 11 német, 4 cseh, 4 lengyel-ruszin, 3 ruszin, 2 olasz, illetve 1-1 magyar és szlovén etnikumú volt. Az államilag telepített, összesen 54 kolóniából csak 12 volt német (KRALJAČIĆ 1989).

Bosznia-Hercegovina rurális vidékein a Száva-völgy termékeny területein kívül gyengébb minőségű talaj, a kevés állami segély, a rossz állapotú utak, egyes délszláv csoportok ellenállása stb. miatt soha nem érték el azt a gazdasági színvonalat, melyet a Magyarországról és Németországból telepített Bácskában és Bánságban sikerült. Emiatt hatásuk a területen élő más etnikumokra is korlátozott volt, az új módszereket nem sikerült maradéktalanul átadni az autochton közösségeknek vagy maguk sem birtokolták azt. A hatóságok nem voltak elégedettek a ruszinokkal, akikről azt állították, hogy alacsonyabb gazdasági fejlettségi szinten állnak. A Tirolból érkező olaszok egy része is megbízhatatlannak bizonyult (KRALJAČIĆ 1989). Mindezek mellett a telepések több esetben lenézték az autochton közösségeket, és ilyen körülmények között kezdték el például a németeket egyszerűen sváboknak nevezni. Ez nem volt minden népcsoportra egyformán igaz: a lengyelek például jól kijöttek a horvátokkal, viszont ellenséges viszonyt ápoltak a szerbekkel. Ez főleg vallási okokra vezethető vissza, hisz mind a lengyelek, mind a horvátok hagyományosan római katolikusok. Jugoszlávia Enciklopédiája szerint a lengyelek általában jól kijöttek az autochton népcsoportokkal. A telepések által élvezett kiváltságok az ellenséges hangulat fő okozója volt (KRALJAČIĆ 1989).

Bosznia-Hercegovina kolonizációja nem nevezhető sikeresnek. Csak kevés számú telepes érkezett, ők pedig nem tudták – leszámítva egyes helyi szinteket – az etnikai összetételt

meghatározni. Gazdaságilag többnyire gyengék voltak (noha a helyi lakosság általános színvonalát meghaladták), de sem a gazdaság fellendítésére, sem politikai szerepre nem voltak képesek, ahogy azt a kormány elvárta volna tőlük. A magántelepítések által létrehozott kolóniák jobban teljesítettek, mint az állami telepítésűek, mely utóbbiak megbízhatatlanok voltak (OEHLER 1918). A történelmi folyamatok a következő évtizedekben csaknem teljesen ki is söpörték az általuk elért hatásokat. Az urbánus telepések még kevésbé voltak tényezők, hiszen 1918 után, vagy már korábban emigráltak, illetve asszimilálódódó kisebbségként eltűntek. Ennek ellenére a két világháború közötti jugoszláv külpolitikában a boszniai, elsősorban német telepések származásukra és nyelvükre, valamint nemzettársaik SzHSz Királyság további területein való jelenlétének köszönhetően viszonylagos jelentőséggel bírtak.

4.5. A délszláv-német együttélés jellemzői a 19. századtól az I. világháborúig

A nemzetiségek együttélése az I. világháború kitöréséig – az említett feszültségeket nem számítva – több évszázadon át békésnek volt mondható. Az egyes népcsoportok ugyanakkor igen zártak voltak. Amíg a magyarok és a délszlávok keveredése egyáltalán nem volt ritka, addig a németiség más etnikummal kevésbé keveredett. A nyelvi kérdést vizsgálva, a németek a magyar nyelvet, mely a korszakban egyfajta közvetítő nyelv szerepét töltötte be, többé-kevésbé elsajátították, a délszláv nyelveket viszont még az etnikailag kevert összetételű településeken sem. Az ekkor még többnyire kisebbségben élő délszlávok azonban mind a magyart, mind a németet beszélték. A németek településenként más-más dialektust használtak. A különbségek abból adódtak, hogy az egyes települések németisége nem azonos helyről származott és a kolonizációjuk sem egyidőben zajlott. Elterjedt volt a sváb, pfalzi, bajor stb. dialektus, de nem csak tisztán, hanem sokszor olyan keverék nyelvjárások jöttek létre, melyek csak egy-egy települést, vagy kisebb közösséget jellemzett (GEHL 1989).

Az őshonos szerbek – akik egy része nem is élt olyan régóta a területen – és németek közötti összetűzések alapja a két ellentétes életformát mutató sajátosságokból eredt. A szerbek állattenyésztők voltak, a németek zömmel földművesek. Ahogy a németek kulturális, gazdasági szerepe növekedett, a szerbek egyre inkább átvették a németek által hozott technikai újításokat és a földművelést mint életformát is. Ez a viszonyuk konszolidálódásához vezetett, a hétköznapi érintkezések és a katonai szolgálatteljesítés során is tapasztalható lett az együttműködés (MILLEKER 1923). A verseny a magyar forradalom és szabadságharc kitöréséig gazdasági jellegű volt.

A németek a bevándorlásuk idején nem rendelkeztek nemzeti öntudattal. Ezzel szemben a szerbek az erős ortodox egyházi szervezetüknek és a rájuk nem érvényes polgári jogok következtében a Habsburg császárral szembeni ellenszenvnek köszönhetően már korábban mutatták a nemzetté válás jeleit. A szerbek a németektől gazdasági jártasságot, míg viszont a németek öntudatra ébredést tanultak, illetve rá voltak kényszerítve az öntudatra ébredésre. amely tekintetében a magyarokhoz és a szerbekhez képest mintegy 50 év megkésettiséggel rendelkeztek (BEYER 1965).

A nemzetiségi harc jövőbeli kiéleződésének egyik első ismert eseménye az első szerb felkelés alatt történt. A szerbek a törökökkel szemben szeparatista ellenállást szerveztek 1807-ben a Dél-Bánságban, melyet lényegében leszakítottak volna a Habsburg Monarchiáról és Havasalfölddel, Moldvával valamint Szerbiával egyesítve egy Karađorđević-ok vezette birodalmat hoztak volna létre, de tervük lelepleződött (MILLEKER 1923). Nem ismert, hogy a többi nemzetiség – köztük a németiség – milyen állást foglalt a tervet illetően. Annyi biztos, hogy az 1848-as forradalom meglepte a németeket, melyet a legtöbb magyarországi népcsoport üdvözölve fogadott. A szerbek és a románok felrőtták, hogy a nemzetiségi kezdeményezésüket a hatalom nem ismeri el. A magyarok azonban ezt nem fogadták el, és a konfliktus kibontakozott. A németeknek elsősorban anyagi jellegű motivációik voltak csak, féltették földjeiket és műhelyeiket a szerbektől. A liberális magyar politika által nekik adományozott polgári jogok egyrészt elvakították a németeket, fennállt az elnemzetietlenedés veszélye. Másrészt a liberális magyar politikai elit számára nem létezett nemzetiségi kérdés, hisz a polgári egyenlőséget hirdették (Kossuth is ezen a véleményen volt). Abban hittek – köztük Széchenyi (BÁRÁNY 1968) –, hogy a polgári jogok a nemzetiségek asszimilálódását felgyorsítják. Ez volt egyben az előfeltétele a németek (pontosabban a dunai svábok) magyarok oldalára állásának a szabadságharcban, valódi oka azonban a nemzeti öntudat teljes hiánya volt. A szerb felkelők más etnikumokat is a maguk oldalára akartak állítani, de ez nem volt sikeres (OBERKERSCH 1989).

A háborúk után a németek helyzete a szerb és román rablóbandák fosztogatásai miatt szintén nem volt eseménymentes, de még mindig kedvezőbb volt, mintha a szerbek valóban megteremtik az autonóm vajdaságot, mely az eredeti céljuk volt. A németek a szerb autonómiatörekvések nyomán fogalmazták meg a bogárosi petíciót (1849. 10. 2.), mely egyetlen dokumentuma annak, hogy a németiség – a teljes Kárpát-Balkán térségben – területi önkormányzatot követelt. Céljuk a helyzetük javításán túl a Bánság autonómiájának visszaállítása volt, melyet azonban a Habsburg udvar elvetett (TILKOVSKY 1991).

A szabadságharc után bevezetett centralizmus és a Habsburgok elnémetesítési terve a németiség megítélését más etnikumok szemében negatív irányba terelte. A szerbek a magyarokkal együtt éltették Kossuthot (OBERKERSCH 1981). Noha a dunai svábokat különböző sztereotípiákkal illették, ennek az volt a célja, hogy felnagyítsák a szerepüket a centralizmus éveiben. Nemzetiségüket tekintve a „Bach-huszárok” többnyire szlovének, csehek és lengyelek voltak, nem németek.

A továbbiakban, az I. világháború végéig a délszláv-német együttélés sokkal nyugalmasabb időszaka következett, noha a gazdasági verseny felélénkült a nemzetiségek között, ami kiváltotta a szerb és horvát radikálisok ellenszenvét a szlavóniai és szerémségi betelepüléseket illetően a 19. század második felében (OBERKERSCH 1981). A konfliktus egyik legjellemzőbb színtere – mint már sokszor – most is a határőrvidék területe volt, ahol a németek nagyobb polgári és gazdasági jogokat követeltek. A határőrvidék felszámolása tulajdonképpen a régi helyzetet állította vissza, vagyis a németek nemzettudat fejlődésének lemaradása a fennmaradásukat veszélyeztette az ekkor már erősen nacionalizált szerbek, horvátok, románok, magyarok és egyéb népcsoportok között. A szerb és román nacionalizmus számára azonban a magyar liberális hatalom féket jelentett, így a németek veszélyhelyzete is enyhült. Ugyanakkor a németek tudattalansága a magyarok eszközévé tette őket. A dunai svábok elmagyarosodása a 19. század közepén, de különösen az 1867-es osztrák-magyar kiegyezést követően gyorsult fel a falvakban is.

A szomszédos viszony jónak volt mondható a Vajdaság területén a szerbek és a németek között. A 19. század végére a nemzeti érzelmek kibontakozása a dunai svábok körében is megindult, a politikai életben egy békésnek nevezhető – legalábbis az azt megelőző időszakhoz képest – együttműködési periódus következett be (SENZ 1984). A gazdasági életben a németek előretörése a szerb nacionalisták nemtetszését váltotta ki, mely rosszállás az I. világháború után a szerb politikai dominancia megteremtődésével realizálódott.

Az 1880–1910 közötti időszakban az etnikai-vallási arányok és térszerkezet a mai Vajdaság és Horvátország területén – a nagyarányú bevándorlás, a magas természetes szaporodás és az akkori társadalmi közhangulatnak megfelelő nagy asszimilációs erő miatt – a magyarok száma és aránya nőtt a legnagyobb ütemben, különösen a gyorsan magyarosodó németek és nem magyar városi lakosok rovására. A volt Jugoszlávia területén e periódusban a magyarok lélekszáma 336 ezerről 580 ezerre nőtt. A mai Szlovénia akkori osztrák területén – főleg az alsó-stájer területeken – viszont folytatódott a lassú elnémetesedés, amely az 1910-ben még

túlnyomórészt német többségű Maribor, Ptuj és Celje városok esetében volt a legfeltűnőbb. Az Osztrák–Magyar Monarchia uralma alatt álló, volt jugoszláv falusi térségek esetében megállapítható, hogy a 18. században többé-kevésbé stabilizálódott etnikai határok az első világháborúig nem módosultak lényegesen.

Az 1918-ig természeti, gazdasági, történeti, kulturális egységként funkcionáló Magyar Királyságot (Kárpát-medencét) és több nemzetiség etnikai területét (magyarok, németek stb.) szétvágták. A népek, tájak közötti, évszázadok alatt kialakult kapcsolatokat az új államok eltérő nemzetpolitikája következtében megszünt, ugyanakkor a déli, délkeleti országrész és számos etnikum – köztük a németiség – szállásterülete részben balkáni államok fennhatósága alá került. A rendkívüli mértékben megnőtt Szerbia (hivatalosan Szerb–Horvát–Szlovén Királyság) súlyos problémákat örökölt, mely – főként határvidékein – olyan mértékű feszültségeket teremtett, amelyek megoldása – történelmileg megkésett, nemzeti homogenizációs törekvések következtében máig sem sikerült (KOC SIS 1993).

5. A némettség és az etnikai együttélés az első Jugoszláviában

Az első világháborút követő békeszerződések – bár a nemzetállamok megvalósítását tüzték ki célul – a soknemzetiségű birodalmak helyén soknemzetiségű kisállamokat hoztak létre. A délszláv államnak a dél-magyarországi Bácskát, Bánságot és Baranya-háromszöget sikerült annektálnia. Olyan területeket kebelezett be, amelyeken belül nagy arányt képeztek az alárendelt nemzetek. Ily módon a Bácskában, a Bánságban és Baranyában a nem-délszlávok (pl. magyarok, németek, horvátok, szlovákok) 71%-ot tettek ki (1921). (3. táblázat)

3. táblázat: A némettség számának változása Jugoszláviában az 1921-es, az 1931-es népszámlálás, valamint 1944. októberi becslések alapján (az etnikai hovatartozás alapján)

Terület neve	1921	1931	1944. október (becslés)			
			Élő németek 1944 októberében		Elesett katonák és civilek 1941-1944. október között	
			Fő	Különbség 1931-hez képest (%)	Fő	Az 1931-i teljes némettség %-a
Bánság		121.000	127.300	+5,2	3.400	2,8
Bácska		173.800	179.000	+3,0	4.000	2,3
Baranya		16.100	14.830	-7,9	270	1,7
Szerémség		68.600	75.400	+9,9	1.700	2,5
Szlavónia/ Horvátország		63.400	71.730	+13,1	2.070	3,3
Bosznia		16.500	20.600	+24,8	400	2,4
Szerbia		5.500	6.065	+10,3	135	2,5
Egyéb		1.100	1.075	-2,3	25	2,3
„Dunai svábok” összesen		466.000	496.000	+6,4	12.000	2,6
Szlovéniai németek összesen		29.000	32.000	+10,4	1.000	3,4
Németek összesen		495.000	528.000	+6,7	13.000	2,6

Forrás: Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien, Donauschwäbische Kulturstiftung, München, 1995, p. 897.

Ha a németiség két világháború közötti számát szeretnénk meghatározni, azzal a problémával fogunk találkozni, hogy a demográfusok, történészek, szociológusok és más kutatók az esetek többségében települési szintű népszámlálási adatokban nem találják meg az etnikai hovatartozás és/vagy anyanyelvre vonatkozó adatot (KOČOVIĆ 1985, ĐURĐEV 1986, REGÉNYI – SCHERER 1980). Ennek nem csak az az oka, hogy az adatokat a népszámlás során nem vették fel körültekintően, hanem többek között a németek szándékos vagy véletlen megkülönböztetése (összekeverése más nemzetiségekkel) is közrejátszott a hiányosságban (NIKOLIĆ 2005).

4. táblázat: A Vajdaság egyes területeinek etnikai összetétele (1910, 1931)

Terület	Év	Összesen	Szláv	Német	Magyar	Román	Egyéb
Bácska	1910	697.101	241.078	161.672	268.433	354	2.609
	1931	784.855	337.484	173.158	268.714	1.012	4.487
Baranya	1910	51.534	16.630	14.191	20.348	2	163
	1931	52.846	22.148	15.899	13.891	696	212
Bánság	1910	572.781	251.943	125.457	109.343	76.416	9.618
	1931	586.967	302.775	120.546	95.884	62.391	5.371
Szerémség	1910	414.234	309.564	68.086	29.522	584	6.475
	1931	446.435	353.515	67.317	20.691	206	4.646

Forrás: Janjetovič 1999

5. táblázat: A SzHSz Királyság lakosságának anyanyelv szerinti megoszlása (1921)

Anyanyelv	Létszám (1000 fő)	A teljes lakosság %-ában
Szerb-horvát	8911,5	74,4
Szlovén	1120,0	8,5
Cseh	115,5	1,0
Lengyel	14,8	0,1
Orosz	20,6	0,2
Ukrán	25,6	0,2
Német	505,8	4,2

Magyar	467,7	3,9
Román és vlah	137,9	1,0
Olasz	12,6	0,1
Albán	437,7	3,7
Török	150,3	1,3
Egyéb	69,9	0,4
Összesen	11989,9	99

Forrás: Pándi 1999: Köztes-Európa 1756-1997.

A némettség volt a legnagyobb etnikai kisebbség a 20. század első felében Jugoszlávia területén. (3. táblázat) Az első jugoszláv népszámlálás (1921) alapján 505.790 fő vallotta magát német anyanyelvűnek. (5. táblázat) (Definitivni rezultati popisa stanovništva po maternjem jeziku od 31. januara 1921), a tíz évvel későbbi, 1931-es népszámlálás hasonló adata 499.969 főt regisztrált. (4. és 6. táblázat) (Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfession nach den unveröffentlichten Angaben der Zählung von 1931). A fenti táblázatban található becslések épp a bizonytalanságból erednek. Az 1921-es népszámlálás során csak vallási és anyanyelvi hovatartozást rögzítettek, az 1931-es census során már felvették az etnikai hovatartozást is, de ezt, valamint a vallási adatokat a mai napig nem hozták nyilvánosságra. Többféle magyarázat is napvilágra került ennek okairól.

6. táblázat: A német anyanyelvűek száma az 1931-es jugoszláv népszámlálás alapján

Terület	Német anyanyelvűek száma (1931)
Vajdaság	309.259
Horvátország-Szlavónia	129.864
Szlovénia	28.998
Szerbia és Bosznia-Hercegovina	25.971

Forrás: Karner, S. 1998.

Az egyik legismertebb, és a leginkább hitelt érdemlő Laza M. Kostić magyarázata, mely szerint a délszláv népcsoportok (szerbek, horvátok, szlovének, muszlimok, montenegróiak) csak a jugoszláv, szerb, horvát és szlovén etnikai kategóriából választhattak a bevallás során, az eredmény pedig több horvátot jelenített meg, mint szerbet. A szerbek ugyanis - Kostić szerint - 3 millióan jugoszlávnak vallották magukat. Érthető tehát, hogy Jugoszláviának (a szerb puccs utáni diktatúráról van szó) nem állt érdekében az adatok nyilvánosságra kerülése

(SPORER 1977). Valójában az 1931-es adatok részbeni megjelenése sem a jugoszláv állam érdeme, ugyanis a német csapatok 1941-es belgrádi megszállása során elkobozták őket, majd két évvel később Bécsben adták ki (NIKOLIĆ 2005). A második Jugoszláviában az 1931-es népszámlálási adatokat utólagosan korrigálták az új közigazgatási rendszerhez igazítva különböző történeti, vallási, nyelvi stb. szempontok alapján. Hektográfiai úton lettek ezek a módosított adatok rögzítve és sokszorosítva a kommunista pártvezetés számára, nyilvánosságra hozataluk azonban a mai napig nem történt meg. Goran Nikolić találta meg erről a bizonyítékot az újvidéki levéltárban (Arhiv Statistickog zavoda Vojvodine) (NIKOLIĆ 2005). Ezen kívül több más munka is foglalkozott a németek számának meghatározásával. Egyik legismertebb az 1936-1938 között Johann Wüscht vezette kutatócsoport tevékenysége, mely minden jugoszláv települést megvizsgált, ahol ismeretük szerint legalább 10 német élt (WÜSCHT 1941).

A németiség számának meghatározását a fentiekben említett, népszámlálás végrehajtásával és az adatok megjelentetésével kapcsolatos problémákon túl Nikolić egy másik szempontot is említ. Ez összefügg a németiség kulturális és történeti fejlődésével, kialakult identitástudatukkal. A népszámlálások ugyanis nem vették figyelembe a németiség népi hovatartozását, egyes területeken „lebegő identitású népcsoportként” kezelték az egész közösséget, holott csak egy bizonyos társadalmi csoportjuk körében, főleg a bosznia-hercegovinai bányavidékeken (Tuzla), és a Vajdaság egyes iparterületein (Vrdnik, Beocin) lehetett megfigyelni, hogy teljesen hiányzik a népcsoporthoz tartozás tudata, a modern értelemben vett nemzettudat. A népi németiség nemzetté válásának időbeli megkésettységéről már volt szó. A betelepítések időszakában az adott népcsoport identitástudata is (legyen szó német területekről, francia területekről, lengyel vagy cseh stb. területekről származókról) többnyire kívülről érkezett – zömmel katolikusnak vallották magukat – noha a vegyes (muszlimán, ortodox, protestáns) vallási összetételű délszláv népesség többsége erős nemzettudattal rendelkezett. Ennek az identitásnélküliségnek egyik oka minden bizonnyal az impériumváltások voltak: ahol 1910-ben vallhatták magukat magyarnak, és a legtöbben így is tettek, ott 1921-ben horvátnak, szerbnek, 1941-ben németnek. Különösen a gyakori határváltozások sújtotta Bácska, Bánság, Baranya-háromszög és Szerémség területe volt e tekintetben érintett. Másik feltételezett ok a bevándorlók által a terület „etnikai sokszínűsége”. Az eltérő földrajzi területekről származó telepések ugyanis gyakran nem rendelkeztek származástudattal. Az identitásukat a vallási hovatartozás határozta meg. A beszélt nyelv egy ilyen összetett struktúrában nem volt mérvadó, hisz településről településre változott az

uralkodó nyelv. Másrészt egyazon nyelvet több, más származású csoport is beszélhette. A németet a németesen túl az askenázi zsidóság, egyes helyeken a szlovákok és a cigányok is beszélték (például Újvidéken, amelynek oka, hogy a cigányság német többségű területen élt) (BASTISTIĆ 1986). Ezért nem lehet kizárólag a népszámlálások anyanyelvi adataiból kiindulni. A németek számuknál fogva a legnagyobb tömeget adták ehhez a Nikolić által „szürke nemzeti zónának” nevezett társadalmi csoporthoz, mindenekelőtt a katolikus vallású németek. A „lebegő identitású csoportok” legnagyobb arányban a magyarságon és a horvátokon belül jöttek létre, a kis szociális különbségek és a magas tolerancia szintjük miatt elvileg könnyen asszimilálódhattak volna, de valójában kvázi enklávét alkottak a többségi környezetükben. Jellemzően kevés a földművesek száma e társadalmi csoportban, tehát nem a faluközösségekre volt jellemző a nemzettudat hiánya. Az említett okok miatt a németiség egy része népszámlálásról népszámlálásra más-más etnikai és nyelvi hovatartozást vallhatott be (NIKOLIĆ 2005).

Az újonnan létrejött SzHSz Királyság (illetve később Jugoszlávia) kevésbé a jugoszlavizmus eszméit hirdető, sokkal inkább a szerb érdekek mentén, szerb politikai, gazdasági stb. dominanciát érvényesítő délszláv állam volt. A szerb hadsereg parancsnoksága, valamint a Nemzeti Igazgatóság, annak ellenére, hogy a belgrádi egyezmény értelmében köteles lett volna fenntartani a demarkációs vonalon belül a magyar közigazgatást, már a békeszerződés előtt megkezdte a Délvidék „nacionalizálását”, elszerbesítését. 1919 elejétől, amely egybeesett az új délszláv állam határait kijelölő párizsi tárgyalások kezdetével, egyre tömegesebbé vált a nem délszláv (pontosabban nem szerb) tisztviselők elbocsátása, amelyet ekkor főként a hűségeskü megtagadásával indokoltak.

A délszláv-német viszony megromlása már az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával, a szerb csapatok bevonulásával megkezdődött (MÜLLER 1961). Nem tudni, hogy a szerbek rendelkeztek-e a kisebbségekkel kapcsolatos – mintegy másfél millió, nem szláv lakosa volt a SzHSz Királyságnak –, akár erőszakos tervekkel. Ha léteztek is ilyenek, a kormány minden bizonnyal nem kívánta felhasználni, de a szövetséges erők nem is nézték volna el, és a szerb hadsereg sem volt jól felszerelve egy ilyen akcióhoz. Másrészt az új hatalom igyekezett a határtérségét megerősíteni, valamint a koszovói albánok lázadását leverni. Ezek után már a szövetségesek felé muszáj volt a kisebbségek megtűrését prezentálni.

Nemcsak a vesztes államokkal kötött békeszerződések tartalmaztak kisebbségvédelmi klauzulákat, hanem az újonnan megalakult államokat külön-külön is kötelezték a főhatalmak

a kisebbségvédelmi szerződés aláírására. Jugoszlávia, hosszas huzavona után, végül is 1919. december 5-én, az osztrák békeszerződés elfogadása kapcsán deklarálta, hogy minden fenntartás nélkül elfogadja az SzHSz Királyság és a főhatalmak közötti kisebbségvédelmi szerződést (GALÁNTAI 1989). A szerződés a délszláv állam egész területére vonatkozott, kivéve a 9. cikkelyt, amelynek érvénye csak az 1913. január 1. után szerzett területekre terjedt ki, az albánokra és macedónokra nem. Ez a cikkely kötelezte a kormányt, hogy biztosítsa a kisebbségek anyanyelvi oktatását, s előírta, hogy az oktatási, vallási, jótékony célokra fordított állami költségvetésből arányos részt biztosítsanak a faji, vallási és nyelvi kisebbségek ilyen jellegű jogainak gyakorlásához. A kisebbségvédelmi szerződések tartalmazták a kisebbségek optálási jogát is. Ez azt jelentette, hogy az egyén dönthetett arról, fel kívánja-e venni az új állampolgárságot, vagy a régit tartja meg. Azaz nem az új államok döntöttek arról, megadják-e az állampolgárságot az elcsatolás során szerzett népességnek.

A németek II. világháborús és azutáni tragédiáját hiba lenne ezzel az időszakkal megalapozni, hisz teljesen más kormány, politikai berendezkedés, szövetségi egyezmények stb. uralkodtak. Ugyanakkor ismertek a két világháború közötti időszakból az albánok kitelepítésének tervei. Az új, szerb dominanciájú politikai elit a magyar revizionizmus elleni harc egyik eszközeként kívánta a dunai svábokat felhasználni, különösen az oktatásuk területén (WEHLER 1980). A kezdeti időszakban ez megvalósíthatatlannak tűnt, mert a németek nagyrészt magyarbarátok voltak. Az új állami keret a délszlávoknak (főleg a domináns szerbeknek) és a németeknek is egy teljesen új helyzetet jelentett, hisz a szlávok kisebbségből államalkotó nemzetté léptek elő (szerbek, horvátok, szlovének), a németiség pedig egyes területeken (Szlovénia, Bosznia-Hercegovina) tulajdonképpen államalkotóból nemzeti kisebbséggé degradálódott, másutt megmaradtak nemzeti kisebbségnek. A helyzetük viszont teljesen megváltozott, hisz egy nacionalista délszláv államban találták magukat, szemben a korábbi Osztrák-Magyar Monarchiával, mely lényegesen kedvezőbb légkört jelentett számukra. A fiatalabb generáció, akik a jugoszláv államban nőttek fel azonban azt állították, hogy kedvezőbb számukra Jugoszlávia, minden hibája ellenére (JANJETOVIČ 2006). A délszláv állam nem volt türelmes a kisebbségekkel. Ennek oka főleg az lehetett, hogy a délszlávok a megelőző évszázadokban impériumváltásokkal (Oszmán, Habsburg) tarkítva tapasztalták meg a kisebbségi létet. A magyarok voltak az elnemzetietlenítendő korábbi elnyomó nép, az albánok a szerbek hóhérai, a németek, illetve dunai svábok a szlávok zsarnokai stb., noha a svábok ugyanúgy elnyomottak voltak valójában, mint a szerbek. A valóság az, hogy a Monarchia után létrejött új államokban ők testesítették meg a gyűlölt Habsburgokat. A népi németiség balszerencséje

az volt, hogy a nemzettudatuk kialakulása a két világháború között történt, és így első generációjukat a nemzetiszocializmus felszívta. A szerbek szemében az idősebb generáció tagjai magyarbarátként, a fiatalabbak pedig kollektíven náciként jelentek meg. Különösen a Vajdaságban volt érzékeny a szerbek helyzete, mivel csak a II. világháború után kerültek többségbe a teljes területen. A szerbek nem kívánták a németeket asszimilálni, csak a gazdasági, kulturális és etnikai számbeli fölényt akarták biztosítani. Ennek ellenére a dunai svábok helyzetét jobbnak ítélik meg Jugoszláviában, mint a korabeli Magyarországon.

A némettség a többi nemzetiséghez hasonlóan létrehozta nemzeti tanácsát, Jakob Bleyer elnökletével Budapesten. Azonban ez a szerbek és a románok által megszállt, egykori dél-magyarországi területeken kevésbé tudta hatását kifejteni. Sokkal fontosabb volt a temesvári Schwäbischer Nationalrat (Sváb Nemzeti Tanács), élén a szociáldemokrata Otto Roth-tal, aki magyar parlamenti biztos is volt (WEHLER 1980). A Tanács célja egy Magyarországgal fenntartandó, föderális alapú integráció megteremtése (ANNABRING 1954), mely a szerbek tervei ellen hatott volna. A vajdasági délszláv nemzetgyűlés a Szerb Királysággal történő egyesülést kiáltotta ki, a többi nemzetiségre tekintet nélkül. (PETRNOVIĆ 1988) A német népcsoporton belül is kialakult egy ellentábor, a Donauschwäbischer Klub, mely a magyaroktól való elszakadást tűzte ki céljául, azonban a többséget nem sikerült meggyőznie (WEHLER 1980).

Noha hónapokkal a trianoni békeszerződés aláírása előtt két vagy háromszoros közigazgatási rendszer működött, a szerbek hadseregük segítségével lényegében már kezükben tartották az irányítást, és minden olyan tevékenységet, mely ártólag hatott volna, megakadályozták. Később a szerbek felszámolták a régi közigazgatást, és a nemzeti tanácsokat az egyes településeken, amik a legtöbbször (a Bánságban főleg) kevert etnikai összetételűek voltak. A magyar és a német politikai életet és a szervezkedés lehetőségeit ezzel megbénították. Megkezdődtek a letartóztatások és a nemkívánatos személyek kiutasítása. Többségében magyarokat (hivatalnokok, kémek, diákok) jelentett ez, de található volt közöttük német is, elsősorban a magyar egyetemek diákjainak soraiból (JANJETOVIĆ 2006).

Több ötlet is létezett ekkor még a bácskai és bánsági dunai svábok helyzetét illetően a trianoni békeszerződés aláírásáig, melyek között a teljes függetlenség, a Magyarországon belüli autonóm tartományi státusz és a Szerbiához, illetve Romániához csatolás is szerepelt (ANNABRING 1954). A német politikusok nem értettek abban egyet, hogy melyik forgatókönyv lenne a legkedvezőbb számukra. Végül egy temesvári gyűlésen a németek

kinyilvánították, hogy a felosztatlan Bánság Romániához csatolását támogatják. Ezzel az üzenettel küldték követeiket a párizsi tárgyalásokra.

A magyarhú németeknek az elcsatolás fájdalmas volt, a beilleszkedés sokáig elhúzódott, és lényegében sohasem ért véget. A szerb-német interetnikus viszony megromlott, melyet a szerbek a németiség Magyarország iránti nosztalgiázásának tudják be. Először a fiatalabb generáció ábrándult ki ebből később, valószínűleg azért, mert ők származásukat már az új délszláv államhoz kötötték. Az iskolarendszeren belüli néhány rövidéletű kedvezménytől eltekintve kevésbé tudták németiséget a szerbek megnyerni, a többi nemzetiség illojalitást tanúsított. A nemzetiségekkel szembeni antipátia az első háború utáni években a nemzetiségek elvándorlását szorgalmazta, mely politika 1925-ig tartott, és az elvándorlás „önkéntes” alapon történt (JANJETOVIĆ 2006).

Az időszakban a legnagyobb ellenállás a katonai szolgálatteljesítések során történt. A nemzetiségek közül a németek és a magyarok leginkább, de az államalkotó nemzethez tartozók is gyakran megtagadták. A Kulai Körzetből lövöldözésről, Indiából 400 katona megszökéséről van tudomás (JANJETOVIĆ 1999).

A nacionalizmusok korában a nemzetiségi együttélésből következően egyre több félkatonai és irredenta szervezet – például ORJUNA, SRNAO, Narodna odbrana, a Draža Mihajlović vezette csetnikiek stb. – létrejöttét lehetett megfigyelni a két világháború közötti Jugoszláviában. Ezek egy része mai szóhasználattal terrorista szervezetnek is nevezhető. Az egyik legkorábbi fellépésük a németiség ellen egy 1925-ös ószivácsi gyilkossági kísérlet az SRNAO részéről. A csetnikiek is gyakran zaklatták a német politikai és kulturális szervezeteket, sőt az 1930-as években, Jugoszlávia újraszervezésével az idegen népelemek, köztük a németek és a zsidók kitelepítését is tervezték. A nemzetiségi incidensek közül említést érdemelnek továbbá a választási kampányokhoz, vagy különösen a választások utáni összetűzések (MÜLLER 1961).

A királyi diktatúra 1929. január 6-i proklamálása jelentős változásokat hozott a kisebbségek jogaiban. A rezsimváltás a választott közép- és alsó fokú közigazgatási tisztviselők teljes cseréjét jelentette. Feloszlatták a tartománygyűléseket, a polgármestereket katonai biztosokkal váltották fel, megszüntették a községi választott testületeket, és az egyesülési jog felfüggesztésével lehetetlenné tették a kisebbségi kulturális egyesületek munkáját. A diktatúra, mint ismeretes, nem kisebbségellenességből fakadt, hanem a szerb-horvát ellentétek megoldásának szándékaként született meg.

A délszláv-német viszonyt az 1930-as évek elejétől egyre inkább a dunai svábok körében is elterjedő nemzetiszocializmus határozta meg. Az első hírhozói 1931-ben Németországban tanuló diákok voltak. Ekkoriban Németországban már dominált a nemzetiszocializmus az oktatásban és a diákszervezetek körében. Mivel a szerbek a náci ideológiát elutasították, ezért a németek azonosítása a nácizmussal sok esetben az addigi jobb viszonyt egycsapásra megváltoztatta (OBERKERSCH 1989). A németségre ugyanakkor kedvező folyamatok is hatottak. Bizonyos értelemben az oktatásügyben bekövetkező javulást lehetett érzékelni, de csak kis mértékben (SENZ 1993). Megjelentek különböző, az anyaország támogatását élvező szervezetek, melyek a népi német politikai elit lecserélődését segítették, továbbá javultak a német értelmiségi fiatalok elhelyezkedési lehetőségei. A nemzetiszocialista eszme terjedését számos tényező nehezítette körükben. Az egyik legfontosabb az eredendően városi iparos- és kereskedő középréteg körében kibontakozó nácizmus megértetése és terjesztése a népi német, nagyrészt paraszti társadalomban. További gond volt az idősebb generációk magyarhűsége és a római katolikus egyház erős befolyása. A régi német politikai elit lecserélődését elsősorban a mind több, Németországban tanuló és németországi, Jugoszláviába látogató diák megjelenése segítette leggyorsabban, akik nemzetiszocialista oktatásban részesültek, és a népi német vezetők fejéhez vágták az önzésüket és a népcsoport érdekeinek megsértését (SENZ 1993). A Schwäbisch Deutscher Kulturbund (Sváb Német Kultúrszövetség, 1920-ban alapították Újvidéken) régi elitje maradt ugyanakkor a szerbek számára meghatározó, mivel kimértebbek, kezelhetőbbek voltak az jugoszláv politikusokkal, akikkel egy politikus-generációt alkottak. Az 1930-as évek azonban a jugoszláv-német nemzetközi kapcsolatok fokozódását is magával hozta. A kelet-közép- és délkelet-európai németség Hitler külpolitikai hatalmi játszmájának egyik eszközévé lépett elő.

A régi elit végleges lecserélődését a Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi) 1939-es megjelenése gyorsította fel. Ez a szervezet a Harmadik Birodalom népességpolitikai céljait segítette, és többek között a birodalom határain túl élő népi németek kitelepítéséért, az annektált területekre való áttelepítéséért volt felelős. A vezetőség cseréje a vajdasági szerbek fenyegetettségét növelte. A kétoldalú kapcsolatot kölcsönös bojkott követte. A hatóságok a német mozgalmat az államra és a többi népcsoportra nézve veszélyesnek látta, az éjszakai túllkapásokat a nemzetiszocialista, illetve külföldön tanuló fiataloknak tulajdonította (JANJETOVIĆ 1999). Az 1930-as évek végétől nem csak a hivatalos szervek, de a lakosság egy része is hazaárulásnak tartotta szinte a legkisebb jelét is a nemzeti érzelmek megnyilvánulásának. A tapasztalat azonban azt mutatta, hogy a szerb hatóságok sokszor

elnézően léptek fel a német fiatalok ellen, akik ugyanakkor csak nagyobb tömegrendezvényen vagy gyűlések idején mutatták a harci szellemet, a mindennapos érintkezések során ez nem jelentkezett (BIBER 1966).

A szerb-horvát ellentétek átmeneti rendezése, a Cvetkovič-Maček egyezmény a nemzetiségek számára kedvezőbb légkört teremtett. Az egységes, centralista rendszer „dualista” irányba történő elmozdulása jelentősen fellazította azt a több mint két évtizedes hatalmi nyomást, amely pillanatnyi politikai érdekek alapján, a nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmény aláírása ellenére adományként adagolta a kisebbségi jogokat. A Cvetkovič–Maček-egyezmény az országban elmérgesedő szerbek és horvátok közti vita eredménye, valamint a Népi Radikális Párt rossz választási eredményeinek volt köszönhető. A Horvát Parasztpárt nyomására (mely az 1939-es parlamenti választásokon az Egyesült Ellenzékkel eddigi legnagyobb győzelmét könyvelhette el) Cvetkovič a királyi Jugoszlávia berendezkedésének legnagyobb változtatását célozta meg, mely végül 1939. augusztus 23-án az egyezmény aláírásához vezetett (Vlatko Maček a Horvát Parasztpárt vezetője volt). Az egyezmény értelmében a Horvát Bánság autonóm státuszt kapott, így a horvát parlament (Sabor) életre hívásával újra saját nemzetgyűlése és annak felelős végrehajtó hatalma lehetett. A külügy, a kereskedelem, a hadügy, a posta- és szállítási ügyek, a pénz- és vámügy ugyan a közös állam hatáskörében maradtak, azonban az egyezmény aláírását követően kialakított Horvát Bánság autonómiája nagyobb lett, mint az Osztrák–Magyar Monarchia idején, „kvázi-trialista” rendszert alakítva ki a belgrádi irányítás alatt maradt területekkel, az autonóm Horvát Bánsággal, valamint a szlovén területeket felölelő Dráva-Bánsággal.

A II. világháború kitörésekor a kezdeti német sikerek a dunai svábok korábbinál is nagyobb lelkesedését hozta. A délszláv-német viszonyt tehát egy új, kívülről érkező értékrendszer is befolyásolta, az anyanemzet világháború alatti szövetségi táborra, mely a nemzetiségeket azonnal megosztotta. A feszültség odáig fokozódott 1941-re (köszönhetően a németek félkatonai szervezeteinek és a felfegyverkezésüknek), hogy a szerb és a német népcsoportvezetők is intézkedésekkel voltak kénytelenek lecsillapítani az indulatokat.

Mindez azonban kevés volt a németségnek, hogy lojális legyen a délszláv államhoz. A Harmadik Birodalom közeledésében meglátták a lehetőséget, hogy jogaikat kiszélesítsék. A fiatal népi német politikai elit a megoldást látta a nemzetiszocializmusban, de az ideológiai szakadék közöttük és a szerbek között csak növekedett, s így a viszonyuk is soha nem látott mélypontra süllyedt, különösen 1941 márciusa után, a belgrádi puccstól, illetve Jugoszlávia

lerohanásától. A háború kitörése tényleges fegyveres konfliktussá alakult. A felfegyverzett dunai svábok a kezdetektől aktív szereplők lettek, több faluban átvették a hatalmat, és lefegyverezték a szerb erőket. Katonai szempontból legjelentősebb eredményük a zimonyi repülőter elfoglalása volt, emellett azonban kifosztották a szerb üzleteket és házakat. A Szerémségben a fegyveres németek betörték a szerb házakba és a jugoszláv hivatalokba (WEHLER 1980).

A Wehrmacht csapatok megjelenését a dunai svábok a legtöbb településen nagy lelkesedéssel üdvözölték (JANJETOVIĆ 1999). Több kutató szerint ez az 1941. március-áprilisi események feszültségének következménye. A háború előtti évek tanúsága szerint ez a tény semmiképpen sem a megkönnyebülés jele, hiszen fiatal németek szöktek el Németországba, hogy a Wehrmachtban vagy más fegyveres alakulatnál szolgálhassanak.

A dunai svábok politikai elképzelése ebben az időszakban a területi autonóm státusz megteremtése volt, egy önálló „Dunai Állam” vagy Prinz Eugen Gau formájában (WEHLER 1980). A határok tényleges meghúzásával azonban csalódásuknak adtak hangot, de a további, sikeres akciók enyhítették a feszültséget. A szerb királyi csapatok kapitulálásával újra meghúzták a térségben a határokat. A szerémségi és szlavóniai németek az új, Független Horvát Állam állampolgárai lettek, és egy különleges jogi státuszba kerültek (SATTLER 1943; OBERKERSCH 1989). Szervezeteik működése széleskörű autonómiát kapott, mely érvényes volt a katonai egységekre is. A valóságban a németek az usztasa- és partizáncsapatoknak egyaránt ki voltak szolgáltatva. A szerb-német kapcsolatok a horvát állam területén igen ellentmondásosak alakultak. A németek megvédték a szerbeket az usztasa csapatoktól, a többnyire szerb partizánok azonban rendszeresen a németekre támadtak (OBERKERSCH 1989). Ez a németek jogállásából következett, akik – legalábbis formálisan – egy szinten helyezkedtek el a horvátokkal, de a szerbeket nemzeti kisebbségként kezelték. A szerb partizánmozgalom tevékenysége elsősorban az usztasa-kormány ellen irányult, megszállóként tekintettek rá, a németek pedig az ő szövetségeseik voltak, de a kegyetlenkedések utáni felelősséget a németeknek is ugyanúgy tulajdonították.

A Prinz Eugen SS-Divízió és egyéb rendőrségi vagy félkatonai szervezet büntettei a háború után ürügyé váltak a dunai svábok kegyetlenkedéseinek hangsúlyozásához, noha ők is ezen egységeknek köszönhetik háborús szenvedéseik egy részét. A szerbek és a többi délszláv népcsoport számára a hangulat elmérgesedését idézték elő, és sorra alakultak az illojális elemek elűzését programjukra tűző szervezetek. A száműzetésbe kényszerült jugoszláv

kormányának nem születtek tervei 1944 márciusáig a németiséggel kapcsolatban, de a legtöbb miniszter a kitelepítésüket javasolta. Ez azonban nem a dunai svábok illojalitásának volt a következménye, hanem a teljes németiség Jugoszlávia (és nem csak a szerbek) elleni tetteinek köszönhető. Általában a szerbek részéről is feledésbe merültek azok az esetek, amikor a dunai svábok segítettek nekik a háborús időszakban. A kommunista vezetés a nacionalistákhoz hasonló okok miatt volt németellenes. A kommunista párt központi bizottsága többször is nyilatkozott a németek tervezett sorsáról, és a kitelepítésükről (JANJETOVIĆ 1999). Ez a terv végzetesnek ígérkezett a dunai svábokra nézve, hiszen a kommunisták győzelme kibontakozóban volt Jugoszláviában is. Ez, valamint a szovjet Vörös Hadsereg kelet-európai terjeszkedése által megindított menekülthullám alapozta meg a szerb kommunistáknak a németiség kollektív bűnös-ként történő megbélyegzését.

5.1. Etnikai folyamatok politikai okai

5.1.1. Az első jugoszláv agrárreform

A délszláv-német viszony egyik legkényesebb területe a földbirtokviszonyok kérdése volt. Az ellenséges viszony leginkább ott bontakozott ki, ahol a zömmel szerb nemzetiségű háborús önkéntesek, az ún. dobrovoljacok megjelentek. További problémát a kolonisták megjelenése okozott a világháború után, akik a rendezetlen tulajdonviszonyok és az 1919-es agrárreform intézkedései során jutottak többek között német földterületekhez.

Az 1919-es jugoszlávai agrárreform politikai célja a parasztság megfékezése és a paraszti tömegek SzHSz Királysághoz való kötésének megteremtése volt, de tagadhatatlanul elsősorban a szocialista ideológia által a paraszti társadalom semlegesítése miatt vitték véghez. Ezzel ellentétben az 1945-ös agrárreform kifejezetten a szocialista képzetek megvalósítását célozta, mint 'a munkásság és a dolgozó parasztság közötti szövetség erősítését' (PIJADE 1964), ami a Jugoszlávia kizsákmányolása elleni harcokban, valamint a megszállók elleni népi felszabadító mozgalom harcaiban született meg. A két agrárreform szocioökonómiai célkitűzésük alapján különböztethetők meg elsősorban (KOSTIĆ 1970).

Az 1919-es agrárreform legfőbb kívánalma a még meglévő, feudális haszonbérleti formák mint csiflik, colonatus stb. és hasonló, a délszláv népek történelmében meghatározó jogviszonyok felszámolása volt. Noha soha nem volt kimondva az agrárreform nacionalista

célja, mivel alapvetően a jugoszláv politika idegen- és kisebbségellenes volt, nem csak a németek földjeit kobozták el, hanem a többi kisebbséget is. Az elkobzás természetesen nem közvetlenül történt. Az állam egy földalapot formált, amibe belevonták a szláv és más nemzetiségű nagybirtokosok kisajátított birtokait, az egykori agák és grófok birtokait csakúgy, mint egyházi földterületeket, amelyek mérete – termőképességtől függően meghaladta az 58-290 hektárt (KOSTIĆ 1970). A hatóságok tétován és következetlenül jártak el az agrárreformmal kapcsolatos fennálló rendelkezések végrehajtásában: eltekintettek az uralkodó rezsimmel szövetségben lévő nagybirtokosok és a törekvő nagyburzsoázia birtokaitól (RAMET – PAVLAKOVIĆ 2007). E törekvés taktikai háttérében a nagybirtokok ipari területekké való kijelölése állt. Ebből adódóan teljes terjedelemben magántulajdonban maradhattak, a valóságban pedig sem a termelési módszerük, sem a termelés minősége nem változott.

Annak ellenére, hogy a németek (elviükben) részt vettek a földosztásban, valójában addig voltak fontosak, amíg a kolonisták földbirtokhoz nem jutottak. Egy vajdasági képviselő, Lazar Šuvaković nyilatkozata is erősíti ezt, hisz úgy fogalmaz, hogy a földosztás a Vajdaságban kiemelkedő nacionalista jelentőséggel rendelkezik, hisz a németység korábbi betelepülésével valójában a helybeli szerbeket kidobták házaikból, és ezen kívül adófizetésre is kötelezték őket (JANJETOVIĆ 2003).

A liberális agrárpolitika tehát nem a magán nagybirtokokat akarta megszüntetni, hanem megpróbálta valamilyen módon a használati jogot megszerezni vagy a nagybirtokok megtartásával a tulajdonosát akarták politikailag szolgálkásszé tenni. Az uralkodó polgári csoportok sokszor sikerrel jártak (RAMET – PAVLAKOVIĆ 2007). Az első agrárreform után az új telepesek a földalaptól szerezhetek földeket, kezdetben 10 év után, majd a birtok megváltásával megosztott földbirtokokban szerezhetek érdekeltséget. A tulajdonhoz való jog elismerése a törvényben előírt határidő lejáratát határidejének és az állam által előírt kötelezettségek teljesítésének következtében gyakran késleltetve történt meg.

5.1.2. Majorizációs tervek

Az 1930-as években különféle tanulmányok születtek a többnemzetiségű területek elszlávosítására. Közülük az egyik legismertebb a Vladan Jojkić által írt Bácska és Bánság nacionalizálási terv (JOJKIĆ 1931). Jojkić részletesen kifejti a két történelmi terület etnikai átalakulását a török hódoltságtól kezdve, mindezt azonban délszláv (szerb-horvát) szemszögből és erőteljes nacionalista felfogással. A jugoszláv időszak legnagyobb elszlávosítási lépésének a bánságok kialakítását, vagyis az „előnyös” közigazgatási egységek kialakítását tartja. A területet tulajdonképpen lefedő Duna Bánságban a délszlávok aránya ugyanis 57%-ot tett ki. Magyarországgal szemben a közvetlen határ menti területeket tekinti a nacionalizálás céljának, melyet több etapban lát megvalósíthatónak:

- 1) A magyar etnikai területre (Zenta, Zombor, Magyarkanizsa körzetek és a Baranya-háromszög) mintegy 80.000 délszláv telepítése, amivel a délszláv természetes szaporodást ki kellene egészíteni a többség megteremtésére
- 2) A felsorolt négy kulcsfontosságú határövezeti területben az abszolút többség megszerzése után további 50.000 fő délszláv betelepítése a határövezetbe

Ennek a két lépésnek a célja, hogy elszakítsa etnikailag a magyar tömböt az anyaországtól, vagyis létrehozzon az északi határ mentén egy délszláv etnikai korridort, amely összeköti a délszláv etnikai területeket. Ezek után látta kivitelezhetőnek:

- 3) A közép-bácskai magyar tömbbe (Topolya, Óbecskerek körzetekbe) nacionalizálása, 56.500 délszláv betelepítését, végezetül pedig
- 4) A délnyugat-bácskai német területek nacionalizálása következett volna (Kula, Apatin, Hódság, Palánka körzetek), 115.000 délszláv betelepítésével.

A végső célja ezen tervnek az volt, hogy a Dráva, a Duna, a Tisza és a Bega-csatorna valamint Szlavónia és a Szerémség közötti területen megteremtse a délszláv többséget. Ezek után a terv a Begától délre lévő bánsági területeken folytatódott volna:

- 5) A többség megteremtése Nagykikindától Versecig, majd
- 6) Az Észak-, Közép- és Dél-Bánságban az abszolút délszláv területek összekötése a verseci és pancsovai körzetekkel

Jojkić a terv legalapvetőbb eszközének – a már említett jugoszláv közigazgatási egységek kialakításán és a betelepítésen túl – az asszimilációt tartja. Ezen belül az etnikai identitáshordozó elemek (vallás, nyelv, irodalom) megzavarását, teljes betiltását, a fiatalok esetében az anyanyelvi oktatás megszüntetését emeli ki. Példaként említi a zsidóság vajdasági

asszimilálódását: az idősebb generáció többsége németnek, a középkorúak magyarnak, a legfiatalabbak szerbnek vallják magukat.

A Jójkić-féle terv egyik kulcseleme, hogy a „természetes” folyamatok mellett kifejti a nem szláv – köztük a német – népcsoportokhoz tartozók kitelepítési tervét. A németekkel (és a magyarokkal) kapcsolatban kiemeli a biológiai erősségüket, és a délszlávokhoz képest alacsonyabb halálozási mutatójukat. A kitelepítést a jugoszláv határon túli telepítésként említi, konkrét célterületet nem nevez meg. Ugyanakkor gazdasági-pénzügyi oldalról is elemzi a kitelepítés és mintegy 100.000, agráriumban tevékenykedő délszláv betelepítésének mérlegét, melyet igencsak deficitesnek ítél meg.

5.2. Etnikai átrendeződést segítő folyamatok a Baranya-háromszögben

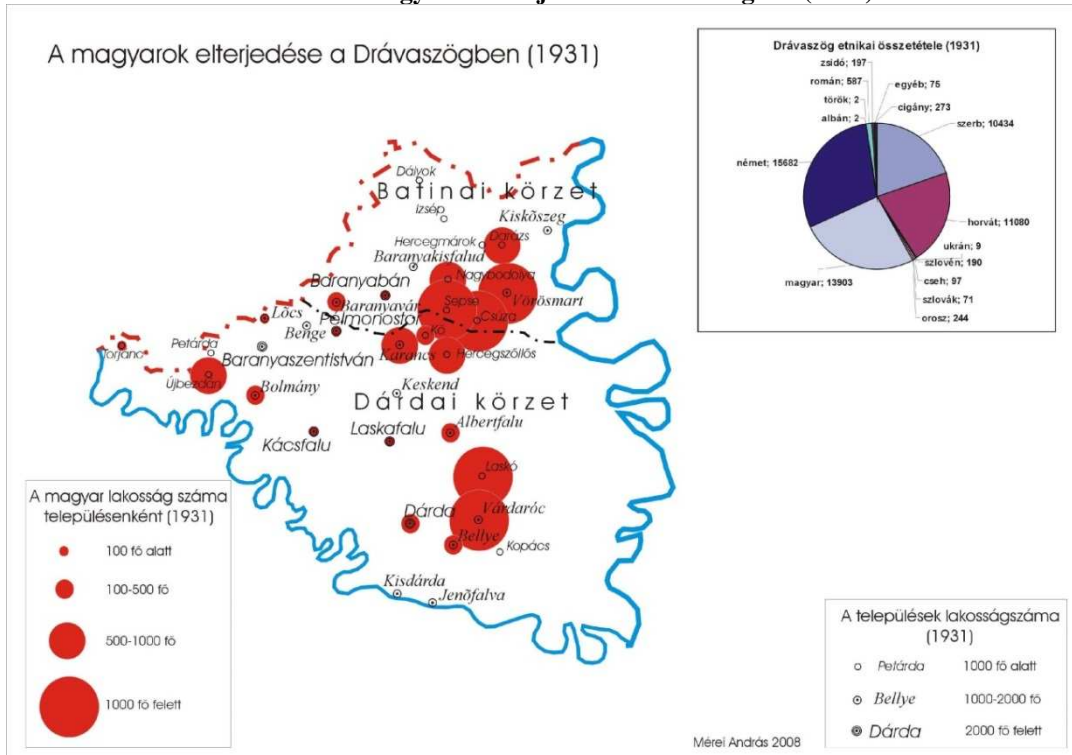
A megalakuló Vajdaságnak – mely alatt a Magyarországtól elcsatolt (Horvátországon kívüli) területeket értették a szerbek (MARUZSA 2008) – a legkisebb területe volt a Baranya-háromszög. Az 1921. évi első hivatalos jugoszláv népszámlálási adatok szerint a Baranyavármegyétől elcsatolt 34 helység 48.966 lakosából 16.535 magyarnak, 16.072 németnek, 15.403 szerbnek és horvátnak, 954 egyéb nemzetiségűnek vallotta magát. Az 1931-es népszámláláson a németiség 30%-át, a magyarok 26%-át, a horvátok 21%-át, a szerbek 20%-át adták a terület összlakosságának. A jugoszláviai németek majd 3%-a élt a Drávaszög két körzetében, a batinaiban (kisköszegiben) 12, a dárdaiban 22 településen. A zömmel alacsony lakosságszámú települések közül Dárda, a maga 3841 lakójával a legnépesebbnek számított. A 34 községből a németiség 8-ban abszolút többségben, 2-ben relatív többségben élt. A németiség 62%-a településén többséget alkotott, 24%-uk pedig erős, 20-40%-os kisebbséget. Mindössze 14%-uk élt a maga településén abszolút kisebbségben. A gazdasági és kulturális értelemben vett legjelentősebb községeikben, Pélmonostoron 54,5%-át, Dárdán 38,7%-át adták az összlakosságának. A többi nemzetiség száma a németekhez képest nagyobb ingadozást mutat. A magyarok az elcsatolás után tömegesen költöztek át a trianoni Magyarországra, a szerbek létszáma pedig – a tudatos elszerbesítés következtében – egyes településeken megnövekedett. (7. 8. 9. 10. ábra)

A SzHSz Királyság 1929-ben kirobbanó válságát követően átszervezésre került az immár Jugoszláviának nevezett délszláv állam közigazgatási szerkezete is (GULYÁS 2003). A sikeresebb integráció és a szerb nemzetiségi fölény megteremtése érdekében a Vajdaságot

1931-ben felszámolták, és a területét az ekkor létrehozott Dunai bánóságba olvasztották (ROMSICS 1998).

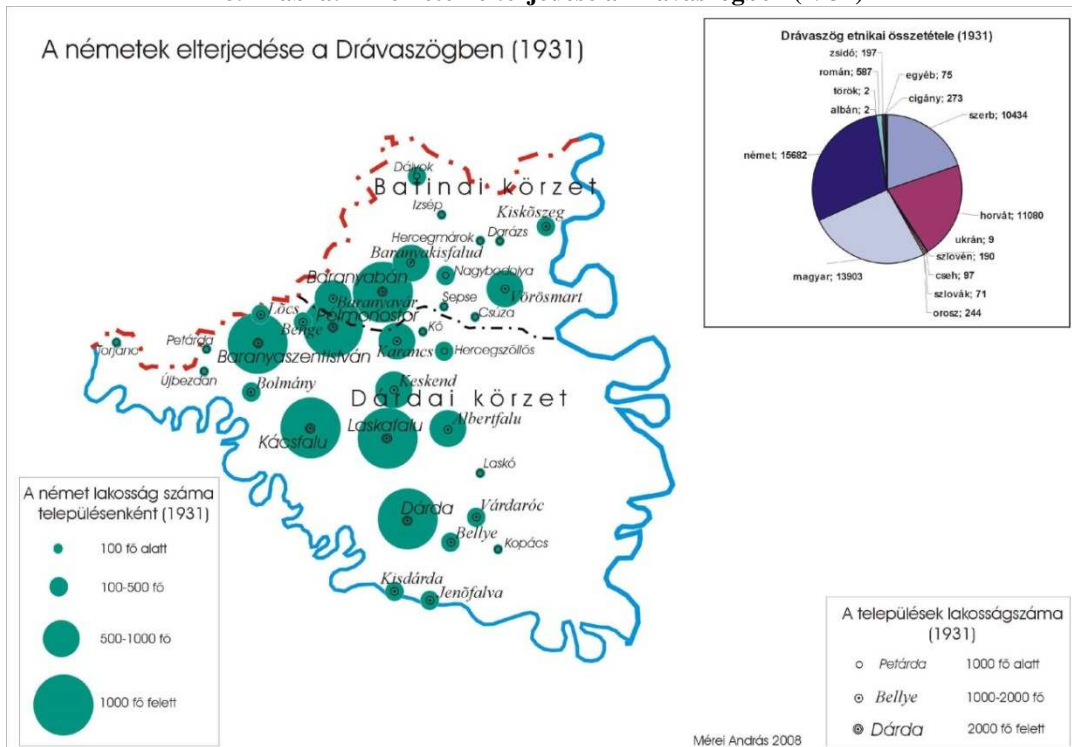
A szerbiai Vajdaság megszervezésével, a Baranya-háromszög szerb lakossága növekvő népességszámot mutatott, amely azonban nem a körükben a két világháború között tapasztalt, magas természetes szaporodással magyarázható (ami főleg a városlakó szerbekre volt jellemző). Az új állam az agrárreformmal kívánta kivitelezni a vidéki szerbség létszámának növelését. Jelentős számú és méretű földbirtok került ekkor a dobrovoljácok kezére.

7. ábra: A magyarok elterjedése a Drávaszögben (1931)

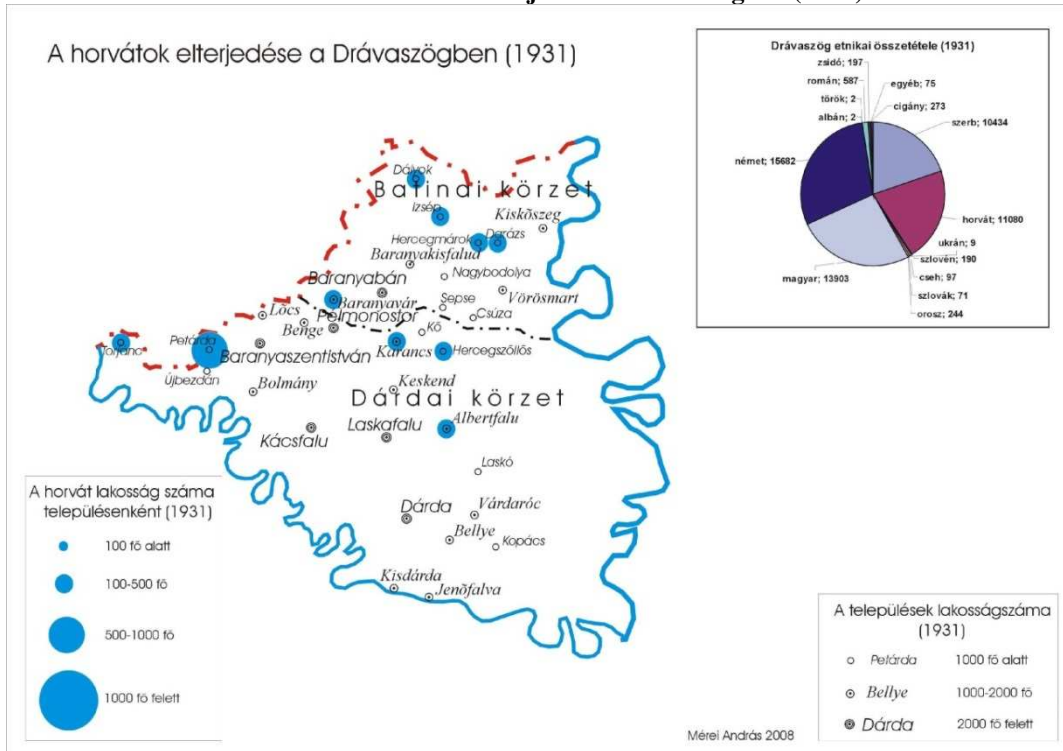
Forrás: saját szerkesztés

8. ábra: A németek elterjedése a Drávaszögben (1931)

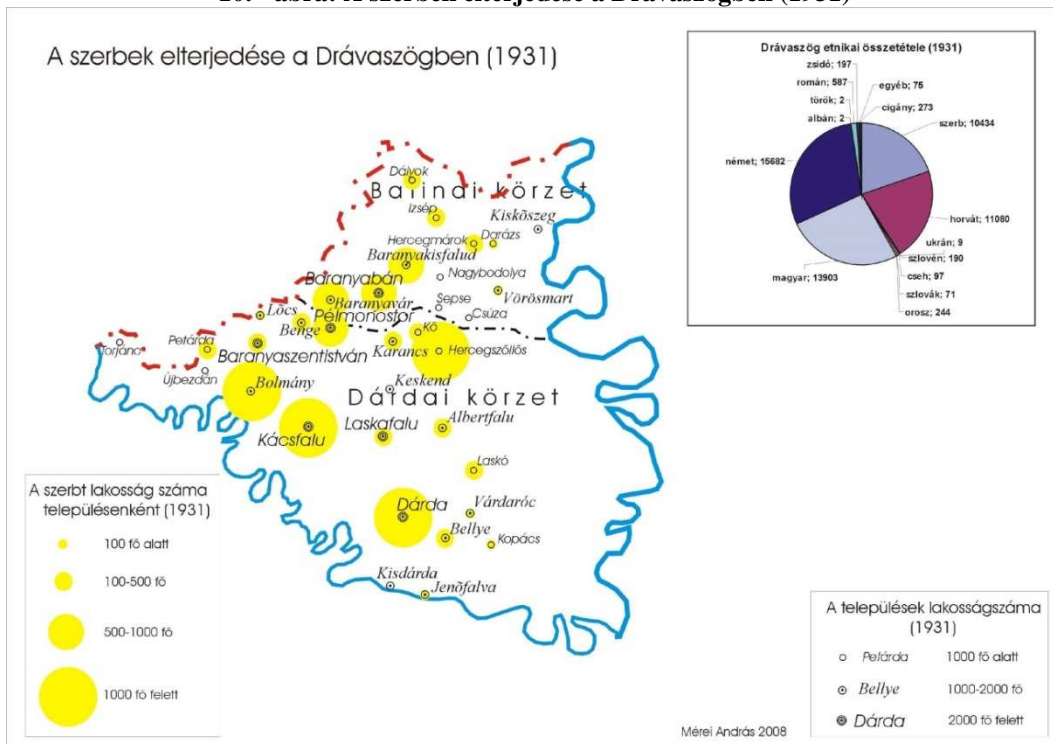
Forrás: saját szerkesztés

9. ábra: A horvátok elterjedése a Drávaszögben (1931)

Forrás: saját szerkesztés

10. ábra: A szerbek elterjedése a Drávaszögben (1931)

Forrás: saját szerkesztés

Az alapvetően az állam mezőgazdasági struktúrájának egységesítését szolgáló agrárreform a szerbiai kisparaszti birtokstruktúrát igyekezett az újonnan szerzett területekre is kiterjeszteni. A szerb hadsereg az 1919. február 25-27-én közzétett agrárreformot előkészítő rendelkezések előtt lefoglalta a katolikus egyház birtokainak legnagyobb részét, és zár alá helyezték Habsburg Frigyes főherceg baranyai, 110 ezer hektáros bellyei birtokát a rajta működő cukorgyárral együtt. A magyar bankok tulajdonában lévő földek is hasonló sorsra jutottak (A. SAJTI 2004). A földek többségét korábban a németek haszonbérletben művelték vagy napszámosként dolgoztak rajtuk, de a földosztásnál természetesen csak a szerb lakosoknak juttattak területet. A szerbek, akik zöme Szerbia és a Lika-vidékéről érkezett, a többnemzetiségű falvakban többnyire a határ túloldalára menekült magyarok megüresedett helyére költözött be. Jelentős számban telepedtek meg – az 1931-es szerbiai népszámlálás alapján – többek között Dárda, Bolmány, Kácsfalu és Petárda falvakban. A kisajátított földterületek, amelyek összterülete a Drávaszögben 5927 kat. holdat tett ki, nagyrészt a Drávához közel fekvő, a Baranya-háromszög észak-nyugati, illetve nyugati részén feküdtek, vagyis ahol viszonylag alacsonyabb számban éltek németek, magasabb számban viszont a magyarok, sokákok és horvátok. (8. ábra) Egyes becslések szerint 235 szerb családot telepítettek be (A. SAJTI 1987). A dárdai járás főszolgabírója által végeztetett nyomozás szerint viszont 291 családot. (7. táblázat) Ezekkel a telepésekkel akarta a szerb politika – nem is sikertelenül – eljátszani az északi „védőkordon-szerepet”.

7. táblázat: A dárdai járás területén lévő dobrovoljác, optáns és kolonista telepések létszáma (a dobrovoljác, optáns és kolonista-létszám oszlopokban a családok száma van feltüntetve)

A község és a hozzá tartozó telep neve	Családok száma	Dobrovoljácok száma	Optánsok száma	Kolonisták száma	Összesen	Megj.
Bolmány:				12		
a. község	60	1	25	22	156	
belterület	9		9		33	
b. Újbolmány						
c. Horthy-telep	77	3	60	14	279	
d. Szépes tanyák	15		14	1	58	163 család
e. Vásártér	2		1	1	8	534 fő

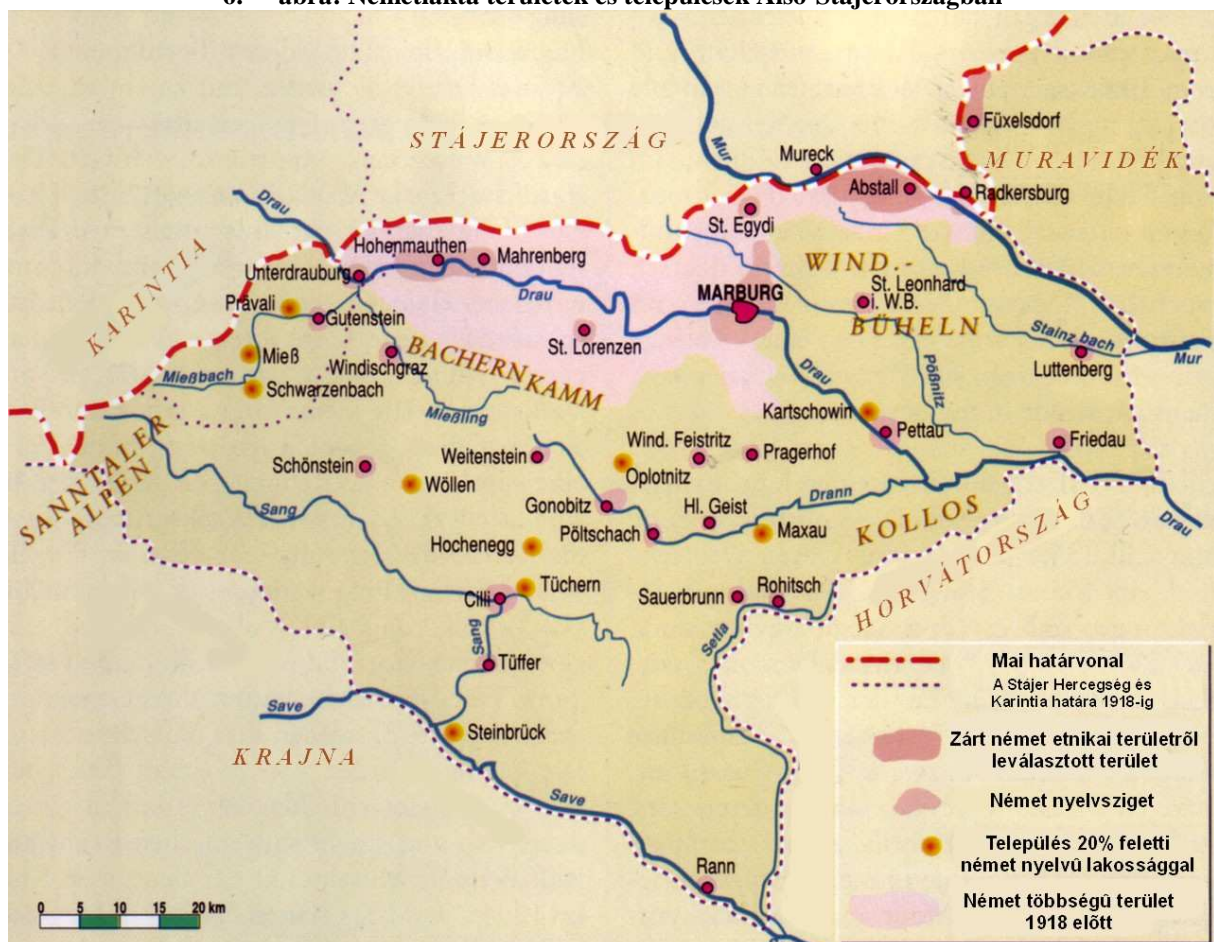
negyedük a Krajnai Hercegségben élt. 1910-ben legnagyobb arányban a következő településeken éltek (8. táblázat):

8. táblázat: A legnagyobb németlakta települések Szlovénia területén (1910)

Település	Német lakosság száma (1910)
Marburg (Maibor)	22.653
Marburg-Umg. (Maribor-okolica)	18.221
Gottschee (Kočevje)	13.608
Windischgraz (Slovenj Gradec)	7.241
Laibach (Ljubljana)	6.742

Forrás: Karner, 1998.

6. ábra: Németlakta területek és települések Alsó-Stájerországban

Forrás: Kulturno Društvo Nemško Govoreče Mladadine (Kulturverein Deutschsprachiger Jugend) alapján saját szerkesztés

A németek legnagyobb relatív aránya Mariborban volt, ahol a teljes lakosság 80,9%-a vallotta magát németajkúnak. Sokkal nagyobb ez az arány, mint az ausztriai Völkermarktban és épp csak alacsonyabb, mint 1910-ben Klagenfurtban. Maribor 1918-ig egyfajta német központnak tekinthető, a háztartások $\frac{3}{4}$ -e német tulajdonban volt. Hasonló volt az etnikai arányuk más településeken, mint pl. Friedau (Ormož), Gonobitz (Sl. Konjice), Hohenmauthen (Muta), Luttenberg (Ljutomer), Mahrenberg (Radlje), Oberradkersburg (G. Radgona), Rann (Brežice), Rohitsch (Rogatec), St. Leonhard (Lenart), St. Lorenzen (Lovrenc), Schönstein (Šoštanj), Tüffer (Laško), Unterdrauburg (Dravograd), Weitenstein (Vitanje), Windisch Feistritz (Slovenska Bistrica), Windischgraz (Slovenj Gradec) községekben, illetve különösen Pettau (Ptuj), Cilli (Celje) városok, valamint a Gottschee (Kočevje) környéki községek és Feld (Apaško). A németek a korábban szlovén többségű területeken (Krajna, Alsó-Stájerország, Muravidék) nem alkottak zárt etnikai tömböt (KARNER 1998).

Ahogy Gottschee és Feld körzetekben elszórtan, ugyanúgy nagyobb méretekben egész Szlovénia területén, főleg a városi centrumokban, a domináns szlovén többségű területek központjaiban, vezető pozíciókban éltek a németek. Minden harmadik maribori szabadfoglalkozású, katona vagy közalkalmazott volt, Ptujban és Celjében minden második, és közöttük a legtöbben német anyanyelvűek voltak. A krajnai és alsó-stájerországi tartományi és bizottsági ösztöndíjasok között, akik nagy része a bécsi és grazi műszaki egyetemen tanult, többségében németajkúak voltak.

A korabeli osztrák alkotmány 19. cikkelye szerint minden népcsoport a monarchia osztrák felében korlátlan joggal rendelkezik a népi hagyományok ápolása és a nyelv használatára, melyeket az iskolában és a hivatalokban, csakúgy, mint a közösségi életben érvényesíteni lehet. A nyelvtörvényhez való szoros megfeleltetés a napi szintű nemzeti-politikai történésekkel Krajnában és különösen Alsó-Stájerországban állandó forrása volt a nemzeti egymásrataltságnak a szlovén és német nemzetiségűek között. A harc az iskolák, hivatalok, bíróságok, a közösségi képviselők, a tartományi képviselők, a szövetkezetek és egyesületek körül általánosan jelen volt (KARNER 1998).

A nemzetiségi harc első megnyilvánulási helye az iskola volt. Celjében, ahol 1910-ben a lakosság közel $\frac{1}{3}$ -a a németet jelölte meg anyanyelvének, a leányiskola 509 tanulójának $\frac{2}{3}$ -a németajkú volt az 1908/09-es tanévben. Még látványosabb volt a német diákok magas aránya a kiharcolt német állami gimnáziumokban. Ott ugyanabban a tanévben a 334 diák $\frac{3}{4}$ -e német anyanyelvű volt és mindössze negyedük szlovén. Az osztrák nyelvtörvény

betartatásáért a városi bizottság felelt, melyben 1867 után nem ült szlovén. Német lett a hivatali nyelve a közösségnek, minden ügyben az önálló hatáskörön belül egészen egy 1902-es, szlovén szempontból sikeres bírósági döntésig.

Gottschee-ben 1918-ra a német iskolarendszer átfogó hálózata jött létre (MITIJA 1993):

- 33 népiskola 58 osztállyal
- 1 polgári iskola 4 osztállyal
- 1 gimnázium 9 osztállyal

A német népcsoport politikai szerveződésének egyik legfontosabb pillére az 1905-ben Friedau központtal létrejött Alsó-Stájerországi Népi Tanács (Volksrat für Untersteiermark), illetve a Krajnai Népi Tanács (Volksrat für Krain) lett. Az illegalitásban működő Tanácsok elsődleges feladatául a zömmel nyelvszigeteket alkotó német közösség megerősítését, egymáshoz közelítését tűzte ki. Minden helységbe, ahol németek éltek, bizalmi embereket ültettek, akik a német népcsoportot érintő valamennyi eseményt (üresedés, gazdasági lehetőségek, veszélyek, utánpótlási és iskolaügyi kérdések stb.) a Tanácsoknak jelentettek. A jelentések alapjául a német népcsoport-politika szolgált, így a Tanácsok néhány éven belül elérték, hogy majdnem minden krajnai és alsó-stájerországi német egyesületet bizalmasaik irányítsanak. Továbbá a Tanácsok megkísérelték befolyásuk alá vonni a védegyleteket, és a vezető folyóiratokat (mint pl. a Marburger Zeitungot). A német birodalmi tanácsai és tartományi képviselők nem voltak tagjai a népi tanácsoknak, noha a gyakorlati és koncepcionális munkálatokba bevonták őket. Ennek eredménye lett többek között, hogy az 1910-es népszámláláson a németek száma növekedést mutatott: a krajnai és alsó-stájerországi németek együttes száma 106.255 személy volt (MELIK 1925).

Az I. világháborút követően a szlovének által lakott terület legnagyobb része – az egykori Krajnai Hercegség legnagyobb része, Alsó-Stájerország, a Mieß (Meža) folyó karintiai szakasza, a Tóvidék (Jezerstvo) valamint a Muravidék a SzHSz Királysághoz került. A szlovének régi álmuk, az önrendelkezési jog megszerzését remélték az új államalakulatban. Az új állam nemzetállami törekvéseinek eredményeként röviddel megalakulása után Ljubljában nemzeti kormány alakult, melyet később Szlovénia ideiglenes regionális kormányának neveztek, Belgrád mellett csak korlátozott autonómiával rendelkezett, különösen a kisebbségi kérdéseket érintően, s így többek között a németiséget is negatívan érintette. Mindez az új, szerb centralista, ún. Vidovdani (Vid-napi) alkotmány elfogadásából következett, mely ellenkezett a szlovén érdekekkel (KARNER 1998).

A német népcsoport a jugoszláv államban állam- és rendszerváltást élt meg egyszerre (OTTERSTÄDT 1962). Mivel az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamaiban az osztrák magántulajdon használatát a St. Germain-i békeszerződés kizárta, ezért az SzHSz Királyság – a lengyelországi, csehszlovákiai vagy az 1915-ös szerbiai gyakorlatot felhasználva – már 1919-ben döntést hozott a németajkú szlovéniai lakosság tulajdonának lefoglalásáról, s így annak legális megszerzéséről.

A nemzetközi jog az SzHSz Királyság területén élő magyarok, bolgárok és a németek számára is minden 18. életévét betöltött felnőttnek biztosította a jogot a lakóhely és az állampolgárság szabad megválasztására. Az optánsoknak 12 hónapon belül dönteniük kellett lakóhelyükről, ingóságukat magukkal kellett vinniük, ingatlanaikat vagy az állam területén kellett hagyniuk vagy meghatározott határidőn belül el kellett adniuk. Az állam megpróbálta a kezdetektől az elvándoroltak vagyonát eltulajdonítani. Legalább két bírósági eljárást kivárt, amíg a kivándorolt vagy elmenekült németajkúak magántulajdonát át nem vehette (OTTERSTÄDT 1962):

- A német népcsoport optálási eljárásának határidejét (Tekintettel az állam törekvésére, a határon túli optánsok vagyonának kisajátítására, az optánsok nagy része nem hagyta el az államot.)
- A hosszadalmas eljárást jogosultságaik elismeréséért a Nemzetközi Jóvátételi Ügynökségnél, ahová az I. világháború után több állam is jártas volt hasonló ügyekben.

Ószerbia jogutódi státuszának el nem ismerésével végül az SzHSz Királyság az Ausztriával szembeni engedélyeztetési követelményt megtagadta, tehát végül csak a határon túlról érkező németek vagyonának kisajátítása maradt. Minden egyéb zár alá vont vagyont a 20-as évek végéig, a zárlat feloldásáig vissza kellett adni a tulajdonosoknak.

A német népcsoport nagy része az 1921-es vidovdani alkotmánnyal jugoszláv (jugoszláv) állampolgár lett, de ténylegesen az optálási határidő lefutásáig politikai jogok nélkül. Csak kevesen – közöttük nemesi származásúak, vállalkozók, nyugdíjasok – tartották meg az osztrák vagy más, mint pl. a svájci állampolgárságot.

Néhány hónapon belül a háborút követően a németiség államalkotó nemzetből kisebbséggé vált. Az állami elszlávosítás/szlovénosítás mellett további folyamatok is közrejátszottak (MITIJA 1993):

- a kezdetben erős szlovénosítás az iskolákban
- a németajkú tanárok kényszernyugdíjazása (Gottschee-ben a német tanárok kétharmadát szlovénnal pótolták)
- a hivatalnokok tömeges elbocsátása
- a de facto elrendelt tanulmányi tilalom német tanítási nyelvű egyetemeken német diákokra vonatkozóan, akik Ljubljana, illetve Maribor körzetből származnak

Továbbá erőteljesen hatott rájuk a szerb centralizmus és az erős szlovén ellenzék. A „német” definíciója itt elsősorban többszörös kritérium együttes jelenlétét takarta: név, a szülők német vagy osztrák származása, nyelv valamint az egyén közösségi szintű ismertségi foka a német népcsoporthoz tartozásról. A népek önrendelkezési jogának elismerésébe vetett reménykedés nevében megtartott népszavazás Alsó-Stájerország északi felének (Maribor, Ptuj) Ausztriához csatolásáról, nem teljesült be a Párizs-St. Germain-i béketárgyalások során (MELIK 1925).

A politikai, nemzeti és identitási szempontból szabadnak nem nevezhető első, 1921-es délszláv népszámlálás eredményei visszatükrözödtek a szlovén etnikai térben élő németek egy részének a politikai keretekhez illeszkedő reakciójából: a németiség létszáma 41.514 főre – az utolsó Osztrák-Magyar Monarchiabeli 1910-es érték felére – csökkent, a beszélt nyelv adatsora alapján. Németnek az számított, akinek az édesanyja, illetve a szülei németajkúak voltak. Akik a szlovén származás ellenére a német kultúrkörhöz tartozónak vallották magukat, a népszámlálás szerint nem számítottak németnek, ami az anyanyelv szabad bevallását nagymértékben korlátozta (KARNER 1998).

A németiség létszámbeli megfogyatkozásának további okai:

- az optánsok nagyrészt adminisztratív elnyomás által de facto kikényszerített ausztriai kivándorlásában,
- a szlovének német ipari területeken 1918-ig tapasztalható magas asszimilációs rátájában,

de főleg:

- a kormányzat szlovénosítási intézkedéseiben Ljubljana körzetében az 1920-as években és részben
- a német iparúzóik megalkuvásra hajlamos viselkedésében kereshetők.

A Südmárk egyesület Ausztriából megpróbálta nyomás alá helyezni az osztrák kormányt, a stájer és karintiai tartományi kormányokat, hogy avatkozzanak be a jugoszláviai németek körül kialakult problémák elhárításába. Az „osztrák-németek” optálási kérdése is folyamatosan a Südmárk tevékenységének középpontjában állt.

A németiség statisztikai (és tényleges) megfogyatkozását a szlovén etnikai területen – a nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmény átvételének ellenére – a politikai sarokbaszorítás követte. A többségében németlakta alsó-stájerországi kistelepüléseken szlovén falugondnokok működtek. Az 1921-es helyhatósági választásokon a ljubljanai ideiglenes közigazgatás területén a német népcsoportot az 1920-as választási listák alkalmazásával – melyet a belgrádi választásokon alkalmaztak – kizárták (KOVAČIČ 1926). Az 1923-as parlamenti választások során élhetett először a németiség választási joggal. (A kisebbségellenes hangulatban is sikerült a maribori körzetben a szavazatok közel 6%-át megszereznie a német kisebbségnek, mellyel egy mandátumot szereztek.) Gottscheeben a németiség pártja, a Gottschee-i Parasztpárt (Gottscheer Bauernpartei) jelöltjét a Szlovén Néppárt is támogatta. Az 1924-es helyi képviselőtestületi választások során nyerte el a német kisebbség az egyik legnagyobb győzelmet, részben az autonóm városokban mint Maribor (21%), Ptuj (34%). Egyes településeken (mint pl. Radlje) csak 1925-ben választottak először helyi képviselőtestületet. 1927/28 során a német népcsoport képviselőjelöltjei elsősorban az alsó-stájerországi területen és Ókarintiában (Mežiska dolina) egyes településeken a szavazatok abszolút többségével szerepeltek (SCHEMITSCH 1977).

1924-ben az új közigazgatás bevezetésével a ljubljanai ideiglenes közigazgatási területet feloszlatták, és kialakították az oblasti-rendszert (33 alakult a SzHSz Királyságban), mely során Szlovénia területe két oblastit fedett le: a ljubljanai és a maribori, melyeket nagyzsupán irányított. A határ nagyjából a régi krajna-stájer határvonal lett. 1927-ben a két szlovéniai oblasti korlátozott önkormányzati területté alakult. Ennek politikai ára a vezető szlovéniai politikai erők, a szerb centralizmus legnagyobb ellenzékének számító réteg és a katolikus párt belgrádi kormányba való belépése volt. Ebben az időszakban a német kisebbség döntő politikai megerősödése történt, mely visszavezethető gazdasági helyzetük jobbra fordulására, a szlovén állami felügyelet megszűnésére, a német vállalkozások záralávétele feloldására (KOVAČIČ 1926).

A királyi diktatúra 1929-es proklamálásával a ljubljanai és maribori közigazgatási központok erőszakos szlovénosításba kezdtek, különösen a városokban, Gottschee-ben, az osztrák határ mentén és a fiatalság körében. Ennek eszközei a:

- a német privátiskolák megszüntetése,

- a német nyelvoktatás visszaszorítása
- a német egyesületek felszámolása
- a német nyelv használatának számos esetben történő korlátozása
- iparúzési tevékenységek megszüntetése a kisebbség számára az osztrák határvidéken voltak,

mellyel a németség Gottschee és Alsó-Stájerország területén találkozott. Az idősebb generáció eltűnésével a probléma néhány évtized alatt magától megoldódott volna. A német népcsoport tagjai zárt etnikai tömb formájában csak az Abstaller Feld/Apaško polje területén és korlátozottan Gottschee-ben, zárt vidéki és szociálisan gyenge településeken élt volna (SUPPAN 1988).

A Jugoszláv Királyság megalakulásával összefüggésben teljesen új közigazgatási rendszer bevezetésével 1929. október 3-a után a kisebbségek jogaira az állam nem volt tekintettel. Etnikailag lényegében homogén struktúrából indultak ki, amikor a kilenc bánságot kialakították, melyből nyolcat folyókról neveztek el. Arra azonban ügyeltek, hogy hat bánságban a szerbség etnikai többséget alkosson (KOVAČIČ 1926).

Némileg Szlovénia területe ezalól kivételt jelentett. Noha eltörölték a korábbi ljubljanoi és maribori oblastokat, és megalakították a Drávai Bánságot (Dravska banovina), de ez az új közigazgatási egység nem fedte le teljes mértékben a szlovén etnikai területet (az egykor horvát fennhatóság alatt álló fehér-krajnai szlovének 1931-ben érkeztek a Drávai Bánságba). Emellett az 1931-es oktrojált alkotmány szerinti az államforma, a pseudoparlamentális centralista abszolút monarchia is jelezte a rendszer összetettségét. A jogrendszer nyomán a szlovén területek mégis fejlődésen mentek keresztül, mert az osztrák jogrendszer itt tovább fejtette ki hatását, és a német kisebbség bizalma, ezáltal erősebb volt a jogszabályok és általános normák iránt.

Általánosan elmondható, hogy a SzHSz Királyságban, illetve Jugoszláviában 1918 és 1941 között rendkívül sok, különböző és speciális körülmények között kialakult jogrendszer működött párhuzamosan. Mivel a jog csak részben és nem egészben lett egységesítve, 1941-ig hat további önálló jogterület élt tovább. Ezen belül Szlovénia-Dalmácia az osztrák jogrendszer szerint működött, mely az illír provinciák napóleoni rendeletéhez nyúlik vissza. Az osztrák befolyás olyan erős volt, hogy jóval 1918 után is osztrák jogi normák – köztük az általános polgári törvénykönyv, a büntető törvénykönyv, a büntető eljárási szabályzat, az

alaptörvénykönyv és a civil törvénykönyv – lényegében érvényben maradtak, vagy a kodifikáció során elutasításra kerültek.

A német népcsoport 1921-es kedvezőtlen népszámlálási eredményei és a szlovénosítási tendenciák a ljubljanai és maribori oblastokban statisztikailag segítette a németiség számbeli visszaszorításában a Drávai Bánság területén is. Ezt a folyamatot nem tudta megállítani az újvidéki Schwäbisch Deutscher Kulturbund tevékenységének felerősödése sem. Még a Vajdaság területén sem sikerült tartósan gyökeret vernie, ahol többszázezer népi német élt, mert az oktatási miniszter, Pribičević 1924-ben feloszlatta a szervezetet, vagyona pedig kisajátította – hivatalosan a karintiai szlovénokra gyakorolt nyomásra hivatkozva (OTTERSTÄDT 1962).

A parlamentben, a belgrádi Skupštinában a népi németek az „Szerb-Horvát-Szlovén Királysági Németek Pártja” (Partei der Deutschen im Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen) képviseltették magukat. A parlamenti választások során 1923-ban nyolc, 1925-ben öt, 1927-ben hat mandátumot szereztek. 1929-ben a királyi diktatúra bevezetésével a többi, nemzetiségek által szervezett párthoz hasonlóan (mely elsősorban a horvátok ellen irányult) a német pártot is beszüntették. A párt vezetői körében számos szlovéniai származású német is jelen volt.

A németek szállásterületén erős, radikális ellentevékenység bontakozott ki, melyet német pártok támogattak. Így alakult meg a Gottschee-i Parasztpárt (Gottscheer Bauernpartei), mely 1921-től katolikus németeket tömörített, és a belgrádi parlamentbe jelöltek is delegált. Ugyanígy megfontolásból jött létre 1922-ben a Szlovéniai Németek Egyesülete (Verein der Deutschen in Slowenien). Egyik párt sem érte el célját (OTTERSTÄDT 1962).

1927-ben a német népcsoportpolitika sikeresen reaktiválta a Schwäbisch-Deutscher Kulturbundot, mely 1929 után a feloszlás szélére sodródott, és csak egyfajta átstrukturálódással tudott továbbélni. 1931-ben alapították az első szlovéniai Kulturbund szervezetet. A mindennapokban is látható és a népcsoport munkája szempontjából hatékony német közösségi lét mindvégig meghatározó maradt. Különösen az 1920-as évek közepén volt különösen szoros szervezeti és érdekérvényesítési színtere a németiségnek.

Általánosan kísérelte meg a jugoszláv politika, elsősorban a kultuszminiszter, Svetozar Pribičević révén, az 1920-as évek közepétől a szlovéniai németiséget kezelni, az ausztriai szlovénok reciprocitásaként. A nemzetiségi harc egyik legjelentősebb intézkedése 1918 után – a nemzetközi szerződésbeli kötelezettségek ellenére – az erősen elszlovénosított egykori német nemzetiségi oktatás kérdése volt. Többször megkísérelték a szlovéniai hatóságok a belgrádi állami oktatási és kisebbségi törvény ellenére az állami standardok (először 40, 1925-

tól 30 tankötelezett német gyermek) számát alulmúltni. A családneveket névanalízisnek vetették alá, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy az olasz vagy szlovén felmenőkkel rendelkező gyermekeket nem sorolták a német kisebbséghez. A szlovén vagy kevert családból származó gyermekek szintén nem a német kisebbségi oktatásban részesültek, így nem egyszer kimaradtak a német etnikai területen működő párhuzamos német oktatásból. A Gottschee-i gyermekeket nagyszülőikig visszavezetve származási alapon írták be a németnyelvű osztályokba. A legtöbb esetben olasz vagy szlovén származást állapítottak meg a névanalízis segítségével, így a gyerekek nem járhattak német nemzetiségi iskolába (KOVAČIČ 1926).

A szlovén nemzeti eufória és a falvakig kiterjesztett nemzeti gyűlölet nem állt meg az elemi iskolás diákoknál. A szlovén tanárokat a német nemzetiségű gyermekek szidalmazására használták. A névanalízis, a németajkú elemi iskolások diszkriminálásának egyik eszköze 1929/30 során felfüggesztésre került (részben a német-jugoszláv baráti kapcsolatok kialakulásával), noha az adminisztratív nyomás továbbra is rájuk nehezedett. Ez érezhetően visszatükröződött a Drávai Bánság területén a német nyelvű osztályok folytatódó visszaszorításán, melyet számos emlékirat és településmonográfia megörökített.

Az 1931-es utolsó, II. világháború előtti jugoszláv népszámlálás során 499.969 német anyanyelvűt regisztráltak az állam területén. Mindössze 28.998 német élt a mai Szlovénia területén. (SUPPAN 1988)

A 28.998 német mintegy fele Krajnában élt, elsősorban Gottschee-ban, és majdnem 12.000 fő Alsó-Stájerországban, elsősorban Mariborban, Ptujban, Celjeben, és mintegy 1.500 fő az egykori magyar Muravidéken. A Jugoszlávia területén élő németajkúak aránya az 1921-es 3,9%-ról 1931-re 2,6%-ra csökkent (SUPPAN 1988).

A hivatalos népszámlálási statisztika mellett számos egyéb becslés született elsősorban a németiség erejének felülértékelésére ausztriai és németországi intézetek megbízásából. A Kulturbund által 1940-ben történt, kétes bázisú számlálás szerint 28.075 német élt Szlovénia területén. Kiindulva az 1931-es jugoszláv népszámlálásból, nem tűnik elrugaskodottnak. Sokkal inkább túlzóak a grazi Südostdeutsches Institut adatai, melyek Alsó-Stájerország területére 35.000 német lakost becsültek ugyanerre az évre. A nemzetiszocialista rezsim által végzett számlálás 1941-ben Szlovénia területére közel 59.000-es németiséget állapított meg, mely a világháború utáni nyugatnémet Külügyminisztérium becsléseinek közel háromszorosa. A jugoszláv kisebbségpolitika, mely sem nemzetiségi, sem vallási jogokat nem ismert el a gyakorlatban, a kilátástalanságot és az esélyt a jugoszláv nemzetiségi politika nyilvánosságra hozatalára, 1929-ben német nemzetiségi képviselők utaztak a Drávai Bánságba, hogy egy emlékiratban nyilatkozzanak a kisebbség nehéz helyzetéről és az állami kötelezettségek nem

megfelelő teljesüléséről. A nemzetközi kritika felerősödésének félelmétől, valamint a Németországhoz való politikai és gazdasági közeledés miatt Belgrád kárpótlást fizetett és a kultúrpolitikai terület megerősítéseként tanárképzőt alapított Mariborban (SUPPAN 1988).

A kisebbségi jogok csorbulása és sérülése ellenére a német kisebbség politikai helyzete az 1930-as évek elején jobbra fordult. A Jugoszláviai Németek Ligájában (Liga der Deutschen des Königreichs Jugoslawien für Völkerbund und Völkerverständigung), de elsősorban a széleskörűen aktív Schwäbisch Deutscher Kulturbundban a németek fontos politikai szervezetet tisztelhetek. Az új belügyminiszter 1935-től a szlovén pap, Anton Korošec lett, aki a szlovéniai körzeteket segítette a legnagyobb maribori Kulturbund csoport betiltásával. A következő évtől fokozatosan szüntették be a többi csoportot is, mely ellenére is erősödött a német kisebbség helyzete, de ez sokkal inkább a német gazdasági befolyás növekedésének köszönhető. Az önálló kisebbségi pártok – köztük német párt – parlamenti betiltása ellenére a németajkú képviselők a Stojadinović-féle új radikális közösséghez csatlakoztak. Stefan Kraft 1936-ban a legfelsőbb pártvezetésbe került. Rajta kívül Franz Hamm és Dr. Trischler az egész jugoszláviai német népcsoportot képviselte a parlamentben 1941-ig. Az 1930-as évek végig a német népcsoportot belül törés jelent meg és két politikai vonal kezdett kiéleződni:

- Az addigi népcsoportvezetéshez, a Stefan Kraft-féle ághoz hűek csoportja
- A korabeli új irányvonal, a Harmadik Birodalom hívei, akik zömmel a fiatalabb generációt képviselték, és nagy arányban a Kulturbund tagjai voltak.

A berlini nemzetiszocialista vezetés tartózkodott ettől a két vonal közötti konfliktustól, nem avatkozott be lényegében 1941-ig közvetlenül a belpolitikai ügyekbe (SUPPAN 1988).

6. A délkelet-európai némettség a német geopolitikai térben

Egyes történészek (például Fritz Fischer és iskolája) az 1840-es évektől 1945-ig tartó időszakot a német Délkelet-Európa politika szempontjából egy egységnek tekintik. Az 1840-es években körvonalazódó német nemzetgazdaság ekkor kezd el politikai terveket kidolgozni Délkelet-Európa irányába, és ezen imperialista elképzelései egészen a II. világháború végéig megjelentek. A kiterjesztett Közép-Európa fogalom, melyet értelmezhetünk egy, a jövőben Németország által irányított világgazdasági gócpontnak (Weltwirtschaftsraums Mitteleuropa), hadászati értelmezést (Kampfbegriff) hordozott ezen korszakban (MOMMSEN 1977). Más felfogás szerint a pángermanizmus eszméjének terjedési területe fedi le a valódi „Hinterlandot”, melyet többek között André Chéradame és Thomas G. Masaryk vallott.

Az egységesülő német államok a 19. század első harmadától Közép-Európa jövőbeni vezető hatalmát látták Németországban, a nemzetállamot megteremtő folyamatban idővel domináns szerepet vállaló porosz vezetés a nagyhatalmi pozícióját lassan elveszítő Habsburg Monarchiát, mint Közép-Európát a német hatalmi tér részeként (háterszág=Hinterland) definiálta, amelybe Délkelet-Európa – így a Duna menti államok – is beletartoztak. Az első Kelet- és Délkelet-Európa viszonyrendszerében megjelenő Közép-Európa (Mitteleuropa) értelmezés Georg Benjamin Mendelsohn Das germanische Europa (A germán Európa) című, 1836-ban Berlinben megjelent munkájában olvasható. Mendelsohn meghatároz továbbá egy Belgrádtól a Fekete-tengerig húzódó szubgermán Kelet-Európát (subgermanischen Osteuropa) is. A német gazdasági expanzió délkelet-európai tengelye a Duna, illetve a Berlin-Bécs-Budapest-Belgrád-Szófia-Isztambul vasútvonal (a későbbi Bagdadbahn) volt. Szintén ekkor fogalmazódott meg a Duna-delta, mint fekete-tengeri kijárat birtoklásának igénye, mely utat nyitott volna az Orosz Birodalom és a Közel-Kelet irányába. (Lásd Franz Josef Buss követ, freiburgi jogászprofesszor 1849. márc. 3-i beszéde: A Dunának, mint „a német közlekedés alappilléreinek a legfontosabb német kereskedelmi útvonallá kell válnia.”, illetve Wilhelm Jordan, 1849. jan. 11-i kijelentése: „A német politika célja kell, hogy legyen „hogy a Fekete-tenger hullámai is egyszer Németország partját mossák.”) (THÖRNER 2008).

A német imperialista (gyarmatosító) politika része volt a Délkelet-Európa politika. Ezt a politikát az ún. Lebensraum-elmélet táplálta, mely elképzelés leginkább Friedrich List nevéhez és 1841-ben megjelent Nationales Systems der Politischen Ökonomie című munkájához köthető (MOMMSEN 1977). Hasonló hangvételű cikkeket a főleg dél-német tartományok liberális olvasóközönsége körében terjesztett Augsburger Allgemeine Zeitung közölte az 1840-es évektől. Az ideológia Délkelet-Európára, mint leendő német gyarmatra

tekintett. List egyik legnagyobb követője Helmut von Moltke vezértábornagy – korábbi oszmán birodalmi katonai tanácsadó – volt, aki a ritkán lakott és műveletlen alduvai térségbe német kivándorlást és letelepedést, illetve germanizálást sürgetett. A németiség feladatának tekintette a térségbeli autochton lakosság nevelését, különösen a földhasznosításra fektetett hangsúlyt. A térségben végül nem ment végbe tényleges katonai megszállás és az igazgatási rendszer kialakítása sem, helyette Németország a Pénétration pacifique eszközrendszerét alkalmazta, mely a gazdasági és politikai szinten megjelenő érdekérvényesítést jelentette (MOMMSEN 1977).

Azonban az 1850-es évektől születtek a listi ideológiánál radikálisabb Délkelet-Európa tervek is. Az egyik legismertebb ezek közül Paul de Lagarde evangélikus teológus, orientalista, író és kritikus elképzelése. Ő egy agresszív, a térséget annektáló német politikát vízionált, melyet a listi-hez hasonló módon német kivándorlással támogatott volna. A germanizálást szerinte az Adria partjától (Horvátország) Bosznia-Hercegovinán és Románián át egészen Kis-Ázsiáig kellene végrehajtani, mert Németország csak a tengeri kijáratok (köztük a Duna-delta) megszerzésével válhat nagyhatalommá. Egy „Germania”-nak keresztelt német birodalmat álmódott meg, mely Luxemburgtól a Memel-vidékig, illetve a Fekete-tengerig terjed ki. Nem volt ez más, mint a hitleri expanzió előfutára, mely tartalmazta a nemzetiségi kérdés kelet-délkelet-európai „megoldását”: a szláv népek elleni küzdelem szükségességét, és a zsidóság deportálási tervét is. (Alfred Rosenberg, a nemzetiszocialista ideológia egyik megalapozója szinte szóról szóra átvette Lagarde ötletét.) (THÖRNER 2008).

A Bismarck kancellár nevével fémjelzett dicsőséges időszakban valósult meg a Pénétration pacifique, vagyis az annexió helyett alkalmazandó gazdasági befolyás békés megteremtése. Az 1840-es évektől 1870-es évekig Németország kereskedelmi ügynökségeket alapított számos délkelet-európai városban, köztük Szarajevóban, Dubrovnikban, Ruszében, Bukarestben, Galacban és Konstantinápolyban. A 30 évvel korábban megjelent List-féle elképzelésen alapult a német külpolitika Bismarck kancellári hivatali ideje alatt. A tengerentúlra (főként az USA-ba) irányuló német kivándorlás visszaszorításával szinkronban a Délkelet-Európába történő bevándorlást próbálták propagálni. A porosz vezetés érdeklődését különösen a szerbiai és a romániai nyersanyaglelőhelyek keltették fel. Az 1862-ben egységesülő Havasalföld és Moldova fejedelemség révén létrejött Románia a nagyhatalmak (elsősorban Franciaország, Oroszország és Németország) érdekrendszerében is kitüntetett helyen állt (LÖSCH 2002). Az Alexander Cuza fejedelem bukása nyomán kialakult helyzetet azonban a porosz vezetés használta ki leghatékonyabban, így 1866-ban

Hohenzollern Károly lett az új fejedelem, majd 1881-től román király. 1879-ben Bulgáriában is egy német nemes, Alexander Battenberg került a hatalomba. Mindezek, továbbá a térségben zajló, német tőkeberuházással épülő vasútvonalak, valamint az 1878-ban lezajlott berlini kongresszus megmutatta, hogy noha Bismarck a „keleti kérdést” illetően kezdetben érdektelennek mutatkozott, a 19. század végére megteremtődtek a keretei Délkelet-Európa Németország által irányított újraformálására (THÖRNER 2008).

A századfordulóra két eszme uralkodott a német Délkelet-Európa politikában. Az egyik szerint egy vámegegyezményen alapuló zárt, német dominanciájú államszövetségi rendszer – gazdasági-hatalmi potenciál – Németország választható útja. A másik a pángermán elgondolás, mely a kelet- és délkelet-európai németiséget tekinti a politikai érdekérvényesítés alapjának. E felfogás szerint elkerülhetetlen a térség annexiója. A pángermanista szervezetek az 1890-es évektől terjedtek el. Legismertebbek az Alldeutscher Verband, Vereins für Handelsgeographie und Kolonialpolitik, Deutsche Kolonialverein, Gesellschaft für Deutsche Kolonisation, Allgemeine Deutsche Schulverein – a későbbi, napjainkban is működő Verein für das Deutschtum im Ausland (VDA) (MOMMSEN 1977).

A pángermanista szervezeteken kívül megjelent egy szintén expanzió-orientált érdekcsoport, melyet az ekkor növekedésnek induló elektromos és vegyipari vállalatok, bankok pénzügyi-gazdasági beruházásai hívtak életre. A közép-európai gazdasági tér egyik megálmodója a bresloui (Wrocław) Julius Wolf professzor „Európai Egyesült Államok”, „Közép-Európai Egyesült Államok”, „Európai Vámegegyet” stb. névvel illetve az USA mellett körvonalazódó új, Németország által vezetett európai gazdasági centrumot. Az 1904-ben alapított Mitteleuropäische Wirtschaftsverein alapítói az újonnan megalakult illetve a Bagdadbahn projektben kulcsszerepet játszó vállalatok voltak. A német kormány azonban óvatosan kezelte a gazdasági szervezetek politikai ambícióit, féltette az európai kereskedelmet és túlzott USA-ellenes agitációval kampányolt (THÖRNER 2008).

Az első világháború alatt megszülető új tudományterület, a geopolitika kiemelten foglalkozott Németország háborús szerepvállalásával és annak (geo)politikai hátterével. Kijelentésében az Anglia elleni háború a teljes mozgásszabadság, míg a Szerbia és Oroszországgal szembeni hadviselés Délkelet-Európa és a Közel-Kelet irányába történő expanzió lehetősége miatt szükséges. Kijelentés követői a geopolitikai értelemben vett „Haza problémája” (geopolitisches Heimatproblem) megoldásaként és Németország nagyhatalmi pozíciójának kulcskérdéseként fogták fel a délkeleti expanzió szükségességét (MOMMSEN 1977).

A történész Friedrich Meinecke Németország hadviselését szintén a „bekerítettség” és a „helyhiány” következményeként magyarázta, de szerinte a megoldás egy német vezetésű közép-európai államszövetség lenne, mely minden Oroszországtól nyugatra elterülő országot magába foglalna. Összességében az első világháború alatti német geopolitikai gondolkodás legfőbb célja a délkeleti expanzió legitimitásának igazolása volt (MOMMSEN 1977).

A Weimari Köztársaság és a nemzetiszocializmus évtizedeiben a német geopolitika egyik legnagyobb alakja a müncheni Karl Haushofer professzor, Ratzel és Kjellén ideológiai követője. Az időszakban részletesen „megmagyarázott” és széles körben elterjed fogalmakból, mint föld (Boden), élettér (Lebensraum), nép (Volk) és vezér (Führer) egyenesen a „terjeszkedéshez való jog” következett a geopolitikai értelmezés szerint (THÖRNER 2008). Ugyanakkor Duna-völgyi államok jelentősége a megváltozott nemzetközi viszonylatok következtében egészen az 1930-as évek elejéig marginális maradt Németország számára, noha 1920/21 során felvette a diplomáciai kapcsolatot a térség államaival. Az, hogy Németország számára az expanzió szándéka és a Párizs környéki békekonferencia revíziója a politika legfőbb feladata volt, mutatja, hogy a határon túli németység ekkor is fókuszban helyezkedett el. Bizonyíték erre Gustav Stresemann feljegyzése, aki a Németország határváltozásaival újonnan kisebbségi sorba került németeket vizsgálta. Megállapítja, hogy a délkelet-európai németység, mint évszázadok óta létező közösség fennmaradásának segítése Németország számára „vitális érdek” (EILER 2002).

Már a Párizs környéki békekonferenciák idejében, 1919-20 folyamán társadalmi szervezetek sora alakult az anyaország határain túli németység és a német kisebbségek támogatására, érdekeinek védelmére. Ezek közül egyik legnagyobb jelentőségű az 1920-as években a Deutscher Schutzbund volt, de hasonlóan fontos szerepet játszott a még a 19. század vége felé alapított Volksbund für das Deutschtum im Ausland (VDA) is. A birodalmi kormányok a kisebbségek anyagi támogatására titkosan kezelt, jól álcázott bankokat, vállalkozásokat és alapítványokat hoztak létre. Így jött létre elsőként 1920 novemberében a külügyminisztérium javaslatára a Deutsche Stiftung a német iskolák, egyházközségek és a német nyelvű sajtó támogatására. Még ugyanebben az évben megalakult a Konkordia Literarische Anstalt GmbH, melynek fő feladata német nyelvű újságok, nyomdák és kiadók felvásárlása volt, ilyen módon megőrizve azokat a német kisebbség számára. Németország az 1920-as években általában még nem avatkozott bele közvetlenül jelentősebben a német kisebbségek belső ügyeibe, s tárgyalópartnernek mindenkor a közösségek legitim vezetőit ismerte el, és támogatta a kisebbségek paktumpolitikára irányuló erőfeszítéseit is (EILER 2002).

Az 1930-as évek elejére körvonalazódtak (elsősorban Hitler Mein Kampf-ja nyomán) a német geopolitika nemzetiszocialista gazdasági elképzelései a Németország és a Szovjetunió közötti államok (majd magának a Szovjetunió európai területének) mezőgazdasági potenciáljának és nyersanyag-lelőhelyeinek hasznosítására. Az újabb német területi expanzió ezúttal a náciizmus alapelveinek megfelelően a történelmi hagyományok és a múlt teljes tagadása mentén zajlott, noha a célok és módszerek, mint már említettük több korábbi pángermanista agyszüleménye volt. A német kisebbség kérdését 1933, Hitler hatalomra kerülése után is a kormány alárendelte az államközi kapcsolatoknak (POULAIN 1977). Még akkor is így volt ez, ha az egymással versengő birodalmi pártszervek – olykor átnyúlva a külügyminisztérium feje fölé – titkos támogatást nyújtottak az „új eszméhez” közelebb álló radikális fiatal vezető rétegnek. A Rudolf Hess által is képviselt hivatalos álláspont szerint azonban a kisebbségek idősebb konzervatív és fiatalabb radikális csoportjainak – legalábbis elméletben – törekedniük kellett az egység fenntartására. Németország csak 1937/38-ban látta elérkezettnek az időt arra, hogy a kisebbségek belső viszonyaiba ellentmondást nem tűrően beavatkozzon, s a hozzá ideológiailag közelebb álló – általában a fiatalabb generációhoz tartozó – politikusokat megkísérelje hatalomra juttatni a „népcsoportokon” belül (EILER 2002).

6.1. Egy sajátos német etnikai térszerveződés, a Prinz Eugen Gau ötlete

A népi németek egy államban történő egyesítésének gondolata a német geopolitikai gondolkodás egyik meghatározó eleme, mely hol jobban, hol kevésbé, de a 19. század második felétől jelen volt a gondolkodásban. Ennek egyik sajátos, délvidéki megjelenési formája a Prinz Eugen Gau lett volna. Létrehozásának ötletét a történelmi dokumentumok alapján nem tudjuk egyértelműen sem a náci Németországnak, sem a délvidéki németeknek tulajdonítani, de ha egyenként megvizsgáljuk őket, láthatjuk, hogy a korszakban a kis német állam megszervezése valódi realitást jelenthetett. A Prinz Eugen Gau magába foglalta volna a Bácskát, a Bánságot (a jugoszláviai nyugati és a romániai keleti részét egyaránt), Baranya vármegyét Pécs, Mohács és Baja városokkal, valamint a Marosszöveget (GULYÁS 2011). Más elképzelések szerint a keleti határa egészen az erdélyi Szászföldig és a Barcaságig húzódtott volna (TILKOVSKY 1978). Gulyás László szerint ez az 1941 áprilisától feledésbe merült terv – mely helyett Magyarország megszállta a Baranya-háromszöveget és a Bácskát, Németország pedig a Nyugat-Bánságot és Szerbiát – egy életképes állam lehetett volna, mely azonban Németország aktív beavatkozását igényelte volna, hogy a terület etnikai sokszínűségét

németek betelepítésével (vagy más etnikumok kitelepítésével együtt) mérsékeljék, és ezzel a hosszabbtávú fennmaradását elősegítsék (GULYÁS 2011).

6.2. A Dráva Bánság (Szlovénia) tengelyhatalmi megszállásának etnikai következményei

Jugoszlávia területe a tengelyhatalmak (Németország, Olaszország, Magyarország, Horvátország) között 1941. április 10-én került felosztásra. A Dráva Bánság három szövetséges állam között lett elosztva. Északi részét (Alsó-Stájerországot) a Száváig, valamint a Száván túli keskeny határsávot – ahova Gottschee-ből, a Fekete-tenger vidékéről és a Balkánról telepítettek volna németeket – Németország okkupálta. Olaszországé lett Alsó-Krajna (beleértve a Gottschee-i német szállásterületet és Laibachot is), Magyarországé pedig a Muravidék. Az 1919-ben etnikai szempontokat figyelmen kívül hagyva a SzHSz Királysághoz csatolt Meža (Mieß) völgy ezúttal Karintia Reichsgau-hoz, vagyis közvetlenül a Harmadik Birodalomhoz került.

A nemzetiszocialista külpolitika számára az egyik legkényesebb kérdés volt a szlovén terület megszállása 1941-ben. A cél rövidtávon az elnémetesítés, melynek első állomása a közigazgatás németországi mintára történő átszervezése volt, mely a német és a szlovén nemzet bonyolult, évszázados kölcsönhatásának figyelmen kívül hagyását hozta magával. Kialakítása jól tükrözte a rassz- és népcsoportideológiát, mely elsősorban a szlovénokat, zsidókat és cigányokat érintette a területen negatívan. Azokat a szlovénokat, akik megfeleltek a nácik által felállított „követelményrendszernek”, vagyis értékesnek minősültek, Közép-Németországba szállították, a többieket Szerbiába, illetve Lengyelországba. A gazdaság átszervezése a munkaerő áramlási irányait jelölte ki, az ipari központok – Kranj, Maribor, Ptuj, Kamnik stb. – a Harmadik Birodalom fegyverkezési stratégiájába került illesztésre. Összefoglalva a térséget érintő etnikai folyamatokat, a következők állapíthatók meg:

- A szlovének tömeges kitelepítése Közép-Németországba és Lengyelországba
- A Gottschee-németek kitelepítése, népi németek betelepítése a Balkán térségéből és a Fekete-tenger vidékéről a német megszállás Száva menti területére
- Minden településen megerősödő partizanmozgalom a német okkupánsok ellen, melyet később a kommunisták átvettek

- A német megszállás következtében elterjedt a fellángoló gyűlölet a néemetséggel szemben, mely az egész államban eluralkodott, köszönhetően nagyrészt a Tito-partizánoknak. Az emberi jogok megsértése, megaláztatás, gyilkosságok, az évszázados Gottschee-német paraszti kultúra lerombolása és németek tízezreinek menekülése következett be, akiket a hazájuk – ekkor már a Harmadik Birodalom – elárult.

Szlovénia területén 1941-ben egy merőben más felfogás és viszonyulás állt a megszálló németekhez. A szlovének az SzHSz Királyságban, illetve Jugoszláviában átélt két évtizedet lényegében egy „idegen testként” éltek meg a szerb dominanciájú államalakulatban, átértékelve ezzel a Monarchiában eltöltött időszakot. Ezért a német megszállást egyfajta nosztalgiával várta a szlovénség, a régi állapotok visszaállítására vágyakozva. A szlovéniai néemetség szintén helyzetük javulását, az államalkotó nemzet szerepét remélték visszakapni a megszállástól. A németek legnagyobb része (Gottschee, Laibach) ugyanakkor nem német okkupáció alá került, hanem Olaszországhoz. Berlin fenntartotta azt a lehetőséget, hogy a szlovének kitelepítését követően a „megtisztított”, németek által megszállt területekre költözzenek a Gottschee-iek. A németek áttelepülése a világháború végeztével Németországba irányult. Szinte az összes németlakta szlovéniai településről rögzíthetünk kitelepítési aktákat, de számuk Gottschee (1706 db) és Marburg (161 db) kivételével nem haladta meg településenként a százat. Ez egyben azt is jelenti, hogy az egykori teljes szlovéniai néemetség mintegy 1/10-e részesült a nyugat-német teherkiegyenlítésből, ami a többi területhez képest alacsonyabb. (13. ábra)

13. ábra: A Szlovénia területéről elszármazó németek által benyújtott teherkiegyenlítési akták száma (db)

Forrás: Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv LINAS 2005 adatbázis alapján saját szerkesztés

6.3. A Bánság német megszállása (1941-44) alatti etnikai folyamatok

A Bánság kérdése sokáig függő maradt abban a tekintetben, hogy melyik hatalom szállja meg Jugoszlávia szétesését követően (Magyarország, Románia, Németország). Végül az 1941. április 28-án Szerbiában bevezetett német közigazgatást a Bánságban is bevezették. A bánsági németek mindezek mellett egy önálló, Duna menti körzet kialakításán is tevékenykedtek, mely magába foglalta volna a Bácskát és a Szerémséget is. (1941. április 20. pancsovai gyűlés)

A Bánság németisége élte át a legnehezebb megpróbáltatásokat a délszláv szomszédsági viszonyt illetően. Autonómiát kaptak és az államalkotó nemzet részei lettek, de a tényleges

hatalom a Nedić-féle szerb bábkormány kezében volt Belgrádban. A népi németek vezetője, Dr. Joseph „Sepp” Janko, míg a közigazgatás élén Juraj Georg Spiller állt. Noha a közszükségleti cikkek elosztásában kedvezményeket kaptak, a Bánságban a németségnek – csakúgy, mint más területeken – katonai szolgálatot kellett teljesítenie, melyet a propaganda önkéntes szolgálatnak titulált, valójában azonban kötelező volt (SUNDHAUSEN 1971). Nem csak a németeket, hanem a délszlávokat is szolgálatra kötelezték, a szerbek, románok nagyobb arányban lettek az államrendőrséghez és más, ad hoc módon szerveződött egységekhez toborozva, mellyel egyszerre a partizánok célpontjaivá váltak. Ez a szerbekkel konfliktusok lehetőségét teremtette meg, különösen a kommunistákkal és a nacionalistákkal. A partizánok elleni harcban a civilek is kivették a részüket, továbbá dunai svábok szolgáltak munka- vagy koncentrációs táborok őreiként. Az idő előrehaladásával a hadkészültség részükről egyre kevésbé volt szükséges. Komoly nemzetiségi ellentét egyes Kulturbund-tag németek és a szerbek, illetve magyarok között alakult ki. A nemzetiszocialista nézeteket valló németek, különösen a segédrendőrségi szolgálatot teljesítők voltak kegyetlenkedéseikről hírhedtek. A kommunista partizánokat a németek üldözték, de a csetnikek – akik semmivel sem voltak türelmesebbek a nemzetiségekkel – akár karhatalmi feladatot is elláthattak (ILLÉSFALVI 2008).

A nemzetiségek közül kétségtelen, hogy a német megszállás a magyarságnak sem teremtett kedvező légkört. A közigazgatásból a magyar hivatalnokokat elbocsátották, helyükre németek vagy szerbek kerültek. A pancsovai üvegyárból a magyar dolgozókat menesztették. Kijárási tilalmat vezettek be a nagykikindai járásban. Kiutazási engedélyt csak úgy adtak magyarnak, ha később nem tért vissza, és a postaforgalmat is megtiltották Magyarországgal. A nemzeti jelképek viselése nem volt megengedett (ILLÉSFALVI 2008). A szerbek szintén ellenséges viszonyt tanúsítottak a magyarsággal szemben, leginkább a magyar honvédség dél-bácskai bevonulása ürügyén, de a németek is hatékonyan uszították a szerbeket a magyarok ellen.

A Prinz Eugen SS-Divízió és egyéb rendőrségi vagy félkatonai szervezet büntettei a háború után ürüggyé vált a dunai svábok kegyetlenkedéseinek hangsúlyozásához, noha ők is ezen egységeknek köszönhetik valójában háborús szenvedéseik egy részét. A szerbek és a többi délszláv népcsoport számára a hangulat elmérgesedését idézték elő, és sorra alakultak az illojális elemek elűzését programjukra tűző szervezetek. A száműzetésbe kényszerült jugoszláv kormánynak nem születtek tervei 1944 márciusáig a németséggel kapcsolatban, de a legtöbb miniszter a kitelepítésüket javasolta. Ez azonban nem a dunai svábok illojalitásának volt a következménye, hanem a teljes németségnek, amit egész Jugoszlávia (és nem csak a szerbek) ellen tettek.

7. A németség etnikai-politikai fejlődése a területi revízió során a Magyarországhoz visszacsatolt területeken – a Baranya-háromszög példáján

Az első Jugoszlávia széthullása és a terület felosztása az etnikai jellegű kérdések és konfliktusok felerősödéséhez vezetett. Magyarország 1941 tavaszán megszállta a Muravidéket, a Baranya-háromszöget és a Bácskát. A bevonuló magyar csapatok parancsba kapták, hogy minden bevándorlót és telepest (dobrovoljácot), aki 1918. október 31-e után települt be, ki kell utasítani a visszacsatolt területekről. A magyar kormány a nemzetiségi arányok megváltoztatását elsősorban a magyarok betelepítésével és a szerbek kitelepítésével akarta elérni. Ennek az akciónak a része volt az „hideg napok”-ként ismert eseménysorozat, mely során a magyar királyi csendőrség és a helyőrségi honvédalakulatok összesen mintegy 3.300, többségben szerbet végztek ki 1941-42 telén. A Kállay-kormány később elhatárolódott a vérengzéstől, és a szerb-magyar kapcsolatot ettől fogva a szerbeknek adott engedményekkel igyekezett pozitív irányba terelni (GULYÁS 2005). A németséget, mely, a szövetséges náci Németország „oltalmazása” alatt állt a magyar telepítési politika nem érintette, azonban mint a Baranya-háromszög esetében is látni fogjuk, sem a német-délszláv, sem a német-magyar etnikai együttélés nem volt konfliktusmentes. A Magyarországhoz visszacsatolt Bácskához hasonlóan a németek helyzete némileg kedvezőtlenebb volt, mint a Független Horvát Állam területén. A legnépesebb magyarországi nemzeti kisebbség részei lettek (9. táblázat), de a státuszuk nem ugyanaz volt, mint a horvátországi németeknek, mivel önálló jogi személynek nem ismerték el őket (WEHLER 1980). Viszonyuk a magyarokkal feszült volt. A szerbek és a németek viszonyát nem befolyásolta a német-magyar ellentét, kapcsolatuk a magyar megszállás előtti időszakhoz volt hasonló.

9. táblázat: A Magyarországhoz 1941-ben visszacsatolt délvidéki területek lakosságának etnikai összetétele

Nemzetiség	%
Szerb-montenegrói	34,2
Magyar	28,5
Német	19,9
Horvát	6,0
Román	4,2
Szlovák	3,6
Egyéb	3,6
Összesen	100,0

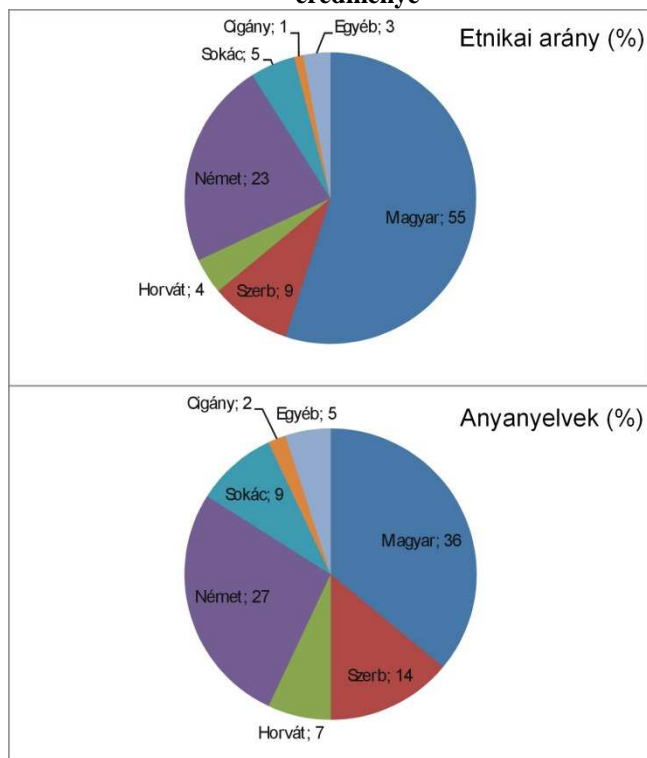
Forrás: Nagy I. 2007

1941. április 11-12-én a magyar csapatok, jelentős ellenállás nélkül, bevonultak a Baranya-háromszögbe. A magyar revíziós politika sikere volt ez a hadművelet (HORVÁTH – LENGYEL 2005). Egyedül Dárda mellett csaptak össze magyar és német katonák, de több településen letartóztattak zsidókat és cigányokat (Baranyakisfalud, Dályok, Baranyabán, Laskafalu), Baranyabánból németeket is elhurcoltak, akiket Mohácsra vittek. A szerbeket Komáromba internálták, őket 3 hét után engedtek szabadon. A Laskafalura bevándorolt horvátokat kiutasították (WÜSCHT 1965).

Baranya vármegye főispánja 1941. október 28-án kelt bizalmas leveleiben megbízta a járások főszolgabíróit, hogy a felszabadított községekben végeztessenek népszámlálást lakosságszám, anyanyelv és nemzetiségi megoszlásról (BML 655/főisp. biz. 1941.) (14. ábra). A Drávaszög lakóinak száma 57.831 fő volt. Az összesített eredmények nagyon nagy eltéréseket mutattak az anyanyelvi és nemzetiségi hovatartozást illetően. Egyedül a magyarok esetében fordult az elő, hogy többen vallották magukat magyar nemzetiségűnek (28.280 fő), mint magyar anyanyelvűnek (19.057 fő). A többieknél kivétel nélkül az anyanyelvi részarány volt magasabb. (pl. 14.383 német anyanyelvű szemben a 12.292 német nemzetiségű) A németiség erős terror alatt állt, ezért majdnem minden községben akadtak német anyanyelvű polgárok, akik magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Érdekesség, hogy a németek csak ott vallották be német nemzetiségüket is, ahol szórványban éltek (Nagybodolyában 79-en, Hercegmárokon 22-en, Izsépen 28-an és Torjáncon 42-en). A horvátok és a sokácok között fennállt ellentétek ellenére, Torjáncon, 287 egyén sokác anyanyelvűnek és horvát

nemzetiségűnek, és ugyanitt 138 cigány közül 131 szintén horvát nemzetiségűnek állította be magát. A főispán meg is kérte a siklósi járás főszolgabíróját, hogy derítse ki ennek okát (BML 160/el. 1941.). Kiderült, hogy a petárdai római katolikus plébános, Bulat István, Petárdán és Torjáncon élénk horvát propagandát folytatott (BML 180/el. 1941.).

14. ábra: A Baranya-háromszögben az 1941-es visszacsatolást követően végrehajtott népszámlálás eredménye

Forrás: BML 655/főisp. biz. 1941. alapján saját szerkesztés

7.1. Magyarország és a német kérdés

Magyarországon a 20. század elejétől kezdődően a felerősödő nacionalizmus a nemzetiségekkel szembeni türelmetlenséget fokozta. Ennek az időszaknak egyik jelképes dokumentuma az 1907-es Lex Apponyi volt. A nemzetiségi jogok korlátozása nem jelent meg, csak a gyakorlatban megtörtént folyamatok – például a nemzetiségi iskolák magyar nyelven történő, a hazafiasságon alapuló nevelésének kötelezettsége – önmagában a nemzetiségi iskolák számának csökkenését okozta. Mindez részét képezte a magyar asszimilációs politikának. A két világháború közötti kormányoknak ugyanakkor a kisantant gyűrűjében óvatosan kellett a nemzetiségi kérdéshez nyúlnia, hiszen hivatkozási alapot is teremthetett bármilyen kisebbségellenes megmozdulás. Sokkal inkább jellemezhető a

kisebbségek elleni fellépés a „békés elfojtással”, mint az erőszakos fellépéssel, mely a németek kérdésében is világosan látszik. A Baranya és Tolna megyei németiség számának csökkenése különösen a városi németiség körében jelentős, a fogyás mértéke a településnagysággal nagyjából egyenesen arányos. A városok németisége jelentősen visszaesett. Északkelet- és Kelet-Baranya, Dél-Baranya, illetve a somogyi megyehatár menti németiség lélekszáma növekedett. Tolna megye németisége még a baranyainál is több településen tudott gyarapodni. Ennek oka, hogy a többségi helyzet erős dominanciája kizárólag a kis lélekszámú településeken tudta hatását a németiség gyarapodására fordítani.

A polgári demokratikus rendszer 1919-ben a németiségnek önálló minisztériumot adott, és parlamenti képviselőt is ígértek a németiségnek a teljes lakossághoz viszonyított arányuk szerint. A trianoni békeszerződés után hatalomra került kormány – a homogén nemzetállam fikciójából kiindulva – fokozatosan visszavonta a kisebbségeknek adott jogokat. A magyarországi németeknek 1924-ig még kulturális szervezetük sem volt, ekkor alakulhatott meg a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (Ungarländisch Deutscher Volksbindungsverein) Gratz Gusztáv elnökletével és Bleyer Jakab alelnöki pozíciójával.

A Volksbindungsverein 1924-es megalapításától megkezdődött a német nemzetiségi mozgalom kibontakozása. A szervezet igyekezett egy egységes keretbe foglalni a nemzetiségi öntudat szempontjából is erősen differenciált magyarországi németiséget. Művelődéspolitikája arra törekedett, hogy az egyesületben a magyarosodás folyamatával szemben nem mereven elzárkózó, a harmonikus együttélést mindenek elé helyező irányvonal legyen mérvadó. Az egyesület tevékenységének dinamikáját ugyanakkor a volksdeutsch (népi német) irányzata határozta meg, mely az asszimiláció természetes mértékét is elutasította, s az asszimilációs veszteségek visszaszerzésére, disszimilációra törekedett. A Volksbindungsverein alelnöke, Bleyer Jakab – különösen a radikálisabb fiatalok körében – egyre inkább a nagynémet népközösséghez tartozást hangoztatta, és a magyarsággal történő együttélést „asszimilációs veszélynek” nyilvánította. A Weimari Köztársaság kormánya fontosnak tartotta, hogy a volksdeutsch irányzat képviselői parlamenti mandátumhoz jussanak, ezért az 1926 és 1931. évi választásokon is támogatta a Volksbindungsvereint, mely a kormánypárt programjával jelöltette magát. Mindkét választáson egyedül Bleyer szerzett mandátumot. Gömbös Gyula kormányalakítását Bleyer kétséggel fogadta, mert félt, hogy az új kormány a németiség rovására fog megegyezni Hitlerrel. Az egyesületen belül és a külföldi németiséggel foglalkozó németországi társadalmi szervezetek is támogatták Bleyer radikálisabb fellépését, melyet csak akkor tudott volna vállalni, ha biztosítékot kap Németországtól. Bleyer 1933-ban bekövetkező

halálával a radikális vonal előretörése következett a Volksbindungsverein vezetésében; Kussbach Ferenc lett az ügyvezető, Basch Ferenc pedig a főtítkár. A Gömbös-kormány ezek után bizalmatlanul tekintett az egyesületre. Az 1933-34-es években csúcspontját elérő névmagyarosítás a némettség körében felerősödő disszimilációs törekvéseket hozta magával: Basch a kormánypárttal szembefordulva, 1935-ben a választásokon a Független Kisgazdapárt – a kis- és középparaszti némettség anyanyelvi-kulturális igényeit kielégítő párt – színeiben indult. A választásokon vereséget szenvedtek, ráadásul a német kormány Gömbös programjában a birodalmi politika magyarországi érdekeinek hatékonyabb érvényesülését lehetett várni. Bascht 1935-ben felfüggesztették, mire hívei megalapították a Népinémet Bajtársak (Volksdeutsche Kameradschaft) szervezetet. A kormány Kussbach-hal szövetkezve próbálta lebuktatni Basch támogatóit. Bascht börtönbüntetésre is ítélték, de az új, Darányi Kálmán vezette kormány amnesztiában részesítette. A Volksbindungsverein – kezdetben az új kormány támogatását is élvezve – a Kameradschaft elleni fellépésre szólított fel, de a kormány végül, miután Németország az Anschluss után bekövetkező magyar területi revízió ígérletét hangoztatta, elállt Baschék üldözésétől. A Volksbindungverein ezek után Anschluss-ellenes politikát folytatott. A német kormány a Szudéta-kérdés, illetve Csehszlovákia kérdése kapcsán az Imrédy-kormányt a Basch-féle irányvonal támogatására intette, melynek gyakorlati megvalósulása a Kameradschaft legalizálásában, a Magyarországi Németek Népi Szövetségének (Volksbund der Deutschen in Ungarn) megalapításában mutatkozott meg. A magyarországi népi német mozgalom összességében egy megosztottságokkal teletűzdelt, kizárólag egy szűk csoportérdeket, és nem a népi németiséget képviselő, a nagynémet politikával rokonszenvező megmozdulás volt. A Magyarországhoz hűséges németeket tömörítő Hűséggel a Hazáért Mozgalom (Hűségmozgalom) 1943-ban alakult meg megkésett válaszként a Volksbundra. A megmozdulás a dualizmuskori egységes politikai nemzeteszmét hirdette és még a vegyes tannyelvű oktatást is elvetette. Ez a tény a Volksbund politikáját igazolta.

7.2. A szélsőséges népi német mozgalom és hatása az etnikai együttélésre

A világgazdasági válság, az átalakuló geopolitikai helyzet, az európai társadalmak polarizációja radikalizálta a népi németek vezetőinek új generációját: a Basch Ferenc vezette csoport előretörését hozta. Erős nemzetiségi törekvéseket fogalmaztak meg, teljes autonómiát, nemcsak kulturális, hanem önálló gazdasági szervezkedés szintjén is.

A Baranya-háromszög – Magyarországhoz történt visszacsatolása nyomán – a magyarországi népi német mozgalom egyik legaktívabb színterévé vált. A német lakosság körében azonban mindvégig kétellyel tekintettek a szélsőséges, lakosságot izgató szervezetekre. Ezek legnagyobb támogatási arányukat a német villámháborús politika sikereinek hónapjaiban élvezhették, de a fanatikusok és főleg a fiatalok lelkesedése (a hamis ígéretek következtében) csaknem a bukásig kitartott. Mi volt a Volksbund a német falvak egykori lakossága számára? Ez a kérdés számos, újabb lezáratlan kérdést vet fel, amire nem lehet egyértelműen válaszokat adni. Formailag törvényesen bejegyzett egyesület helyi csoportja, amely a falusi kulturális élet és a szervezkedés kereteit biztosította?

Az asszimilációt kiküszöbölő iskolarendszert és korlátlan nyelvhasználatot, a német identitást megőrző és követelő egyre inkább autonóm szervezet? A német nemzetiség alsóbb néprétegeinek, az agrárproletariátusnak, a kisbirtokosoknak gyámoltója, a mobilitás élesztője? Támaszt adó szervezet a magyarosítást helyben képviselő közigazgatással, iskolákkal, egyházzal szemben?

Az 1930-as években a jugoszláviai németek érdekeit az 1920-ban, Újvidéken alapított Schwäbisch-Deutscher Kulturbund (Sváb-Német Kultúrszövetség) képviselte. A Kulturbund megalakításakor a következő irányelveket tűzte ki maga elé: „A kultúrszövetség feladata a jugoszláviai német kisebbség szellemi, esztétikai, erkölcsi és társadalmi törekvéseinek helyes ápolása és nemesítése, valamint gazdasági és társadalmi jólétének hathatós előmozdítása.” Jelszavuk – „Államhűség és néphűség” – alapján a jugoszláv állam kereteiben, saját identitásuknak megfelelően szándékoztak életüket szervezni. A Harmadik Birodalom agresszív külpolitikai fellépése és a világ németségének egyesítési szándéka felszította az indulatokat a délvidéki, jugoszláviai németek és a többi nemzetiség körében. A Kulturbund kilépett eredeti elképzeléseinek hatóköréből és a szélsőséges német nemzetiségi mozgalom szolgálatába állt.

Szinte minden településen először a Kulturbund alakult meg. Taglétszáma Pélmonostoron és Baranyaszentistvánban a németség 100%-a. Baranyában 456 rendes tag mellett az egyesület nevében működő ifjúsági csoport 123 fiú és 96 lány tagot számlált. Baranyaváron a községben és a szőlőhegyen is létrejött egyesület, mintegy 70-70 fővel, a szőlőhegyi viszont már 1941 augusztusában feloszlóban volt. A jugoszláv uralom alatt az egyesületek fő célja a kisebbségi jogok kivívása és a szerb elnyomás elleni védekezés volt, azonban a Baranya-háromszögben a szervezetek kiépítésén kívül csak a német hadüzenet után fejtettek ki érdemi

tevékenységet. Ekkor a helyi vezetők a tagok között azt hirdették, hogy a visszacsatolt községek nem magyar, hanem német fennhatóság alá fognak kerülni. Az ebben a hitben élt lakosokat azonban nagy csalódás érte, amikor a várt német csapatok helyett a magyar honvédség vonult be.

A csalódásuknak hangot adó németek azt nyilatkozták, hogy számukra a magyar uralom is idegen uralom, ők csak „gazdát cseréltek”, és ha német fennhatóság alá nem kerülhettek, akkor nekik a régi szerb befolyás is elfogadhatóbb a magyarnál. Az efféle véleménynyilvánítások azért szüntek meg oly hamar, mert azzal nyugtatták a németeket, hogy a magyar uralom a Führer akarata volt, tehát ezért, és csakis ezért kell magukat a magyar törvények alá vetni. Követelték ugyanakkor a kisebbségi egyezmény (vagyis az 1940. aug. 30-án megkötött bécsi népcsoportegyezmény) teljes betartását. Dr. Mischung Konrád, Volksbund baranyai területvezetője az 1941. okt. 25-i, albertfalui beszédében megjegyezte: „Ha Horthy, Magyarország kormányzója azt akarja, hogy mi németek lojálisak legyünk Magyarországgal szemben, akkor nekünk több jogot kell adni, mint a magyaroknak, mert mi germánok vagyunk, és a kultúrát mi hoztuk Magyarországra, tehát mi joggal felettük érezzük magunkat.” (BML 31/el. 1941.). A lakosok között viszont sokáig az a nézet terjedt el, hogy az említett rendezés nem végleges, hamarosan Németországhoz lesznek csatolva. A trianoni országhatáron fekvő Sárok községben Léhn János és Barchet János kijelentette, hogy addig fogják az elégedetlenséget szítani a volksbundisták és a nem Volksbund tagok között, amíg forradalom nem lesz, hogy Hitler láthassa a rendetlenséget, és ez okot adjon neki a magyar terület német megszállására (BML ad. 4/el. 1941.). Egyedül Baranyaváron vélekedtek máshogyan, ahol – a német lakosság mellett – már a helyi kulturbundisták szerint sincs a Kulturbundnak létjogosultsága azáltal, hogy a magyarokkal egyenrangú állampolgárok lettek. Más községekben a Kulturbund tagok és nem tagok között kisebb nézeteltérések alakultak ki; a kulturbundisták azzal ijesztgettek és fenyegetőztek, hogy aki nem tag, az nem tagja a német népközösségnek sem, tehát a német megszállás után ki kell majd költözniük. (BML ad. 66/el. 1941.)

A Baranya-háromszög német nemzetiségű lakói a V.D.U. élére Lutz József, laskafalui földművest választották körzetvezetőnek, helyetteséül pedig Konrád Antal fakereskedő lett kinevezve. Lutz a német csapatok szerbiai megszállása miatt a szerbekkel tudatosan, mielőbb ki akart békülni, ennek bizonyítására 1941 augusztusában kérelmet adott be a német katonai hatóságokhoz Andrić Radoslav nyugalmazott szerb csendőr-alezredes német fogolytáborból való kiengedésének és hazatérésének elősegítésére. Andrić hazaengedése után a németek

minden alkalmat megragadtak, hogy minél barátságosabbnak tüntessék fel a német-szerb kapcsolatot (BML 31/el. 1941.).

A Kulturbund a magyarországi Volksbund mellett nem tudott egyértelmű szervezete lenni a német érdekek érvényesítésének, már 1941-től, a Délvidék részbeni visszacsatolása után fokozatosan adta át a teret a Volksbundnak, amelyet Magyarország miniszterelnöke, Darányi Kálmán, a szövetség 1938. november 26-i megalapításakor legitimált. A németiség ugyanakkor szinte teljesen megosztott volt abból a szempontból, hogy ki kulturbundista, ki volksbundista, vagy ki magyar, szerb, horvát stb. érzelmű. A Kulturbund felszámolását maga a Volksbund kísérelte meg, de az egybeolvadásuk csak részben történt meg, nem minden esetben lehetett pontosan elkülöníteni az egyes gyűlések vagy fontosabb események szervezőit.

A fokozódó politikai nyomás, elsősorban a Volksbund tevékenységének hatására kimutatható, hogy a Baranya-háromszög több településében etnikai alapon történt társadalmi kettészakadás. Az egyik oldalt a Volksbunddal, vagyis a Harmadik Birodalom eszméivel szimpatizáló csoportot jelentette, a másikat a hazájához hű, magyarbarát elemek jelentették, akik közé németek, horvátok és szerbek is tartoztak. A magas arányban német nemzetiséget tartalmazó falvakban volt megfigyelhető a jelenség, a háttérben majdnem minden esetben a magyar, vagyis a megszálló hatalom legitimitását, illetve a Baranya-háromszög területi hovatartozását megkérdőjelező indítékok álltak. A szélsőséges eszméket éltető szervezetek és egyének a többi nemzetiséget a gyakorlatban nem tisztelték, durva szavakkal vádolták, kiközösítették, gyakran erőszakosan léptek fel ellenük (BML M. kir. pécsi IV. csendőrkerület B. 9/3. 1941.).

A világháborús fordulat és főleg a háborús helyzet miatt kialakult nélkülözés kényszere hirtelen a nemzetiségek elleni izgatások lanygulását, esetenként a kibékülést is jelentette. A leglátványosabb ellentétet a visszacsatolás után természetesen a magyarokkal szemben tanúsítottak, de a szláv és zsidó lakosokat is kiközösítették. A zsidók száma a Baranya-háromszög zömmel kis népességszámú, községi településszerkezete következtében nem volt magas, ezért a konkrét, zsidó származású személyek elleni büntettek is alacsonyabbak voltak, de a gyűlések alkalmával a propaganda-beszédek szinte minden esetben antiszemita hangvételűek voltak. A magyar hatósági rendeletek és törvények elleni kibúvások egyik legtipikusabb esetei voltak a kulturbuntisták és a volksbundisták bojkottjainak.

A visszafoglalt Baranya-háromszögben 1941 októberében zajló népszámlálás szintén okot adott a nemzetiségi kérdés kiéleződésére. A Kulturbund tagjai – különösen Baranyában községben – a magyar érzelmű németek körében keltettek félelmet azon kijelentéseikkel, mely szerint, akik a népszámláláson nem vallják magukat németnek, azok nem tagjai a német népközösségnek és viselni fogják ennek következményeit. A szerb nemzetiségűeket is rá akarták bírni, hogy németnek vallják magukat, akikről feltételezték, hogy a magyarokhoz kötődnek, házaikra uszító szövegeket festettek. Megtörtént az is, hogy esküvő előtt a menyasszony apját megfélemlítették, hogy lánya nem mehet férjhez, ha magyar nemzetiségűnek vallja magát (BML 31/el. 1941.). Az idősebb német férfiak közül sokan elítélték a fiatalok túlzott törekvéseit, de egyáltalán nem tudták őket megfélemezni, sőt általában az idősebbek voltak kénytelenek a szélsőséges eszmékre fogékony ifjúsággal egyetérteni. A V.D.U. tagok gyakran alázták meg és kicsinyelték le a magyar katonákat vagy általában a magyarságot (BML M. kir. pécsi IV. csendőrkerület B. 9/3. 1941.).

1941/42 telén nagy javulást mutatott a magyar-német viszony, de a horvátországi történések miatt német-horvát ellentét kezdett kialakulni. Mindenütt lehangoltságot tapasztaltak. Eszéken a Kulturbund irányítja az élelmiszerezést, hónapok óta nem lehet kapni zsírt, húsfélét, tiszta kukoricaliszt kenyeret. Tekintélyes horvát nemzetiségű személyek várták türelmetlenül és reménytelenül Eszéken a felszabadító magyar seregeket. A munkásság mozgolódik a tartós élelmiszerhiány miatt, bármikor forradalom törhet ki. Ezt mind a németek rovására írták. Tudták ezt a drávaszögi németek is, akik a magyarországi rendet és a közellátás zavartalanságát a magyar kormány érdemének tekintik. Dél-Baranya hovatartozásáról egészen máshogy nyilatkoznak (BML 2/el. 1942.).

A villányi járás községeiben is megváltozott a lakosság hangulata. Márciusban az addig megszokott gúnyolódások, verekedések, ablakbeverések szünőfélben voltak. Több községben a volksbundisták alkalmat kerestek a magyar érzelmű lakossággal való kibékülésre: köszönnek, beszélgetnek, a szegényebbeket napszámba hívják. Itt a változást az SS-be toborzások után tapasztalták, és arra gyanakodtak, hogy a toborzások, ill. összeírások a kitelepítések előjelei. A főszolgabíró szerint azért is javult a hangulat, mert az ifjúsági vezetők és a felnőtt vezető személyek fiai sem jelentkeztek nagyszámban az SS-hez. Még a besorozottak között is voltak olyanok, akik visszamondták katonai szolgálatukat, és kibúvókat kerestek, hogy otthon maradhassanak (BML ad. 40/el. 1942.).

1942 februárjától, az SS alakulatokba történő toborzások megindulásától a dárdai járásban a viszonylagos nyugalom ugyanakkor megszűnt. Elsősorban a németsegen belül, a besorozottak (főleg V.D.U. tagok) és a toborzáson meg nem jelentek között történt látványos szakadás, de elszaporodtak a zsidók elleni fellépések is. A Kulturbund/Volksbund vezetőség márciusban, a besorozottak és a hozzátartozóik közötti nézeteltérések enyhítésére naponta, kisebb turnusokban behívták a családokat a Német Otthonba, ahol összetartásra buzdították őket. Különösen a vagyonosabb németek viselkedése változott meg, még a pélmonostori toborzáskor. A besorozottak kigúnyolták azokat, akik nem jelentkeztek.

Diel Dániel a május 25-i, baranyabáni beszédében ugyanakkor neheztelt a magyarokra, mert a visszacsatolás után a magyarság folytatta a svábok szidalmazását. Diel úgy fogalmazott, hogy a magyarok szerint a németek hazaárulók, mert magyar kenyeret esznek, „*de nemzeti kenyér nincs, csak, amiért megdolgoztak.*” A németek békére törekednek, tisztelik és becsülik az országot és vitéz Horthy Miklóst is. A legnagyobb egyetértésben akarnak élni, és csak azok ellen szándékoznak harcolni, akik a zsidóság szolgálatában állnak, mert a zsidóbérencek nevezik őket, németeket hazaárulónak. A kitelepítésről is csak mint zsidó találmányról beszélt. „*Hitler mondja meg maradnak-e vagy mennek. A háború győzedelmes befejezése után minden német ott lakhat, ahol akar.*” (BML 3182/1942.). Ugyanezen a napon, délután Laskafalun Diel említette, hogy Horthy és a magyarság is a németek oldalán áll és a kommunizmus leveréséért harcol (BML 3777/1942.). Baranyábanban a magyar érzelmű lakosságot – a beszédekben elhangzott tiszteletre és békére törekvés ellenére – állandóan zaklatták, a házaikat festékekkel leöntötték. Egyesek éjjelente riasztópisztollyal lövöldöztek, másnap pedig azt hangoztatták, hogy a volkbundisták lőttek rájuk (BML 2/el. 1942.).

Októberben a baranyabáni V.D.U. tagok a magyar törvényeket azzal a kifogással szegték meg, hogy rájuk azok nem vonatkoznak, mert az egész Dunántúlt Németországhoz fogják csatolni. Azt akarták ezzel és számos szerbek és sokákok elleni garázdálkodásukkal elérni, hogy a mintegy 70%-ban német többségű településen mindenki tagja legyen a Volksbundnak. A szerbeket azért félemlítették meg, mert szerintük a szerbek Jugoszlávia német megszállása óta nem jó szemmel nézik a V.D.U. embereit. A magyarokhoz hű németeket angoloknak, zsidóknak és csetnikeknek nevezik el (BML M. kir. pécsi IV. csendőrkerület B. 9/60. 1942.).

1943-ban lakossági zavargásokból is kevesebb esetet jegyeztek fel, az év végén, illetve 1944 elején Baranyaszentistvánon volt az átlagnál több bűncselekmény.

Az újabb, jelentős hangulatváltozás 1944. március 19-e után állt be, amikor Magyarországot megszállták a német csapatok. A Baranya-háromszög azokhoz a területekhez tartozott – a németiség magas aránya miatt – ahol rendkívül lelkesen fogadták az eseményt. Az eddigi híresztelések beteljesülését látták benne.

8. Következmények – a jugoszláviai németiség elűzetése, emigrációja a II. világháború utolsó hónapjaitól

Jugoszlávia németiségének negatív kimenetelű sorsát több tényező együttesen okozta. A németek kulturális egységét megteremtő Schwäbisch-Deutscher Kulturbund, illetve számos, külföldi szervezet munkája, anyagi támogatása, valamint az 1930-as évektől a német állam felélénkülő érdeklődése a kelet-közép-európai országok gazdasága és németisége iránt (EILER 2002). hozzájárult a kisebbség önbizalmának megerősödéséhez, politikai szerepének felértékelődéséhez (az ún. ötödik oszlop szerepét töltötte be a német kisebbség). Mindezt nagyban meghatározta Hitler hatalomra kerülése 1933-ban, a német nép egy államba tömörítésének ideológiája, és az ebből következő tényleges területi csatolások. A német népcsoport egy részének nemzetiszocialista eszmékkel történt megfertőzése magában a németiségben is törésvonalat okozott, mely főleg a többi népcsoporttal való együttélést (magyarok, szerbek, horvátok stb.) nehezítette meg, főleg a megszállt (Szerbia) vagy visszacsatolt (Baranya-háromszög, Bácska, Muravidék) területeken. Utóbbiakban a magyarországi Volksbund der Deutschen in Ungarn is számos hívet szerzett. A II. világháborús események a háború második felében és annak végeztével a jövőbeli kapcsolatok alapját, a németiség megítélését is jelentették.

Már a világháború éveiben megkezdődött a kelet-délkelet-európai németiség migrációja, kitelepülése (például 1939-40-től a balti németek Lengyelországba, Csehszlovákiába telepítése). Jugoszláviából a II. világháború folyamán 35.812 német települt ki – akik közül 15.008 fő gottschee-i, mintegy 17.000 pedig bosznia-hercegovinai, illetve horvátországi német volt – valamint 7%-ukat (mintegy 2500-3000 főt) a partizánok üztek el, illetve mintegy 70.000 német a Wehrmacht-ba történt besorozás során hagyta el a területet. Ez az ún. „Deutsche Heim ins Reich” vagyis németek hazatérése a Birodalomba nevű telepítési politika gyakorlata, célja pedig a meghódított német területeken az etnikai arányok megváltoztatása – értelemszerűen a német többség megteremtése – volt (KIMMINICH 1995). Zömmel önkéntes áttelepülők voltak, de a háború utolsó hónapjaiban ezekről a területekről is menekülniük

kellett. Őket a német szakirodalom a hazájukból elűzöttek közé (*Heimatvertriebene*) sorolja. Horvátország területéről 1944 végéig telepítették ki a németeket. Bosznia-Hercegovinából szintén a háború alatt, 1942 októberében települt ki a németek nagy része (HOFFMANN 1982). A bánási, bácskai és Schwäbische Türkei-beli németek tervezett kitelepítését az előrenyomuló szovjet csapatok megghiúsították, korábban a katonai igazgatás nem engedte a kitelepítést (OBERKERSCH 1989). A Vörös Hadsereg nyugati irányba történt előrenyomulása során a keleti fronton harcoló német csapatokkal együtt több helyen a német lakosság is elmenekült, részükre evakuálási tervet dolgoztak ki. Ez volt a jellemző a vizsgált területen többek között a Baranya-háromszögben. Máshol a szovjetek közeledésének hírére spontán migráció alakult ki, melyet a náci propaganda erősen ösztönzött. Jugoszlávia területéről ekkor kb. 200.000 fő, más adatok szerint 1945-49 között 287.000 fő (MÜNZ-OHLIGER 1997). menekült Németországba. Ez jóval magasabb, mint a Magyarországról kitelepülők (50-60.000 fő) száma, mely főleg annak köszönhető, hogy a Tito-partizánok még kegyetlenebb etnikai tisztogatást hajtottak végre.

A kaotikus állapotok a pontos létszám meghatározását nem teszik lehetővé, a legtöbb becslés nagyjából 200.000 főre teszi a szovjet katonai igazgatás, illetve jugoszláv partizán fennhatóság alá eső, hátramaradt németek számát. A németség kegyetlen bosszút állt a jugoszláv hatóság: nagy részüket munkatáborba internálták (WÜSCHT 1967). 1944 decembere és 1945 januárja között mintegy 40.000 németet a Szovjetunióba deportáltak, akiknek nagyjából a 16%-a veszett oda. A vajdasági etnikai tisztogatások során nem csak a németeket, hanem mindenkit, akit a partizánok árulónak vagy kollaboránsnak találtak, így zömmel magyarokat is kivégeztek. Pontos számuk a mai napig nem ismert. (MATUSKA 1993) Jugoszláviára a potsdami döntések nem vonatkoztak, ami azt jelentette, hogy Tito szabad kezet kapott a német kérdés megoldására. A vizsgált területen a németség nagy részét kiűzték, deportálták vagy kivégezték, de ez nem jelentette azt, hogy a németség a teljes államterületről eltűnt. (1948-ban Jugoszlávia területén már csak 56.800 német élt, 1953-ban 61.500-an vallották magukat németnek a népszámlálás során.) Az elűzetési akciók után a régi hazában maradók közül sokan önként Németországba távoztak, mert a megváltozott körülményekhez nem tudtak alkalmazkodni. A német szakirodalom őket nevezi kitelepülőnek (Aussiedler). A németek II. világháborús és háború utáni vérvesztése 121.209 fő, a háború előtti teljes német lakosság 23,1%-a (EBERL 1989).

8.1. A nyugat-német tartományok és a menekültkérdés

Ismeretes, hogy a II. világháború évei alatt, illetve az azt követő években, évtizedekben igen komoly Németországba irányuló bevándorlási hullám alakult ki. Így a háború utáni német belpolitika egyik legfontosabb kérdése ezen menekültek – akik zöme magát német nemzetiségűnek vallotta, és a náci Németország területi visszaszorulása, illetve bukása során az új államok javarészt szovjetbarát politikai berendezkedése következtében etnikai alapon kiutasításra került – integrálása lett. Köztes-Európában 1939-ben mintegy 17-20 millió német élt, akik a háború után mindegyik államban a „kollektív bűnösség” megtorló intézkedései alá estek (WIELAND 1968). A legtöbb menekült - Jugoszlávia területéről is (*10. táblázat*) - 1946-1950-ben érkezett főleg a brit és az amerikai zónába. A francia zóna kezdetben nem fogadott menekülteket. A szovjet zónába mintegy 3-4 millióan érkeztek, de közülük sokan a nyugati zónákba szöktek. A négy megszállási zóna között minimális volt a politikai egyeztetés, a menekültkérdésről azonban igen eltérő elképzelések születtek a különböző nemzetiségű megszállók részéről.

Szövetségi állam lévén, az 1949 utáni Nyugat-Németországban tartományonként igen eltérő menekültpolitika alakult ki. A Jugoszláviából elmenekült németek is az általánosan legnagyobb befogadó tartományoknak nevezhető Bajorországba, Baden-Württembergbe valamint Hessenbe érkeztek.

A Németország keleti határát jelentő Bajorország különösen fontos szerepet töltött be a menekültkérdés megoldásában, hiszen a szervezett transzportok és a spontán menekülők többsége is e tartományon keresztül vándorolhatott tovább. Az elhelyezendő menekültek arányszámát tekintve is Bajorország viselte a legnagyobb terheket. A vasúti transzportok fogadására hat határmenti fogadótábort alakítottak ki: Piding, Schalding, Furth im Wald, Wiesau, Hof és Neu-Ulm.

Bajorországtól eltérő Hessen helyzete, ugyanis nem határos a keleti területekkel. Ennek megfelelően csak egy fogadótábort hoztak létre, Bebrában. A tartományba közvetlenül nem érkeztek menekülttranszportok, csak Bajorországon keresztül, de e felvevőképessége már 1946-ra korlátozottá vált és a helyi lakosság sem volt hajlandó további menekültek fogadására.

Baden-Württemberg (1949 előtt Württemberg-Baden) a határmenti tartományokhoz képest viszonylag kevés számú menekültet tartott el. Csak Bajorországon, illetve Hessenen keresztül

érkeztek ide menekülttranszportok. Összesen 20 gyűjtőtábor működött a tartományban, de a legtöbb település a későbbi nagyszámú bevándorlás miatt kénytelen volt táborokat kialakítani (KOLB 1990).

10. táblázat: Az egyes jugoszláviai területekről kitelepült németek száma a letelepedés helye szerint

Származási terület	Jugoszláviai németek összesen	NSzK és Nyugat-Berlin	NDK és Kelet-Berlin	További európai országok	Európán kívüli területek
Bánság	77.379	62.002	518	10.538	4.321
Baranya-háromszög	9.146	7.333	721	921	171
Bácska	127.681	107.399	1740	12.169	6.373
Szerémség	39.665	27.761	631	9.399	1.874
További jugoszláv területek	113.477	60.368	1.185	41.616	10.308
Jugoszlávia	367.348	264.863	4.795	74.643	23.047

Forrás: Eberl, I. Die Donauschwaben, 1989. p. 151.

8.2. A Baranya-háromszög németségének migrációja

A Magyarországhoz tartozó Baranya-háromszögi németek migrációjának kezdete tulajdonképpen egy a Volksbund, illetve az SS és más fegyveres erők által előkészített és végrehajtott hasonló kitelepítés (evakuálás) volt. Ugyanakkor a terület elhagyása nem volt az egyes személyekre, családokra kényszerítve, gyakorlatilag önkéntes alapon történt. Az orosz katonák kegyetlenségéről, a németeken való bosszúállásról és a szövetségesek általi kitelepítésről szóló hírek azonban a legtöbb németet menekülésre ösztönzött. A távozás mellett döntők gyalog vagy bevagonírozva, javarészt a szovjet csapatok bevonulása előtt elhagyta otthonát, kivételt a kisebbségben élő – többnyire a nagynémet eszmékkel nem szimpatizáló, magyar- vagy délszlávérzelmű – németek jelentették, de az egykor jelentős német kisebbségű, illetve német többségű településeken is maradtak német családok. A levéltári források rámutatnak a Volksbunnal szimpatizáló és a magyarérzelmű németek közötti feszültségre. A náci ideológia főleg a fiatalok körében terjedt, így az egykor jelentős

német lakossággal rendelkező településeken – nem csak motivációs, hanem ideológiai okokból – többnyire az idősebb lakosság maradt otthonában.

A szovjet csapatok viszonylag nagy nehézségek árán tudtak csak átkelni a Dunán és behatolni a Baranya-háromszögbe, s így lehetővé vált, hogy a visszavonuló német csapatok a civil lakosság kitelepítését is megszervezzék. A kiskőszegi átkeléstől, 1944. november 18-tól Baranyakisfaludig – utcai harcokba keveredve – csak november 24-én értek az oroszok. Dárdát 27-én, Laskafalut és Kácsfalut 28-án vették be. November végére került a teljes Baranya-háromszög szovjet megszállás alá.

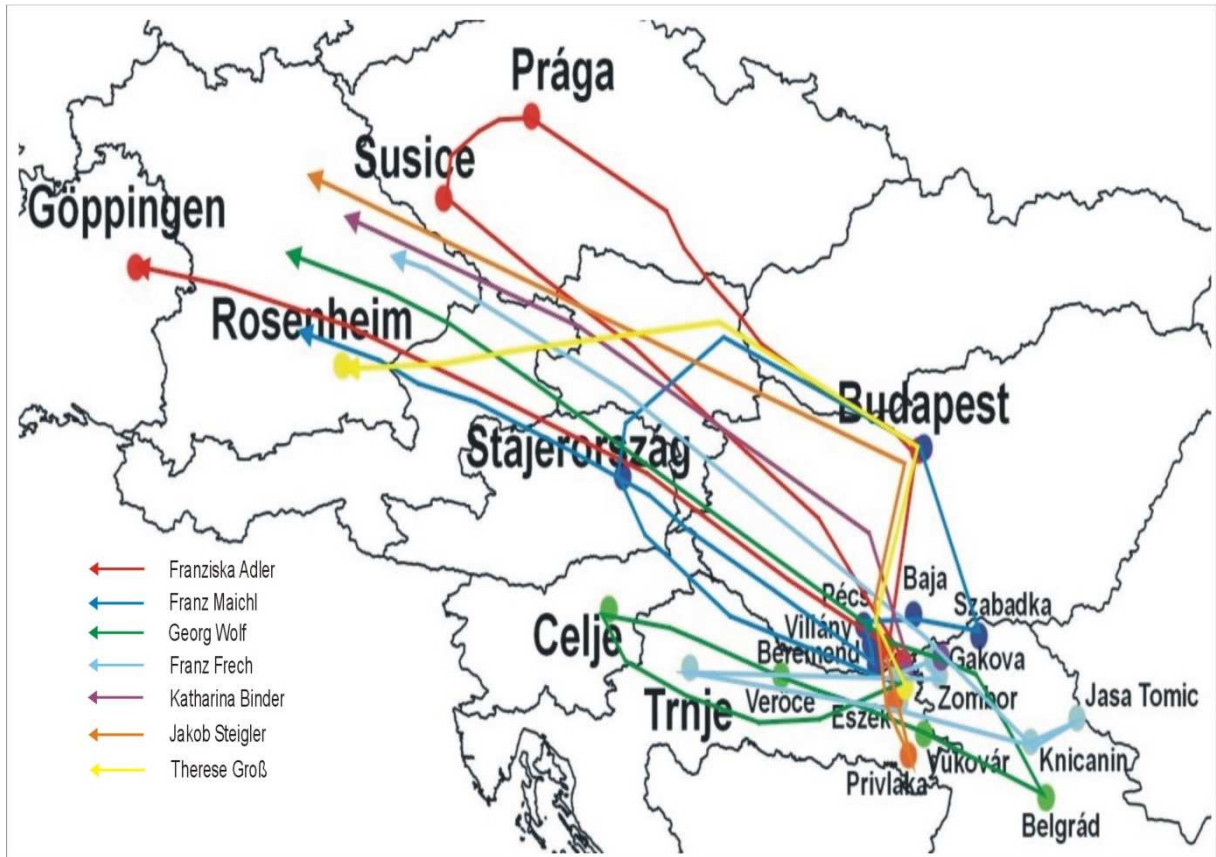
Több településen voltak harcok, amelyekben feljegyeztek német sebesülteket és halottakat (Baranyakisfalud, Dályok, Pélmonostor, Albertfalu, Karancs). A civil lakosság a harcokban általában nem vett részt.

8.2.1. Migrációs pályák az 1944 ősze - 1950-es évek eleje közötti időszakból

A jugoszláviai németek migrációjában az egyik legkevésbé ismert a háború utolsó hónapjaitól a Németországba letelepedés közötti (1944 ősztől az 1940-es évek végéig) terjedő időszak. Ezzel kapcsolatban az elsődleges és leghitelesebb források a személyes interjúk, beszámolók (a német integrációkutatásban is felhasznált ún. *Erlebnisbericht*-ek), melyek java része az 1950-es évek elejétől készült a Nyugat-Németországban letelepedettek körében. Az egykori Jugoszlávia területén a Baranya-háromszögi németek körében leginkább Johann Wüsch nevéhez köthető az elkészített interjúk nagy része. Napjainkban a bayreuth-i Lastenausgleichsarchiv őrzi ezeket a felvételeket, melyből válogattam néhányat, és eseteket mutatok be ezen időszak szövevényes migrációs pályáiról (15. ábra). Ahogy az 1950-es évektől megfigyelhető migrációnál, úgy itt is kiemelendő, hogy alapvetően az egyes egyének vagy családok sorsa igen különbözően alakulhatott.

Három-három baranyabáni és pélmonostori, illetve egy laskafalui német migrációs pályáját vizsgáltam. Mindhárom településen a német csapatok visszavonulásával lehetett leggyorsabban és legkorábban elhagyni a területet. A transzportokra többnyire a fiatalok szálltak fel, az idősebbek kezdetben igyekeztek az ingatlanokra, jószágokra vigyázni, de végül közülük is sokan elmenekültek. Az orosz csapatok átvonulása után a jugoszláv partizánok vették át a terület feletti irányítást.

15. ábra: Baranya-háromszögi németek migrációs pályája 1944 ősze – 1950 eleje között

Forrás: BA LAA Ost-Dok. 2 Nr. 399 alapján saját szerkesztés

1. Az 1944-ben a 40-es éveiben lévő, baranyabáni Franziska Adler férje a hadseregben szolgált, így három hajadon lánytestvérével élte át a háború végi megpróbáltatásokat. Szüleik 1944-ben a gakovói internálótáborban haltak meg. A három testvér a csehországi Sušice-be emigrált, de a háború után az amerikai csapatok repatriálták őket. Plzeňbe, az oroszok kezére kerültek, akik egy Lengyelországba induló vonatra utasították a három nőt. Ezt megtudva végül megszöktek. Ezután egy cseh katonai egység teherautóján Prágába kerültek, ahol egy Jugoszláviába tartó, rabokat szállító vonatra szálltak fel. A szerelvény Magyarország haladt keresztül mintegy 60 fogollyal, és a Budapest-Villány vonalon érte volna el a jugoszláv határt, de a magyarok megállították a vonatot és mindenkit egy villányi gyűjtőtáborba vittek, ahol 1945 nyarától 1945 novemberéig tartózkodtak. Ekkor mindenkit szabadon engedtek. Franziska Adler a közeli Bezedekre ment rokonaihoz, akiknek a házáat idő közben egy szerb család foglalta el, de az istállóban meghúzhatták magukat. Végül az 1946 májusában Bezedekről kiutasított németekkel

- együtt Németországba, a baden-württembergi Göppingenbe menekült. Férje olaszországi brit hadifogságba került, majd 1946 nyarán szabadult, és szintén Göppingenbe ment.
2. Franz Maichl, egy idősebb baranyabáni földműves azok közé tartozott, akik nem menekültek el a visszavonuló német csapatokkal. Az oroszok elől végül azonban többedmagával Ausztriába emigrált. Stájerország később orosz megszállás alá került, az oroszok pedig őket – jugoszláv állampolgárnak gondolván – visszautalták Jugoszláviába. 1945 májusában Budapesten át Szabadkára szállították, ahol jugoszláv partizánok vették át a szállítmányt és nemzetiségek szerint csoportosították a foglyokat. A németeket kaszárnyákba kényszerítették, majd két hét után a partizánok megengedték, hogy északi irányban Magyarországra távozzanak. Franz Maichl Bajára, onnan Pécsre, majd Villányba utazott volna, de magyar rendőrök megállították és kaszárnyába zárták. Hamarosan átadták egy szerb partizántisztnak, aki a villányi gyűjtőtáborba szállította. 1945 őszén egy szerb jószágkormányzó tanyájára került mint kényszermunkás. 1946 első felében szabadon távozható, majd Beremendre utazott. A németek 1946. májusi kiutasításával a magyarországi németekkel együtt került Németországba.
 3. Georg Wolf, egykori baranyabáni lakost 1944 szeptemberében hívták a német hadsereg utánpótlásegységébe. A kapitulálás után Celjében börtönbe került. Megpróbált átszökni Ausztriába, de nem sikerült neki. Elfogták, és 10-15 ezer fogoly társaságában a partizánok vezetésével meneteltették Vukovár irányába. Három hét alatt érték el gyalog Verőcét, ahol a betegeket kocsira tették, így érték el Vukovárt. Onnan egy bori bányába került, ahol 1948-ig dolgozott, végül elengedték. Belgrádba utazott, de nem hagyhatta el a várost, amíg meg nem kapta a jugoszláv állampolgárságot. Ettől vonakodott, ugyanakkor közben megtudta, hogy családja már Németországban van, így egy rabszállítmánnyal engedték, hogy Münchenbe utazott.
 4. Franz Frech pélmonostori lakos szülőtelepülésén érte meg a világháború végét. A bevonuló orosz csapatokat pár héten belül a jugoszláv partizánok váltották, akik összegyűjtötték a németeket. A nők végezték a földmunkákat. Ő farönköket szállított az erdőből és szenet rakodott a Duna partján. Lebetegedett, majd a gakovo-i munkatáborba szállították. Felépülése után egy Zombor melletti tanyára került, ahol 1945 szeptemberétől egy évig dolgozott. Ezután rövid időre a trenjei táborba került, majd Eszékre, onnan pedig a rudolfsnad-i (Knićanin) táborba. 1947 őszén Módosra küldték földet művelni. Közben többször módja lett volna a szökést megkísérelni, de felesége miatt nem merte megtenni. A tábor 1948. március 1-i felszámolásával szükségük lett volna a jugoszláv állampolgárságra, hogy munkát vállalhassanak, ami pedig feljogosította

volna őket élelmiszerjegyre. Azonban Németországban élő gyermekükhöz kívántak költözni. Végül 1952 februárjában kiutaztak.

5. Katharina Bindert Pélmonostoron szakították el a családjától. Egy gyűjtőtáborba került, ahonnan gyalog kellett az albertfalui táborba menniük, majd tovább Gakovo-ba. 1945 telén unokáival és sorstársaival átszökött Magyarországra. Végül Ausztriába emigrált.
6. Jakob Steigler pélmonostori lakos SS-hozzátartozóként került a Vinkovci melletti Privlaka-ra, egy horvát többségű településre, ahonnan 1944 októberében evakuálták a németeket. Vinkovci irányából Zágráb felé tartottak volna, de a partizánveszély miatt Eszéken és Pélmonostoron át jutottak Magyarországra, majd Ausztriába.
7. Therese Gross, laskafalu lakos a német transzporttal hagyta el szülőfaluját. 1944. augusztus-szeptemberében megjött az első német menekültserreg Windhorst és Adolfstal községekből, Boszniából, és 3 hétig maradtak Laskafalun. Miután a honvédek 1944. október 20-án feladták a községet, megkezdődtek az evakuálási előkészületek. A terv az volt, hogy mindenkit vonattal a Balatonhoz szállítanak, ott kell a háború végéig várakozni. Közben újabb menekültszállítmányok haladtak át a településen, de ezzel a transzporttal egy laskafalui német sem távozott. Az első kitelepülés 1944. november 7-én történt, amikor fiatalokat Alsó-Sziléziába szállítottak. A második transzporttal a kisgyermekes családok távoztak, őket Rosenheimbe vitték. Az utolsó szállítmány október 21-én indult, amivel Therese Gross is elhagyta Laskafalut. A bevagonírozást az erdőben végezték, mert az ellenség időközben megtámadta a vasútállomást. Több család visszasietett a házába, de őket nem várták meg.

8.2.2. Migrációs pályák az 1950-es évektől a teherkiegyenlítési akták alapján

A településeket aszerint vizsgáltam és csoportosítottam, hogy a németek milyen aránnyal voltak jelen az 1931-es jugoszláv népszámlálás adatai szerint. Az 1941-es népszámlálás települési adatairól nincsenek információk. Ennek alapján a következő állítható (*11. táblázat*).

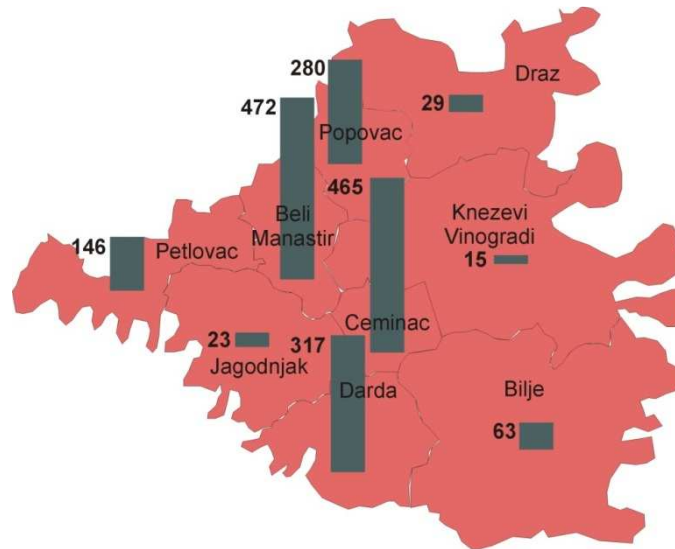
11. táblázat: A vizsgált települések csoportosítása a némettség arányának figyelembe vételével

Abszolút német többség (>50%)	Relatív német többség (nincs egyik etnikum sem abszolút többségben)	Nagyarányú német kisebbségi jelenlét (>25%)	Kisebb arányú német jelenlét (<15%)
• Baranyaszentistván (Petlovac) • Pélmonostor (Beli Manastir) • Baranyabán (Popovac) • Keskend (Kozarac) • Laskafalu (Čeminac) • Jenőfalva (Podravlje)	• Baranyakisfalud (Branjina)	• Bolmány (Bolman) • Benge (Sumarina) • Bellye (Bilje) • Dárda (Darda)	• Baranyavár (Branjin Vrh) • Dályok (Duboševica) • Csúza (Suza) • Hercegszőlős (Kneževi Vinogradi) • Kiskőszeg (Batina) • Kopács (Kopačevo) • Kő (Kamenac) • Nagybodolya (Podolje) • Petárda (Branjsko Petrovo Selo) • Torjánc (Torjanci) • Várdaróc (Vardarac) • Vörösmart (Zmajevac)

Forrás: saját szerkesztés

A vizsgált németek körében tapasztalt migráció lehetővé teszi, hogy bizonyos trendet és kategóriákat állítsunk fel, és a migráció sajátosságaira is rávilágítsunk. (31-34. ábra) Nem abszolút és éles határú kategóriákat állítottam fel, csak különböző eseteket, hiszen szinte minden egyénnek/családnak saját sorsa volt. A migráció mértékét, jellemzőjét a németek településen tapasztalt arányának függvényében vizsgáltam, és tendenciákat figyeltem meg. Megjegyzendő, hogy a Baranya-háromszögből elmenekült és Nyugat-Németországban letelepedett 7.333 fő (10. táblázat) közül csak kevesen adtak be teherkiegyenlítési kérelmet (16. ábra).

16. ábra: Ismert német teherkiegyenlítési akták száma a Baranya-háromszögből

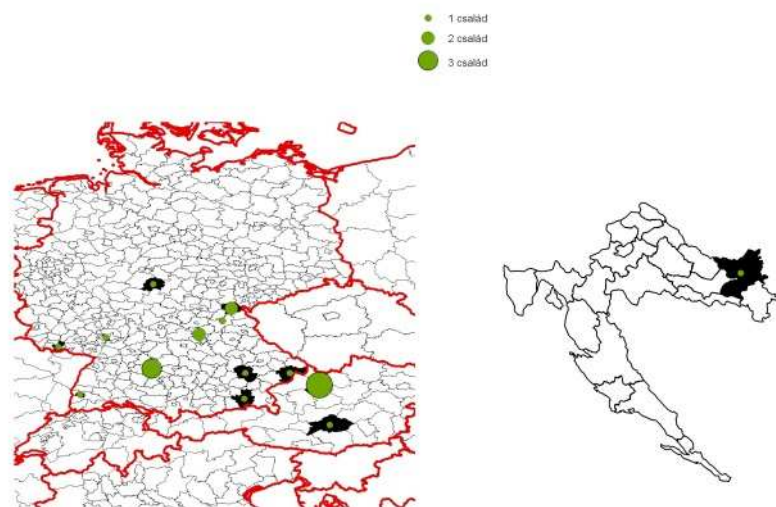

Forrás: Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv LINAS 2005 adatbázis alapján saját szerkesztés

I. 1931-ben abszolút német többségű településen élő németek migrációja – Jenőfalva példáján (17-18. ábra): Az 1940-es években egyesek jugoszláv munkatáborba kerültek, majd Ausztriában (Linz, Wels), illetve Németországban Bajorországban (Erlangen, Passau, Bayreuth, Hof) és Baden-Württembergben (Rechberghausen/Göppingen) telepedtek le. Az 1960-as évekre viszont a többség Baden-Württembergbe költözött (Göppingen, Sindelfingen, Mannheim, Karlsruhe) és a munkatáborból felszabadulók is Németországba emigráltak.

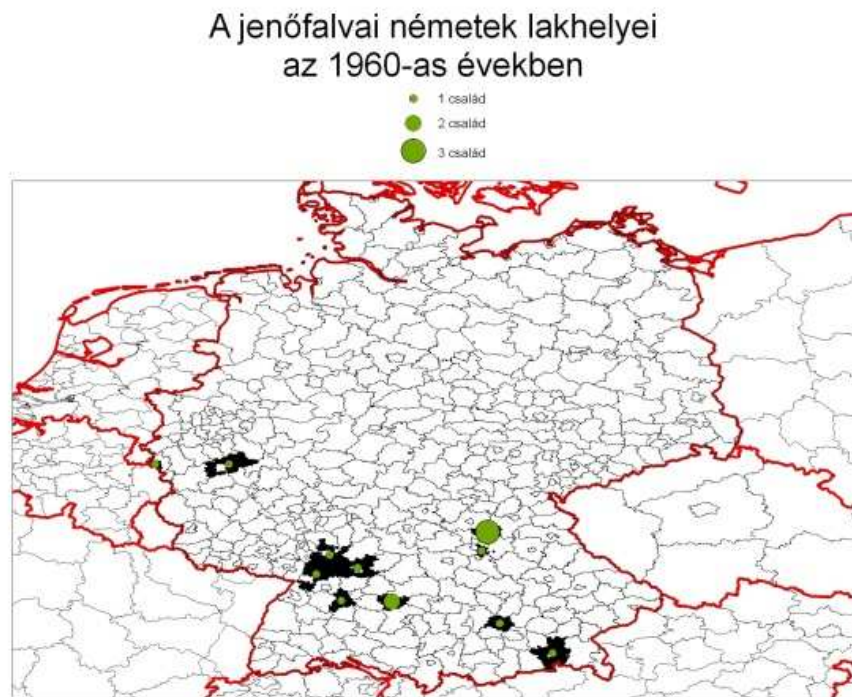
17. ábra: A jenőfalvai (Podravlje) németek lakhelyei az 1950-es években

A jenőfalvai németek lakhelyei az 1950-es években

Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

18. ábra: A jenőfalvai (Podravlje) németek lakhelyei az 1960-as években

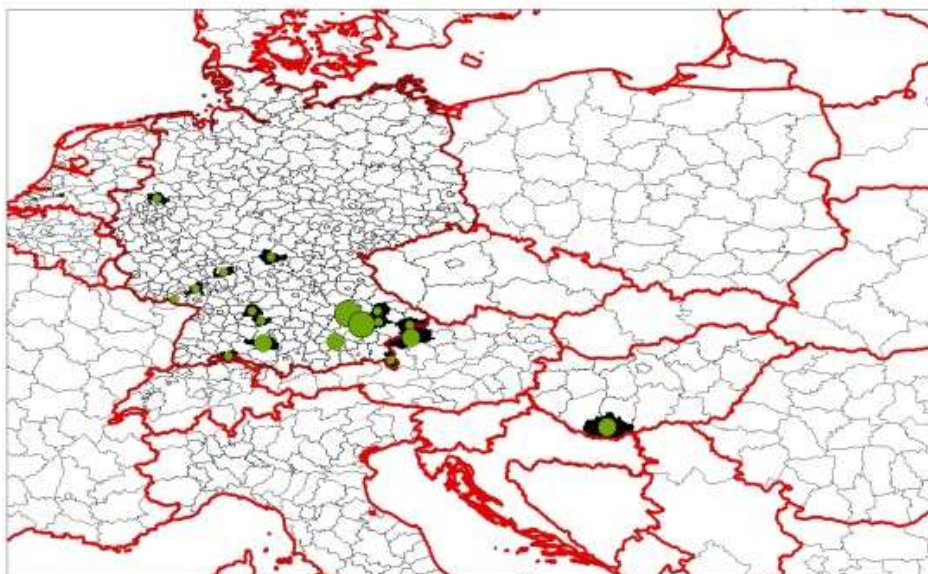

Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

II. 1931-ben abszolút német többségű településen élő németek migrációja– Pélmonostor példáján (19-20. ábra): Már az 1950-es években magas a Németországba – ekkor még nagyobb arányban Bajorország: München, Landshut „járásba” kiköltözők száma. Mellettük viszont kisebb arányban letelepedtek Baden-Württemberg, Rajnavidék-Pfalz és Észak-Rajna-Vesztfália területén is. Az 1960-as években jelentős migráció nem tapasztalható.

19. ábra: A pélmonostori (Beli Manastir) németek lakhelyei az 1950-es években

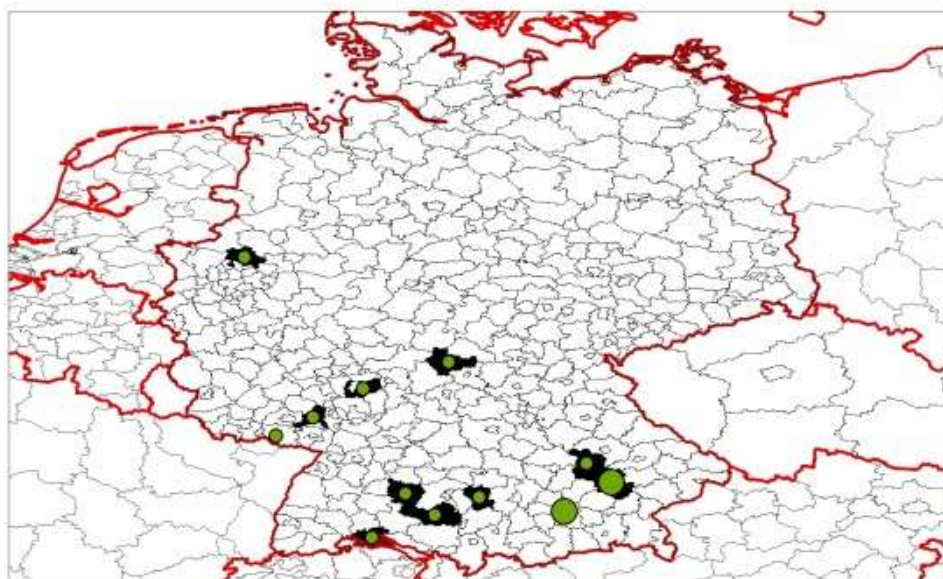
A pélmonostori németek lakhelyei az 1950-es években

Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

20. ábra: A pélmonostori (Beli Manastir) németek lakhelyei az 1960-as években

A pélmonostori németek lakhelyei az 1960-as években

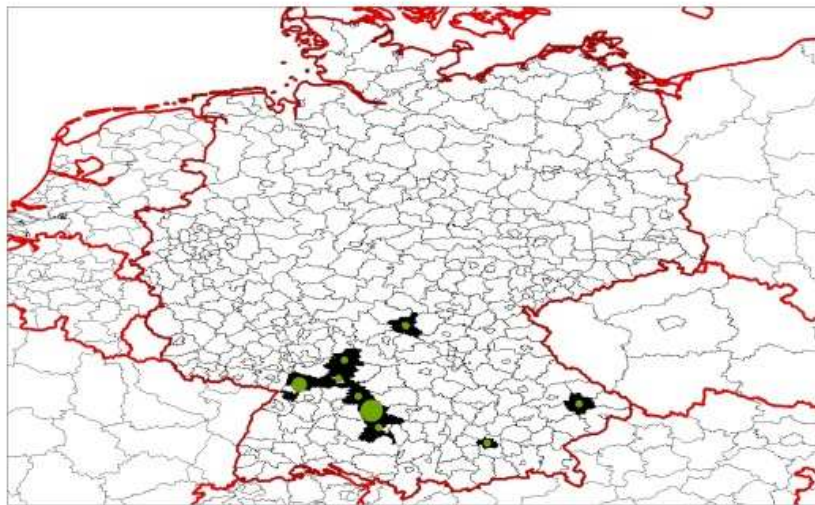
Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

III. 1931-ben relatív német többségű településen élő (egyik etnikum sincs abszolút többségben) németek migrációja – Baranyakisfalud példáján (21-22. ábra): Az 1950-es évekhez viszonyítva szintén nincs jelentősebb migráció az 1960-as években, viszont a németek többsége egy jól meghatározható sávban és nem szórványban telepedett le Baden-Württembergben (Salach, Uhingen – Göppingen, Karlsruhe és Dietenheim járásokban).

21. ábra: A baranyakisfaludi (Branjina) németek lakhelyei az 1950-es években

A baranyakisfaludi németek lakhelyei
az 1950-es években

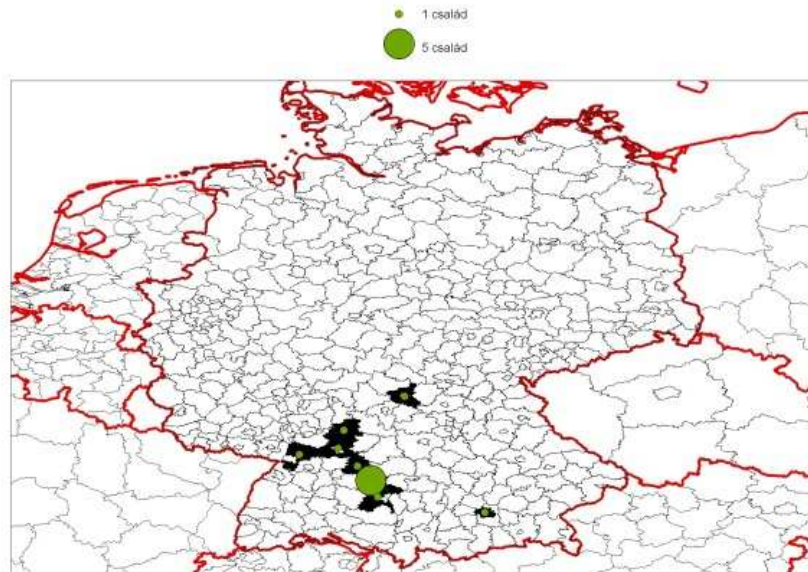
● 1 család
● 2 család
● 4 család

Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

22. ábra: A pélmonostori (Beli Manastir) németek lakhelyei az 1960-as években

A baranyakisfaludi németek lakhelyei
az 1960-as években

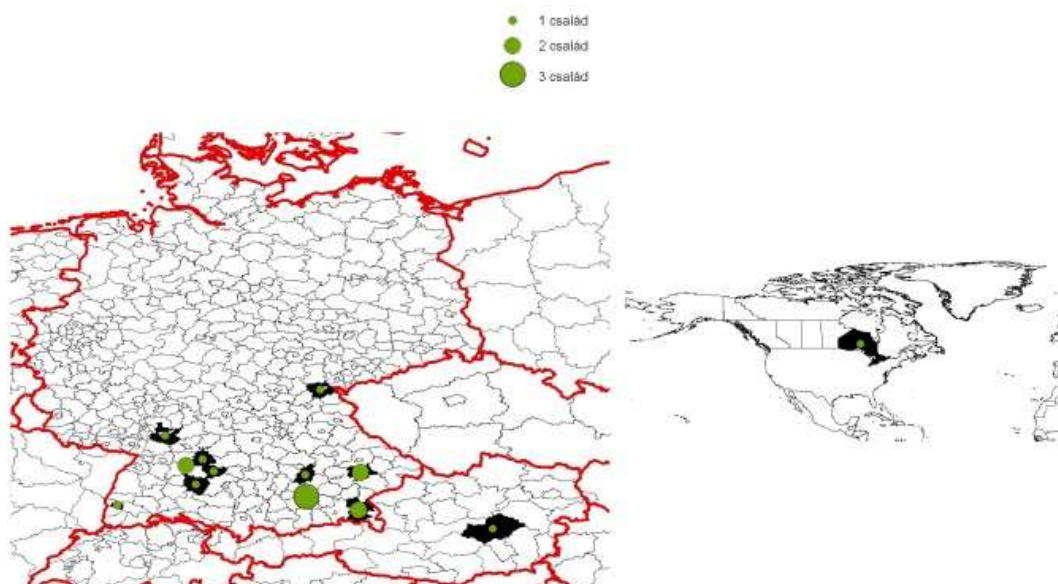

Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

IV. 1931-ben jelentős német kisebbségű településen élő németek migrációja – Dárda példáján (23-24. ábra): Az 1950-es években a többség Bajorországban és Baden-Württembergben telepedett le, de egy család a tengerentúlra, Kanadába (Kitchener, Ontario) vándorolt ki. Az 1960-as években Ausztráliába (Melbourne), valamint az USA-ba is eljutott egy német család (Cleveland, Ohio). Egy család ugyanakkor, vélhetően korábbi jugoszláv munkatáborból felszabadulva a Baranya-háromszögben (Laskó) telepedett le.

23. ábra: A dárdai (Darda) németek lakhelyei az 1950-es években

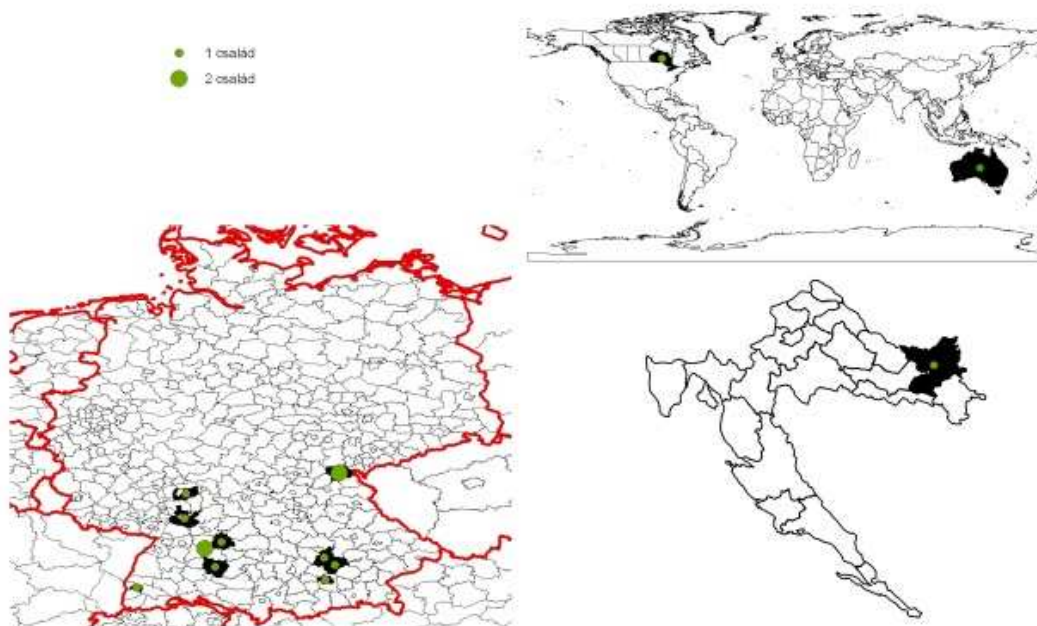
A dárdai németek lakhelyei
az 1950-es években

Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

24. ábra: A dárdai (Darda) németek lakhelyei az 1960-as években

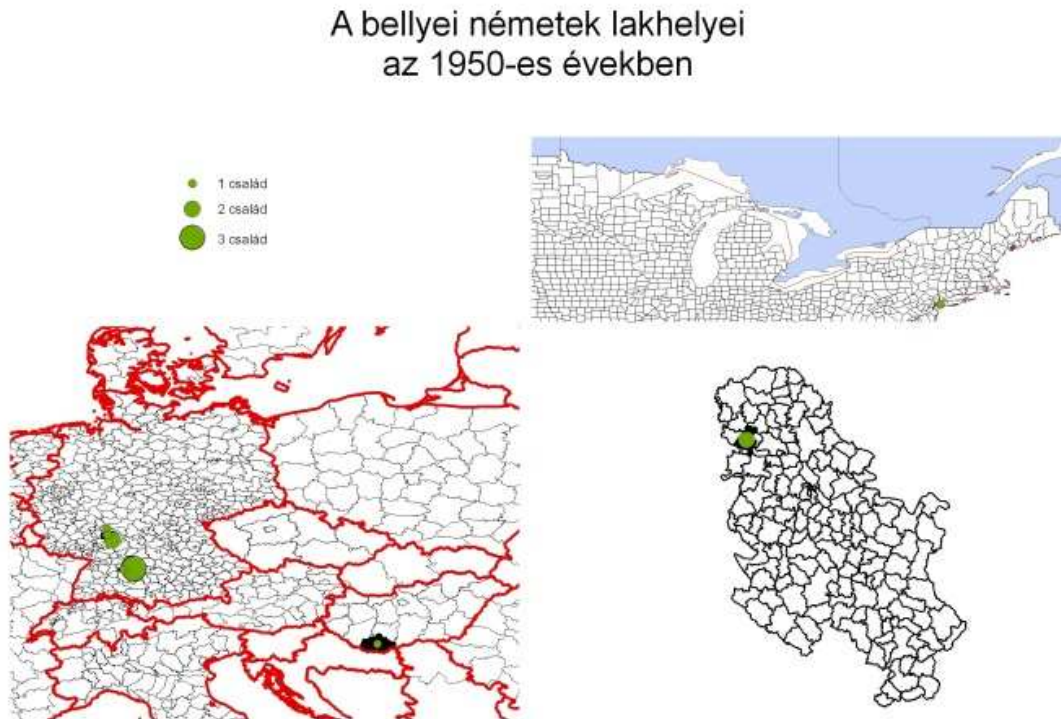
A dárdai németek lakhelyei
az 1960-as években

Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

V. 1931-ben jelentős német kisebbségű településen élő németek migrációja – Bellye példáján (25-26. ábra): Az 1950-es években Baden-Württembergben (Göppingen) és Hessen-ben (Hebstahl), Magyarországon Baranya megyében (Siklós), a tengerentúlon az USA keleti partján (New Rochelle/New York), valamint a Vajdaságban (Silbas) telepedtek le bellyei németek. Az 1960-as években, vélhetően szintén a jugoszláv munkatáborból felszabadulók telepedtek át Magyarországra (Hercegszántó).

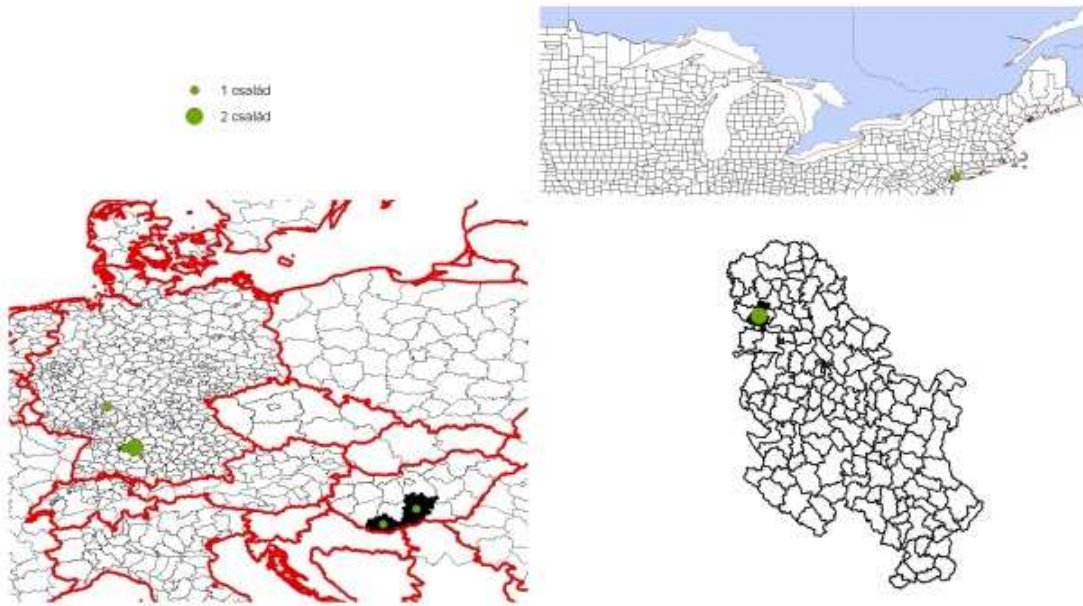
25. ábra: A bellyei (Bilje) németek lakhelyei az 1950-es években

Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

26. ábra: A bellyei (Bilje) németek lakhelyei az 1960-as években

A bellyei németek lakhelyei
az 1960-as években

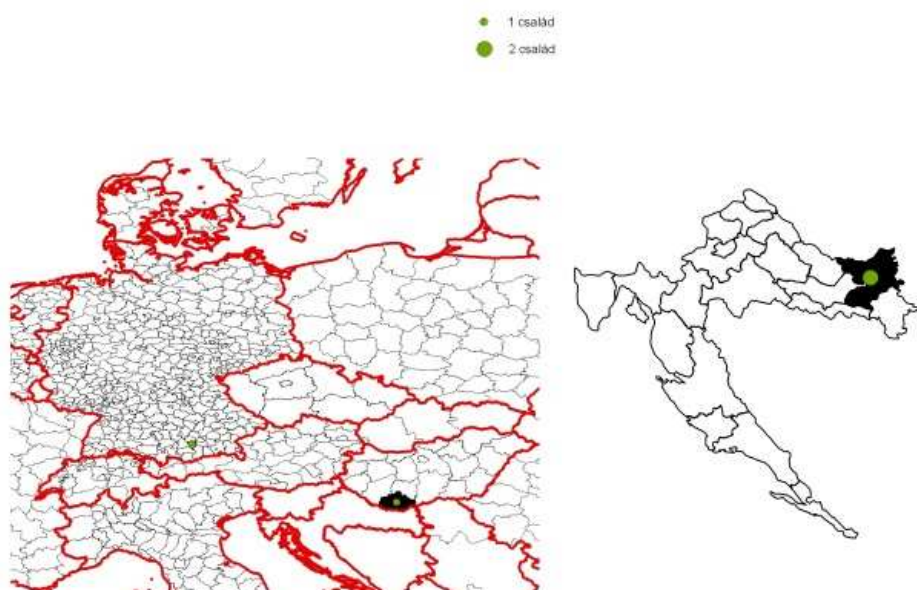

Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

VI. 1931-ben 15% alatti német jelenlétű településen élő németek migrációja – Nagybodolya példáján (27-28. ábra): A németek jelentős része nem költözött ki az 1950-es években Németországba, hanem lakóhelyén vagy annak tágabb környezetében (Magyarország, Mohács) élt. Az 1960-as években viszont megjelentek Németországban, később kitelepülőként Baden-Württembergben (Sinsheim) és Bajorországban (Starnberg) is.

27. ábra: A nagybodolyai (Podolje) németek lakhelyei az 1950-es években

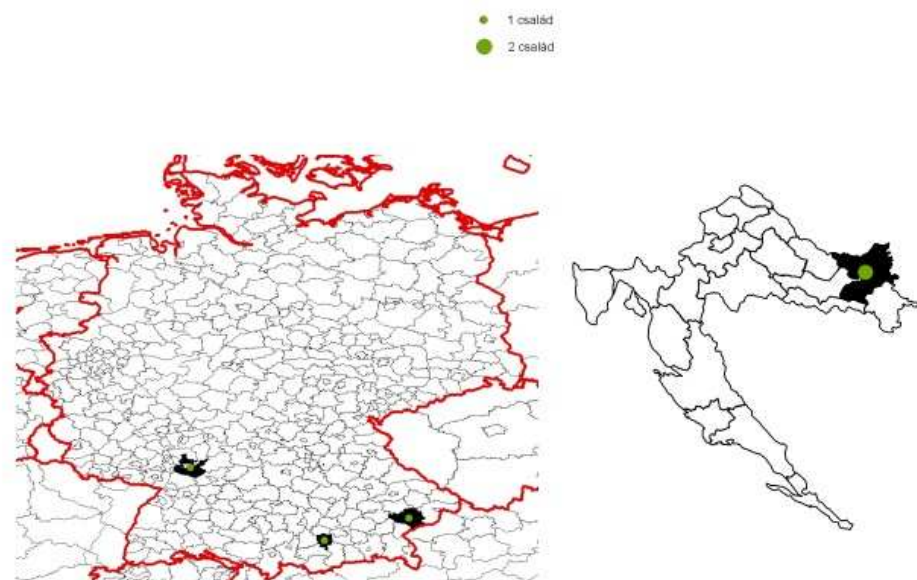
A nagybodolyai németek lakhelyei az 1950-es években

Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

28. ábra: A nagybodolyai (Podolje) németek lakhelyei az 1950-es években

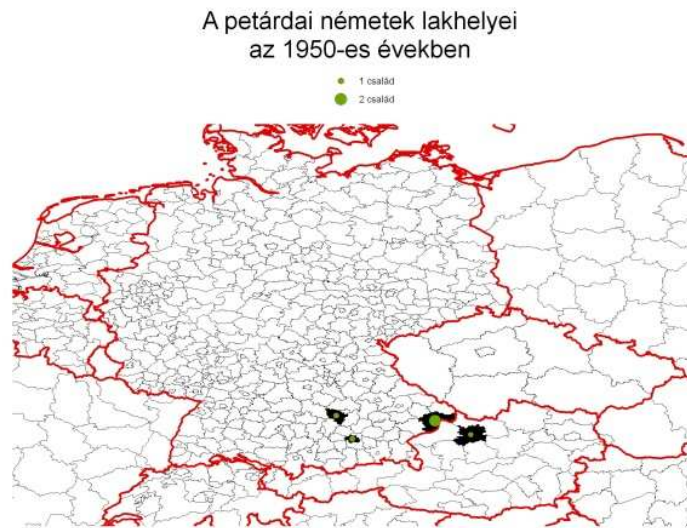
A nagybodolyai németek lakhelyei az 1960-as években

Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

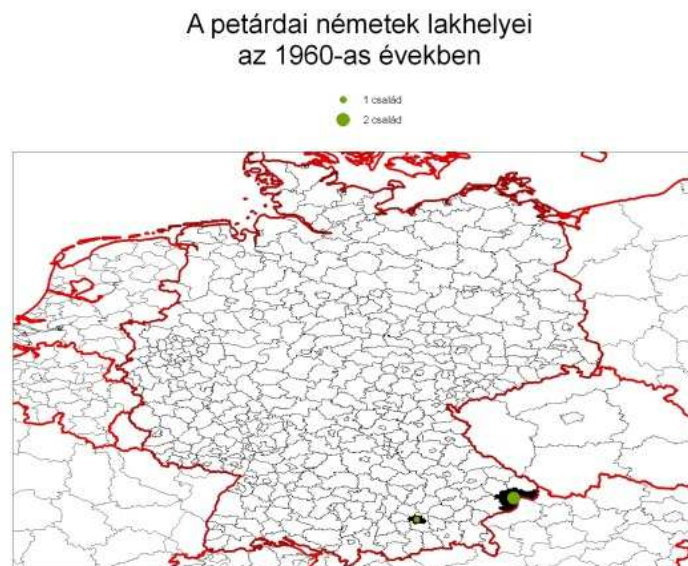
VII. 1931-ben 15% alatti német jelenlétű településen élő németek migrációja – Petárda példáján (29-30. ábra). Petárda horvát többségű település, mindössze néhány német család élt csak itt. 1944 előtti arányukat figyelembe véve, viszonylag kevesen hagyták el szülőföldjüket. A kivándorlók Ausztriában (Wels) és Bajorországban (Passau, Neuburg a.d. Donau) telepedtek le.

29. ábra: A petárdai (Baranjsko Petrovo Selo) németek lakhelyei az 1950-es években

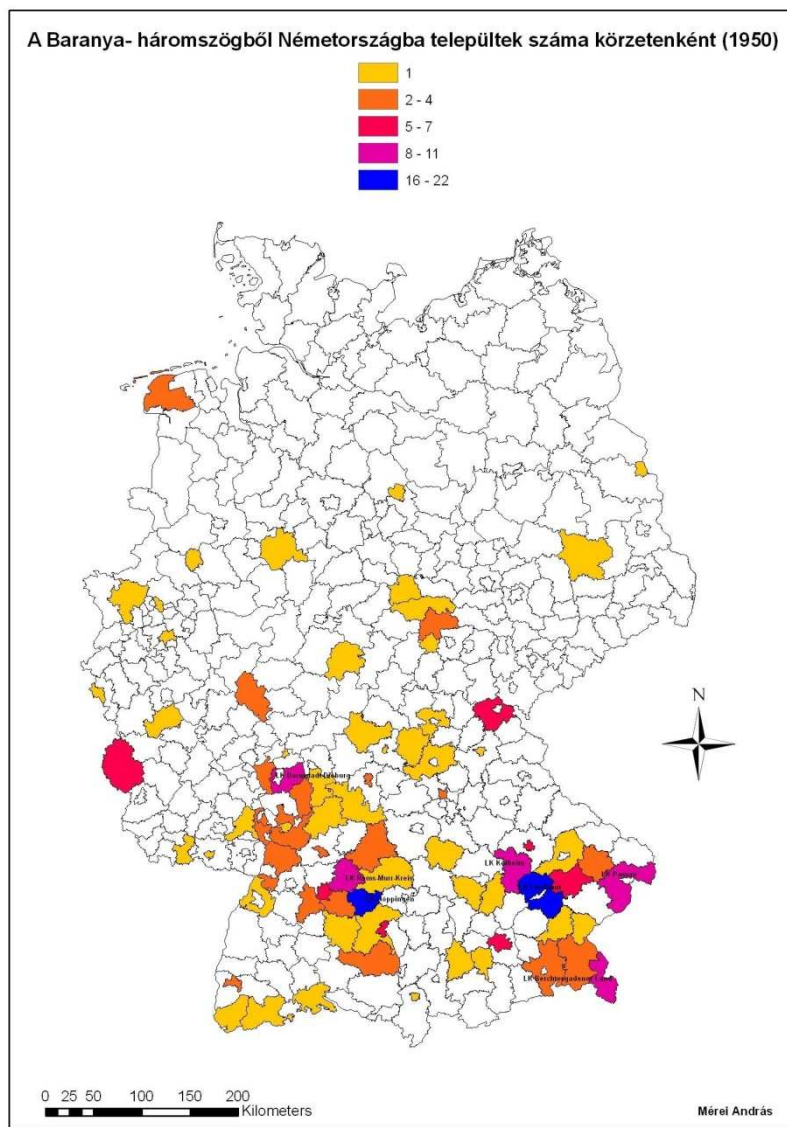
Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

30. ábra: A petárdai (Baranjsko Petrovo Selo) németek lakhelyei az 1960-as években

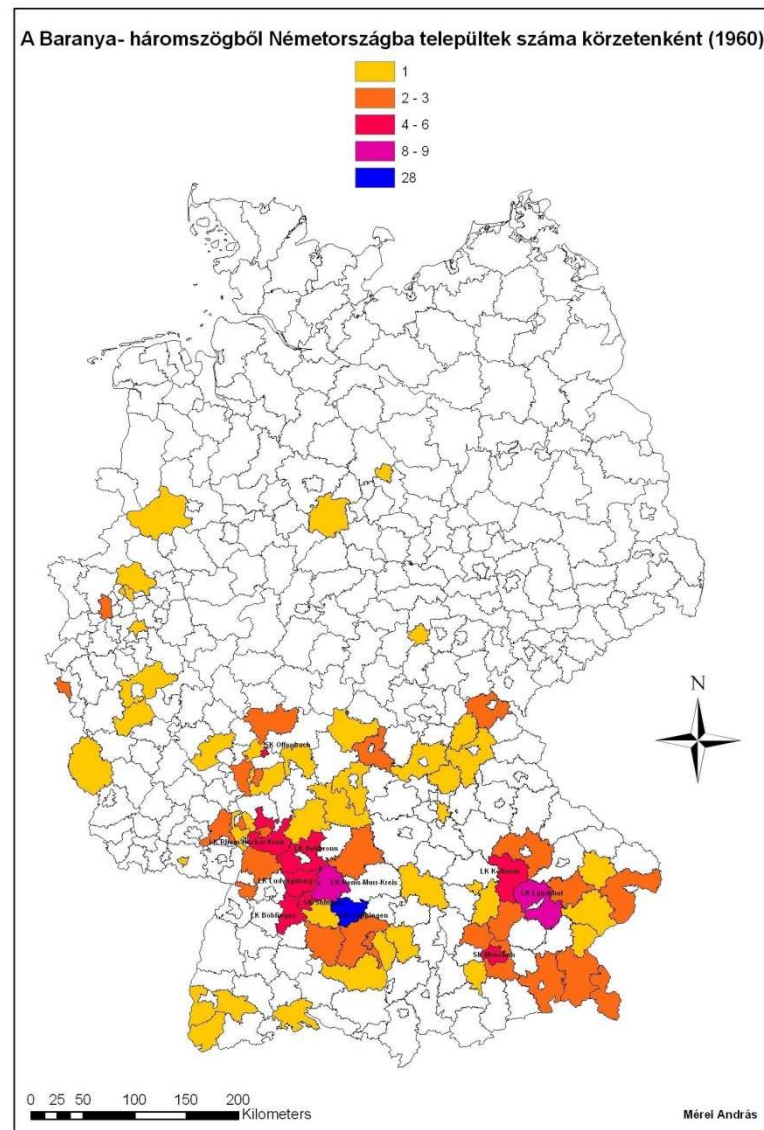
Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

31. ábra: A Baranya-háromszögből kitelepülők területi eloszlása az 1950-es években

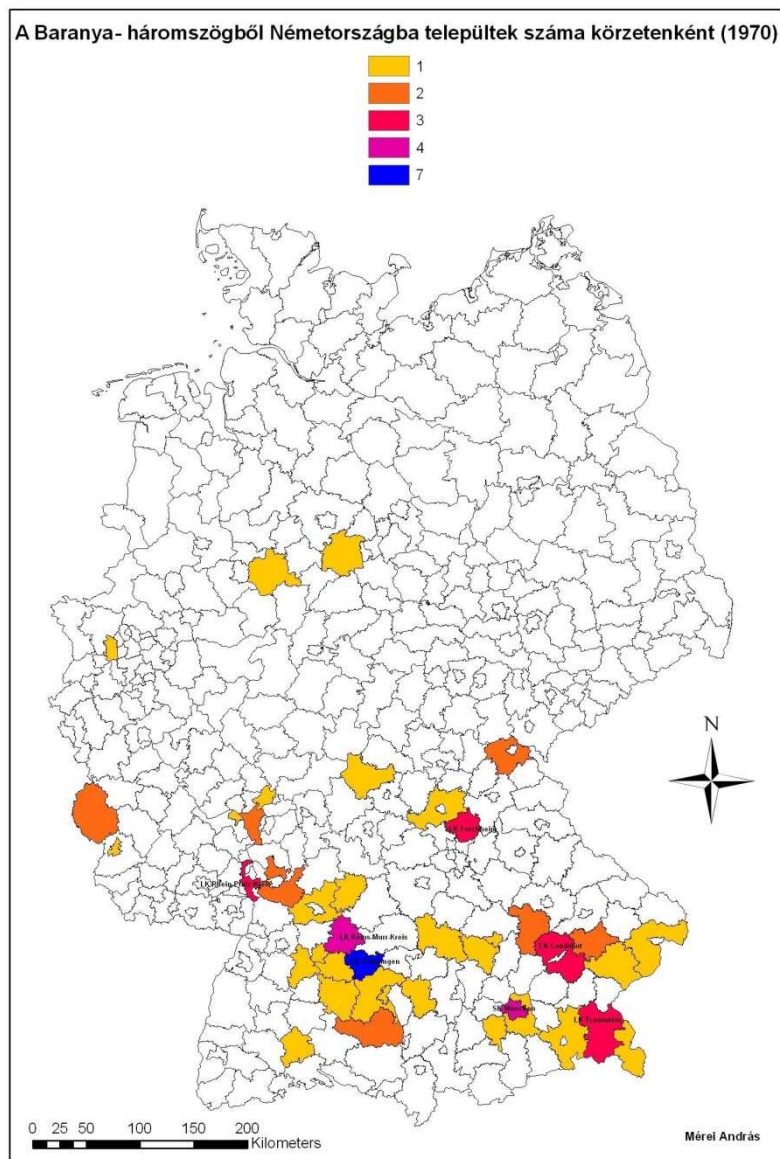
Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

32. ábra: A Baranya-háromszögből kitelepülők területi eloszlása az 1960-as években

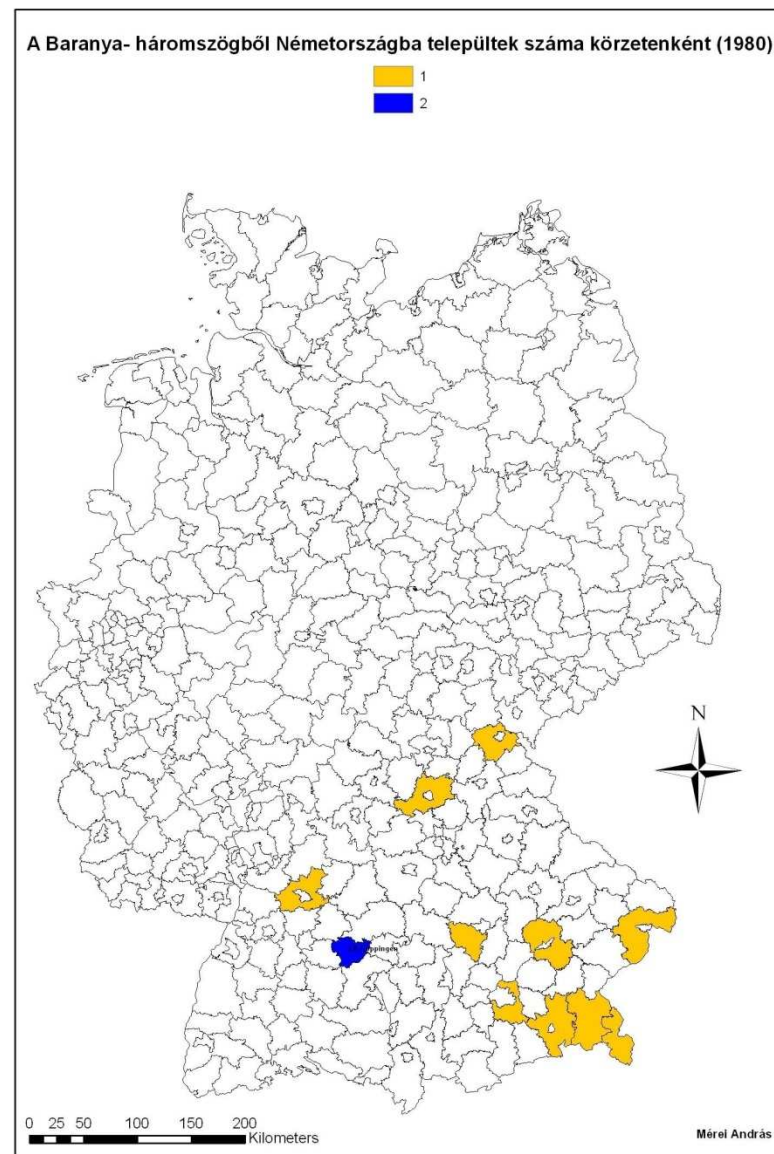
Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

33. ábra: A Baranya-háromszögből kitelepülők területi eloszlása az 1970-es években

Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

34. ábra: A Baranya-háromszögből kitelepülők területi eloszlása az 1980-as években

Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

Az elmenekült észak-bátskai németek németországi beilleszkedésével kapcsolatban részletes kutatást Mayer János készített (MAYER 2001).

Általánosan elmondható, hogy a Nyugat-Németországba áramló menekültek számára rövid időn belül kellett az egzisztenciális lehetőségeket megteremteni. Noha a menekültek egyes csoportjai életkoruk, szakmájuk, korábbi vagyoni helyzetük szerint rendkívül különbözőek voltak, de az új hazában történő megjelenés pillanata mindannyiuk számára elszegényedést, ún. szociális deklasszációt eredményezett (MAYER 2001). Az alapvető, elsődleges cél a szociális felemelkedés megteremtése, vagyis a munkahely megtalálása, otthonuk megteremtése volt. A német gazdaság iparosodásának felgyorsulása következtében a legtöbb esetben nem volt kézenfekvő a korábbi tevékenységet folytatni, legtöbbször ezért más gazdasági ágban kezdtek el dolgozni, vagyis egy kényszerű és szociális átrétegződésen esettek át. A szociális lesüllyedéssel leginkább veszélyeztetettek a korábbi földművesek voltak, vagyis a Jugoszláviából elmenekült németek zöme. Az iparban való elhelyezkedés a korábban mezőgazdasági tevékenységet folytatók számára lehetetlenné tette az otthoni szociális struktúra megteremtését. Az egyes tartományok különféle hitelekkel, támogatásokkal igyekeztek a paraszti rétegnek a földhöz jutásban segíteni, de alaptőke híján ez a gyakorlatban kevésbé mutatkozott meg. A mezőgazdaságon belül is gyors fejlődés volt tapasztalható, a modernizáció során az agráriumban foglalkoztattak száma fokozatosan csökkent, ami a vidéki társadalom szerkezetében okozott változásokat.

Másrészt a menekülteket legnagyobb számban fogadó tartományok gyors gazdasági átalakuláson estek át: Bajorország, mely hagyományosan kevésbé volt iparosodott, mint Baden-Württemberg, felzárkózott e tekintetben, és ezzel egyidőben a mezőgazdaságban dolgozók aránya lecsökkent (LANZINNER 1996). A németországi népszámlálási adatok már az 1950-es években kimutatták, hogy a menekültek között a szekunder szektorban dolgozók száma magasabb, az önállóan vállalkozók és a hivatalnokok száma alacsonyabb a lakosság többi részénél. A menekültek több mint fele a textil- és ruhaiparban, gépgyártásban, gépjárműgyártásban talált munkát. Nagy számban dolgoztak a fa-, és fémfeldolgozásban. A felsorolt iparágak foglalkoztatták a menekültek mintegy kétharmadát. Az ipar területi koncentrációjában is komoly változások mentek végbe. A hagyományos bajor ipari központok (München, Nürnberg, Augsburg stb.) mellett megjelentek kisebb, új centrumok pl. Felső-Bajorországban, melyek a menekültek letelepedésének területi folyamatait befolyásolták. Ma is vita tárgyát képezi, hogy a „német gazdasági csoda” segítette-e ezt vagy fordítva, a

gazdasági fellendülés feltétele volt-e a nagyszámú menekült iparban történő elhelyezkedése (EBERL 1993).

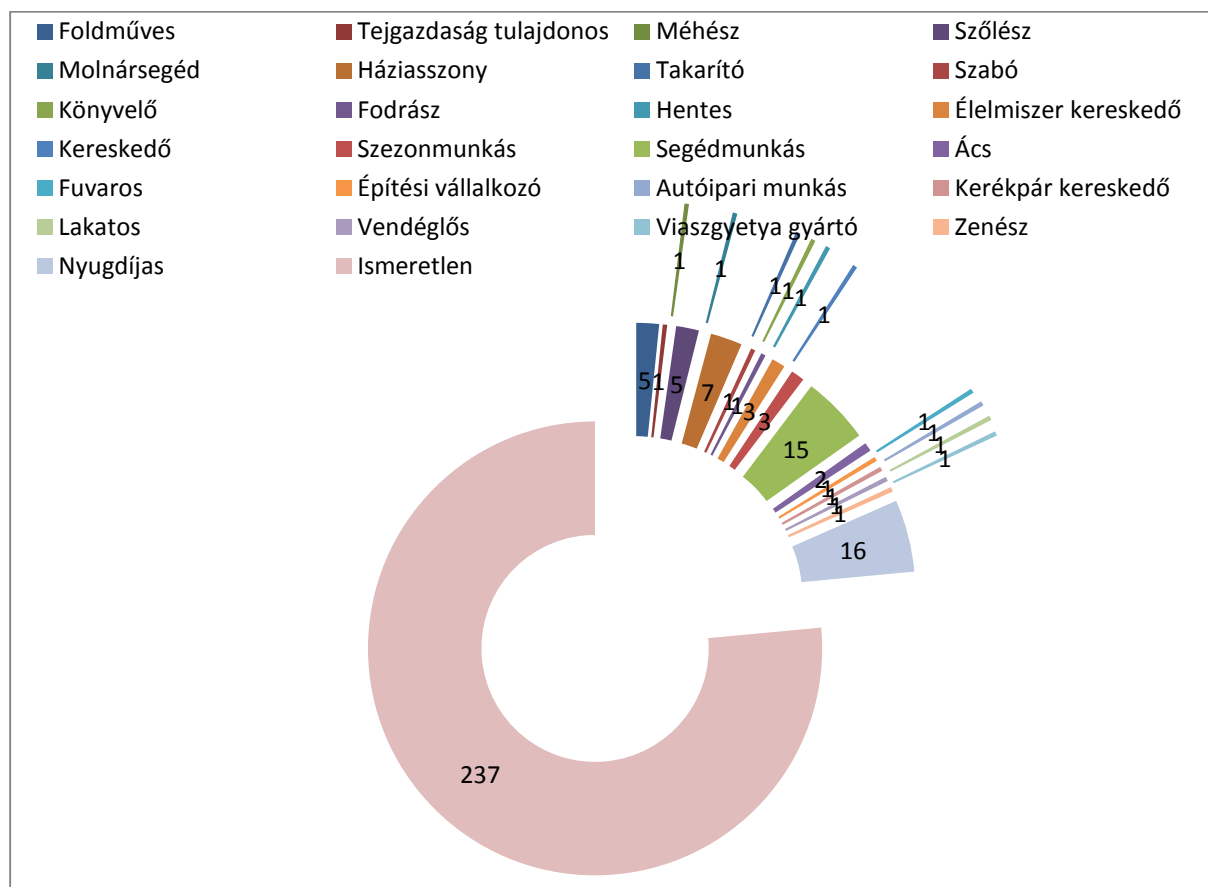
A hagyományos város-vidék között meglévő gazdasági szerkezetbeli különbségek 1950-es évek második felétől kezdtek csökkenni, ezért elmosódtak a határok a vidéki paraszti és városi, gyáripari munkási rétegek között. Ez nagyban összefüggött a vidéki ipari központok megjelenésével, illetve a közlekedési hálózat fejlődése a munkahelyváltást is felgyorsította (SCHILDT – SYWOTTEK 1993).

A menekültek korcsoportok szerinti összetételét vizsgálva láthatóak bizonyos generációs különbségek. Az idősebbek, főleg a paraszti rétegből jövők a gyáripari munkát kevésbé becsülték, számukra degradáló volt, ezért számuk is alacsonyabb volt e munkakörökben. Sokkal inkább jellemző volt rájuk a könnyűiparban és az élelmiszeriparban való elhelyezkedés, ahol, mint betanított munkást alkalmazták őket, de sokan nem tudtak az új körülményekhez alkalmazkodni. Az elmenekült fiatalok Németországban átképző kurzusokon vehettek részt, így az olyan új szakmákban is jól tudtak érvényesülni, mint a gépgyártás, vagy autógyártás. Egyben ez volt az a generáció, mely számára a teherkiegyenlítés bizonyos kárpótlást jelentett.

A Baranya-háromszög németiségére is igazak ezek az állítások. Jól látható, hogy lecsökkent a földműves foglalkozásúak száma (90-ről 51-re), ezzel párhuzamosan pedig megnőtt az iparban foglalkoztatottak aránya (35-36. *ábra*). A szakmát nem tudok természetesen csak segédmunkásként tudtak elhelyezkedni. A nők ekkoriban még többnyire háziasszonyok voltak, vagyis a háztartást vezették, kivételesnek számított, ha nő szakmával rendelkezett. Nők leggyakrabban a földművelésben és az állattartásban dolgoztak. A fiatalabbak a kitelepülés után el tudtak az iparosodó német városok üzemeiben helyezkedni segédmunkásként, de az idősebbeknek erre már nem volt lehetősége, többnyire valamilyen nyugdíjat kaptak. Ezt az is indokolhatta, ha az illető beteg lett, ami a megpróbáltatások, a nélkülözés és a menekülés kényszere miatt bizonyára gyakori volt.

A Baranya-háromszögből a tengerentúlra emigrálók igen változatos foglalkozásúak voltak. Vörösmartról egy kádár és egy finomműszerész családjával New Yorkba és a Washington állambeli Snohomishba, illetve egy dárdai kőműves és családja a kanadai Ontario államban fekvő Kitchenerbe, egy biljei szakács szintén New Yorkba költözött már az 1950-es években. Az 1960-as években több dárdai német család ismeretlen németországi lakhelyéről Amerikába (Cleveland, Kitchener) és Ausztráliába (Melbourne) vándorolt. A családfők ácsok,

36. ábra: A Baranya-háromszögből kitelepült németek foglalkozása a kitelepülés után

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

8.3. A bosznia-hercegovinai németség migrációja

A besszarábiai, dobrudzsai és bukovinai németek kitelepítésekor már felmerült a boszniai németek hasonló evakuálása is a Jugoszláviában is tevékenykedő VoMi részéről, de a tervet elvetették Jugoszlávia felbomlásával, valamint a részben a Német Birodalomba történt beolvasztása után, hisz a németség sorsa jobbra fordulni látszott és ellentmondásba is került volna a náci eszmékkel.

A helyzet a partizánháború kialakulásával lett egyre reménytelenebb, az usztasa-partizán ellentét mellett a partizánok szemében a németek mint megszálló hatalom az ellenség oldalán szerepeltek (BENKEN – BENKEN 1995).

1941 őszén, miután a laibach-i és gottschee-i németek által lakott területek olasz közigazgatás alá kerültek, majd az itt élő németeket Dél-Stájerországba telepítették, került újra előtérbe a boszniai németek kitelepítésügye. 1942 nyarán megindultak a tárgyalások Németország és Horvátország között, s végül 1942. szeptember 30-án megkötötték a német-horvát kitelepítési szerződés. Ugyanakkor a német lakosság Windthorst, Adolfstal (Rudolfstal), Troselje Vrbas-völgyi, illetve Brčkoban és Száva-völgyi településekben maradhatott két évvel tovább az eredeti szállásterületén. A tényleges kitelepülési parancs a felsorolt településekbe 1944. szeptember 22-én érkezett.

A VoMi már jóval ezelőtt megkezdte a boszniai kitelepítési tervet előkészíteni. A végrehajtás a VoMi, az Einwanderungszentralstelle (EWZ) és a Deutsche Ansiedlungsgesellschaft (DAG) feladata volt. A tényleges műveleteket a Lackmann-féle, Slavonski Brod-ban állomásozó kommandó végezte, ami a szerbiai németek telepítéséért is felelős volt, mely akció során mintegy 2900 népi németet telepítettek ki 1941 decembere és 1942 januárja között Lublin környékére, Lengyelországba (12. Táblázat).

12. táblázat: Települések Bosznia-Hercegovinában és Horvátországban, melyekről a németeket kitelepítették

Kitelepítési körzet központja	A körzetbe tartozó települések
Zágráb	Pos. Krupa, Karlovac, Kostajnica, Kutina, Lipovljani, Petrinja, Rude, Samobor, Selište, Sisak, Novska, Brnjani, Velika Bršljanica, Mala Bršljanica, Disik, Mlinska
Banja Luka	Banja Luka, Bos. Gradiška, Königsfeld (Dubrava), Karlsdorf (Vrbaška), Podgradci, Prijedor
Glogovac-Prnjavor	Glogovac Schutzberg, Šibovska, Šitnes, Teslić, Prnjavor
Derventa	Bos. Brod, Bos. Šamac, Božinci, Derventa, Doboj, Gradac, Korače, Polje, Svilaj, Vrbovac, Vojvoda, Kvaternik
Bjeljina	Bjeljina, Branjevo, Lukavac, Schönborn, Tuzla, Ugljevik
Szarajevó	Begov-Han, Dubrovnik, Jajce, Mostar, Szarajevó, Zavidovci, Zenica

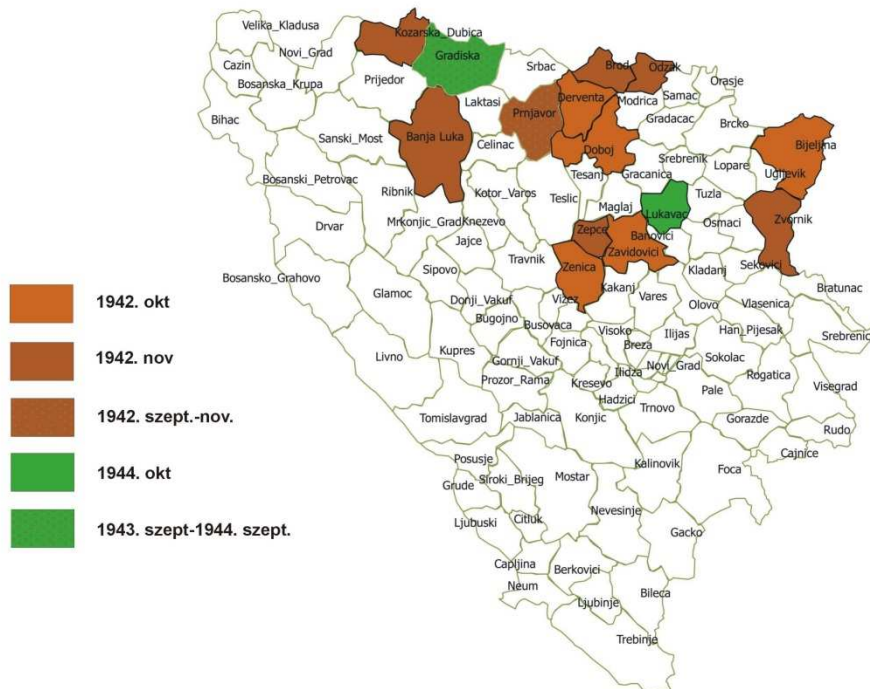
Forrás: Hoffmann, F. 1982.

Mivel a kitelepülők csak személyes tárgyakat vihettek magukkal, a hátrahagyott birtokok és ingóságai értékének becslését a német és a horvát fél közösen végezte. Ez jelentette az alapot a II. világháború utáni kárrendezésekhez.

A kitelepítés 1942. október 6-án valósult meg. A 18370 kitelepülésre összeírt személy közül csak mintegy 17900-an lettek a transzporttal elszállítva.

A teherkiegyenlítési aktákban bevallott elűzés dátuma ezzel szemben azt mutatja, hogy egyes családok önként elhagyták a területet 1942 októbere előtt, míg mások csak jóval később, a vajdasági menekülőkkel egyidőben távoztak. (37. ábra)

37. ábra: A vizsgált bosznia-hercegovinai németek kitelepülésének (kárelszenvetésének) időpontjai opstinánként

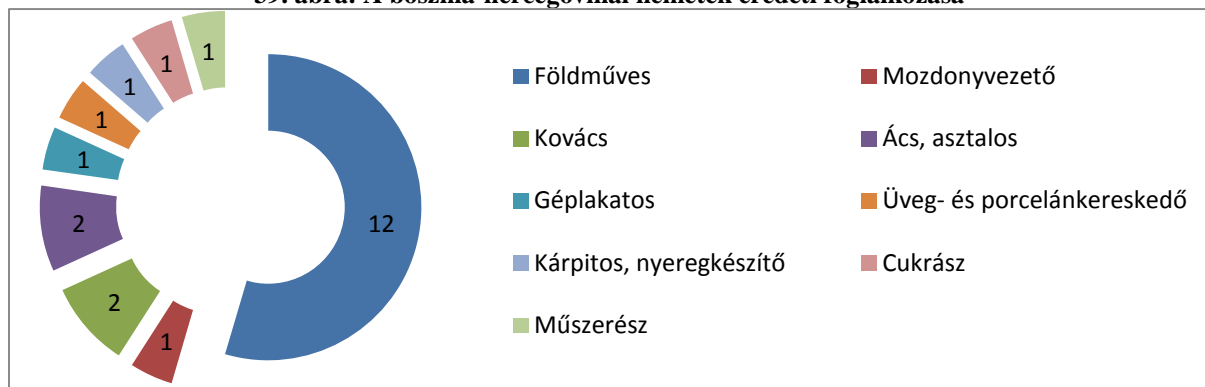
Forrás: Teherkiegyenlítési akták (Lastenausgleichsarchiv, Bayreuth) alapján saját szerkesztés

A szerelvények két-három napos különbséggel haladtak Zágrábon át Bécsbe, majd a Breslau (Wrocław) – Litzmannstadt (Łódź) vonalon. Németországban már e tömeg megjelenése előtt is élt, nagyjából 1200 fő boszniai német. Litzmannstadtban a VoMi tábora működött, melyben a népi németek ideiglenes szállásai voltak kialakítva. A többségük itt érte meg a háború végét.

Németország kapitulációjával a boszniai németség – akik zöme Lengyelország, Csehország (Sudetengau), Szlovénia területén élt ekkor már – a megszálló csapatok elől menekülni kényszerült. Sokan közülük munkatáborba kerültek, melyek egészen az 50-es évek közepéig is működhetek (noha hivatalosan 1948-ban számolták fel őket). 1948-tól kezdődtek a meg az NSZK-ban a kártérítések rendezésére a bizottságok felállításai (Lastenausgleich), amikortól a birodalmi márka (RM) átválthatóvá vált német márkára (DM). Gyakran az egyház is támogatását nyújtotta a németországi letelepedéshez (pl. evangélikusok részére). Bosznia területéről a legtöbb német Gradiška opstinából, azon belül Nova Topola településről 411 fő és Prnjavor opstinából, az egykori német településről, Schutzbergről (282 fő) költözött az NSZK-ba, és nyújtotta be a teherkiegyenlítési kérelmet. (38. ábra)

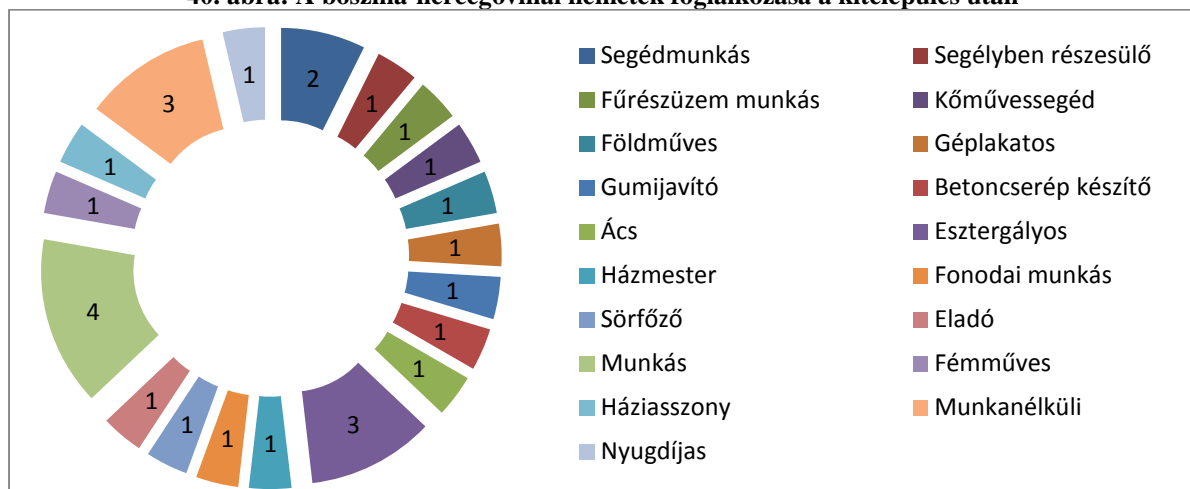
– megtelepedtek, de ugyanúgy megjelenik a rajnavidék-pfalzi Bitburg és Meyen is. Az egykori Szovjet Megszállási Zónába is kerültek boszniai németek, közülük egy prosarai család az 1950-as években Berlinből Böblingenbe, egy petrovo poljei család az 1960-as években pedig Westerholtból Bambergbe szökött át. A hátramaradtak száma viszonylag alacsony a boszniaiak esetében, a teherkiegyenlítési akták tanúsága szerint a vizsgált személyek közül senki nem került munkatáborba. Ha megvizsgáljuk, hogyan változott a boszniai németek foglalkoztatása, társadalmi státusza, jól látható, hogy a Mayer János által leírt (MAYER 2001), az észak-bácskai németek körében tapasztalt társadalmi deklaszáció látszólag kevésbé sújtotta a boszniai németeket (39-40. ábra). Legszembetűnőbb a földművesek más, főleg szekunderszektorbeli elhelyezkedése. Jól látható, hogy nem kizárólag az általában tehetősebb értelmiségi réteg vándorolt a tengerentúlra, a boszniaiak esetében valamennyien földművesek voltak eredetileg.

39. ábra: A bosznia-hercegovinai németek eredeti foglalkozása

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

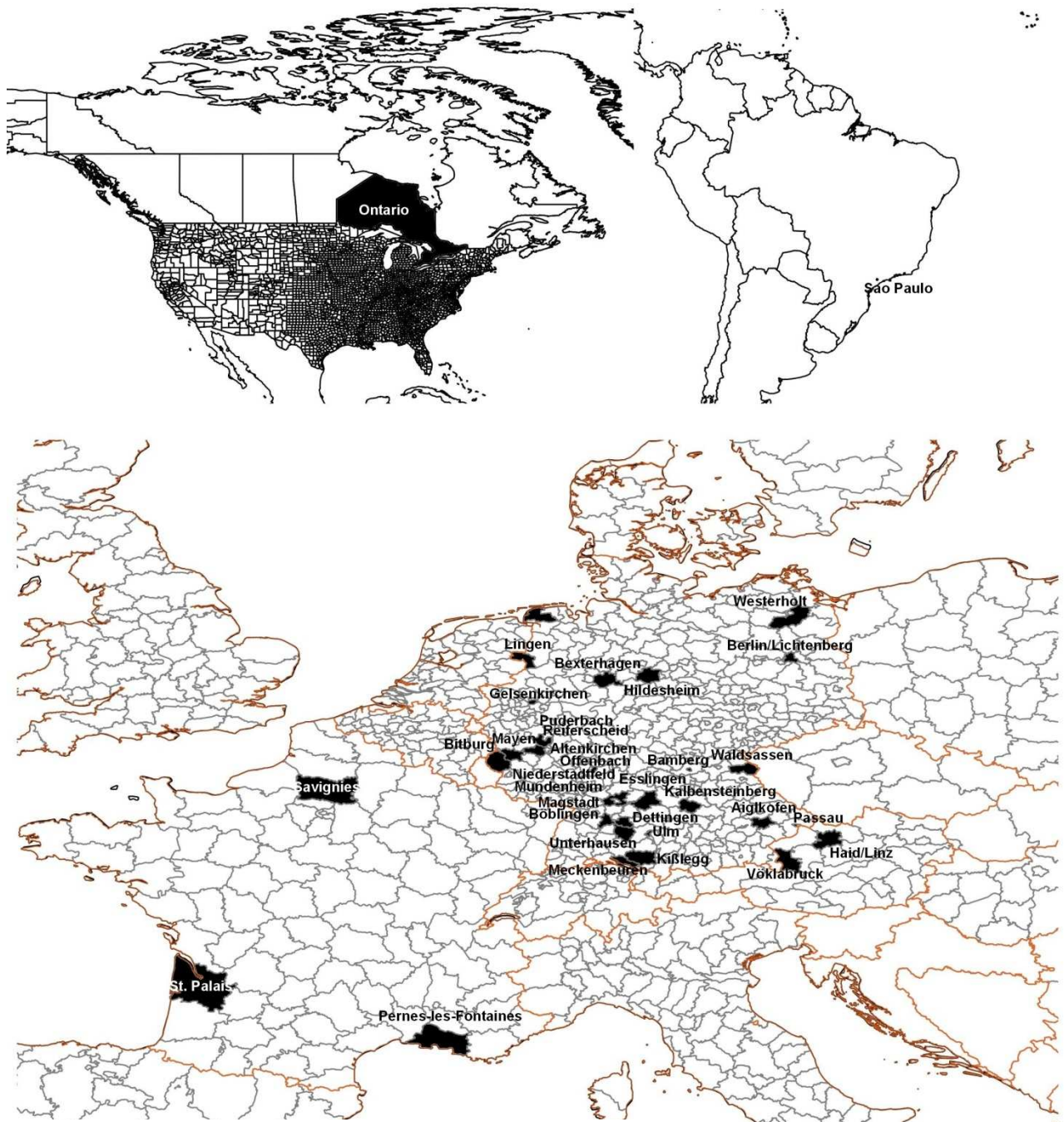
40. ábra: A bosznia-hercegovinai németek foglalkozása a kitelepülés után

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés :

41. ábra: A Bosznia-Hercegovinából kitelepült németek lakhelyei az 1950-es években

A kitelepült bosznia-hercegovinai németek lakhelyei az 1950-es években

Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

A kitelepült bosznia-hercegovinai németek lakhelyei az 1960-as években

Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

43. ábra: A Bosznia-Hercegovinából kitelepült németek lakhelyei az 1970-es években

A kitelepült bosznia-hercegovinai németek lakhelyei az 1970-es években

Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

44. ábra: A Bosznia-Hercegovinából kitelepült németek lakhelyei az 1980-as években

A kitelepült bosznia-hercegovinai németek lakhelyei az 1980-as években

Forrás: Teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

8.4. A bácskai, szerémségi és bánási németiség kitelepülése és háború utáni migrációja

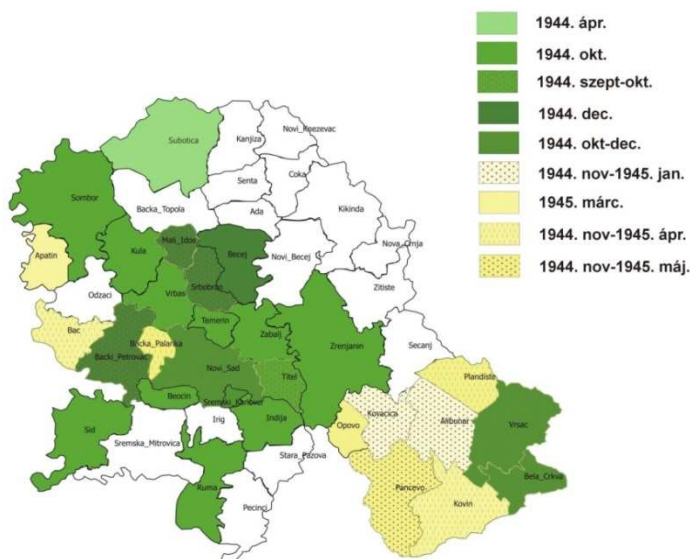
A vajdasági német katonai igazgatás Románia 1944-es kapitulálása után, a szovjet csapatok közeledésére, valamint a partizánmozgalom sikereire reagálva evakuálási tervet dolgozott ki, hogy megakadályozzák a lengyelországi németek tragédiáját. Ennek értelmében sor került a náci Németországgal kollaboráló elemek, valamint a német nemzetiségű állampolgárok vagyonának elkobzására, államosítására. A védelem megerősítésére, 130 ezer népi német toborzásával állították fel 1942 elején a Prinz Eugen nevű 7. számú SS Önkéntes Hegyi Hadosztályt. A németek zöme bánási volt, de mintegy 15 ezren más területekről (Erdély, Bácska, Szerémség, Szlavónia) származtak (GEIGER, V. 2008).

A németiség sorsa a Vörös Hadsereg Bánáságba történő bevonulásával pecsételődött meg 1944 szeptemberének végén (45. ábra). A Bánáság területe október 8-án, a Bácska október 13-án került a szovjetek kezére, majd a szerémségi front egészen 1945 áprilisáig stabilizálódott. Becslések szerint 200.000 német esett el a szovjet és szerb együttes támadásban. A megszállás alatt elkezdődtek a szovjetek, partizánok és a helyi szerb lakosság általi fosztogatások és a hátramaradtak elűzése. Általában a szovjetek vittek magukkal kevesebb értéket, mivel tovább vonultak. A partizánok az értéktárgyakon túl ruhaneműt, jószágot is eltulajdonítottak. A civil fosztogatók leginkább szerbek, szlovákok, magyarok és románok voltak. A szerbek bosszúállásból, a német megszállás négy évéért, ahogy előtte a svábok az ő és a zsidóság ingatlanjait, úgy a szerbek a németekét fosztogatták. Az okozott károkat a hatóságok felbecsülhetetlen értékűnek nyilvánították, ami a legjobban kifejezte a fosztogatások mértékét.

1944. október 17-től 1945 februárjáig katonai közigazgatás működött a Baranya-háromszög, a Bácska és a Bánáság területén, melyet főként azért hoztak létre, hogy megfékezzék egyes német, magyar és egyéb nemzetiségű csoportok hatalom elleni fellépését, és hogy, mintegy átmenetként a polgári közigazgatásra, a civil tisztviselőket kiképezzék. Más elképzelések szerint a hatalom célja az volt, hogy az elkobozza a – zömmel német – vagyont, majd további harcok bázisául használja a Vajdaság területét. Többségük kisebbségellenes volt, mely szocializációjukból adódóan magától értetődőnek tekinthető. Minden német, magyar és románlakta településen katonai védelmi csapatokat állomásoztattak. A nemzetiségek mobilitását korlátozták, a német nyelv használatát is betiltották. 1944. november 21-én az AVNOJ (Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa) ülésén a jugoszláviai németiséget megfosztották állampolgári jogaiktól és teljes vagyonuktól. A Vörös Hadsereg és

a partizáncsapatok megkezdék a munkaképes férfiak munkatáborba internálását, mely folyamat 1944 novembere után felgyorsult. Az első munkatábort már október közepén létrehozták. A Vajdaság területén munkatábor működött Rudolfsgnad, Bački Jarak, Bački Gakova és Kruševlje településeken. A katonai közigazgatás fennállása alatt a hátramaradt német lakosságot központilag, de a helyi erőket is bevetve a főútvonalak menti településekre gyűjtötték. Ennek pontos idejét nehéz meghatározni, azonban az biztos, hogy 1945 márciusára valamennyi németet internáltak. A kommunista vezetés nem megsemmisíteni kívánta a németiséget, hanem elűzni a területről. Jugoszlávia 1946-ban jelezte a nyugati hatalmaknak, hogy mintegy összesen 110.000, még Jugoszláviában élő német kitelepítését tervezi. Mivel nem egyeztek bele, a németeknek továbbra is a munkatáborok fogsága maradt. A hatóságok nem törődtek vele, hogy naponta tömegesen haláloznak el az embertelen körülmények között, egyetlen céljuk volt, hogy a németek ne legyenek az ország területén. Ennek a hozzáállásnak az okára csak feltételezések léteznek. Milovan Đilas, aki mindvégig magasrangú funkcionárius volt, a háborús visszaemlékezéseiben azt írta, hogy a kommunista vezetés eldöntötte, hogy a németeket elűzi. Janko Veselinov, vajdasági kommunista vezető szintén megerősítette a németek kitelepítési szándékát, de ő ennek szükségességét azzal magyarázta, hogy megakadályozzák a német hatalmi törekvések érvényesülését. A munkatáborokat végül 1948 tavaszától szüntették meg. A túlélők – korlátozottan ugyan – visszakapták állampolgári jogaikat.

45. ábra: A népi németek kárelszervezésének időpontja a Vajdaság területén

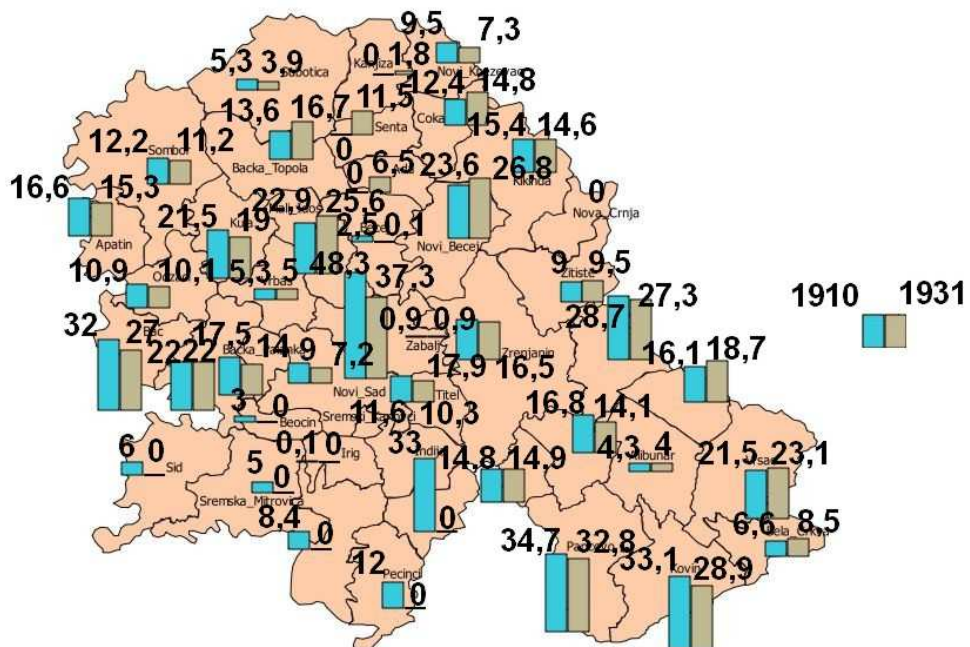
Forrás: Teherkiegyenlítési akták (Lastenausgleichsarchiv, Bayreuth) alapján saját szerkesztés

46. ábra: Ismert német teherkiegyenlítési akták száma (db) a Vajdaság területéről

Forrás: Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv LINAS 2005 adatbázis alapján saját szerkesztés

47. ábra: Az összes teherkiegyenlítési akta száma a lakosságszám arányában a Vajdaság területén (1910 és 1931)
(A szerémségi adatok nem lelhetőek fel 1931-ből)

Forrás: Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv LINAS 2005 adatbázis alapján saját szerkesztés

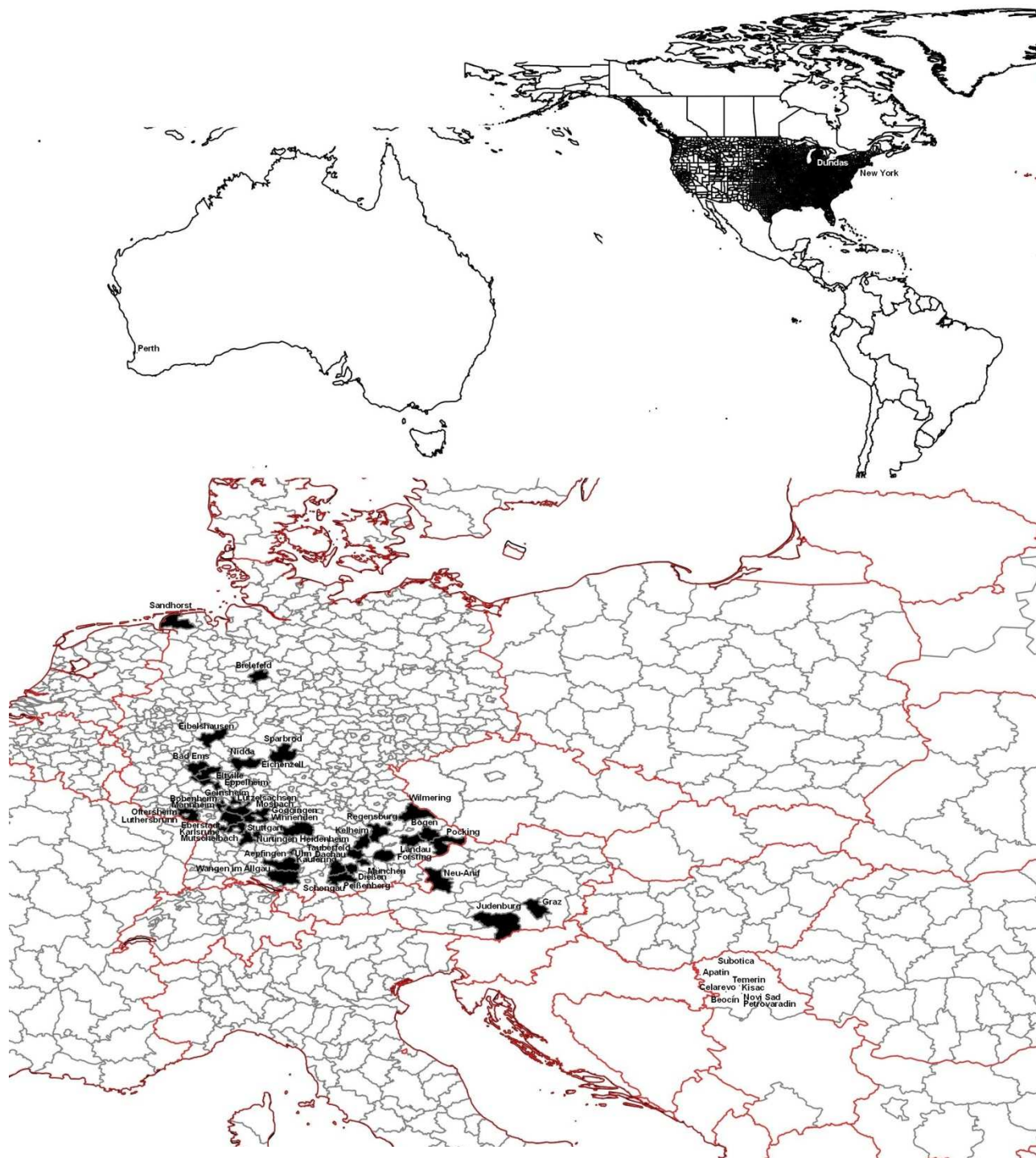
A Vajdaság területéről Nyugat-Németországban, a teherkiegyenlítés folyamatában (46. ábra) résztvevők aránya volt a vizsgált, további szállásterülettel összehasonlítva a legmagasabb. (47. ábra) Kiemelkedik Temerin opstina területe, ahol az 1910-es népszámlálási adatok szerint az összlakosság 48,3 %-a, az 1931-es népszámlálás alapján 37,3 %-a nyújtott be teherkiegyenlítési kérelmet. Szintén magas arányok mutatkoznak egyes nyugat-bácskai (Bač 32% illetve 27%) és dél-bánsági opstinában (Pančevo 34,7% illetve 32,8%). Ez azt jelenti, hogy a Bácska, a Szerémség és a Bánság területéről elmenekülő németekről lelhető fel a legtöbb információ a teherkiegyenlítési aktáikból, vagyis a kutatás indokolásában vázolt problémát a németek vagyon-visszaszármaztatásával kapcsolatban a 47. ábra szerinti arányban tudjuk a Lastenausgleichsarchivban fellelni.

A Vajdaság területéről származó németek az egyes területek szerint is eltérő migrációs útvonalat jártak be. (48-63. ábra) Mindezek mögött igen eltérő, migrációt befolyásoló körülmények húzódtak. Az egyik ilyen bizonyítható ok a munkatáborba kényszerültek száma. Ők többnyire a Bánságból kerültek ki. Feltűnő is körükben, hogy még az 1950-es években is nagy számban éltek a Vajdaságban, vagyis felszabadulásuk után nem költöztek ki azonnal Németországba. Az akták szerint ők azoknak a leszármazottai, akik elhaláloztak a munkatáborok egyikében, de fiatal koruk (többnyire) nem tette lehetővé az önálló élet megkezdését.

A németországi megtelepedési helyüket megvizsgálva jól látható a Bajorország-Baden-Württemberg dominancia a vajdaságiak esetében. A tengerentúlra és más országokba költözők száma nem túl magas körükben. Az észak-bácskai Szabadkából és Palicsból askenázi zsidó családok Izraelbe (a zsidóságot is bevonta a nyugat-német törvényhozás a teherkiegyenlítésbe) majd az 1970-es években Rio de Janeiroba, a dél-bácskai Péterváradról Ausztráliába (Perth), Újvidékről Kanadába, Wekerlefalváról New Yorkba, a Bánságból a szlovák többségű Antalfalvából egy zsidó család Tel Avivba és Rehovotba, fehértemplomiak New Yorkba, karasjeszenőiek Detroitba, tárcsóiak Mansfieldbe települtek.

48. ábra: A dél-bácskai németek lakhelyei az 1950-es években

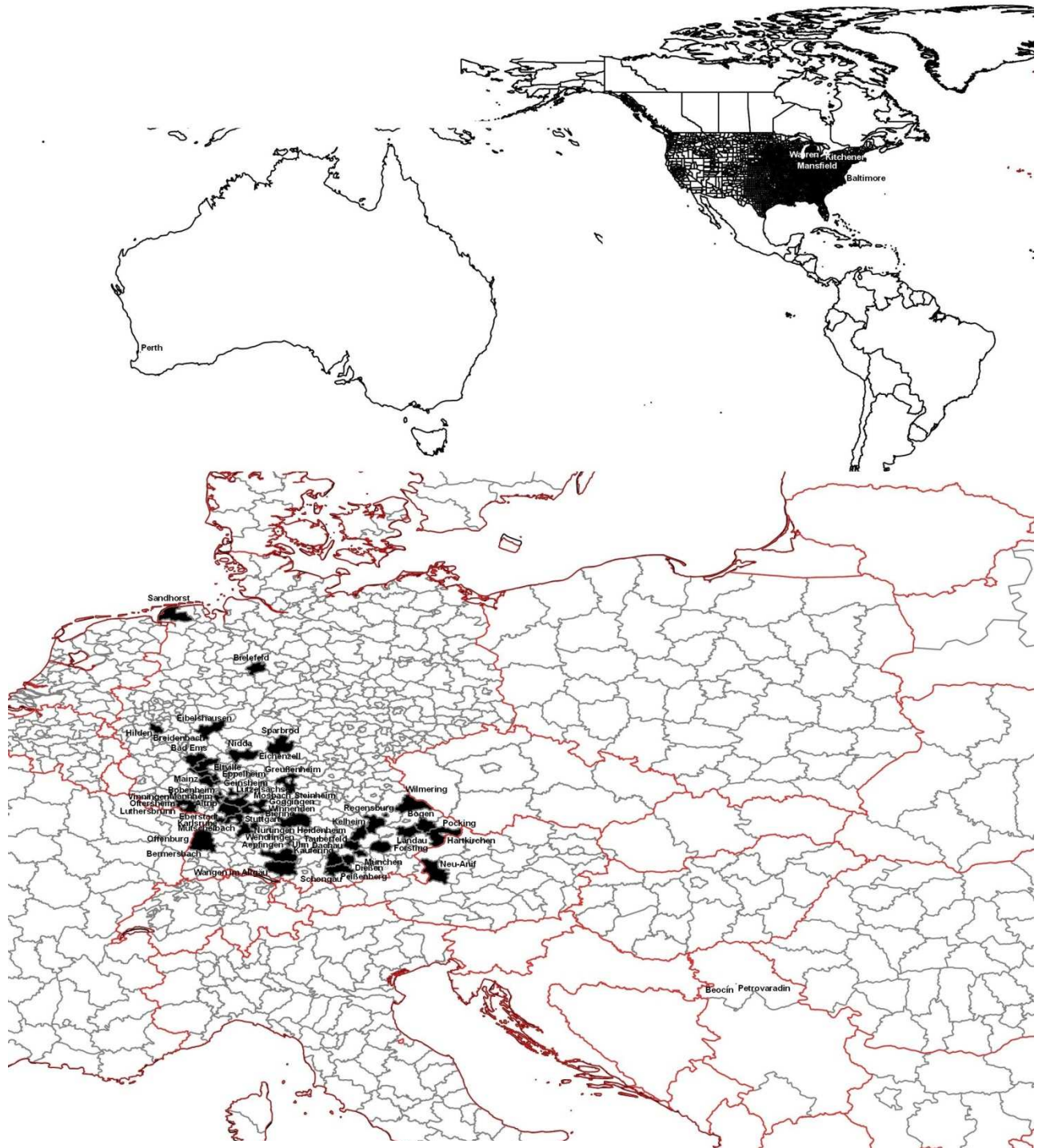
A kitelepült dél-bácskai németek lakhelyei az 1950-es években

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

49. ábra: A dél-bácskai németek lakhelyei az 1960-as években

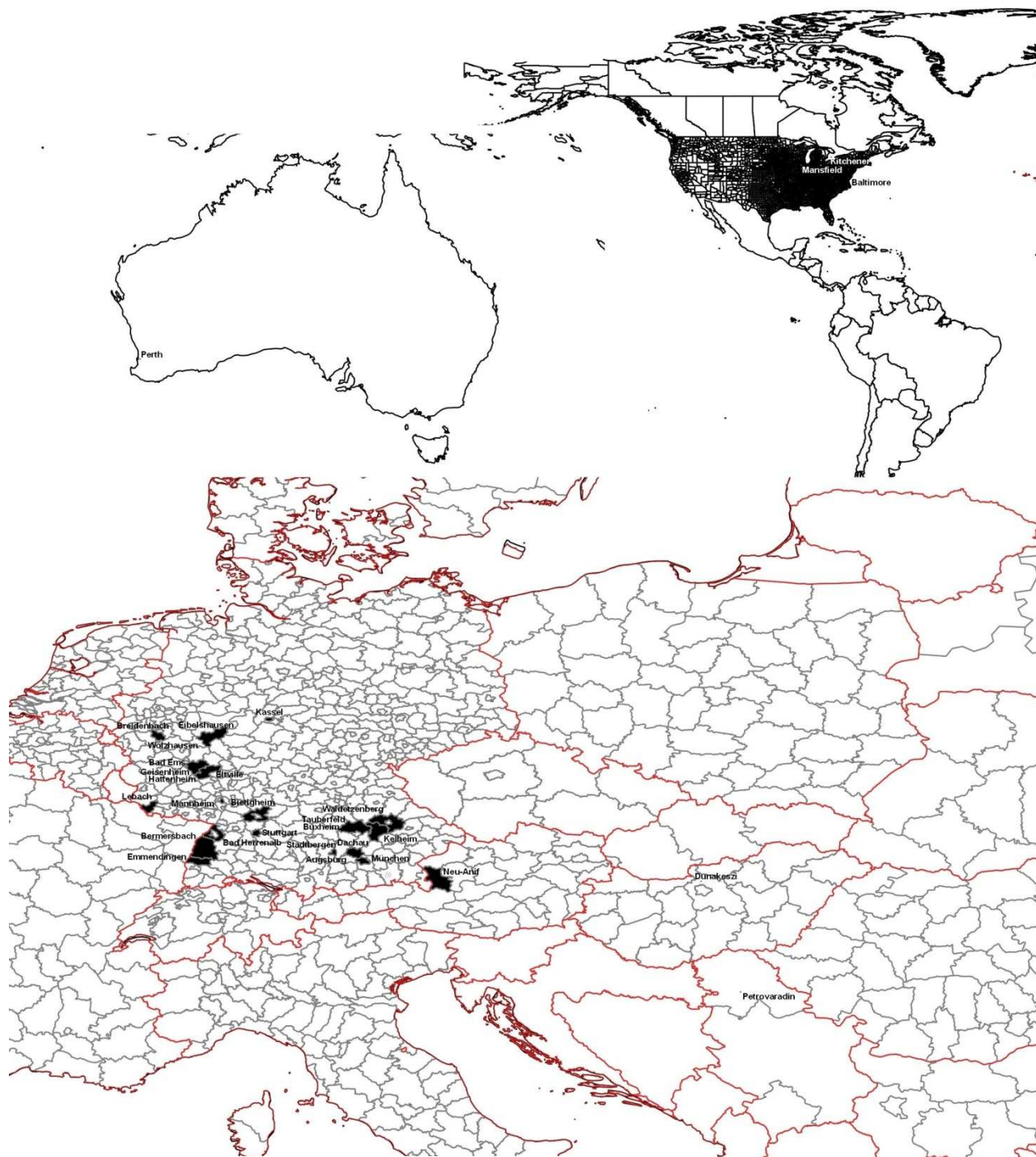
A kitelepült dél-bácskai németek lakhelyei az 1960-as években

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

50. ábra: A dél-bácskai németek lakhelyei az 1970-es években

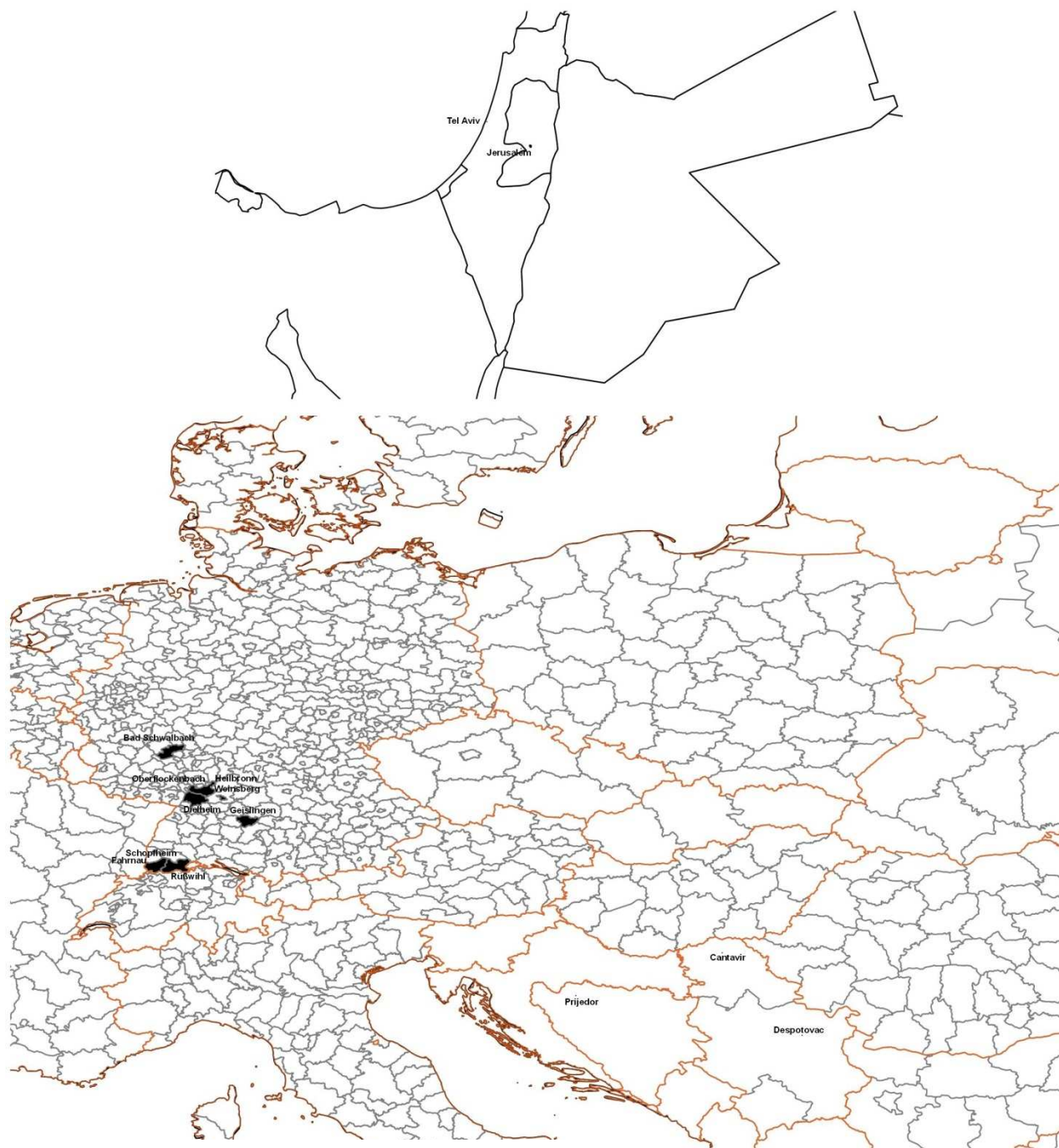
A kitelepült dél-bácskai németek lakhelyei az 1970-es években

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

51. ábra: Az észak-bácskai németek lakhelyei az 1950-es években

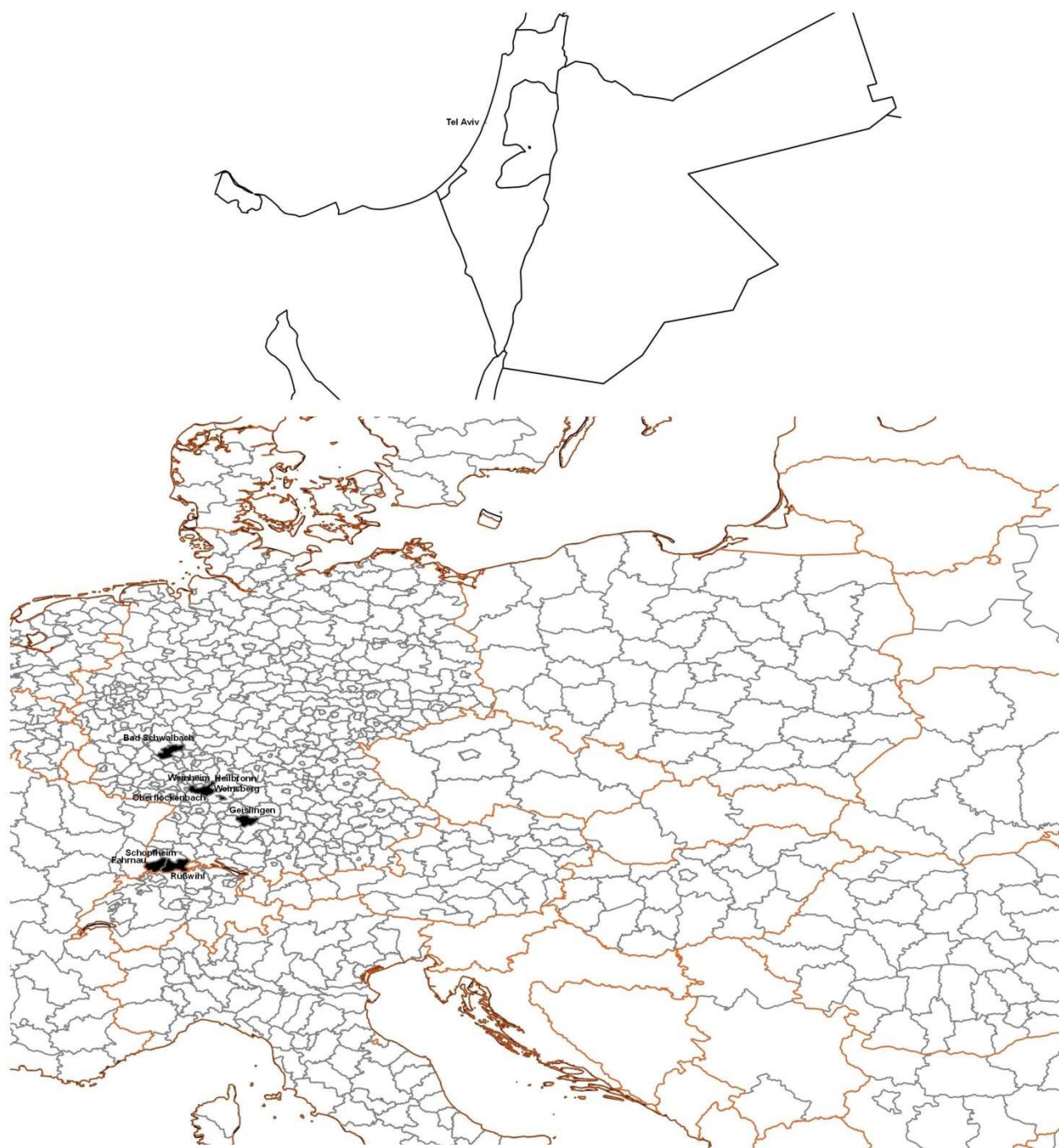
A kitelepült észak-bácskai németek lakhelyei az 1950-es években

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

52. ábra: Az észak-bácskai németek lakhelyei az 1960-as években

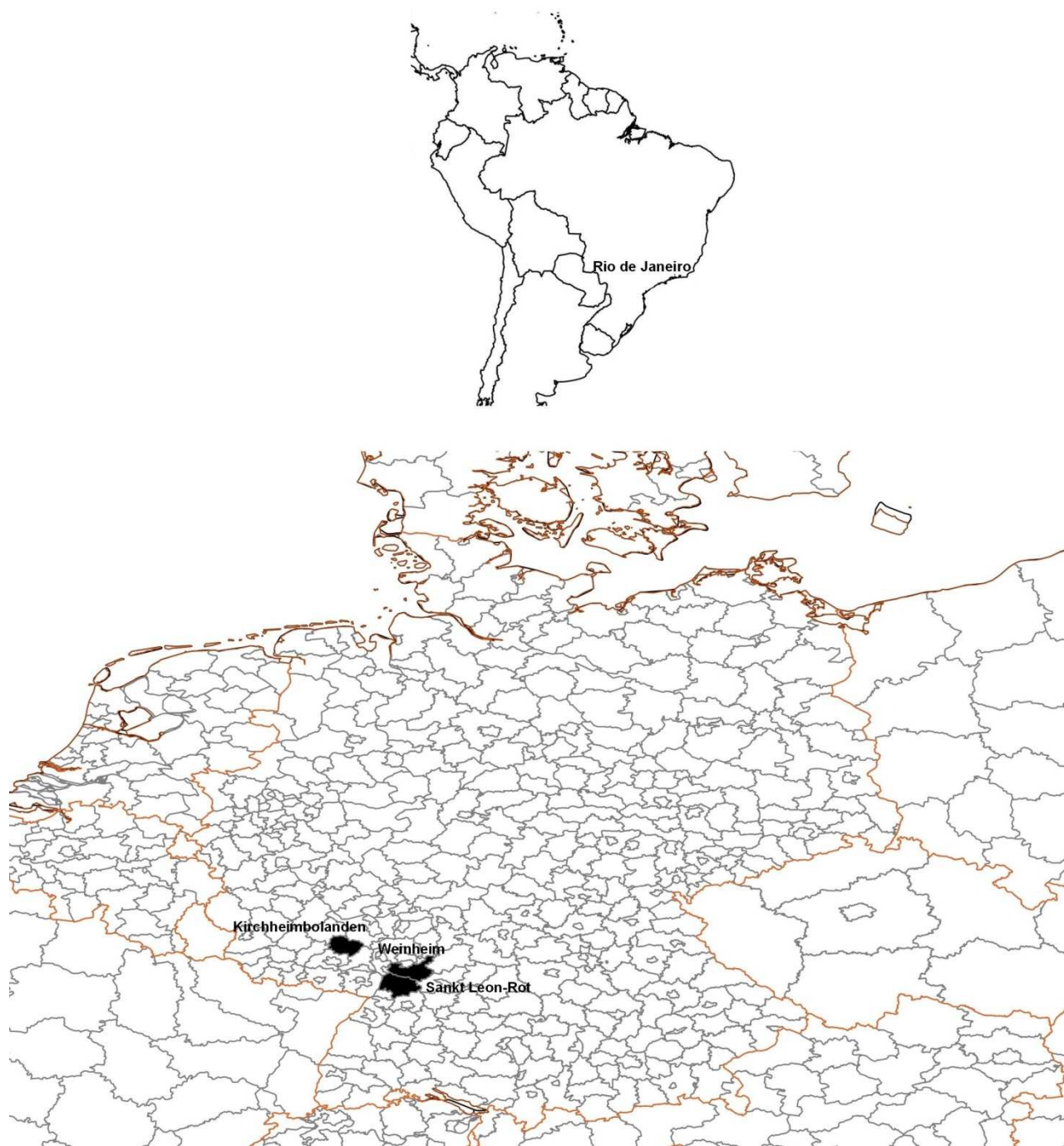
A kitelepült észak-bácskai németek lakhelyei az 1960-as években

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

53. ábra: Az észak-bácskai németek lakhelyei az 1970-es években

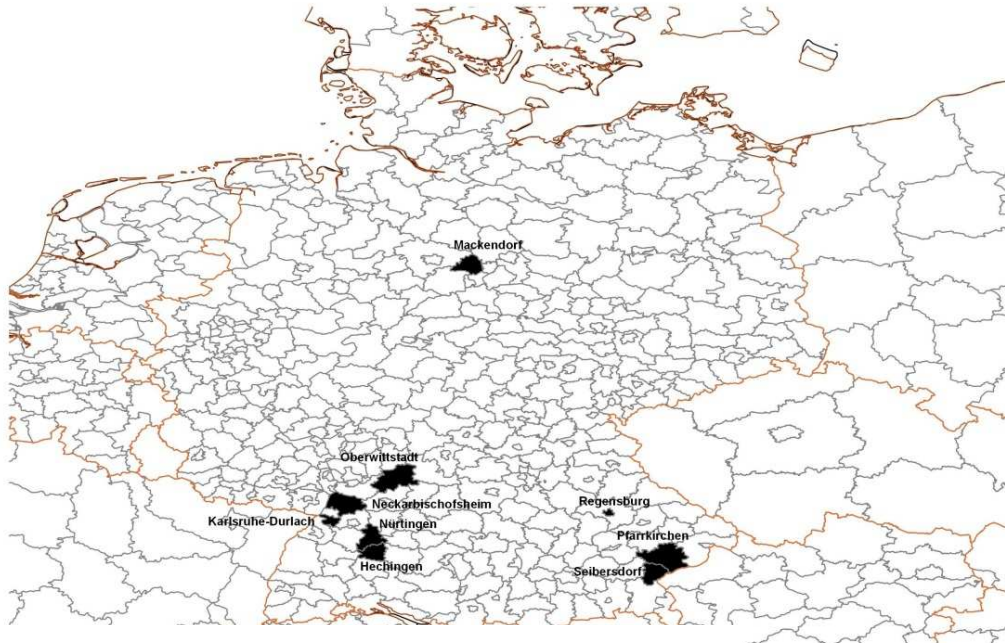
A kitelepült észak-bácskai németek lakhelyei az 1970-es években

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

54. ábra: A nyugat-bácskai németek lakhelyei az 1950-es években

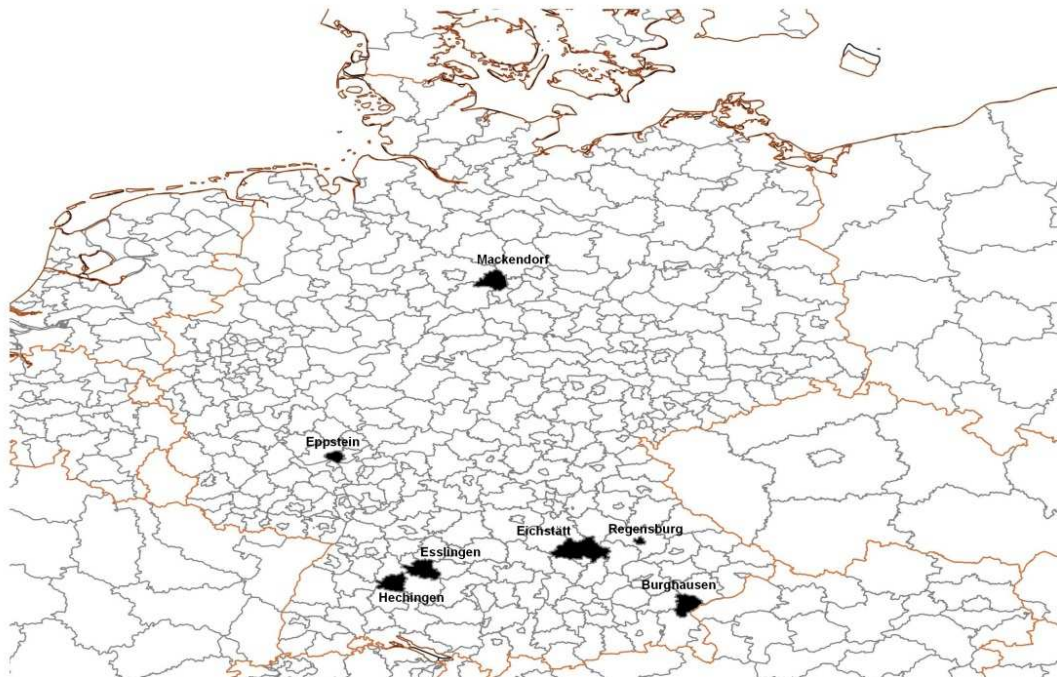
A kitelepült nyugat-bácskai németek lakhelyei az 1950-es években

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

55. ábra: A nyugat-bácskai németek lakhelyei az 1960-as években

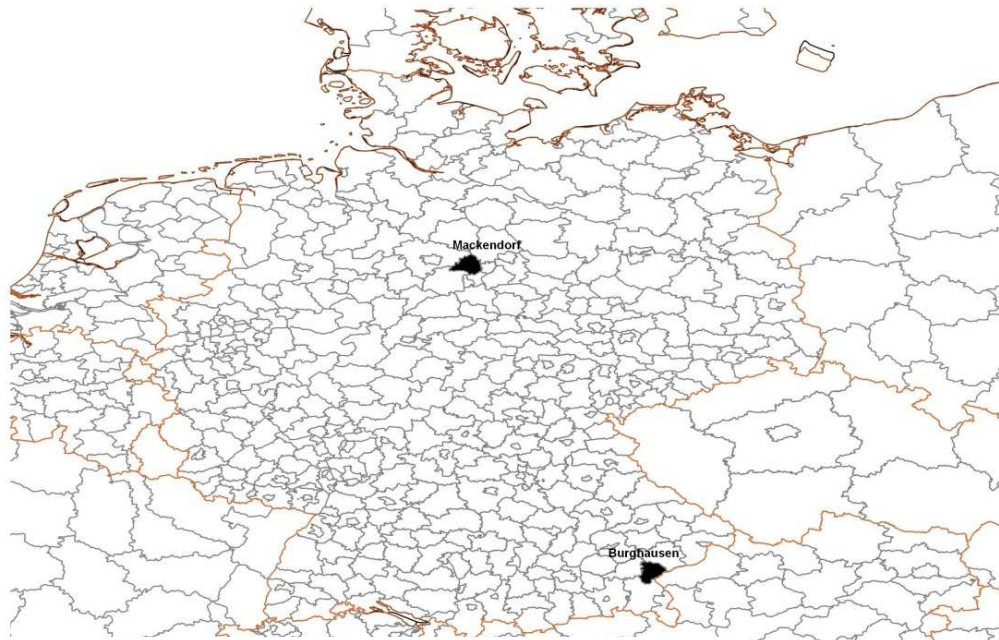
A kitelepült nyugat-bácskai németek lakhelyei az 1960-as években

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

56. ábra: A nyugat-bácskai németek lakhelyei az 1970-es években

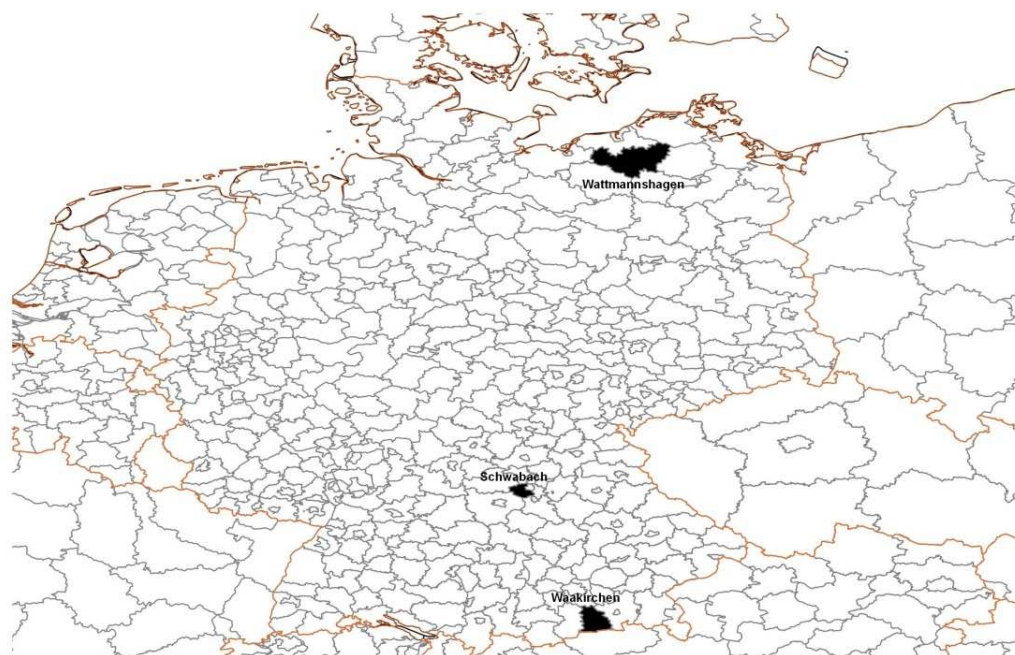
A kitelepült nyugat-bácskai németek lakhelyei az 1970-es években

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

57. ábra: A szerémségi németek lakhelyei az 1950-es években

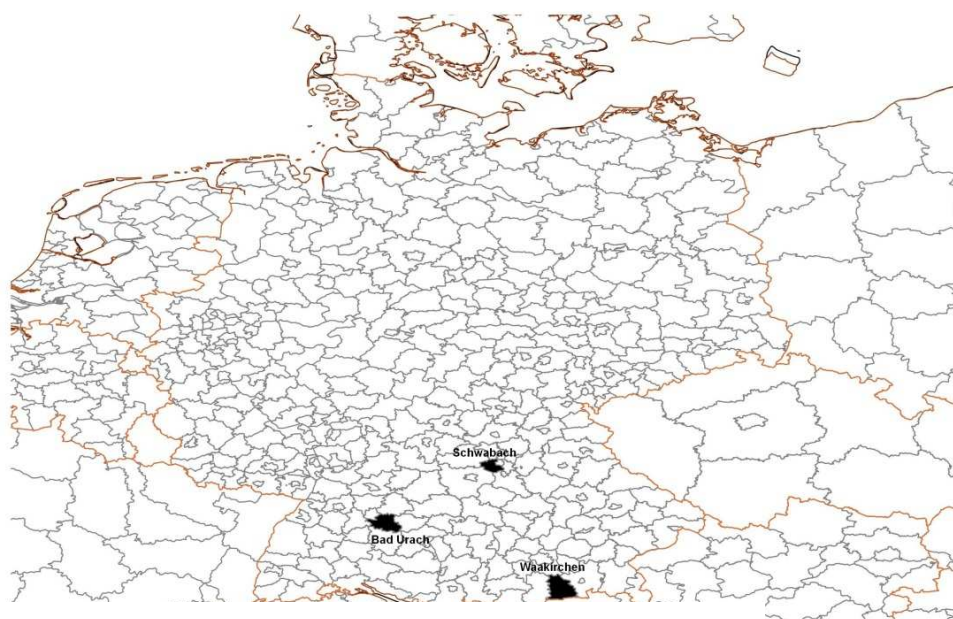
A kitelepült szerémségi németek lakhelyei az 1950-es években

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

58. ábra: A szerémségi németek lakhelyei az 1960-as években

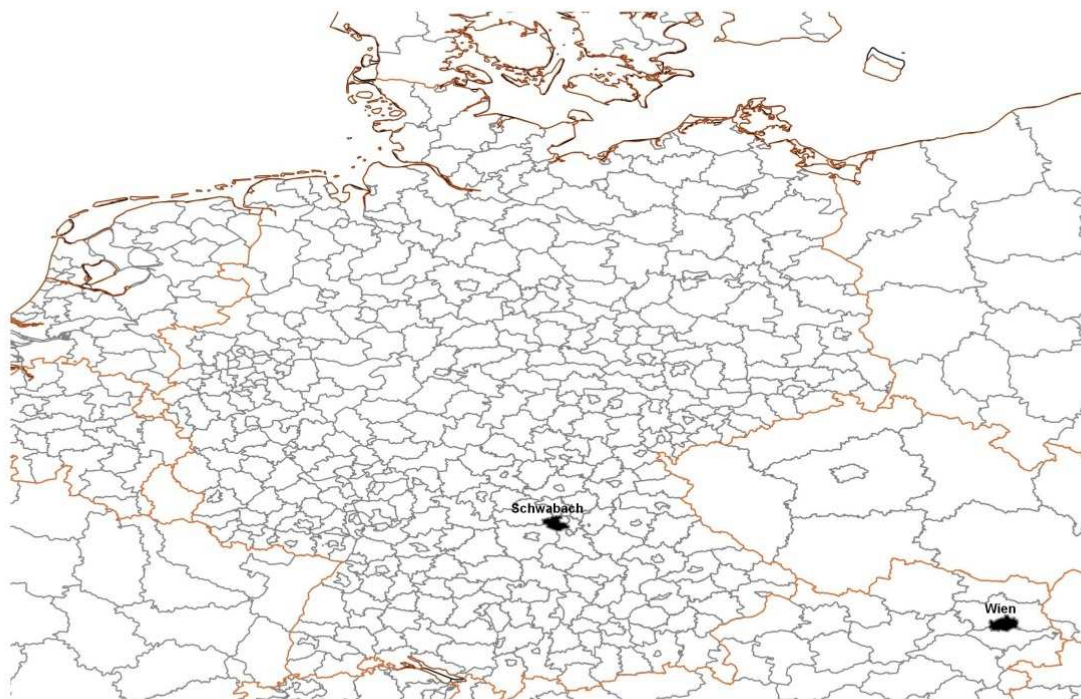
A kitelepült szerémségi németek lakhelyei az 1960-as években

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

59. ábra: A szerémségi németek lakhelyei az 1970-es években

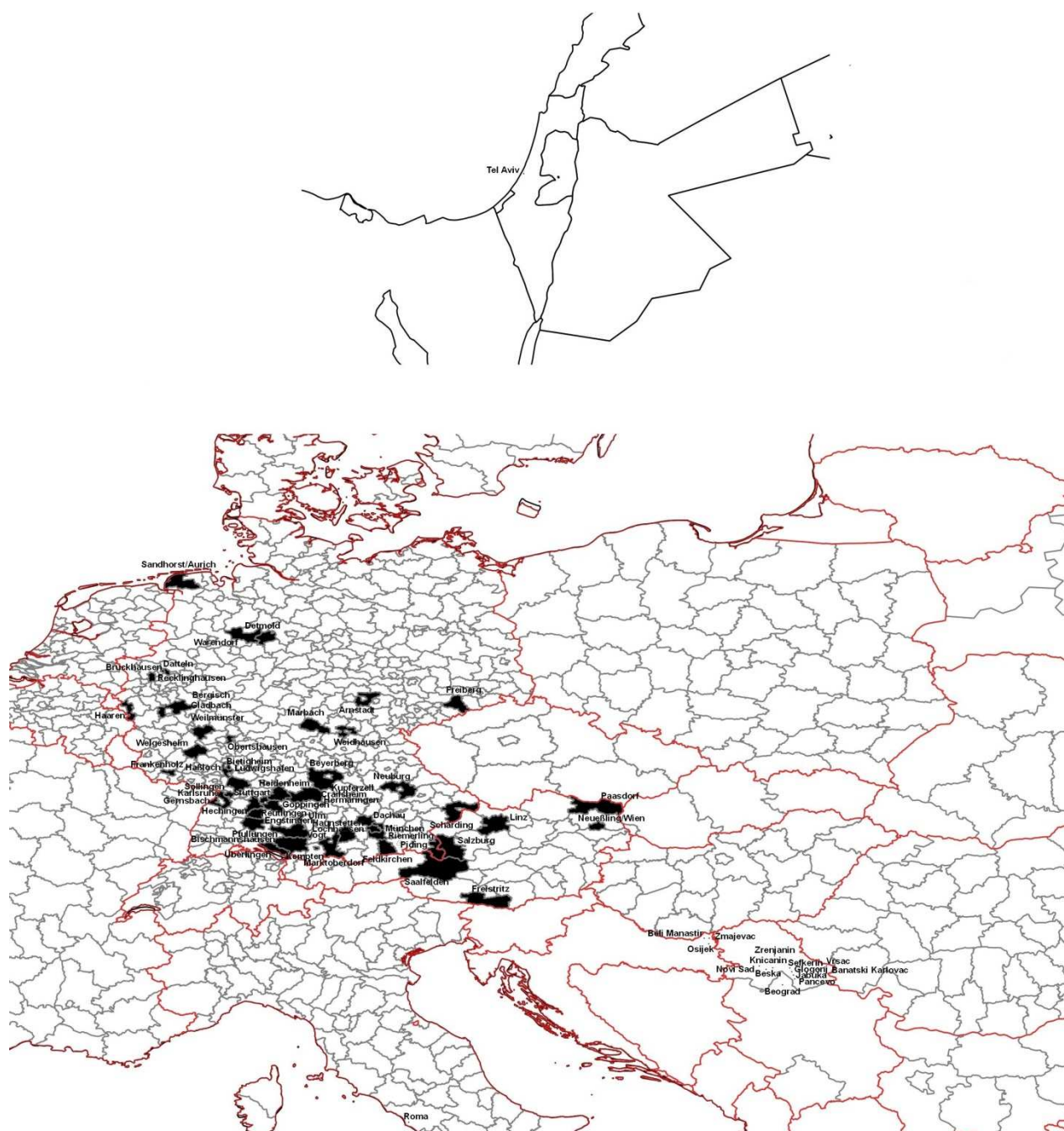
A kitelepült szerémségi németek lakhelyei az 1970-es években

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

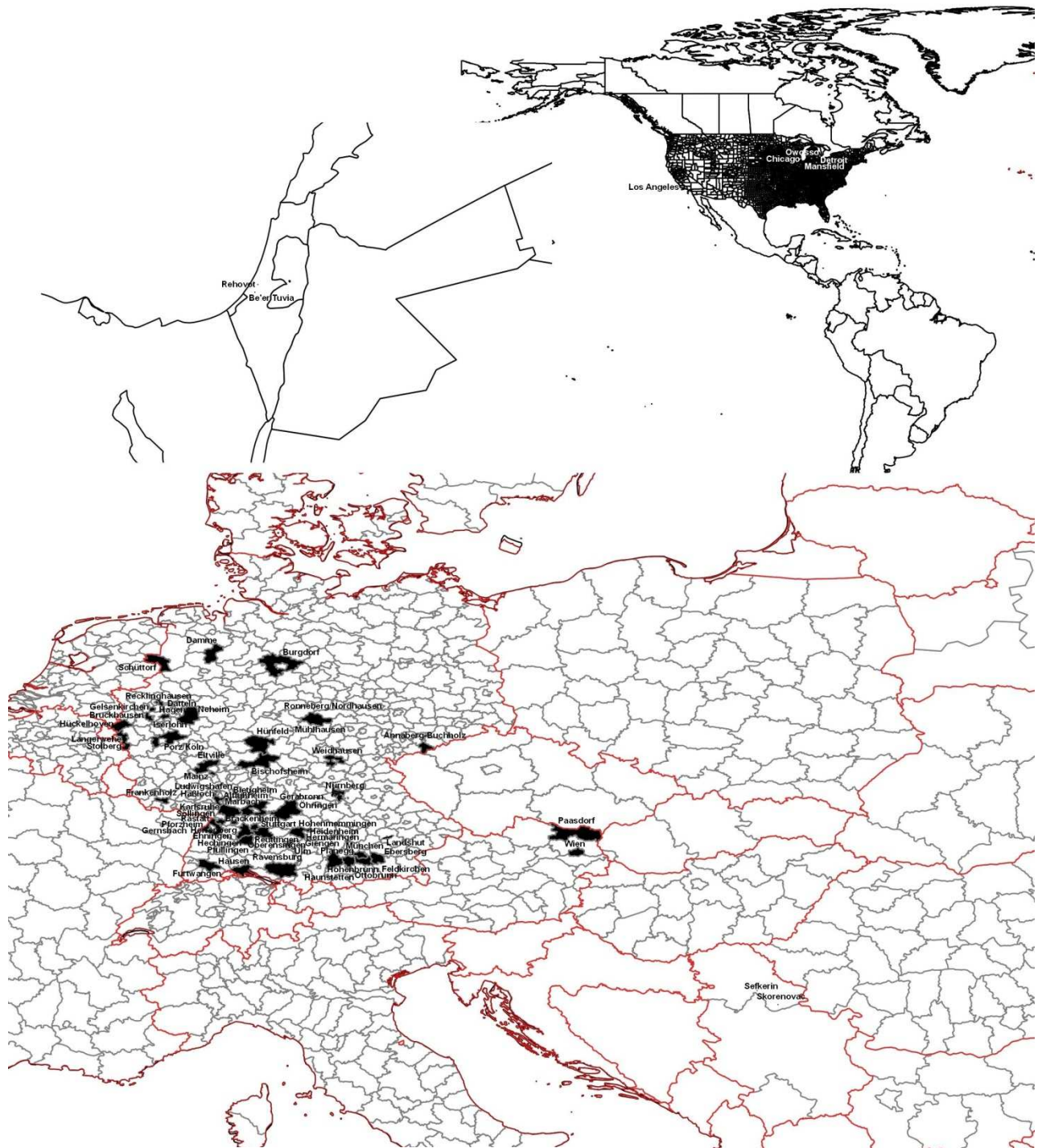
60. ábra: A jugoszláv bánsági németek lakhelyei az 1950-es években

A jugoszláv bánsági németek lakhelyei az 1950-es években

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

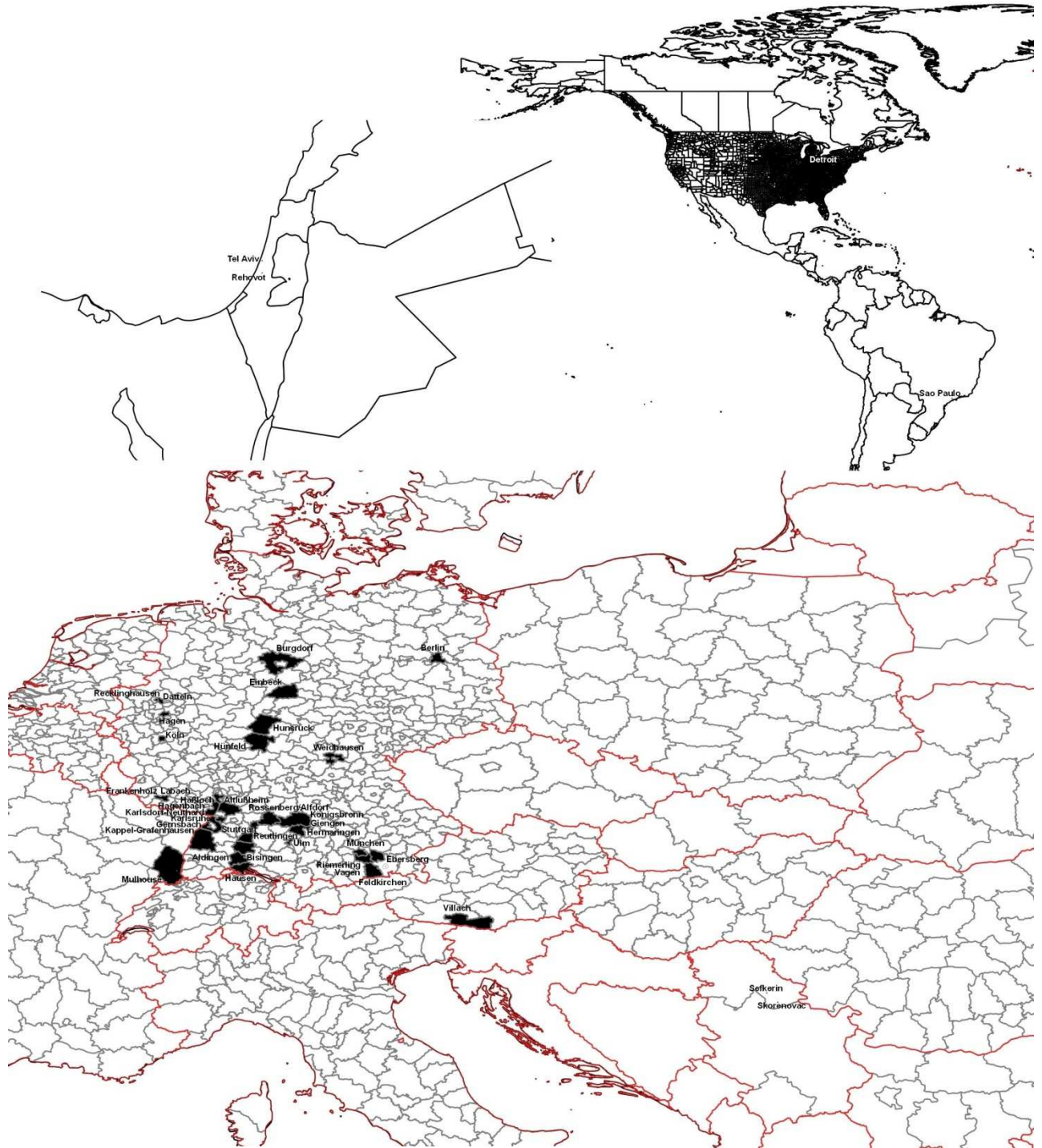
A jugoszláv bánsági németek lakhelyei az 1960-as években

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

62. ábra: A jugoszláv bánsági németek lakhelyei az 1970-es években

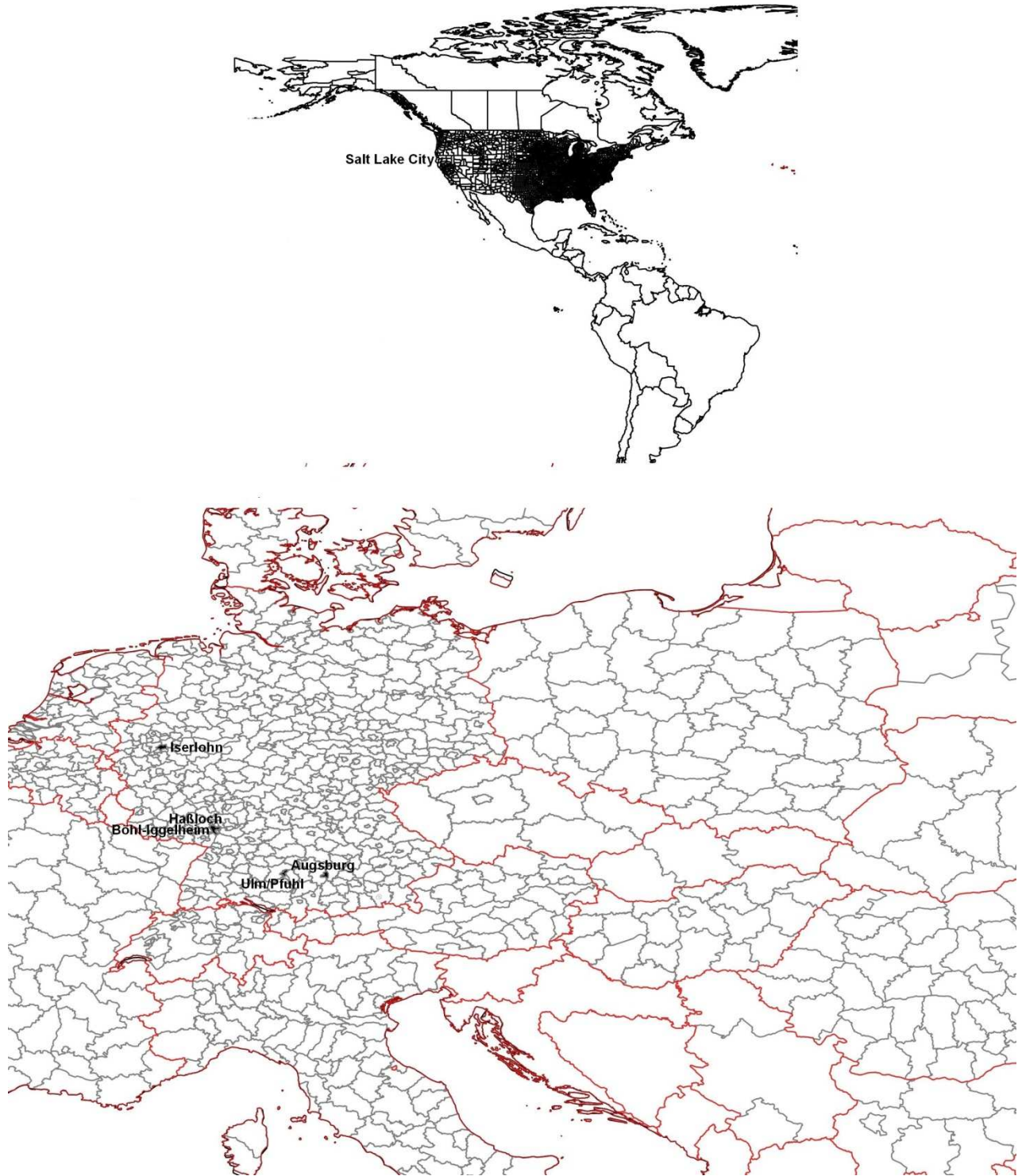
A jugoszláv bánsági németek lakhelyei az 1970-es években

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

63. ábra: A jugoszláv bányászati németek lakhelyei az 1980-as években

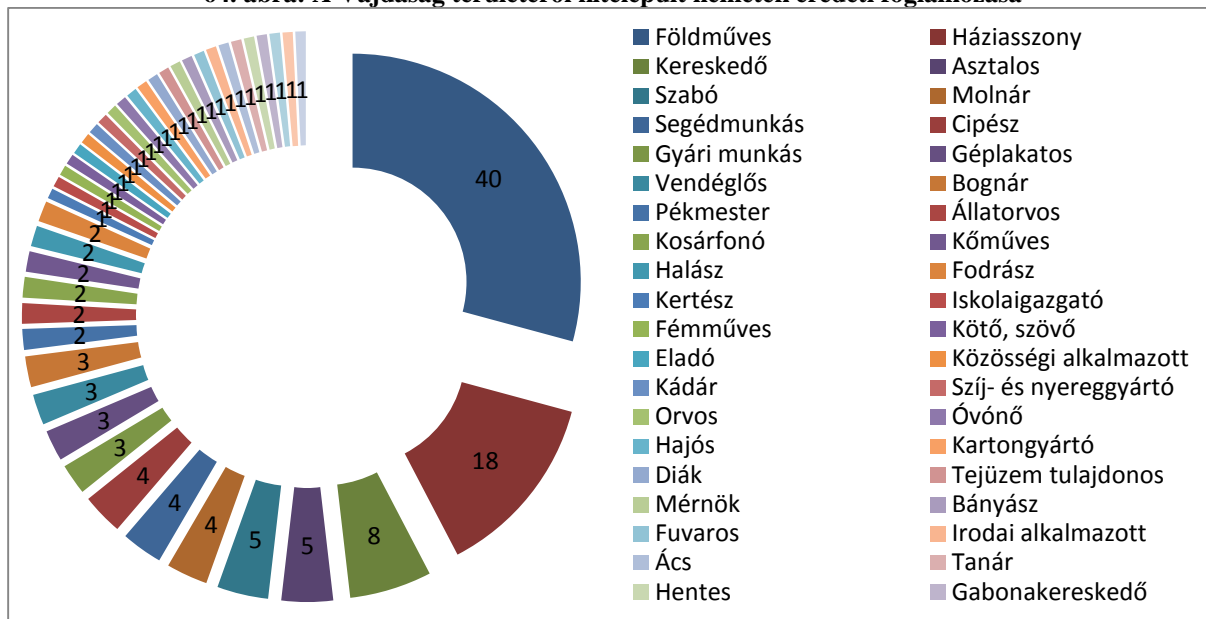
A jugoszláv bányászati németek lakhelyei az 1980-as években

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

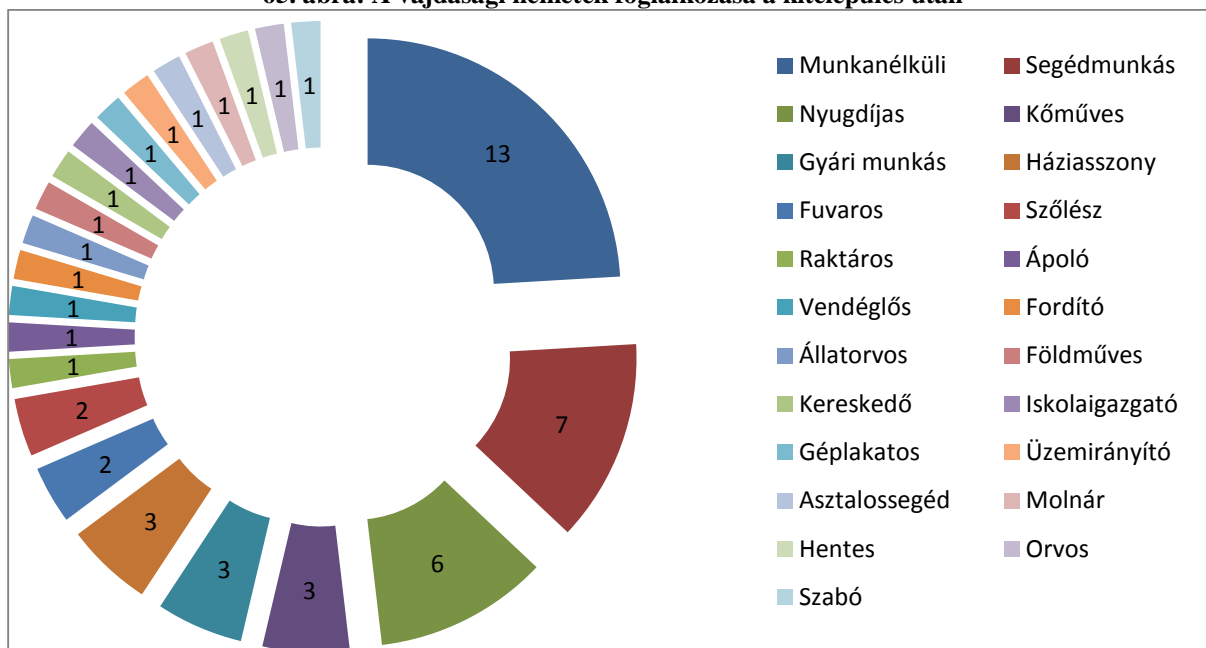
A Vajdaság területéről kitelepülők igen változatos foglalkozásúak voltak (64. ábra). A férfiak többsége földműves, illetve kereskedő, asztalos, molnár, szabó, cipész, míg a nők háziasszonyok voltak. A kitelepülés után a már ismertetett deklasszáció körükben markánsan megjelent (65. ábra). A földművesek gyakorlatilag mind új munka után néztek – többnyire gyári munkások, segédmunkások lettek – vagy nyugdíjaztatták magukat. A hagyományos mesterségek, mint például kosárfonó, kádár, bognár, szíj- és nyereggyártó, halász eltűntek. A nem Németországban letelepedők vagy onnan kivándorlók az esetükben sem csak a magas végzettséggel vagy épp mélyszegénységben élőkre volt jellemző, sokkal inkább szubjektív okok játszhattak közre. Ilyen például az Antalfalváról, illetve Palicsról Izraelbe kivándorolt zsidó család, ahol a családfő állatorvos, illetve fogadós, vagy a Márktelkéről származó, a kitelepülést diákként megélt, később orvosnak tanuló lakos, aki az 1950-es évek elején Münchenből vándorolt ki az USA-ba, Michigan államba. Egy szabadkai zsidó család járta be a leghosszabb utat. Az eredetileg kereskedő, majd fordítóként is dolgozó családfő megjárta a bergen-belseni koncentrációs tábort, felszabadulása után családjával Bécsben, az USA-ban, Braziliában és Izraelben is élt. Los Angelesbe Nagymargitáról származó földműves család sarjai, a kanadai Ontario államban fekvő Kitchenerbe, illetve az USA-beli Ohioba pedig szenttamási cipész leszármazottai emigráltak. Temerinből egy eredetileg fodrász foglalkozású családfő felesége emigrált az USA-ba, Marylandbe. Mindezt végiggondolva, és az előző fejezetekben tárgyalt Baranya-háromszögi, illetve boszniai németek migrációs pályájával összehasonlítva, jól látható, hogy a tengerentúlra költözők is gyakran egy meghatározott földrajzi területre emigráltak. Ilyenek az USA északi államai (Michigan, Ohio) és a velük határos déli kanadai államok (Ontario), vagy New York, Los Angeles és egyéb nagyvárosok. (A kanadai Kitchenert német, mennonita vallásúak nagyszámú betelepődése jellemezte a 18-19. században, és ma is a lakosság mintegy negyede németnek vallja magát. Mi sem bizonyítja jobban a német jelenlétet, mint többek között a Kitchener-Waterloo Októberfest.)

64. ábra: A Vajdaság területéről kitelepült németek eredeti foglalkozása

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

65. ábra: A vajdasági németek foglalkozása a kitelepülés után

Forrás: teherkiegyenlítési akták alapján saját szerkesztés

9. A vizsgált terület etnikai szerkezetének átalakulása a németység kitelepülése után

A migrációs események egy része szintén a korábban már részletezett területi változásokkal volt összefüggésben. Különösen a jugoszláviai Vajdaságban és Horvátország keleti részén

támadt nagy demográfiai űr a németek eltávolításával. Ezekre a területekre, amelyek Jugoszlávia legkedvezőbb mezőgazdasági területeit, éléskamráját jelentették, már 1945-ben megindult a balkáni területekről (főként Boszniából, Horvátországból) nagyrészt a szerbek és montenegróiak százezreinek a betelepítése (pl. a Vajdaságba 235 ezren érkeztek). A vázolt események következtében 1941–1948 között a Vajdaságban a szerbek aránya 56,2%-ról 65,1%-ra emelkedett. A több mint 100–100 ezer német és szerb, ill. 140 ezer olasz távozásával Horvátországban is jelentősen megnőtt a többségi nemzet, a horvátság aránya (1921 = 68,1%, 1949 = 79,2%) (KOCSIS 1993). A politikai földrajzi átalakulás egyik legfontosabb következményének éppen ezt, az etnikai struktúrák homogenizálódását – „egyneműsödését” – tekintjük (REMÉNYI P. 2009), mely az etnikailag kevertebb vajdasági illetve Baranya-háromszögi területeken érzékelhető leginkább, így a továbbiakban e két területet vizsgáljuk.

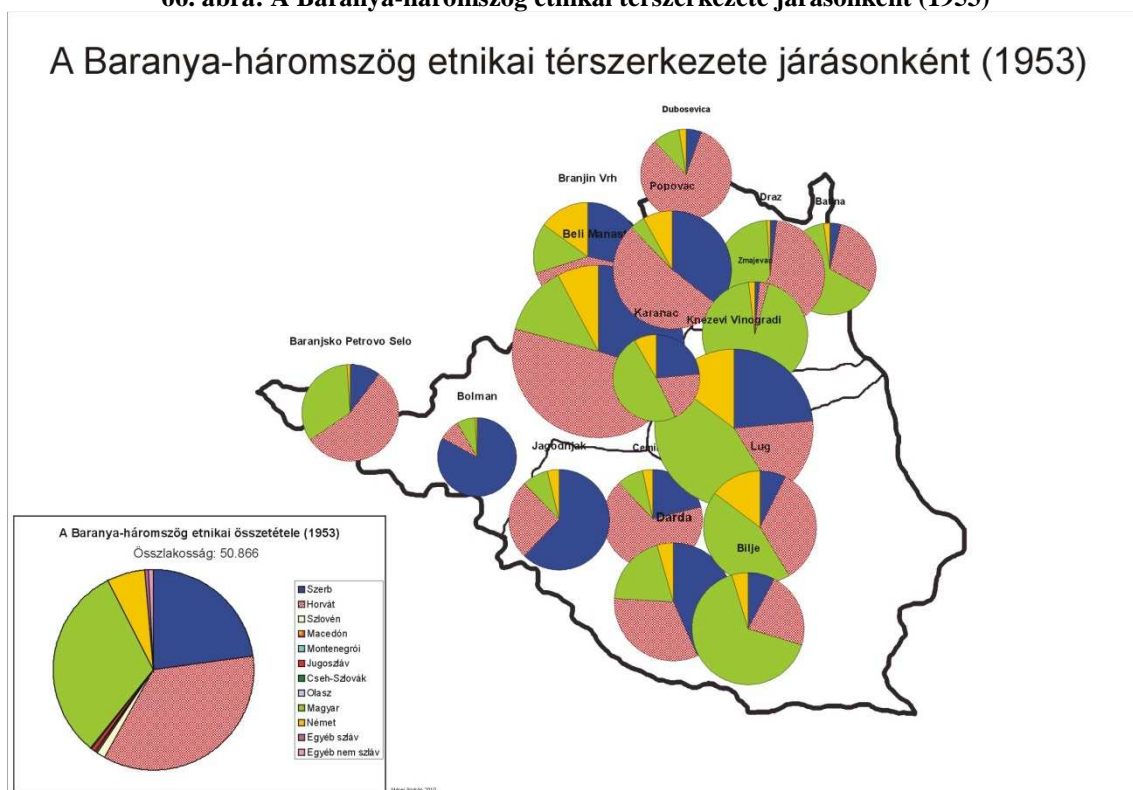
9.1. A Baranya-háromszög etnikai struktúrájának megváltozása 1945-től

A második világháború után a trianoni határok álltak vissza Magyarország és Jugoszlávia között. Azonban Baranya problémája, mint köztársaságközi probléma fennmaradt. Az AVNOJ különleges határkijelölő bizottsága Baranyáról szóló jelentésében, amelyet Milovan Đilas vezetett, és a következőképpen határozott a kérdésben: a Batinai és a Dardai Körzet egyben kezeltetik és a szlovén kisebbségtől eltekintve a horvátok vannak a szlávok közül relatív többségben. A két körzet gazdasági kapcsolatainak nyugati a fő iránya, mely alapján valamint a gazdasági és a nemzetiségi különbségek kívánalmi alapján a terület a horvát föderatív köztársaság részévé vált, és ezzel kilépett a Vajdaságból, amelyben a háború végéig található volt. Így Baranya ezzel tulajdonképpen csatlakozott Horvátországhoz. Ez a nagy változás, amely a második világháború után történt fontos a nemzetiségi összetétel változása szempontjából (SASLI 2005).

A második világháború után Baranyában az új kormány erőszakos módszerekkel kirekesztette a német lakosságot, mely a második világháborúig a gazdasági élet vezetője volt a területen, és gazdaságilag a legerősebb része a baranyai népességnek. A németek Beli Manastirban, Kozaracban, Jagodnjakban és Popovacban abszolút, míg Dardában relatív többséget alkottak. Az 1941-es magyar összeírások alapján 13.600 német volt a térségben az összlakosság 26,5%-át alkotva. 1948-ban már csak 4.494 német volt, az összlakosság 8,4%-át alkották, öt évvel később 3228 német volt, a lakosság 6,3%-át alkották (a felsorolt településeken) és 1961-

ben összesen 1392 német volt kb. a 2,5%-át alkotva az összlakosságnak. A világháború után elkezdődött a magyar lakosság számának csökkenése is. Ugyanezzel egyidőben ide kapcsolható a háború utáni telepések megjelenése, főként Zagorjéből, Muraközből, illetve a szerbek a Bánságból és a bosznia-hercegovinai Kordunból. (66. ábra)

66. ábra: A Baranya-háromszög etnikai térszerkezete járásokonként (1953)

Forrás: Popis Stanovništva 1953 alapján saját szerkesztés

1948-tól Baranyában a horvátok vannak legtöbben, a szerbek a második helyet foglalják el az 1971-es népszámlálás alapján. Az 1910-es évben Jagodnjak volt az egyetlen szerb többségű település. 50 évvel később a nyugati területeken több szerb kontinuitással rendelkező településen is többségbe kerülnek a szerbek. A szerbek 1961-ben a legtöbben Majskim Medama, Bolmanban, Novo Bolmanban és Dárdában valamint Beli Manastirban voltak. Ha összehasonlítjuk az 1910-es helyzetet az 1961-essel, az látható, hogy a szerbek azokon a településeken vannak legtöbben, ahol az I. világháború előtt a németek voltak többségben. A nemzetiségi összetétel vizsgálata során még egy érdekes dolog megfigyelhető, a „jugoszlávok” magas aránya. 1981-ben 16,6%-a a lakosságnak jugoszlávnak vallotta magát. Ezt igazából a magas számú vegyes házassággal magyarázhatjuk és a lakosság egy részének a „politikai mimikriével”. Különösen a központi településeken mint Beli Manastir és Dárda

figyelhető ez meg. 1991-ben a jugoszlávok száma valamelyest csökkent. A II. világháború után a rendelkezésre álló adatok szerint Baranyában a horvátok voltak a legnagyobb számú népesség. 1948 és 1991 között a legalacsonyabb részesedésük 1948-ban volt (35,1%), a legmagasabb számuk 1961-ben volt (41,9%). Ugyanebben az időszakban 1948-ban 21,4% volt a szerbek aránya és 1971-ben 27,7%. A magyar lakosság aránya 1948 óta folyamatosan csökken.

9.2. A II. világháború utáni betelepítések a Vajdaságba

A Vajdaság mindenkor gazdagsága Jugoszlávia népei számára komoly tényezőként hatott. A termékeny talajok és az egyéb, földművelést ideálissá tevő körülmények következtében a mai dél-szerbiai és más, északi területekről is vonzotta a népességet. A Vajdaság mindig is bevándorlási célterület volt: a spontán immigránsok vagy tervezett kolonizáció keretében érkezők meghatározták a terület etnikai struktúráját, noha a múltbéli kolonizációknak kevésbé agrár, mintsem politikai, katonai célja volt. Ez a körülmény eredményezte a Vajdaság sajátos geopolitikai helyzetét és történelmi sorsát: gyakran a hódítási törekvések célpontjában helyezkedett el.

Az agrárreform és egyéb betelepülést ösztönző intézkedés a II. világháború után Jugoszlávia valamennyi tagköztársaságát érintette, de a szövetség által koordinált kolonizáció különösen a Vajdaságot részesítette előnyben.

Ennek az volt a legfőbb oka, hogy a Vajdaságban magasabb volt azon földbirtokosok aránya, akik földbirtokait kisajátították. Különösen a németek és más nemzetiségű hozzátartozóik birtokai számítottak jelentősen, akik a II. világháborúban többnyire tengelyhatalmakkal szimpatizáltak, és síkra szálltak a felszabadító hadműveletek ellen, tehát Jugoszlávia szemében az ellenséget jelentették.

Szocioökonómiai célját tekintve az 1945-ös reformot leginkább a földreform törvény fogalmazza meg, melyben „A föld azé, aki megműveli” elv érvényesült. Ez azt jelenti, hogy ez a törvény nem csak a birtoknagyságot, hanem a tulajdonosok munkakörülményeit is szabályozta, más szóval (KOSTIĆ 1970): A szándék nem csak a feudális maradványok felszámolására irányult, hanem mindenek előtt a kapitalista elemek hatásának korlátozására a mezőgazdaságban. Az új földreform következtében a maximális birtokméret az agrárlakosság

számára 10-30 ha között volt lehetséges, a nem agrárlakosoknak 3-5 ha között. Ezáltal nem csak a birtokosok lettek feudálisak, hanem a kapitalista üzemművek is (KOSTIĆ 1970).

A II. világháború utáni agrárreform ezen kívül számos fontos intézkedést követelt. A földterületek felosztásán kívül, a gazdasági épületek és munkaeszközök, az állami javak, különféle közösségi és tudományos intézmények, földterületek és egyéb anyagi termelési javak mind a gazdasági termelőszövetkezetek tulajdonába kerültek.

Az agrárreformról alkotott törvény jól szemléltette a közösségi-gazdasági céljait az akkori Jugoszláviának: az osztályellentéték szítása a mezőgazdaságban és a gazdasági-materiális alap elterjesztése a szocialista mezőgazdaság kialakítása érdekében.

Az elhagyott vagy a reformok következtében kisajátított üzemek német tulajdonosai nagyobb arányban éltek a Vajdaságban, mint más jugoszláv szövetségi tagországban, a földalapba bevont, kisajátított területeik nagysága együttesen a legnagyobb volt, noha a 14 kategóriából csak egyet jelentettek. (13. táblázat)

13. táblázat: A második jugoszláv agrárreform során a földalapba bevont területe és üzemek

Eredetkategória	Üzemek száma	Terület (ha)
Nagybirtokos	2.738	237.931
Bankok és egyéb pénzüintézetek	1.002	85.921
Egyházak, kolostorok	2.771	173.367
Földművesek, a törvény szerinti max. földbirtokkal	8.721	124.032
Nem mezőgazdasági tevékenységű tulajdonosok	14.498	113.924
Eltűnt birtokosok	4.938	32.305
Németek	98.719	638.192
Népbíróság általi elkobzás	10.287	94.455
A földalap részére rendelkezésre bocsátott állami tulajdon	331	12.232
Újonnan betelepülők újból elveszett birtokai	14.806	49.690
Szövetkezetek	56	1.345
Külföldiek	1.631	14.588

A revízióról hozott törvény szerinti birtokok	6.777	21.789
Alapítványok és hasonló szervezetek	-	12.096
Összesen	167.275	1.611.867

Forrás: Kostić 1970.

Az egyes kategóriák aránya nagy változatosságot mutatott a tagköztársaságok között mind az elkobzott üzemek számát, mind a földbirtokok területét illetően, mely a történelmi örökségből és a különböző szocioökonómiai állapotokból következett. Kiemelendő, hogy különösen a földalap kategóriák szerinti összetételében tért el a Vajdaság az összjugoszláv átlagtól.

A leteleplők és egyéb személyek, akik az agrárreformról szóló törvény szerint földet igényeltek, származásuktól függetlenül ugyanazokkal a jogokkal rendelkeztek a földalapról való kielégítéshez. Ugyanakkor a gazdaságilag elmaradott területekről nagyobb arányban jelentkeztek, ezért települtek át Montenegróból – összehasonlítva a többi tagköztársaságot – nagy arányban északra: 1946-ban Montenegró lakosságának 12%-a élt földművelésből, akik zöme a Vajdaságba vándorolt. A többi tagköztársaság esetében a Vajdaságba bevándoroltak aránya az összlakosságból alacsonyabb volt, noha a Bosznia-Hercegovinából, Horvátországból vagy Szerbiából érkezett betelepülők száma magasabb volt, mint a montenegróiaké. A betelepülők egészét nézve, minden jugoszláv tagköztársaságból érkeztek, összesen 41.633 háztartás, 246.606 fő. (14. táblázat) Legnagyobb számban a Bácskába, Bánságba és a Szerémségbe települtek be, felborítva ezzel a korábbi etnikai térszerkezetet (67-68. ábra)

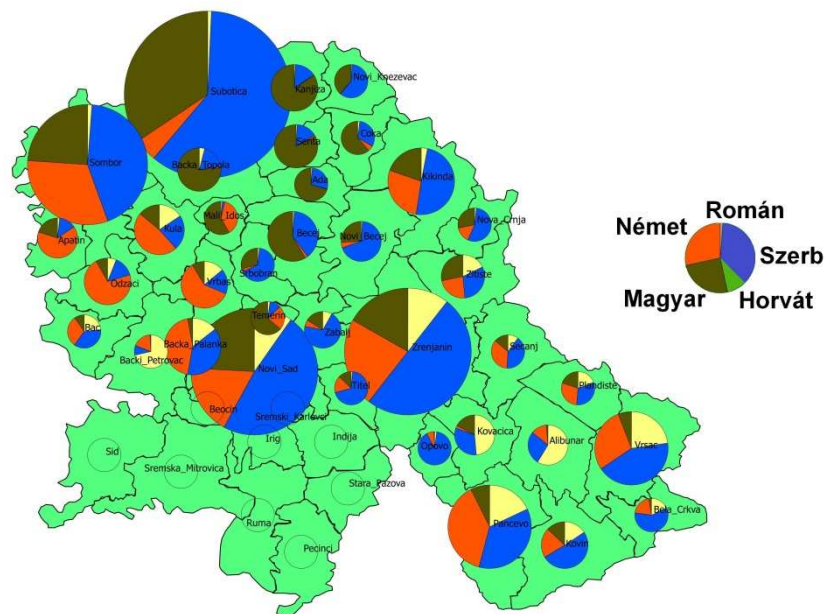
14. táblázat: A második jugoszláv földosztás során az egyes háztartásokba betelepülők száma a Vajdaságban

Terület	Háztartások száma	Betelepülő személyek száma
Bácska	13.729	83.069
Bánság	21.922	134.766
Szerémség	5.982	28.771
Összesen	41.633	246.606

Forrás: Kostić 1970

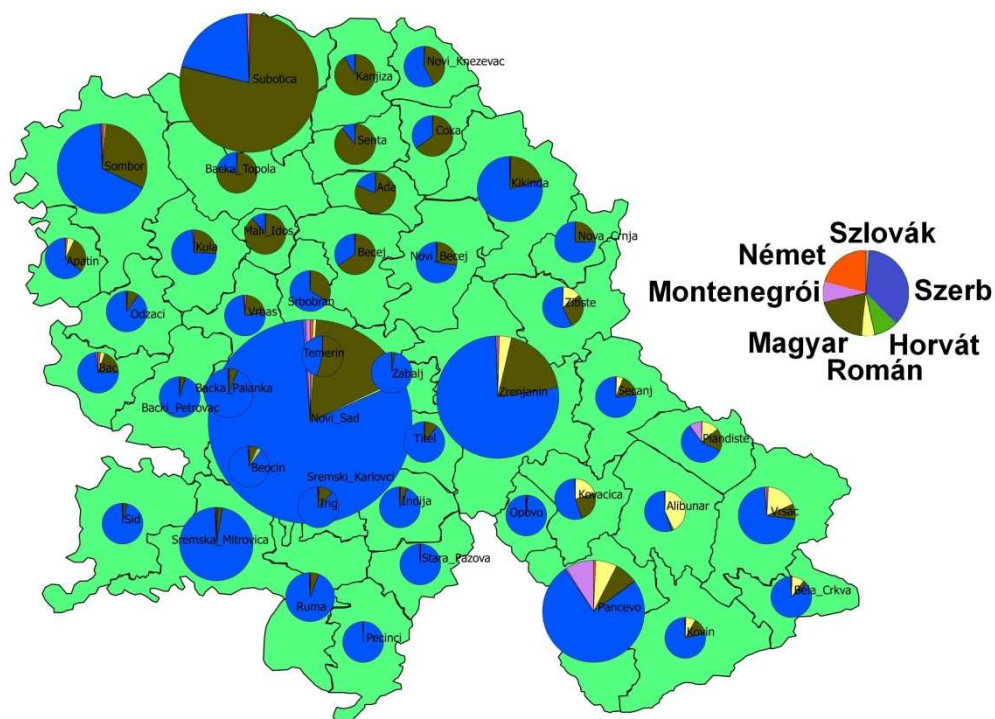
A szövetségi szinten létrehozott földalap felosztása során a háztartások átlagosan 3,5 ha földterületet kaptak. Elvi alapon a háztartások létszáma befolyásolta a megszerezhető földbirtok nagyságát: minél többen éltek egy háztartásban, annál nagyobb földet kaphattak. A hatóságok azonban nem minden esetben jártak el így: például Veliko Središte és Plandište falvakban a háztartások 4,5 ha-t kaptak, függetlenül a létszámtól. Ennek ellenére nem alakult ki nagy eltérés az egyes tagközságokban a kiosztott földterületeket illetően.

67. ábra: A Vajdaság etnikai térszerkezete (1931)

Forrás: A Délvidék településeinek nemzetiségi-nyelvi adatai (1880-1941) alapján saját szerkesztés

68. ábra: A Vajdaság etnikai összetétele (1971)

Forrás: Popis Stanovništva i Stanova 1971 alapján saját szerkesztés

Ez az agrárkolonizáció természetét tekintve egy tervezett vándormozgalmat jelentett, véghezvitele az áttelepülők igényeinek elemi kielégítésén nyugodott. A Vajdaság II. világháború utáni kolonizációjában a kompetens hatóságok sokat tettek a betelepülők beilleszkedésének megkönnyítése érdekében.

Összegzés

A jugoszláviai népi némettség körüli feszültség a modern etnopolitikai konfliktusok (egyidős a modern nemzetek kialakulásával) módszerének egyik tipikus esetével – Salat Levente terminológiáját követve (SALAT 2001) – az erőszakos kitelepítés és deportálás (részbeni) alkalmazásával oldódott meg. Ezzel szemben a trianoni Magyarországon, ahol a németek II. világháború utáni kitelepítése összefüggött a magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezmény keretében Magyarországra betelepített magyarok elhelyezésével, módszerét tekintve egy békés folyamatot takar (bár ismert, hogy a Szovjetunió nyomásgyakorlásának eredménye volt) (SALAT 2001). Ahogy Bibó István megállapította, a kitelepítések a történelmi példák

alapján nem szokták teljes mértékben megoldani az etnikai vagy etnokulturális konfliktusokat, hanem vagy új feszültségeket teremtenek, vagy a fennállókat teszik kezelhetetlenné (BIBÓ 1990). A jugoszláviai németiség esetében az előbbi valósult meg, újabb etnikai problémák bontakoztak ki idővel, az etnikai struktúra egyneműsödésével a szerb-horvát, szerb-magyar, szerb-albán, szerb-bosnyák, horvát-bosnyák stb. ellentétek mélyültek el vagy keletkeztek, melyek az 1990-es években az egyik legvéresebb polgárháborújában vezetődtek le részben. Így könnyen belátható, hogy a Balkán etnikai konfliktusainak sorából nem lehet a németiség kérdését kihagyni, mellőzni, hiszen létszámarányát tekintve az egyik legnagyobb veszteséget elszenvedő etnikum a területen.

A jugoszláviai németiséget tárgyaló munkák között a délszláv-német etnikai kontaktzóna vizsgálatának létjogosultsága így a konfliktus részleteinek megismerése és megértése a Balkán-kutatás része is egyben.

A konkrét eredmények összegzése előtt fontos kiemelni, hogy jelen kutatás és annak eredményei a magyar földrajztudományban és a Balkán etnikai konfliktusait tárgyaló irodalom sorában hiánypótló jellegű, a témakör csak a legújabbkori délszláv és német történeti munkákban jelenik meg, de más aspektusban és más módszertannal.

A dolgozat tudományos eredményei és a felállított hipotézisek helytállósága az alábbiak szerint foglalható össze:

1. A német betelepülés a 14. századtól kezdődően, vagyis a kontaktzónák kialakulásának felvázolása és rávilágítás az egyes földrajzi terek eltérő etnikai-politikai fejlődési pályáinak későbbi okaira. Azt feltételezem, hogy a jugoszláv térségbe betelepülő németiség a 14-19. század között – eltérő történelmi korszakokban, más-más, betelepülésüket segítő motivációk miatt – jelentős területi, fejlődésbeli, gazdasági életben betöltött szerep és identitástudatból adódó különbségeket mutat. Ezek a különbségek átöröklődhettek a 20. században a jugoszláv érára, és a két világháború közötti, valamint a II. világháború térségi (geo)politikai folyamatait is meghatározhatták.

Ez a német-délszláv együttélés egyik legkorábbi fejezetének következménye, nevezetesen a betelepítések nyomán kialakult, területenként eltérő törésvonal a nemzetiségek között. Az etnikai együttélést az összes érintett etnikum valamilyen értékrendszer mentén élte meg, az öndefiniálás (vallás, nyelv, nemzettudat fejlődése, gazdasági tradíciók stb.) mentén pedig kialakultak a súrlódási felületek, melyek a legtöbb esetben valamilyen külső, (geo)politikai

folyamat terelt (pánszlávizmus, pángermanizmus stb.). Szlovénia területén – mivel a Habsburg Birodalom örökös tartománya volt a vizsgált időszakban, a németiség erős asszimilációs veszélyt jelentett a szlovénségre, akik ekkor, a 14-18. században mintegy közrefogták az egyes kutatók szerint német etnikai szigetterületként mutatkozó Gottschee körzetet. Alsó-Stájerországot ekkor még nem választotta le a határ az osztrák területekről, így rajtuk kívül a szlovéniai városok polgárosodott németisége emelendő ki. A németiség évszázadokon át megőrizte identitását azokban a városokban is, ahol kisebbségben élt. Ezzel a későbbi Jugoszlávia egészét nézve, egy teljesen egyedi miliőt jelentett Szlovénia. Itt ugyanis az államalkotó többség – etnikai/nemzeti kisebbség reláció évszázadokon át a németek (pontosabban németajkúak) többségét, a szlovének kisebbségét jelentette, csak az SzHSz Királyság megalakulásával lett a szláv etnikum az államalkotó. Bosznia-Hercegovina németisége szintén középkori eredetre tekint vissza (hittérítők, bányászok, kézművesek, kereskedők), azonban tömegesen csak a 19. század második felében jelentek meg. Nemzeti öntudatuk, polgárosodottsági fokuk többnyire alacsony volt, zömmel földművesek voltak a Száva, Boszna, Vrbas és Drina folyók mentén. Közös bennük a szlovéniaiakkal, hogy a magyarokhoz való lojalitás nem alakult ki, mivel nem kerültek etnikai kölcsönhatásba a magyarokkal. Szlavónia, Baranya-háromszög, Szerémség, Bácska és a Bánság németisége szintén a Habsburg Birodalomban a németajkú többséghez tartoztak, azonban a kiegyezés után már a Magyar Királysághoz, így gyakorlatilag a délszláv népcsoportokhoz hasonlóan magyarországi kisebbségek lettek. A németek a délszlávokon kívüli egyéb etnikumokkal is érintkeztek (magyarokkal, románokkal, szlovákokkal, csehekkel, ruszinokkal stb.). Genezisükben, identitásukban ezért nagyon erősen domináns az uralkodó többséghez való asszimilálódásuk foka, ami leginkább a magyar nyelv használatában és a magyarhúságukban jelentkezett. A jugoszláv időszak és különösen a II. világháborús események, megszállási területek, határrevíziók a meglehetősen nagy területen szétszóródott jugoszláviai németiség szállásterületét tovább szabdalták. A geopolitikai helyzetnek az egyes területek különösen ki voltak téve. A korábbi évszázadokban kialakult, uralkodó nemzethez való kötődések azonban magában a németiségben is törésvonalat jelentett, elsősorban a fiatalabb és az idősebb generáció között. Legjobb példa erre a Baranya-háromszög, ahol a visszacsatolás után felerősödtek a magyarhú elemek.

2. A vizsgált területen élt nemzetiségi csoportok, mint közösségek miként reagáltak a politikai tér (és egyben az etnikai kontaktóna) változására és hogyan jelent ez meg az etnikumok együttélésében? Azt feltételezem, hogy a vizsgált területet érintő határváltozások és

impériumváltások a többség-kisebbség reláció szempontjából jelentős mentális és tényleges folyamatokat indukáltak az etnikai együttélésben.

A határváltozások, vagyis az uralkodó hatalomhoz való viszonyulás a népi némettség és a délszláv, illetve a többi etnikum együttélése szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bírt. A volt Jugoszlávia – soknemzetiségű állam lévén – területén valójában belső etnikai határokat nem lehetett egyértelműen meghúzni, így az impériumváltozások okozta területi elcsatolások a többség-kisebbség relációban mutatkoztak meg. A némettség szempontjából vizsgálva, a Habsburg betelepítések során az uralkodó „nemzetnek” érezhették magukat (bár tudjuk, hogy nem léteztek ekkor modern nemzetek), az I. világháború végén, a területi elcsatolások következtében a német-délszláv kisebbség-többség reláció megfordult, az egyes területeken bekövetkező német megszállás során elvileg szintén az uralkodó nemzet részei lettek, de az idő rövidege és a háborús körülmények miatt csak a nemzetiségi harcok kiéleződése következett be. A magyar megszállás pedig egyfajta nosztalgia volt a magyarérzelmű németeknek.

3. Milyen etnikai földrajzi folyamatokat eredményezett a németek kitelepülése? Azt feltételezem, hogy a németek kitelepülése jelentős, az etnikai struktúrát alapjaiban megváltoztató folyamatokat generált, a délszláv etnikai többség elérését segítőleg hatott.

A legtöbb helyen a némettség teljes eltűnése következett be, vagyis egy etnikai vákuumterület alakult ki, ráadásul egy, a jugoszláviai átlagviszonyokhoz képest fejlettebb gazdaságú területen (Szlovénia, Száva menti alföld, Vajdaság). Szlovéniában és Bosznia-Hercegovinában a németek eltűnésének következménye kevésbé fogható meg, mivel mintegy 20-20 ezres létszámmal bírtak. A látványos átrendeződés, homogenizálódás a Baranya-háromszögben és a Vajdaságban indult meg eltűnésükkel. A Jugoszlávia déli vagy kevésbé fejlett területeiről északra irányuló természetes migráció – mely mögött gazdasági érdek, demográfiai okok-népességszám-növekedés állt leginkább – találkozott a politikai érdekekkel, vagyis a terület elszlávosításával, melynek különböző eszközeit (agrárreform, majorizációs tervek) bemutattam. Az etnikai átrendeződés megindításában tehát mindenképpen szerepet játszott a németesség eltűnése, mely terv, mint politikai cél az 1930-as években elszlávosítási terveket szült. Mindazonáltal a második Jugoszlávia által véghezvitt földreform során a földalapba bevont földterületek legnagyobb hányada a németek által hátrahagyott vagy kisajátított területek voltak, melyeket zömmel szerb és montenegrói telepések között osztottak szét.

4. A II. világháborút követően, egyes területekről származó németek migrációs pályájának feltérképezése és összefüggések, lehetséges „kategóriák” felvázolása primerforrások, illetve elbeszélések segítségével. Azt feltételezem, hogy a Jugoszláviából kitelepült németek származási területük szerint eltérő migrációs sajátosságokkal rendelkeznek. Várhatóan lesznek egyedi példák a migrációban (más-más országba vagy kontinensre költözés formájában), de felvázolható lesz az a földrajzi terület, ahová a származási területük szerint a többség letelepedett.

A vizsgált teherkiegyenlési akták alapján kijelenthető, hogy a származási terület a kitelepülés időpontját és szervezettségét meghatározta. A legtöbb menekült az amerikai és brit megszállási zónába került, a szovjet megszállási zónával jelen dolgozat nem foglalkozik. A legnagyobb különbségek a kitelepülések időpontjából következnek. A későbbi 1944 ősze és azutáni menekülőket sokszor a nyugat felé nyomuló szovjet csapatok utalták vissza Jugoszláviába, melyet számos elbeszélés is megerősít, így ők nagy eséllyel munkatáborba kerültek, akik között a legmagasabb volt az időszakban a halálozási arány. Feltűnő, hogy az aktákban vizsgált személyek közül a bánásiak maradtak legnagyobb arányban otthonaikban még az 1950-es években is. Ennek oka az, hogy oda értek legkorábban az orosz csapatok, így kitelepítésük/elmenekülésük a legkevésbé volt megszervezve. Az 1950-1980-as években tapasztalható migrációs sajátosságokat a 15. táblázat foglalja össze. Vannak kiemelt állomások, ahová az egy-egy területről származó német családok a teherkiegyenlési folyamat bemutatása során megismertetett gyakorlat szerint, egymás elvesztett ingatlanját és ingóságát igazolva, és az egymásrautaltság következtében nagyobb számban megtelepedtek. Ezek jellemzően nyugat-németországi települések. A más országot és kontinenst választók sokkal inkább az egyes egyének lehetőségeiből (kor, képzettség, egészségi és szociális állapot) következett, egyedi eseteknek nevezhetők. A népi németiség a Nyugat-Németországba, illetve más, fejlett térségbe történt áttelepülése (melyet a német szakirodalom Drang nach Westen-ként is emleget) iránya mellett a fejlettségi fokot figyelembe véve is ellentétes volt a németek egykori kelet felé irányuló expanziójával. A jugoszláviai népi németek egy sokkal modernebb környezetben találták magukat, melyhez az idősebb generáció már nem is tudott alkalmazkodni.

15. táblázat: A Jugoszláviából kitelepült németek jellemző migrációs állomásai származási területük alapján

Terület megnevezése	A migráció legjellemzőbb állomása

Bosznia-Hercegovina	Lengyelország, NDK, Ausztria, NSzK (Bajorország, Baden-Württemberg, Alsó-Szászország, Rajnavidék-Pfalz), Franciaország, Kanada, Brazília
Baranya-háromszög	Magyarország (Baranya-megye), Horvátország, Ausztria, NDK, NSzK (Bajorország: Landshut, Berchtesgaden, Passau központokkal, Baden-Württemberg: Göppingen, Hessen: Darmstadt, Kanada (Ontario), USA (New York, Washington), Ausztrália (Melbourne)
Észak-Bácska	NSzK (Baden-Württemberg: Freiburg, Heilbronn, Hessen: Bad Schwalbach), Izrael
Dél-Bácska	Ausztria, NSzK (Bajorország: Passau, Kehlheim, Schongau, Baden-Württemberg: Stuttgart-Karlsruhe-Mannheim háromszög, Wangen, Rajnavidék-Pfalz: Bad Ems, Hessen: Nidda, Sparbrod, Észak-Rajna-Vesztfália: Bielefeld, Eibelshausen), USA (Ohio), Ausztrália (Perth)
Nyugat-Bácska	NSzK (Bajorország: Pfarrkirchen-Seibersdorf, Regensburg, Baden-Württemberg: Karlsruhe, Oberwittstadt, Alsó-Szászország: Bahrdorf/Mackendorf)
Bánság	Szerbia (Vajdaság Autonóm Tartomány, Belgrád), Horvátország (Baranya-háromszög), Ausztria (Alsó-Ausztria, Bécs, Salzburg, Karintia), NSzK (Bajorország: Passau, München-Dachau, Kempten-Haunstetten, Baden-Württemberg: Stuttgart-Reutlingen-Karlsruhe, Pfullingen-Überlingen, Rajnavidék-Pfalz: Ludwigshafen, Welgesheim, Észak-Rajna-Vesztfália: Bergisch Gladbach, Alsó-Szászország: Detmold, Sandhorst/Aurich), NDK (Arnstadt), Izrael, USA (Chicago, Detroit, Mansfield, Los Angeles), Brazília
Szerémség	NSzK (Bajorország: Waakirchen Schwabach), NDK (Wattmannshagen)

Forrás: saját szerkesztés

A kutatás jövőbeli irányai

Az eddigi megállapítások számos esetben újabb, a témával kapcsolatos további lehetséges kutatás kiindulópontjai lehetnek. Ahogy az egész témakörrel, úgy jelen dolgozatot

felhasználva is számos tudományterület fogalmazhat meg újabb kérdéseket, téziseket. Az alábbiakban a kutatás geográfiai vonatkozású további irányait nézem meg.

A teherkiegyenlítési aktákban fellelhető adatok lehetővé teszik egy részletes, a németiséget ért veszteségek (főleg udvarok, földbirtokok, üzemek), valamint a kárpótlási folyamat területi különbségeit kimutató vizsgálat lefolytatását. Ezt el lehet végezni egy adott történeti területre (pl. Baranya-háromszög vagy Vajdaság) leszűkítve, illetve a területeket összehasonlítva is, figyelembe véve a németeket ért atrocitások időbeli eltolódását és annak viszonyait, valamint az egyes szállásterületeken jelentkező eltérő természet-, etnikai-, politikai-, gazdaság- stb. földrajzi különbségeket. Mindennek alapja, hogy minél több településről és településen belül is minél több kárelszennedő teherkiegyenlítési aktájából a releváns adatok a kutató birtokában legyenek.

Másik lehetséges irány egy szociálgeográfiai vizsgálat lefolytatása adott, szűkebb területre vonatkozóan, mely az eredeti német szállásterületen kialakult struktúrák helyi szintű tüktöződését mutathatná ki. Ehhez sokkal több helyismeret és főleg helyi, levéltári, plébániai kutatás szükséges, mely a többi etnikumról szolgáltatna adatokkal.

Szociálgeográfiai kutatást lehet egy új közösségbe került, Jugoszláviából kitelepült népi német közösség esetében is elvégezni. A megváltozott státuszukról, integrálódásukról, munkaerőpiaci helyzetükről és lakhatási körülményeikről, településszerkezetre és a befogadó társadalomra gyakorolt hatásukról elsősorban a kitelepülők helyi civil szervezeteik segítségével lehetne vizsgálódást végezni, akár a tengerentúlra települt németiség körében is.

Irodalom és forrásjegyzék

Felhasznált irodalom

1. ÁCS Z. 1987. A harmadik honalapítás – Kozmosz Könyvek, Budapest, 125 p.
2. ÁCS Z. 1996. Nemzetiségek a történelmi Magyarországon – Kossuth Könyvkiadó, Budapest, pp. 102-173.
3. A Délvidék településeinek nemzetiségi-anyanyelvi adatai (1880-1941) – Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1998, 309 p.
4. A Délvidék településeinek vallási adatai (1880-1941) – Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1999, pp. 63-70.
5. AGÁRDI F. 1946. A svábok bejövetele. A németek szerepe Magyarországon Szent Istvántól napjainkig. – Faust Imre, Budapest, 1946, pp. 233-288.
6. Angaben über die Natürliche Bevölkerungsbewegung in den Gemeinden der Batschka, der Baranja und des Banats ohne Rücksicht auf die Volkszugehörigkeit von 1900-1936, bei den deutschen Mehrheitengemeinden bis 1940 – Ost-Dok. 16/138, Bundesarchiv, Lastenausgleichsarchiv, Bayreuth, pp. 124-155.
7. ANNABRING, M. 1954. Volksgeschichte der Deutschen in Ungarn (Geschichte der Donauschwaben, 1), Stuttgart, 112 p.
8. ARDAY L. 2002. Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában – BIP, Budapest, pp. 273-313.
9. ARMGART, M. – SCHULTE, G. – SCHULTE, R. – VOGELER, W. 1991. Auswanderer aus Essen nach Windthorst/Bosnien um 1879/80 – Ostdeutsche Familienkunde, Bd. 39, pp. 351-353., pp. 393-396.
10. A. SAJTI E. 1987. Délvidék 1941-1944 A magyar kormányok délszláv politikája. – Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 305 p.
11. A. SAJTI E. 1991. Nemzettudat, jugoszlávizmus, magyarság – József Attila Tudományegyetem, Szeged, 139 p.
12. A. SAJTI E. 2004. Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947. – Napvilág Kiadó, Budapest, p. 108-143, 179-235.
13. A. SAJTI E. 2011. Őrségváltás: a Délvidék közigazgatási átszervezése, 1941-1944 – Magyarország és a Balkán a XX. században, JATEPress, Szeged, pp. 49-56.
14. A visszatért Délvidék. – Halász Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1941, pp. 44-50, 103-104.

15. BADE, K. J. 1992. Deutsche im Ausland – Fremde in Deutschland. Migration in Geschichte und Gegenwart. Verlag C. H. Beck, München, pp. 333-464.
16. BÁRÁNY GY. 1968. Stephen Széchenyi and the awakening of Hungarian nationalism: 1791-1841. Princeton University Press, Princeton, 487 p.
17. BÁRDOSSY L. 1942. Magyarságunk és a nemzetiségek. – Láthatár 1942/1. p. 1.
18. BEER, J. 1989. Donauschwäbische Zeitgeschichte aus erster Hand. – Donauschwäbische Kulturstiftung, München, pp. 22-55.
19. BEER, M. 1997. Eingliederung der Flüchtlinge und Vertriebene nach 1945. Das Beispiel der Deutschen aus Ungarn. In.: Unser Hauskalender. Das Jahrbuch der Deutschen aus Ungarn, 1997. Schwabenverlag, Ostfildern, pp. 34-40.
20. BENKEN, A. – BENKEN, H. 1995. Siedler aus Südoldenburg in Bosnien flohen vor Partisanen und der Sowjetarmee, in Volkstum und Landschaft – Sonderbeilage (Heimatblätter) der Münsterländischen Tageszeitung, Nr. 275, 24.11.1995, Cloppenburg im Nov. 1995
21. BIBER, D. 1963. Kočevski Nemci med obema vojnama, Zgodovinski časopis, XVII, 1963, p. 26
22. BIBER, D. 1966. Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941 – Cankarjeva založba, Ljubljana.
23. BIBÓ I. 1990. A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai önbíráskodás. In.: Válogatott tanulmányok 4. kötet. 1935-1979. Magvető Kiadó, Budapest, pp. 450-459.
24. CLASSEN, L. 2004. Der völkerrechtliche Status von Bosnien-Herzegowina nach dem Berliner Vertrag vom 13. 7. 1878 – Lang, Frankfurt am Main, 309 p.
25. CRKVENCIC, I. 1997. Auswanderungen und demographische Prozesse in Kroatien. In.: (szerk.) Heller, W. 1997. Migration und sozioökonomische Transformation in Südosteuropa. Südosteuropa Studien Band 59. Südosteuropa-Gesellschaft, München, pp. 267-281.
26. CVRITN, J. 1997. Trdnjavski trikotnik. Politična orijentacija Nemcev na spodnjem Štajerskem (1861-1914.), Maribor, pp. 10-11.
27. CSUKA J. 1995. A délvidéki magyarság története 1918-1941. – Püski Kiadó, Budapest, 1995, p. 306, p. 406, p. 420, p. 440.
28. DAMMANG, A. 1931. Die deutsche Landwirtschaft im Banat und in der Batschka, Novi Sad, p. 10

29. Dritter Gesamtbericht des Generalbevollmächtigten für die Wirtschaft in Serbien Januar 1944 – Ost-Dok. 18-5B, Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv, Bayreuth. pp. 92-95.
30. EBERL, I. (szerk.) 1987. Die Donauschwaben: Deutsche Siedlung in Südosteuropa – Innenministerium Baden-Württemberg, Sigmaringen, 318 p.
31. EBERL, I. (szerk.) 1993. Flucht, Vertreibung, Eingliederung. Baden-Württemberg als neue Heimat. Thorbecke, Sigmaringen, 296 p.
32. EGGER, L. 1983. Das Vermögen und die Vermögensverluste der Deutschen in Jugoslawien. – Landmannschaft der Donauschwaben in Baden-Württemberg e.V., Sindelfingen, pp. 149-192.
33. EILER F. 2002. Németország Duna-völgyi politikája 1920-1938 – Fedinec Cs. (szerk.) 2002. Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában. Teleki László Alapítvány, Budapest, pp. 37-63.
34. EILER F. – MARCHUT R. – TÓTH Á. 2011. Kárpótlás Kelet-Közép-Európában. Esettanulmány: a németek – História XXXIII. évf. 8. szám, pp. 28-32.
35. Erlebnisberichte zur Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mittel-Europa – Ost-Dok. 2 Nr. 399, Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv, Bayreuth, pp. 1-26.
36. ÉRDÚJHELYI M. 1894. Újvidék története. Popovics Nyomda, Újvidék, 455 p.
37. FEHÉR I. 1996. A soknemzetiségű Baranya a 20. században. – Pannónia Könyvek, Pécs, 1996, pp. 119-131.
38. FÜZES M. 1985. A nemzetiségi oktatás fejlődése a Délkelet-Dunántúlon 1949-1972 – Baranyai Levéltári Füzetek, pp. 575-615.
39. FÜZES M. 1986. A népesség anyanyelv szerinti összetételét befolyásoló tényezők Délkelet-Dunántúlon 1941-1949 – Baranyai Levéltári Füzetek, pp. 715-783.
40. FÜZES M. 1990. Az alsó- és középfokú nemzetiségi oktatás története Délkelet-Dunántúlon 1945-1949 – Baranya Megyei Levéltár, 119 p.
41. FÜZES M. (szerk.) 2000. Tanulmányok és források Baranya megye történetéből 5. Nemzetiségi ügyek dokumentumai Baranyában 1938-1944. – Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2000, 297 p.
42. FÜZES M. – ÚJVÁRI A. 1999. Die Tragödie einer Generation – Landesselbstverwaltung der Ungarndeutschen, Budapest, 1999. pp. 5-61.
43. GAČEŠA, N. 1968. Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918-1941, Novi Sad, p. 17.
44. GALÁNTAI J. 1989. Trianon és a kisebbségvédelem – Maecenas, Budapest, 1989. pp. 94-98.

45. Gedenkschrift zur 25-jährigen Jubelfeier der Schwestern der Kongregation von der Anbetung des kostbaren Blutes Juesu Christi im Kloster Nazareth bei Banjaluka in Bosnien, 1879-1904 – Druck Cordier, Heiligenstadt (Eichsfeld), [Banja Luka], 1904.
46. GEHL, H. 1989. Donauschwäbische Dialekte. In.: Die Donauschwaben. Deutsche Siedlung in Südosteuropa. Ausstellungskatalog. Thorbecke, Sigmaringen, 292 p.
47. GEIGER, V. 1997. Nestanak folksdojčera. Nova Stvarnost, Zagreb, pp. 9-69, pp. 143-151.
48. GEIGER, V. 1999. Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti – Njemačka narodnosna zajednica/Volksdeutsche Gemeinschaft, Osijek
49. GEIGER, V. 2001. Nijemci u Đakovu i Đakovštini, Hrvatski institut za povijest, Zagreb
50. GEIGER, V. 2008. Logor Krndija 1945-1946. – Hrvatski institut za povijest, Zagreb - Slavonski Brod, 497 p.
51. GONDA G. 2010. Nemzetállamok és kisebbségek. Az egységes nemzetállamok megteremtésére tett kísérletek és a német kisebbségi csoportok Európában, a 20. század első felében. Múltunk 2010/4. pp. 65-106.
52. GOSAR, A. 1997. Migration und demographische Strukturveränderungen samt deren Auswirkungen in Slowenien. In.: (szerk.) Heller, W. 1997. Migration und sozioökonomische Transformation in Südosteuropa. Südosteuropa Studien Band 59. Südosteuropa-Gesellschaft, München, pp. 243-266.
53. GRĐIĆ, S. 1912. Kolonizacija u Bosni i Hercegovini, Pregled (Sarajevo), 371 p.
54. GRIMM, G. – ZACH, K. 1995. Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa. Geschichte, Wirtschaft, Recht, Sprache Band 1. – Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1995, pp. 159-173.
55. GROTHE, H. 1931. Deutsche Sprachinsel Gottschee in Slowenien. Ein Beitrag zur Deutschtumskunde des europäischen Südostens, Münster in Westfalen, p. 18
56. GRÖNINGER, H. 1924. Das Geheime Versteck im Moor, darin: Reise nach Bosnien – Buchdruckerei Gebr. Bernsen, Meppen, pp. 29-40.
57. GULYÁS L. 2005. Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák Magyar Monarchiától napjainkig – Hazai Térségfejlesztő, Pécs, 2005. 233 p.
58. GYÖRI SZABÓ R. 2008. Kisebbségpolitika Szlovéniában: a magyar és olasz közösség autonómiája – Kisebbségkutatás 17. évf. (2008) 1. szám. pp. 57-89.
59. HAAS M. 1845. Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben – Haas Mihály, Pécs, 1845 (utánnomás: 1985). 350 p.
60. HAJDÚ Z. 2002. A Balkán-félsziget politikai földrajza. In.: (Szerk.) Pap N. – Tóth J. 2002. Európa politikai földrajza. Alexandra Könyvkiadó, Pécs, pp. 185-204.

61. HAJDÚ Z. 2010. A Bánság térfejlődésének közigazgatási-történeti csomópontjai 1918-ig. Közép-Európai Közlemények 3. pp. 7-16.
62. HAJDÚ Z. 2011. A Baranya-háromszög területi-közigazgatási integrálásának kérdései Jugoszláviában, 1918-1945. Közép-Európai Közlemények 2011/3-4. szám No. 14-15. pp. 81-90.
63. HAJDÚ Z. 2013. A Délvidék lehatárolásának és közigazgatási beosztásának változásai a XI-XVIII. században. Bácsország – Vajdasági Honismereti Szemle 2013/2. pp. 33-38.
64. HALLER, H. 1941. Sirmien und sein Deutschtum. Ein Beitrag zur Landeskunde einer südostdeutschen Volksinsellandschaft, Leipzig, pp. 13-17
65. HAMM F. 1935. A jugoszláviai német kisebbség kulturális és gazdasági szervezetei – Kalangya 1935/2. pp. 81-160.
66. HAMM, F. 1952. Bei den Donauschwaben in den USA. Eine Besuchsfahrt von Franz Hamm. Neuwerbaß-Bonn. „Donauschwäbische Beiträge” – Heft 1. Donauschwäbische Verlags A. G., Salzburg, 76 p.
67. HARTMAN, B. 1983. Kulturni tokovi v Mariboru in njegovem zaledju med vojnama, Časopis za zgodovino in narodopisje, LIV, 1-2, 1983, p. 234.
68. HAUPTMANN, F. 1965. Regulisanje zemljišnog posijeda u Bosni i Hercegovini i počeci naseljavanja stranih seljaka u doba austrougarske vladavine, Godišnjak Društva istoričara BiH, XVI, p. 160.
69. HEGEDŰS A. 1995. Bánáti autonómia törekvések 1941-44 között – Bácsország, 1995. július 6. szám, p. 3.
70. HEIMFELSEN, J. 1911: Die deutschen Kolonien in Bosnien, Sarajevo, Jänner 1911 – Gerold & Co., Wien
71. HEISTER, P-J. 2002. Niederrheinische Kolonisten in Bosnien – Mosaik, Zeitschrift für Familienforschung und Heimatkunde, Kleve, Heft 2-3, pp. 9-10.
72. HERCEG J. 1993. Magyarok Szlavóniában. Világszövetség 1993. 02. 02.
73. HOFFMANN, F. – ZORN, J. (szerk.) 1963. Franz-Josefsfeld – Schönborn. Geschichte einer deutschen Gemeinde in Bosnien, Freilassing, p. 12.
74. HOFFMANN, F. 1982. Das Schicksal der Bosniendeutschen in 100 Jahren von 1878-1978 – Hartmann Verl., Sersheim. 71 p.
75. HORVÁTH CS. – LENGYEL F. 2005. A délvidéki hadművelet 1941. április. – Püedlo Kiadó, Budapest, 2005, pp. 8-25.
76. HORVÁTH GY. (szerk.) 2009. Dél-Erdély és Bánság – Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Budapest 582 p.

77. HORVÁTH I. – KISS J. (szerk.) 2008. A baranyai államhatár a XX. században. – HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 200 p.
78. HORVÁTH K. 1932. Délbaranya és a trianoni békeszerződés revíziója. – Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt., Pécs, 1932, 133 p.
79. ILLÉSFALVI P. 2005. A németek által megszállt Bánság helyzete 1941-ben, a Magyar Királyi Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnokságának jelentései alapján – Bácsország, 2005. április. No. 35. szám, pp. 76-79.
80. ILLÉSFALVI P. 2008. A németek által megszállt Bánság helyzete 1941-ben, a Magyar Királyi Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnokságának jelentései alapján – Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis) XIV. évf. 17. szám, pp. 19-25.
81. Istorija naroda Jugoslavije 1-2. Prosveta-Beograd 1953-1960, 821+1335 p.
82. JANJETOVIĆ, Z. 1999. Die Konflikte zwischen Serben und Donauschwaben. Друштво за српско-немачку сарадњу (Gesellschaft für serbisch-deutsche Zusammenarbeit), pp. 119-168.
83. JANJETOVIĆ, Z. 2003 The Settlement of the Ethnic-Germans in the Territory of Yugoslavia. Друштво за српско-немачку сарадњу (Gesellschaft für serbisch-deutsche Zusammenarbeit), pp. 1-39.
84. JANJETOVIĆ, Z. 2003. Die Vertreibungen auf dem Territorium des ehemaligen Jugoslawien. In.: Bingen, D. – Włodzimierz, B – Troebst, S. (szerk.) 2003. Vertreibungen europäisch erinnern? Historische Erfahrungen, Vergangenheitspolitik, Zukunftskonzeptionen. Harrassowitz, Wiesbaden, pp. 153–157.
85. JANJETOVIĆ, Z. 2006. Die Donauschwaben in der Vojvodina und der Nationalsozialismus. In: Hausleitner, M. – Roth, H. (szerk.): Der Einfluss von Faschismus und Nationalsozialismus auf Minderheiten Ostmittel- und Südosteuropa, IKGS Verlag, München, pp. 219–235.
86. JANJETOVIĆ, Z. 2011. A magyar és a német kisebbség Jugoszláviában, 1918-1941. – Magyarország és a Balkán a XX. században, JATEPress, Szeged, 2011, pp. 19-39.
87. JANKULOV, B. 1961. Pregled Kolonizacije Vojvodine U XVIII i XIX Veku. Matica Srpska, Novi Sad, 119 p.
88. JOJKIĆ, V. 1931. Nacionalizacija Bačke i Banata, etno-politička studija, Novi Sad, 30 p. (kézirat)
89. JORDAN, S. 1967. Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert, München, p. 21.

90. Jubiläums-Festbuch der Gottscheer-600-Jahresfeier. Aus Anlaß des 600-jährigen Bestandes des Gottscheer Landes, Kočevje 1930, pp. 39-42.
91. JUHÁSZ J. 1999. Volt egyszer egy Jugoszlávia – Aula Kiadó, Budapest, 376 p.
92. JUHÁSZ J. 2010. Vajdaság és az autonómia – História XXXII. évf. 1-2. szám, pp. 54-57.
93. KAINDL, R. F. 1911. Geschichte der Deutschen in Karpathenländern, III, Gotha, pp. 189-204.
94. KALTENECKER K. 2005. A magyar-német együttélés a Schieder-Weidlein-történészvita tükrében. In.: (Szerk.) Egry G – Feitl I. 2005. A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19-20. században. Napvilág Kiadó, Budapest, pp. 223-253.
95. KALTENEGGER, R. 2008. Totenkopf & Edelweiß. General Artur Phleps und die südosteuropäischen Gebirgsverbände der Waffen-SS im Partisanenkampf auf dem Balkan 1942-1945. Ares Verlag, Graz, pp. 45-49.
96. KARÁTSON D. (szerk.) 2002. Magyarország földje. Kitekintéssel a Kárpát-medence egészére. – Magyar Könyvklub, Budapest, 2002, pp. 294-306.
97. KEMPELEN B. 1906. Adalékok a délvidéki német települések történetéhez – Századok, 1906. pp. 911-915.
98. KERAUSCH, J. 1911. Die deutschen Kolonien in Bosnien – Gerold, Wien, 119 p.
99. KIMMINICH, O. 1995. Die Vertreibung der Deutschen. Der Völkerrechtliche Hintergrund. In.: Die Entwicklung Bayerns durch die Integration der Vertriebenen und Flüchtlinge. Iudicium, München, 269 p.
100. Kisebbségek együttélése 3. – Kisebbségkutató Közalapítvány Kuratóriuma, Pécs, 2001, pp. 151-157.
101. KLEMENČIČ, M. 1972. Germanizacijski procesi na Štajerskem od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne, Časopis za zgodovino in noarodopisje, L, 1-2, 1972, p. 368.
102. KOBOLKA I. – PAP N. 2009. A Nyugat-Balkán – MK KBH, Budapest, 238 p.
103. KOCSIS K. 1993. Jugoszlávia – Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén – Teleki László Alapítvány, Budapest, 93 p.
104. KOCSIS K. 1993. Jugoszlávia – Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén. Teleki László Alapítvány, Budapest, p. 79.
105. KOCSIS K. (szerk.) 2005. Délkelet-Európa térképekben – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Kossuth Kiadó, Budapest, 99 p.

- 106.KOCSIS K. – KICOŠEV, S. 2004. A Vajdaság mai területének etnikai térképe – MTA, Budapest
- 107.KOPASZ G. 1978. Vármegyei telepítések a két világháború között. – Különnyomat a Baranyai Helytörténetírás 1978. c. kötetből, Pécs, 1978, pp. 511-611.
- 108.KOS, M. 1951 Kolonizacija i germanizacija slovenske zemlje, Historijski zbornik, IV, 1-4, 1951, pp. 9-19.
- 109.KOSTIĆ, D. 1970. Die Neukolonisation in der Wojwodina. Von der Agrar- zur Industriegesellschaft. 30 p.
- 110.KOVAČIČ, F. 1926. Slovenska Štajerska in Prekmurje. Zgodovinski opis, Ljubljana, p. 220.
- 111.KÓKAI S. (szerk.) 2006. A Délvidék történeti földrajza: A Nyíregyházán 2006. november 17-én megtartott tudományos konferencia előadásai. – Nyíregyházi Főiskola Földrajzi Tanszéke, Nyíregyháza, 314 p.
- 112.KÓKAI S. 2010. A Bánság történeti földrajza 1718-1918. A Bánság helye és szerepe a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásában. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, Nyíregyháza, 421 p.
- 113.KOLB, M. 1990. Flüchtling, Neubürger, Unterlander. Aufnahme und Eingliederung der Vertriebenen im Landkreis Heilbronn zwischen 1945 und 1953. Heilbronn, pp. 68-70.
- 114.KÓSA L. – FILEP A. 1975. A magyar nép táji-történeti tagolódása. – Akadémiai Kiadó. Budapest. pp. 63-66.
- 115.Köztes-Európa 1763-1993 (Térképgyűjtemény) – Pándi Lajos, Budapest, 1997. 803 p.
- 116.KRAFT, D. 1935. Das untersteierische Drauland. Deutsches Grenzland zwischen Unterdrauburg und Marburg, München, p. 127.
- 117.KRALJAČIĆ, T. 1989. Kolonizacija stranih seljaka u Bosnu i Hercegovinu za vrijeme austrougarske uprave, Istorijski časopis, knj. XXXVI, 1989, p. 122.
- 118.KRŽIČNIK, E. 1956. Gospodarski razvoj Maribora. Gradivo k zgodovini industrijalizacije mesta Maribora, Maribor, p. 22
- 119.LÁBADI K. 2004. Szétszóratásban. A drávaszögi magyarság sorsüldözöttsége a háborúban 1991-1998. Timp Kiadó, Budapest-Zágráb, 678 p.
- 120.LACKNER, F. 1974. Rumänische und deutsche Siedlungsbewegungen im Banat, ihre Beziehungen und gegenseitige Bedingtheit, Südostdeutsches Archiv, XVII-XVIII, 1974/1975, p. 75
- 121.LAMERS, F. G. 1970. 65 Jahre Kolonie in Bosnien in Jugoslawien, Mödling bei Wien

- 122.LAMERS, F. G. 1978. Zwei deutsche Kolonien in Bosnien, Erinnerungen an meine Heimat
Windthorst, St. Paul, USA
- 123.LANZINNER, M. 1996. Zwischen Sternebanner und Bundesadler. Bayern in Wiederaufbau
1945-1958. Pustet, Regensburg, p. 255.
- 124.LAZIĆ, N. 1979. Baranja 1941-1945. – Historijski Institut Slavonije i Baranje, Slavonski
Brod, 348 p.
- 125.LEHMANN, M. 2005. Eine Kornkammer des Klever Landes, 800 Jahre Uedemerfeld
(Heimat- und Verkehrsverein Uedem) – Guntlisbergen Verlag, Uedem, ISBN-Nr.: 3-
9810510-0-9
- 126.LEIPOLD, A. 2012. Das Lastenausgleichsarchiv Bayreuth als Träger familienhistorischer
Quellen: Materialien zur pommerschen Familien- und Ortsgeschichte. Sonderheft des
Sedina-Archivs, 11. Heft. Pommerscher Greif e. V, Greifswald. 172 p.
- 127.LENDL, E. 1937. Die Stellung des Slawoniendeutschums unter den südostdeutschen
Volksinseln, Der Auslandsdeutsche, XX, 4, 1937, p. 203.
- 128.LENDL, E. 1941. Das Deutschtum in Slawonien und Syrmien und seine wissenschaftliche
Erforschung – Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung, Leipzig, pp. 143-
154.
- 129.LÉVAY E. 1942. A németség helyzete a Délvidéken – Kalangya 1942. pp. 162-169.
- 130.LOTZ, F. 1966. Die frühtheresianische Kolonisation des Banats (1740-1762), in.:
Gedenkschrift für Harold Steinacker (1875-1965), München, p. 162.
- 131.LÖSCH, E. 2002. Stand und Probleme der historischen Osteuropaforschung in München.
In. (Szerk.) Hermann Beyer-Thoma – Olivia Griese – Zsolt K. Lengyel Münchner
Universitätschriften. Münchner Kontaktstudium Geschichte Band 5 – ars una Verlag,
München, pp. 11-38.
- 132.MAIER, H. 1924. Die deutschen Siedlungen in Bosnien – Ausland und Heimat Verl. A.G.,
Stuttgart, 60 p.
- 133.MAMMEY, U. – SCHIENER, R. 1998. Zur Eingliederung der Aussiedler in die Gesellschaft
der Bundesrepublik Deutschland. Ergebnisse einer Panelstudie des Bundesinstituts für
Bevölkerungsforschung. Schriftenreihe des Bundesinstituts für
Bevölkerungsforschung Band 25. Leske + Budrich, Opladen, 142 p.
- 134.MARUZSA Z. 2008. A Vajdaság mint történeti régió. – Közép-Európai Közlemények, 1. 1.
pp. 71-79.

135. MARUZSA Z. (szerk.) 2009. „A déli végeken...”: tanulmányok a Magyarország és Jugoszlávia között a bácskai térségben kialakult hidegháborús konfliktusról – Eötvös József Főiskolai Kiadó, Baja, 135 p.
136. MATUSKA M. 1992. A megtorlás napjai: ahogy az emlékezet megőrizte. Montázs Könyvkiadó, Budapest, 375 p.
137. MAYER J. 2001. „Most menekültnek hívnak”: Az elűzött észak-bácskai németek integrációja Nyugat-Németországban (PhD értekezés), PTE BTK, Pécs, 215 p.
138. MELIK, A. 1925. Nemci u Sloveniji. Prilikom opštih izbora u Mariboru, Celju i Ptuju, Letopis Matice srpske, knj. 303, sv. 1, 1925, p. 68.
139. MEYNEN, E. 1942. Das Deutschtum in Slawonien und Syrmien Landes- und Volkskunde – Hirzel, Leipzig, pp. 43-67.
140. MILLEKER, F. 1923. Die erste organisierte deutsche Kolonisation des Banats unter Mercy 1722-1726, Vršac, pp. 8-9.
141. MITIJA, F. 1993. Kočevsko. Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev/Gottschee. Das verlorene Kulturerbe der Gottscheer Deutschen, Ljubljana 1993, p. 14.
142. MLINARIČ, J. 1983. Maribor do začetka 17. stoletja, Kronika, XXXI, 2-3, 1983, p. 131.
143. MOMMSEN, W. J. 1977. Imperialismus. Seine geistigen, politischen und wirtschaftlichen Grundlagen; ein Quellen- und Arbeitsbuch. Hoffmann und Campe, Hamburg, 279 p.
144. MÜLLER, C. 1956. Niederrheinische Kolonisten in Bosnien – Die Heimat, Krefelder Jahrbuch, Zeitschrift für niederrheinische Kultur und Heimatpflege, Weihnachtsheft 1956, ISSN: 0342-5185, pp. 125-128.
145. MÜLLER, C. 1958. Niederrheinische Kolonisten in Bosnien – Kalender für das Klever Land 1958, pp. 97-101.
146. MÜLLER, C. 1959. Niederrheinische Kolonisten in Bosnien – Heimatkalender Kreis Moers, pp. 24-31.
147. MÜLLER, J. 1961. Syrmien, Slawonien, Bosnien Verlorene Heimat deutscher Bauer. – Donauschwäbische-Beiträge 39, Pannonia-Verlag, Freilassing, pp. 33-40.
148. MÜNZ, R – OHLIGER, R. 1997. Deutsche Minderheiten in Ostmittel- und Osteuropa, Aussiedler in Deutschland. Eine Analyse ethnisch privilegierter Migration. Demographie aktuell. Vorträge – Aufsätze – Forschungsberichte Nr. 9. Humboldt-Universität zu Berlin, Berlin, 39 p.
149. NAGY I. (szerk.) 2007. Vajdaság. – Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Budapest. pp. 76-130, 225-284, 390-419.

150. Nemzetiségi ügyek és dokumentumai Baranyában 1938-1944. – Füzes Miklós, Pécs, 2000, 297 p.
151. NIEDERMAIER, P. 1996. Der mittelalterliche Städtebau in Siebenbürgen, im Banat und im Kreischgebiet. Teil I. Die Entwicklung vom Anbeginn bis 1241. – Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde. Heidelberg, pp. 177-275.
152. OBAD, V. 1989. Slavonska književnost na njemačkom jeziku, Izdavački centar Revija, Osijek.
153. OBERKERSCH, V. 1977. India. Deutsches Leben in Ostsyrmien 1825-1944, Stuttgart, pp. 48-55
154. OBERKERSCH, V. 1980. "Syrmien und Slawonien vor hundert Jahren," – Donauschwaben-Kalender 1981, Aalen, pp. 6-8.
155. OBERKERSCH, V. 1989. Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien (Beiträge zur Volks- und Heimatgeschichtsforschung, Schulgeschichte, Reihe III, Bd. 40) – Donauschwäbisches Archiv, München, pp. 8-18.
156. OEHLER, W. 1918. Deutsche Kolonisation in Bosnien, Kulturwart, XXIX, 13, 1918, p. 2.
157. OROŽEN, J. Zgodovina Celja in okolice, I, Celje 1971, p. 269.
158. OSTENDORF, F – OSTENDORF, J. 1930. Fünfzig Jahre Kolonie Nova Topola und Alexandrovac in Bosnien in Jugoslawien, Vechta in Oldenburg
159. OTTERSTÄDT, H. 1962. Gottschee. Verlorene Heimat deutscher Waldbauer, Freilassing, pp. 6-8.
160. PAIKERT, C. 1967. The Danube Swabians. German Populations in Hungary, Rumania and Yugoslavia and Hitler's Impact on Their Patterns, The Hague 1967, p. 19.
161. Popis Stanovništva 1953: Knjiga XI. Starost, Pismenost i Narodnost. Podaci za opštine prema upravnoj padeli u 1953 godini. Beograd, 463-464.
162. POULAIN, M. 1977. Deutschlands Drang nach Südosten contra Mussolinis Hinterlandpolitik 1931-1934. In.: Der Donaauraum 1977/2. Institut für den Donaauraum und Mitteleuropa, Wien, pp. 129-153.
163. PROKLE, H. 2008. Der Weg der deutschen Minderheit Jugoslawiens nach Auflösung der Lager 1948 – Verlag der Donauschwäbischen Kulturstiftung, München, 144 p.
164. PUKÁNSZKY B. 2000. Német polgárság magyar földön – Kisebbségkutatás Könyvek, Budapest, 189 p.
165. PUYN, A. 1994. Die ersten Jahre der Siedler waren unvorstellbar schwierig, Kolonisten aus dem Klever Land seit 1878 in Bosnien, Rheinische Post, Regionalteil Kleve, 2.3.1994, Nr. 51

- 166.RAMET, S. P. – PAVLAKOVIĆ, V. 2007. Serbia since 1989. Politics and society under Milošević and after. – University of Washington Press, Seattle-London, 446 p.
- 167.RASIMUS, H. 1989. Als Fremde in Vaterland. Der Schwäbisch-Deutschen Kulturbund und die ehemalige deutsche Volksgruppe in Jugoslawien im Spiegel der Presse – Donauschwäbische Kulturstiftung, München, 1989.
- 168.REIßMÜLLER, J. G. 1967. Rückständig aber stolz. Eine Verschränkung von Religionen und Nationalitäten: Bosnien, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 25.11.1967.
- 169.REMÉNYI P. 2009. Etnikai homogenizáció a volt Jugoszláviában. Magyarország és a Balkán – Balkán Füzetek Különszám I. pp. 122-129.
- 170.RENNER, H. 1896. Durch Bosnien und Hercegovina, kreuz und quer. Wanderungen, illustriert von W. L. Arndt, E. Arndt-Ceplin – Geographische Verlagsandlung Dietrich Reimer (Ernst Vohsen), Berlin 1896
- 171.RIESER, H.-H. 2001. Das rumänische Banat – eine multikulturelle Region im Umbruch. Geographische Transformationsforschung am Beispiel der jüngeren Kulturlandschaftsentwicklung in Südwestrumänien. – Jan Thorbecke Verlag, Stuttgart, pp. 36-57, 62-112.
- 172.ROMSICS I. 1987. Gróf Bethlen István politikai pályája 1901-1921 – Magvető Kiadó, Budapest, 1987. p. 210.
- 173.ROMSICS I. 1998. Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép és Délkelet-Európában a 19. és 20. században – Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 419 p.
- 174.RÓNAI A. 1989. Térképezett történelem. – Magvető Könyvkiadó, Budapest, pp. 265-299.
- 175.RÓNAI A. 1993. Közép-Európa Atlasz. – Szent István Társulat, Püski Kiadó, Budapest, pp. 100-183.
- 176.ROTH, E. 1988. Die planmäßig angelegte Siedlung im Deutsch-Banater Militärbezirk 1765-1821, München, pp. 26-51.
- 177.ROTTHAUWE GEN. LÖNS, H. 1958. Neues Leben im Vrbastal, Bosnien wird von Leuten aus Millingen, Vehlingen, Haffen, Wesel, Rees, Haldern und Grietherbusch besiedelt – Heimatkalender Kreis Rees, pp. 48-49.
- 178.RÖDER, A. 1998. Deutsche, Schwaben, Donauschwaben. Ethnisierungsprozesse einer Deutschen Minderheit in Südosteuropa – N. G. Elwert Verlag, Marburg, pp. 39-52.
- 179.SALAT L. 2001. Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai – Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 344 p.
- 180.SARIA, B. 1966. Die mittelalterliche deutsche Besiedlung in Krain, in: Gedenkschrift für Harold Steinacher (1875-1965), München, p. 96.

- 181.SASLI, P. 2005. Stanovništvo Baranje Obiljeza i Procesi. Mridijani Izdvacka Kuca. Samobor, 133 p.
- 182.SATTLER, W. 1943. Die deutsche Volksgruppe im unabhängigen Staat Kroatien: ein Buch vom Deutschtum in Slawonien, Syrmien und Bosnien (Schriften des Südostdeutschen Institutes Graz; Nr. 9, Das Joanneum) – Steirische Verlagsanstalt, Graz, p. 114.
- 183.Savezni Zavod za Statistiku. Popis Stanovništva i Stanova 1971. Stanovništvo Etnička, Prosvetna i Ekonomska. Obeležja Stanovništva i Domaćinstva Prema Brojn Članova. Rezultati po Opštinama. Beograd, 1974, pp 20-21.
- 184.SCHEMITSCH, K. 1977. Das war Gottschee, Landskron, Kitchener, p. 18.
- 185.SCHIEDER, T. 1961. Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Band V, Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien – Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte, Düsseldorf, 633 p.
- 186.SCHILDT, A. – SYWOTTEK, A. 1993. Modernisierung im Wiederaufbau. Die westdeutsche Gesellschaft der 50er Jahre, Dietz, Bonn, 860 p.
- 187.SCHÖDL, G. 1995. Deutsche Geschichte im Osten Europas. Land an der Donau – Siedler Verlag, Berlin.
- 188.SCHRAMM, J. 1960. Batschka: Das fruchtbare Land zwischen Donau und Theiss – Pannonia Verlag, Freilassing, 119 p.
- 189.SCHRECKEIS, H. 1983. Donauschwaben in Kroatien: historisch-demographische Untersuchung. (Donauschwäbische Beiträge; Nr. 77) – Haus der Donauschwaben, Donauschwäbisches Kulturzentrum, Salzburg, p. 52.
- 190.SCHUBERT, G. 1979. Das Studium der Balkanologie in Berlin. In.: Der Donaauraum 1979/2. Institut für den Donaauraum und Mitteleuropa, Wien, pp. 144-152.
- 191.SCHÜNEMANN, K. 1935. Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia, Deutsche Rundschau GmbH, Berlin, pp. 272-303.
- 192.SEEWANN, G. 2001. Serbische Süd-Nord-Migrationen in Südosteuropa als Voraussetzung für die deutsche Ansiedlung im 18. Jahrhundert, in: (szerk.) Fischer F. 2001. A Kárpát-medence vonzásában: Tanulmányok Polányi Imre emlékére, University Press, Pécs, 589 p.
- 193.SENZ, J. V. 1984. Die Deutschen im Baschland – Pionire und Marthyrer d. Abendlands im europäischen Südosten – Österr. Landsmannschaft, Wien, 103 p.
- 194.SENZ, J. V. 1993. Geschichte der Donauschwaben. Von den Anfängen bis zur Gegenwart – Amalthea Verlag, Wien, München.

195. SEPP, J. 1982. Weg und Ende der deutschen Volksgruppe in Jugoslawien. Leopold Stocker Verlag, Graz-Stuttgart, pp. 238-262.
196. SIMONIČ, I. 1939. Zgodovina kočevskega ozemlja, in: Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh, Ljubljana, pp. 51-58.
197. Socijalistička Federalivna Republika Jugoslavija. Savezni Zavod za Statistika. Popis Stanovništva, Domacinstava i Stanova u 1981. godini. Opštine u SFR Jugoslaviji. Osnovni Podoci o Stanovništva, Domacinstvima i Stanovima. Beograd, 1987. pp. 95-96, 105-106, 115-116.
198. ŠIŠIĆ, F. 1922. Biskup Štrosmajer i jugoslavenska misao, Beograd, p. 25.
199. SOKCSEVITS D. – SZILÁGYI I. – SZILÁGYI K. 1994. Déli szomszédaink története. – Bereményi Könyvkiadó, Budapest, 355 p.
200. SPANNENBERGER N. 2005. A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között: 1938-1944 – Lucidus, Budapest, 430 p.
201. STAUDINGER, E. G. 1988. Die Südmark. Aspekte der Programmatik und Struktur eines deutschen Schutzvereins in der Steiermark bis 1914. In: (Szerk.) Rumpler, H. – Suppan, A. 1988. Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848-1941, Wien, München, 336 p.
202. SUPPAN, A. 1988. Geschichte der deutschen im Bereich des heutigen Slowenien, 1848-1941. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 336 p.
203. SZILI F. 1995. Kivándorlás a Délkelet-Dunántúlról Horvát-Szlavónországba és Amerikába 1860-1914 – Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 320 p.
204. SZITA L. 1979. Adatok a baranyai nemzetiségek kulturális törekvéseihez a 19. század második felében – Baranya Megyei Levéltár, Pécs, pp. 501-552.
205. SZITA L. 1983. A magyarországi németiség iskolaügyének alakulása a Délkelet-Dunántúlon 1938-1948 – Baranyai Levéltári Füzetek 47., Pécs, pp. 441-627.
206. SZITA L. 1983. Tanulmányok és forrásközlemények a baranyai nemzetiségek történetéből – Baranya Megyei Levéltár, Pécs, pp. 367-627.
207. SZITA L. 1986. A nemzetiségi nyelvtanítás a Délkelet-Dunántúlon a két világháború közötti időszak oktatásügyi statisztikájának tükrében – Baranyai Levéltári Füzetek, Pécs, pp. 603-645.
208. TAYLOR, A.J.P. 1990. Habzburška monarhija 1809-1918, Zagreb, pp. 32-33.
209. TAFFERNER, A. 1977. Quellenbuch zur donauschwäbische Geschichte, Stuttgart 1977, p.

210. THÖRNER, K. 2008. Der ganze Südosten ist unser Hinterland. Deutsche Südosteuropapläne von 1840 bis 1945 – ça ira-Verlag, Freiburg, 580 p.
211. TILKOVSKY L. 1978. Ez volt a Volksbund. A német népcsoportpolitika és Magyarország 1938-1945 – Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. pp. 60-70, 118-132, 302-321.
212. TILKOVSKY L. 1997. Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből. JPTE TK Kiadói Irodája, Pécs, 361 p.
213. TILKOVSKY L. 1998. Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. – Csokonai Kiadó, Debrecen, pp. 39-185.
214. TÖRÖK G. 1981. Földbirtokviszonyok és a mezőgazdasági munkások helyzete Baranya megyében az 1938. évben – Különnyomat a Baranyai Helytörténetírás 1980. c. kötetből, Pécs, 1981, pp. 336-360.
215. Törvény az elkobzott vagyon visszaszámaztatásáról és a kárpótlásról – a Szerb Köztársaság Hivatalos Közleménye, 72/2011. szám, 30 p.
216. TROSZT S. – MERKI L. (szerk.) 1980. Válogatott dokumentumok a Baranya-háromszög politikai történetéhez 1941-1944. – Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék, 1980, 283 p.
217. UNGER, C. R. 2007. Ostforschung in Westdeutschland. Die Erforschung des europäischen Ostens und die Deutsche Forschungsgemeinschaft, 1945-1975. In.: Studien zur Geschichte der Deutschen Forschungsgemeinschaft 1 – Franz Steiner Verlag, Stuttgart, pp. 82-173.
218. VALENČIČ, V. 1974. Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva po ljudskem štetju 1880, Zgodovinski časopis, XXVIII, 3-4, 1974, pp. 295-299.
219. VDG Jahrbuch/Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice, Osijek 2002, pp. 281-283.
220. VÉCS O. 1937. Délbaranya revíziója – László Nyomda, Pécs, 1937, 16 p.
221. VÉGH A. 2006. Horvátország 1945 utáni etnikai-térszerkezet változásai – Horvátország az Európai Unió kapujában. Balkán Füzetek No. 4., pp. 42-56.
222. VINCZE G. (szerk.) 2011. Visszatér a Délvidék, 1941: magyar-délszláv viszony és visszacsatolás – Kárpátia Stúdió, Budapest, 177 p.
223. WEHLER, H-U. 1980. Nationalitaetenpolitik in Jugoslawien. Die deutsche Minderheit 1918-1978, Göttingen, 164 p.
224. WELLMANN, I. 1980. Die erste Epoche der Neubesiedlung Ungarns nach der Türkenzeit (1711-1761), Acta Historica, XXVI, 1980, p. 241.
225. WIELAND, L. 1968. Das Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte. Athenäum Verlag, Bonn, pp. 26-27.

226. WILD, G. 1971. Deutsche Siedlungen in Syrmien, Slawonien und Bosnien, Südostdeutsches Archiv, XIV, p. 150.
227. WILDMANN, G. et al. 1998. Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948. Die Station eines Völkermords – Donauschwäbische Kulturstiftung, München.
228. WILDMANN, G. et al. 2003. Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944–1948 – Donauschwäbische Kulturstiftung, München.
229. WÜSCHT, J. 1965. Die Baranja – Ost-Dok 17/1, Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv, Bayreuth, pp. 142-159.
230. WÜSCHT, J. 1967: Beitrag zur Geschichte der Deutschen in Jugoslawien für den Zeitraum von 1934 bis 1944. 208 p. (kézirat)
231. ZACH, K. (szerk.) 2005. Migration im südlichen Mitteleuropa. Auswanderung, Flucht, Deportation, Exil im 20. Jahrhundert. IKGS Verlag, München, pp. 109-121.
232. ZENTAI L. – KÓSA P. (szerk.) 2003. A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914. – Talma Kiadó, Pécs, 2003, pp. 89-176.

Felhasznált források

Baranya Megyei Levéltár, Pécs

A villányi járás főszolgabírójának levelei:

- 5394/1941
- ad. 66/el. 1941.
- 6036/1941.
- 172/el. 1941.
- ad. 10/el. 1942.
- ad. 12/el. 1942.
- 84/el. 1942.
- 154/el. 1942.
- 171/1942.
- 188/el. 1942.
- 639/1942.
- 1429/1942.
- 2663/1942.
- 2728/1942.
- 3650/1942.
- 3182/1942.
- 3639/1942.
- ad. 40/el. 1942.

- ad. 56/el. 1942.
- ad. 72/el. 1942.
- ad. 113/el. 1942.
- 6909/1942.
- 7616/1942.
- ad. 194/el. 1942.
- ad. 4/el. 1943.
- 2963/1943.
- 3321/1943.
- 4443/1943.
- 4562/1943.

A dárdai járás főszolgabírójának levelei:

- 31/el. 1941.
- 66/el. 1941.
- 75/el. 1941.
- 101/el. 1941.
- 86/el. 1941.
- 2630/1941.
- 2/el. 1942.
- 19/el. 1942.
- 44/el. 1942.
- 63/el. 1942.
- 76/el. 1942.
- 97/el. 1942.
- 113/el. 1942.
- 203/el. 1942.
- 291/el. 1942.
- 923/1942.
- 1009/1942.
- 3777/1942.
- 135/el. 1942.
- 188/el. 1942.
- 191/el. 1942.
- 8134/1942.
- 188/el. 1943.

A baranyavári járás főszolgabírójának levelei:

- ad. 4/el. 1941.

A siklósi járás főszolgabírójának levelei:

- 160/el. 1941.
- 180/el. 1941.
- 20/el. 1942.
- 38/el. 1942.
- 1/el. 1943.

A mohácsi járás főszolgabírójának levelei:

- 6/el. 1941.
- 2/el. 1942.
- 27/el. 1942.
- 28/el. 1942.
- 56/el. 1942.
- 2/el. 1943.

Karacs község jegyzőjének levelei:

- 72/el. 1941.

Baranyabán község jegyzőjének levelei:

- 96/el. 1942.

Baranya vármegye főispánjának bizalmas levelei:

- 323/főisp. biz. 1941.
- 655/főisp. biz. 1941.
- 671/főisp. biz. 1941.
- 66/főisp. biz. 1942.
- 122/főisp. biz. 1942.
- 230/főisp. biz. 1942.
- 240/főisp. biz. 1942.
- 247/főisp. biz. 1942.
- 390/főisp. biz. 1942.
- 724/főisp. biz. 1942.
- 37/főisp. biz. 1943.
- 55/főisp. biz. 1943.
- 67/főisp. biz. 1943.
- 83/főisp. biz. 1943.
- 278/főisp. biz. 1943.
- 309/főisp. biz. 1943.
- 338/főisp. biz. 1943.
- 493/főisp. biz. 1943.
- 585/főisp. biz. 1943.

Baranya vármegye alispánjának bizalmas levelei:

- 206/el. alisp. 1941.
- ad. 260/el. alisp. 1941.
- 20.379/szám. alisp. 1941.
- 10.879/alisp. 1943.

M. kir. Rendőrség Mohácsi Kapitányságának jelentései:

- 164/1941. biz.
- 38/2-1943. biz.

M. kir. Rendőrség Pécsi Kapitányságának jelentései:

- 28/6-1941. biz.
- 22/2-1941. biz.
- 28/2-1941. biz.

M. kir. Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnoksága

- 11.224. B. kt. 1943.

M. kir. Pécsi IV. Csendőrkerület jelentései:

- B. 9/79. 1941.
- B. 9/29. 1942.
- B. 9/60. 1942.
- 18. kt. 1943.
- 307. kt.1943.
- B. 9/6. 1944.

M. kir. Belügyminiszter levelei:

- 125.255/1941. III. b.
- 9000/1941/VII-res.
- 125.255/1941. III. b.
- 8383/el. 1942.
- 8.388/1942/VII-res.
- 10.959/1942. VII-res.
- 197.260/1943/VII. b.
- 3658/el. 1943.

M. kir. Közellátásügyi Miniszter levelei:

- 403.061/1942.

M. kir. Kereskedelmi és Közlekedésügyi Miniszter:

- I. ad. 264.718/1941.
- I. ad. 264.722/1941.
- II. ad. 229.622/1942.

M. kir. Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium levelei:

- 107.656/1942. V/A. üo.

M. kir. Postaigazgatóság Pécs

- 7137/1-a/1942.
- 7138/1-a/1942.
- 7139/1-a/1942.
- 7140/1-a/1942.
- 7141/1-a/1942.
- 7143/1-a/1942.
- 7160/1-a/1942.
- 7459/1-a/1942.
- 7461/1-a/1942.
- 8419/1-a/1942.
- 8420/1-a/1942.
- 8421/1-a/1942.
- 8422/1-a/1942.
- 8423/1-a/1942.
- 8424/1-a/1942.
- 8426/1-a/1942.
- 12.582/1-a/1942.

- 16.708/1-a/1942.
- 17.836/1-a/1942.
- 19.090/1-a/1942.
- 19.345/1-a/1942.
- 32.576/1-a/1942.
- 36.498/1-a/1942.
- 4272/1-a/1943.
- 6484/1-a/1943.
- 7944/1-a/1943.
- 14.536/1-a/1943.
- 28.361/2-a/1943.

M. kir. Államvasutak Igazgatósága:

- 25.855/1942.
- 42.075/1942.

Államvédelmi Központ

- 2417/el. ávk. 1942.

Budapest Székesfőváros polgármesterének levele:

- Biz. 105. 1942.

Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv, Bayreuth – teherkiegyenlítési akták

I. Baranya-háromszög

- 1) **Petlovac (Baranyaszentistván):** Groß, Andreas, Hohmann, Josef, Hohmann, Anna (szül. Pipus), Dauenhauer, Filip, Benitsch, Konrad, Kiefer, Peter, Fischer, Anton, Fischer, Maria (szül. Trost), Madl, Anton, Madl, Elisabeth (szül. Frech), Einfinger, Andreas, Fitz, Anna (szül. Einfinger), Faber, Josef, Schwenk, Anna (szül. Faber), Angster, Barbara (szül. Müller), Och, Michael, Konrad, Katharina (szül. Latsch), Arnold, Andreas id., Arnold, Andreas ifj., Arnold, Anna (szül. Schneider), Hahner, Andreas, Hahner, Anna (szül. Einfinger), Nowack, Georg, Kobia, Matthias, Kobia, Anna (szül. Putz), Kobia, Alois, Kobia, Georg, Kobia, Egidius, Kobia, Andreas
- 2) **Beli Manastir (Pélmonostor):** Mack, Josef, Mack, Theresia (szül. Helfrich), Albert, Josepha (szül. Blüm), Kornmayer, Josef, Cerovic, Anna (szül. Höffinger), Ernst, Dorothea (szül. Schmelz), Ernst, Anton, Kram, Anna (szül. Lang), Kindl, Elisabeth (szül. Pfaff), Emling, Georg, Emling, Franziska (szül. Schiegler), Hackner, Paul, Schex, Elisabeth (szül. Hahner), Werner, Theresia (szül. Rapp), Ackermann, Ferdinand, Petermann, Josef, Blandl, Anton, Klotz, Franz, Nass, Julianna (szül. Klotz), Kastner, Franz, Wiegand, Anna (szül. Kastner), Fuchs, Stefan id., Fuchs, Stefan ifj.
- 3) **Popovac (Baranyabán):** Schmidt, Heinrich, Neib, Peter, Off, Jolan (szül. Szemes), Folk, Franz, Hange, Eva (szül. Igelsberger), Keller, Nikolaus, Post, Johann, Bayer, Magdalene (szül. Post), Igelsberger, Valentin, Igelsberger, Eva (szül. Franzisi), Adler, Georg, Denich, Katherina (szül. Lutz), Pepl, Leopold, Radványi, Ernst, Folk, Nikolaus, Folk, Elisabeth (szül. Maichl), Pepl, Andreas, Schäffer, Johann, Schäffer, Elisabetha (szül. Toppelhofer), Volk, Josef id., Volk, Josef ifj.

- 4) **Kozarac (Keskend):** Eberhardt, Josef, Pomes, Josef, Greger, Johann, Latzel, Josef id., Latzel, Eva (szül. Peninger), Latzel, Josef ifj., Latzel, Anton, Latzel, Johann, Krstić, Katharina (szül. Latzel), Lang, Kaspar id., Lang, Kaspar ifj., Krewedl, Josef, Krewedl, Maria (szül. Hemrich), Peninger, Matthias, Peninger, Franziska (szül. Bayer), Bischof, Johann ifj., Amann, Maria (szül. Bilauer), Krebes, Lorenz, Prowender, Maria (szül. Krebes), Stein, Josef, Beck, Adam, Beck, Maria (szül. Meisl), Harant, Wenzel, Müller, Josef, Mink, Jakob, Bauer, Josefina (szül. Butejmski)
- 5) **Čeminac (Laskafalu):** Homann, Johann, Schmidt, Anton, Mutzhaus, Adam, Thierwald, Josef, Groß, wilhelm
- 6) **Podravlje (Jenőfalva):** Gruber, Josefa (szül. Scheibel), Uhl, Theresia, Zentner, Georg, Elling, Anton, Elling, Anna (Tachtler), Gauser, Maria (szül. Weigert), Kutter, Anton, Patasic, Maria (szül. Schweiger), Latsch, Theresia (szül. Patasic), Weigert, Karl, Weigert, Maria (szül. Tachtler), Holub, Maria (szül. ?), Holub, Viktor, Glück, Karl, Glück, Anton, Krstanović, Josephina (szül. Glück), Vogel, Rudolf, List, Ferdinand, Schmalz, Andreas, Schmalz, Theresia (szül. Homann), Schmalz, Franz, Scheibl, Franz, Schneider, Jakob, Gerlach, Adam, Magyar, Johann
- 7) **Branjina (Baranyakisfalud):** Amann, Nikolaus, Amann, Barbara (szül. ?), Wohlfahrt, Johann, Dominikus, Josef, Jakobi, Anton, Jakobi, Josef Dr. med., Pfaff, Johann, Bläsius, Josef, Jakobi, Josef, Frey, Anna (szül. Jakobi), Reder, Anna (szül. Schnatterbeck), Hennig, Elisabeth (szül. Bender), Getto, Josef, Getto, Theresia (szül. Erb), Friedrich, Josef
- 8) **Bolman (Bolmány):** Schleier, Heinrich, Magyar, Adam, Jandura, Veronika (szül. Baumann), Baumann, Johann ifj., Baumann, Katharina (szül. Mischer), Baumann, Jakob, Becker, Maria (szül. Fischer), Jauch, Franz, Amhäuser, Johann, Walter, Ludwig, Walter, Georg, Stadler, Josef, Geisinger, Franz, Borovsky von, Margarethe (szül. Veres), Borovsky, Rudolf
- 9) **Sumarina (Benge):** Leicht, Josef, Leicht, Maria (szül. Grünwald), Kräser, Franz id., Kräser, Franz ifj., Fischer, Franz, Jäger, Johann, Jäger, Katharina (szül. Fischer), Kisler, Peter, Kisler, Katherina (szül. Volk), Kisler, Georg, Kisler, Josefina (szül. Türri)
- 10) **Bilje (Bellye):** Ritter, Valentin, Siebel, Johann, Strack, Josef, Breitenbach, Josef, Tóth, Johanna (szül. Ritter), Kirchner, Leopold, Lebhaft, Ilona (szül. Kirchner), Stermensky, Klara (szül. Mai), Feigl, Matthias, Feigl, Josef, Becker, Leopold, May, Georg, May, Elisabeth (szül. Hoffmann)
- 11) **Darda (Dárda):** Keidl, Michael, Hauptert, Theresia (szül. Szabó), Bass, Klara (szül. Bayer), Fingernagel, Johann, Zentner, Johann, Munk, Josef id., Munk, Eva (szül. Beck), Munk, Josef ifj., Munk, Franz, Munk, Johann, Roslovski, Anna (szül. Munk), Ziegler, Rosine (szül. Munk), Herzog, Theresia (szül. Munk), Munk, Stefan, Woger, Ignaz, Bonenberger, Karl, Reich, Elisabeth (szül. Wagner), Reich, Oskar, Augenschein, Ambros, Pub, Franz, Sentlinger, Franz id., Sentlinger, Franz ifj., Schuch, Heinrich, Schuch, Agathe (szül. Angster), Mayer, Thomas id., Holzmann, Georg
- 12) **Duboševica (Dályok):** Hoffmann, Josef, Schmidt, Johann id., Schmidt, Johann ifj., Schmidt, Theresia, Schwillinger, Eva (szül. Schütt), Schwillinger, Josef
- 13) **Zmajevac (Vörösmart):** Minnich, Marie (szül. Ehmann), Minnich, Josef, Reiter, Anna (szül. Minnich), Schmidt, Philipp, Schmidt, Eva (szül. ?), Schmidt, Alfred, Schmidt, Philipp, Schmidt, Lydia, Schmidt, Heinrich, Schäffer, Magdalena (szül. Ehmann), Schäffer, Josef, Gulyás, Andreas, Wiederkehr, Anton, Wiederkehr, Andreas
- 14) **Suza (Csúza):** Semen, Irma (szül. Kovács)
- 15) **Knezevi-Vinogradi (Hercegszólós):** Burghardt, Johann, Burghardt, Katharina (szül. Paulešić), Endres, Anton, Endres, Franz, Getto, Anton, Getto, Theresia (szül. Ingelsberger)

- 16) **Podolje (Nagybodolya):** Zegnal, Rosalia (szül. Haneck), Kretz, Johann, Rang, Katharina (szül. Kretz), Hefler, Anton, Hefler, Anna (szül. Keller), Prinzhaus, Therese (szül. Orth)
- 17) **Kamenac (Kő):** Roscher, Anna (szül. Mehlmann)
- 18) **Torjanci (Torjanc):** Geber, Andreas id., Geber, Barbara (szül. Schwanenberger), Geber, Andreas ifj., Geber, Valentin, Elbl, Anton, Elbl, Etelka (szül. Selig), Selig, Franz, Selig, Katharina (szül. Geber)
- 19) **Vardarac (Várdaróc):** Friedrich, Ferdinand, Mate-Kress, Josef, Mate-Kress, Maria (szül. Ruff)
- 20) **Kopačevo (Kópács):** Auth, Johann, Gunn, Anna (szül. Auth)
- 21) **Branjsko Petrovo Selo (Petárda):** Zett, Gerhard, Zett, Rosa (szül. Benzinger), Röhrle, Brünhilde (szül. Zett), Martin, Anton, Martin, Josefina (szül. Hasenauer)
- 22) **Branjin Vrh (Baranyavár):** Krepp, Johann, Goldschmidt, Johann, Brandt, Josef, Bogner, Anna (szül. Schmidt), Geisler, Rosa (szül. Schmidt), Barjaktar, Georg, Zentner, Adam, Zentner, Karl, Sam, Johann, Gelli, Johann, Gerner, Johann, Keberling, Johann, Brandt, Johann, Hartweg, Leopold, Simon, Johann, Getto, Johann, Hall, Thomas, Hall, Maria (szül. Odenwald), Binder, Lorenz, Simon, Adam, Gärtner, Josef
- 23) **Batina (Kiskőszeg):** Fitzi, Adam, Weiner, Magdalena (szül. Virág), Kasak, Jakob, Straub, Marie (szül. Kosak), Großmann, Franz, Pavkov, Anna (szül. Großmann), Seeber, Maria (szül. Müller)

II. Bosznia-Hercegovina

- 1) **Banja Luka:** Herzog, Friedrich
- 2) **Bjeljina:** Kondor, Karl
- 3) **Branjevo:** Reister, Georg
- 4) **Brezovo Polje:** Baumann, Ferdinand
- 5) **Dubrava (Königsfeld):** Rehorn, Adam
- 6) **Dugopolje:** Roth, Jakob
- 7) **Glogovac (Schutzberg):** Wahn, Heinrich
- 8) **Karadordevo (Karlsdorf):** Pölz, Wendelin
- 9) **Koraće:** Schick, Jakob
- 10) **Lukavac:** Nickl, Maria (szül. Hartl)
- 11) **Nova Topola (Windthorst):** Vorwerk, Henrich
- 12) **Petrovo Polje (Franzjosefsfeld):** Breisch, Philipp
- 13) **Prijedor:** Zoeke, Geza
- 14) **Prosara:** Stoffel, Peter
- 15) **Putnikovo Brdo (Franzferdinandshöhe):** Mathes, Philipp
- 16) **Šibovska:** Widowski, Rudolf
- 17) **Vranovac:** Vonau, Melchior
- 18) **Vrbovac:** Ulrich, Wilhelm
- 19) **Zavidovici:** Wind, Wilhelm
- 20) **Zenica:** Geiger, Albert
- 21) **Zepce:** Freimann, Wenzel

III. Észak-Bácska

- 1) **Feketić (Bácsfeketehegy):** Gutwein, Peter

- 2) Mali Idoš (Kishegyes): Dr. Steinmetz, Friedrich
- 3) Lovćenac (Szeghegy vagy Szikics): Haug, David
- 4) Donji Tavankut, Gornji Tavankut (Alsó- és Felsőtavankút): Eigner, Michael
- 5) Čantavir (Csantavér): Karius, Jakob
- 6) Palić (Palics): Kunetz, Elisabeth (szül. Reitzer)
- 7) Subotica (Szabadka): Komor-Klein, Julius

IV. Nyugat-Bácska

- 1) Apatin (Apatin): Abfall, Johann
- 2) Odžaci (Hódság): Kraus, Anton id.
- 3) Kula (Kúla): Plechl, Mathias
- 4) Sombor (Zombor): Bach, Barbara (szül. Lewang)

V. Dél-Bácska

- 1) Bač (Bács): Bauschert, Stefan
- 2) Bačko Novo Selo (Bácsújlak): Müller, Johann
- 3) Plavna (Palona): Skalisic, Andreas
- 4) Vajska (Vajszka): Nagel, Johann
- 5) Beočin (Belcsény): Nagy, Mathias
- 6) Rakovac (Dombó): Barth, Adam
- 7) Susek (Szuszek vagy Szilszeg): Schäfer, Katharina (szül. Mettler)
- 8) Sremski Karlovci (Karlóca): Ris, Mathias
- 9) Bačko Gradište (Bácsföldvár): Schüssler, Heinrich
- 10) Obrovac (Boróc): Wohlleb, Josef
- 11) Mladenovo (Dunabökény): Hiel, Andreas
- 12) Čelarevo (Dunacséb): Balger, Paul
- 13) Bačka Palanka (Palánka): Dreher, Johann
- 14) Pivnice (Pincéd): Groh, Juliane (szül. Grösser)
- 15) Gajdobra (Szépliget): Edenhoffer, Johann
- 16) Nova Gajdobra (Wekerlefalva): Abel, Johann
- 17) Maglić (Bulkeszi): Jung, Fritz
- 18) Kulpin (Kölpény): Thuro, Karl id.
- 19) Nadalj (Nádalja): König, Andreas
- 20) Srbobran (Szenttamás): Pfister, Jakob
- 21) Temerin (Temerin): Zimmermann, Josef
- 22) Bački Jarak (Tiszaistvánfalva): Lasi, Georg
- 23) Gardinovci (Dunagárdony): Jaki, Friedrich
- 24) Mošorin (Mozsor): Harfmann, Ludwig
- 25) Lok (Sajkáslak): Goor, Johann
- 26) Kovilj (Kabol): Renner, Franz
- 27) Titel (Titel): Noe, Philipp
- 28) Kać (Káty): Brauchler, Jakob
- 29) Kisač (Kiszács): Pless, Josef
- 30) Stepanovićevo (Bácshadikfalva): Liebmann, Christian
- 31) Rumenka (Piros): Brücker, Wilhelm

- 32) Budisava (Tiszakálmánfalva): Nitschke, Adolf
- 33) Novi Sad (Újvidék): Pilz, Karl id.
- 34) Ledinci (Ledince): Lotz, Friedrich
- 35) Petrovaradin (Pétervárad): Djurekowitsch, Josef
- 36) Bačko Dobro Polje (Kiskér): Schmidt, Johann
- 37) Kucura (Kucora): Tiefenthäler, Johann
- 38) Zmajevo (Ókér): Behringer, Friedrich
- 39) Savino Selo (Torzsa): Orth, Ludwig
- 40) Čurug (Csúrog): Hutzl, Elisabeth (szül. Bauer)

VI. Észak-Bánság

- 1) Nakovo (Nákófalva): Landa, Franz
- 2) Zrenjanin (Nagybecskerek): Horvath, Josef

VII. Dél-Bánság

- 1) Alibunar (Alibunár): Oreschkowitsch, Ferdinand
- 2) Ilandža (Ilonc vagy Illanca): Meister, Christian
- 3) Dobrica (Kevedobra): Parmasche, Magdalena (szül. Litzenberger)
- 4) Seleuš (Keviszöllös): Kittelberger, Friedrich
- 5) Banatski Karlovac (Nagykárolyfalva): Späth, Franz
- 6) Vladimirovac (Petre): Jakobs, August
- 7) Nikolinci (Temesmiklós): Dittrich, Franz
- 8) Kovačica (Antalfalva): Dr. Fleischmann, Imre
- 9) Crepaja (Cserépalja): Vorsprecher, Ferdinand
- 10) Padina (Nagylajosfalva): Ax, Johann
- 11) Samoš (Számos): Reling, Anna (szül. Brunner)
- 12) Idvor (Torontáludvar): Kungl, Michael
- 13) Debeljača (Torontálvásárhely): Vujkow, Anna (szül. Wilček)
- 14) Uzdin (Újozora): Veres, Pauline (szül. Wirsing)
- 15) Bela Crkva (Fehértemplom): Kuhn, Franz
- 16) Grebenac (Gerebenc): Kailer, Friedrich
- 17) Jasenovo (Karasjeszenő): Mühlmann, Anton
- 18) Vračev Gaj (Varázsliget): Klethi, Eugen
- 19) Bavanište (Homokbálványos): Wagner, Georg
- 20) Deliblato (Deliblát): Anton, Karl
- 21) Dubovac (Dunadombó): März, Michael
- 22) Gaj (Gálya): Urschl, Barbara (szül. Wig)
- 23) Mramorak (Homokos): Reiter, Philipp
- 24) Pločica (Kevepallós): Brausam, Josef
- 25) Kovin (Kevevára): Oswald, Josef
- 26) Skorenovac (Székelykeve): Werth, Christoph
- 27) Opovo (Ópáva): Zint, Stefan
- 28) Sefkerin (Szekerény): Hahn, Ilona
- 29) Sakule (Torontálsziget): Bosch, Peter
- 30) Banatski Brestovac (Beresztóc): Schwarz, Nikolaus

- 31) Kačarevo (Ferenchalom): Bogert, Barbara (szül. Brändle)
- 32) Omoljica (Omlód): Penz, Elisabeth (szül. Retz)
- 33) Pančevo (Pancsova): Adler, Paula (szül. Ehrenfreund)
- 34) Banatsko Novo Selo (Révújfalu): Urban, Johann
- 35) Ivanovo (Sándoregyháza): Orban, Jakob
- 36) Starčevo (Tárcsó): Stickl, Mauritz
- 37) Jabuka (Torontálalmás): Polzer, Josef
- 38) Jablanka (Almád): Jost, Karl
- 39) Šušara (Fejértelep): Buding, Mathias
- 40) Uljma (Homokszil): Bokschan, Peter
- 41) Mali Žam (Kiszsám): Oswald, Karl
- 42) Markovac (Márktelke): Dr. Kobiljak, Stefan
- 43) Kuštilj (Mélykastély): Tomitsch, Rosa (szül. Kampf)
- 44) Gudurica (Temeskutas): Milleker, Josef
- 45) Vljakovac (Temesvajkóc): Kühfuß, Johann
- 46) Vršac (Versec): Rückert, Maria szül. Janek
- 47) Vatin (Versecvát): Pfeifer, August
- 48) Velika Greda (Györgyháza): Birg, Peter
- 49) Margita (Nagymargita): Niedermeier, Johann
- 50) Dužine (Szécsenfalva): Orso, Peter
- 51) Jermenovci (Ürményháza): Stark, Rudolf
- 52) Plandište (Zichyfalva): Stuprich, Peter id.

VIII. Szerémség

- 1) Inđija (Ingyia): Botz, Jakob
- 2) Ruma (Ruma): Serwatzy, Kurt
- 3) Šid (Sid): Peitz, Josef

Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv, Bayreuth – A Baranya-háromszögből kitelepült németekkel készült interjúk (Ost-Dok. 2 Nr. 399)

- 1) Popovac (Baranyabán): Adler, Franziska, Maichl, Franz, Wolf, Georg
- 2) Beli Manastir (Pélmonostor): Frech, Franz, Binder, Katharina, Steigler, Jakob
- 3) Čeminac (Laskafalu): Groß, Therese

Ábrák és táblázatok jegyzéke

Ábrák

1. ábra: A jugoszláviai németek szállásterülete az 1920-as években..... 10
2. ábra: A magyar-horvát-szerb hármashatár változásai (1918-1992)..... 13
3. ábra: Gottschee (Kočevje) német-szlovén etnikai kontaktzóna a 19. század végén..... 30

4. ábra: A bánsági német települések (az I. világháborút lezáró béketárgyalások során meghúzott határvonalak a három állam között osztották fel).....	38
5. ábra: A szlavóniai és szerémségi német települések (a török kor utáni településekkel).....	55
6. ábra: A főbb németlakta települések Bosznia-Hercegovinában (1921-1931)	65
7. ábra: A magyarok elterjedése a Drávaszögben (1931)	87
8. ábra: A németek elterjedése a Drávaszögben (1931).....	87
9. ábra: A horvátok elterjedése a Drávaszögben (1931).....	88
10. ábra: A szerbek elterjedése a Drávaszögben (1931).....	88
11. ábra: A szerbiai földosztás során a szerb lakosságnak juttatott földterületek (feketével jelölve) elhelyezkedése a Baranya-háromszögben	90
Forrás: BEER 1989 alapján saját szerkesztés	90
6. ábra: Németlakta területek és települések Alsó-Stájerországban	91
13. ábra: A Szlovénia területéről elszármazó németek által benyújtott teherkiegyenlítési akták száma (db)	108
14. ábra: A Baranya-háromszögben az 1941-es visszacsatolást követően végrehajtott népszámlálás eredménye	112
15. ábra: Baranya-háromszögi németek migrációs pályája 1944 ősze – 1950 eleje között	125
16. ábra: Ismert német teherkiegyenlítési akták száma a Baranya-háromszögből	129
17. ábra: A jenőfalvai (Podravlje) németek lakhelyei az 1950-es években.....	129
18. ábra: A jenőfalvai (Podravlje) németek lakhelyei az 1960-as években.....	130
19. ábra: A pélmonostori (Beli Manastir) németek lakhelyei az 1950-es években.....	131
20. ábra: A pélmonostori (Beli Manastir) németek lakhelyei az 1960-as években.....	131
21. ábra: A baranyakisfaludi (Branjina) németek lakhelyei az 1950-es években.....	132
22. ábra: A pélmonostori (Beli Manastir) németek lakhelyei az 1960-as években.....	133
23. ábra: A dárdai (Darda) németek lakhelyei az 1950-es években	134
24. ábra: A dárdai (Darda) németek lakhelyei az 1960-as években	134
25. ábra: A bellyei (Bilje) németek lakhelyei az 1950-es években	135
26. ábra: A bellyei (Bilje) németek lakhelyei az 1960-as években	136
27. ábra: A nagybodolyai (Podolje) németek lakhelyei az 1950-es években.....	137
28. ábra: A nagybodolyai (Podolje) németek lakhelyei az 1950-es években.....	137
29. ábra: A petárdai (Baranjsko Petrovo Selo) németek lakhelyei az 1950-es években	138
30. ábra: A petárdai (Baranjsko Petrovo Selo) németek lakhelyei az 1960-as években	138
32. ábra: A Baranya-háromszögből kitelepülők területi eloszlása az 1960-as években.....	139
31. ábra: A Baranya-háromszögből kitelepülők területi eloszlása az 1950-es években.....	139
34. ábra: A Baranya-háromszögből kitelepülők területi eloszlása az 1980-as években.....	140
33. ábra: A Baranya-háromszögből kitelepülők területi eloszlása az 1970-es években.....	140
35. ábra: A Baranya-háromszögből kitelepült németek eredeti foglalkozása	143
36. ábra: A Baranya-háromszögből kitelepült németek foglalkozása a kitelepülés után	144
37. ábra: A vizsgált bosznia-hercegovinai németek kitelepülésének (kárelszenvetésének) időpontjai opstinánként.....	147
38. ábra: Ismert német teherkiegyenlítési akták száma Bosznia-Hercegovina területéről	148
39. ábra: A bosznia-hercegovinai németek eredeti foglalkozása	149
40. ábra: A bosznia-hercegovinai németek foglalkozása a kitelepülés után	149
41. ábra: A Bosznia-Hercegovinából kitelepült németek lakhelyei az 1950-es években.....	150
42. ábra: A Bosznia-Hercegovinából kitelepült németek lakhelyei az 1960-as években.....	151
43. ábra: A Bosznia-Hercegovinából kitelepült németek lakhelyei az 1970-es években.....	152
44. ábra: A Bosznia-Hercegovinából kitelepült németek lakhelyei az 1980-as években.....	153
45. ábra: A népi németek kárelszenvetésének időpontja a Vajdaság területén	155

46. ábra: Ismert német teherkiegyenlítési akták száma (db) a Vajdaság területéről.....	156
47. ábra: Az összes teherkiegyenlítési akta száma a lakosság szám arányában a Vajdaság területén (1910 és 1931).....	156
48. ábra: A dél-bácskai németek lakhelyei az 1950-es években	158
49. ábra: A dél-bácskai németek lakhelyei az 1960-as években	159
50. ábra: A dél-bácskai németek lakhelyei az 1970-es években	160
51. ábra: Az észak-bácskai németek lakhelyei az 1950-es években.....	161
52. ábra: Az észak-bácskai németek lakhelyei az 1960-as években.....	162
53. ábra: Az észak-bácskai németek lakhelyei az 1970-es években.....	163
54. ábra: A nyugat-bácskai németek lakhelyei az 1950-es években	164
55. ábra: A nyugat-bácskai németek lakhelyei az 1960-as években	164
57. ábra: A szerémségi németek lakhelyei az 1950-es években.....	165
56. ábra: A nyugat-bácskai németek lakhelyei az 1970-es években	165
59. ábra: A szerémségi németek lakhelyei az 1970-es években.....	166
58. ábra: A szerémségi németek lakhelyei az 1960-as években.....	166
60. ábra: A jugoszláv bánsági németek lakhelyei az 1950-es években	167
61. ábra: A jugoszláv bánsági németek lakhelyei az 1960-as években	168
62. ábra: A jugoszláv bánsági németek lakhelyei az 1970-es években	169
63. ábra: A jugoszláv bánsági németek lakhelyei az 1980-as években	170
64. ábra: A Vajdaság területéről kitelepült németek eredeti foglalkozása	172
65. ábra: A vajdasági németek foglalkozása a kitelepülés után.....	172
66. ábra: A Baranya-háromszög etnikai térszerkezete járásonként (1953)	174
67. ábra: A Vajdaság etnikai térszerkezete (1931).....	178
68. ábra: A Vajdaság etnikai összetétele (1971)	179

Táblázatok

1. táblázat: A kutatás során meglátogatott intézmények és az ott fellelhető dokumentumok	21
2. táblázat: A németek számának változása Bosznia-Hercegovina körzeteiben (1910-1921).....	63
3. táblázat: A németség számának változása Jugoszláviában az 1921-es, az 1931-es népszámlálás, valamint 1944. októberi becslések alapján (az etnikai hovatartozás alapján)	71
4. táblázat: A Vajdaság egyes területeinek etnikai összetétele (1910, 1931)	72
5. táblázat: A SzHSz Királyság lakosságának anyanyelv szerinti megoszlása (1921).....	72
6. táblázat: A német anyanyelvűek száma az 1931-es jugoszláv népszámlálás alapján.....	73
7. táblázat: A dárdai járás területén lévő dobrovoljac, optáns és kolonista telepések létszáma (a dobrovoljac, optáns és kolonista-létszám oszlopokban a családok száma van feltüntetve)	89
8. táblázat: A legnagyobb németlakta települések Szlovénia területén (1910).....	91
9. táblázat: A Magyarországhoz 1941-ben visszacsatolt délvidéki területek lakosságának etnikai összetétele.....	111
10. táblázat: Az egyes jugoszláviai területekről kitelepült németek száma a letelepedés helye szerint	123
11. táblázat: A vizsgált települések csoportosítása a németség arányának figyelembe vételével	128
12. táblázat: Települések Bosznia-Hercegovinában és Horvátországban, melyekről a németeket kitelepítették	146
13. táblázat: A második jugoszláv agrárreform során a földalapba bevont területe és üzemek ...	176

14.	táblázat: A második jugoszláv földosztás során az egyes háztartásokba betelepülők száma a Vajdaságban	178
15.	táblázat: A Jugoszláviából kitelepült németek jellemző migrációs állomásai származási területük alapján	183